

GODINE OPSTANKA

Mustafa BOROVIĆ
Fuad KOVAČ

RATNI ZAPISI OD DRINE DO UNE

Mustafa Borović, rođen je 1957. godine u Pauncima kraj Foče. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Foči, Fakultet političkih nauka - smjer žurnalistika u Sarajevu. Novinarstvom se profesionalno bavi od aprila 1981. godine, radeći u listu *Fočanske novine* i Radio Foči, a potom je bio novinar, glavni urednik i direktor regionalnog lista *Drinske novosti* u Goraždu. Deset godina bio je dopisnik sarajevskih *Večernjih novina* iz jugoistočne Bosne.

U toku agresije na BiH, nepune četiri godine bio je pripadnik Oružanih snaga BiH i obavljao komandne dužnosti u 182. viteškoj brigadi i Ratnom predsjedništvu općine Foča, ne zaboravljajući profesiju kojom se bavi.

Uredno je bilježio i objavljivao dirljive priče o borcima i njihovim sudbinama, odbrani od agresije i stradanju bošnjačkog naroda, posebno istočne Bosne, u *Večernjim novinama*, *Drini* i *Ljiljanu*, gdje je stalno zaposlen od kraja 1995. godine. Kao ratni reporter obišao je većinu ratišta u zoni odgovornosti Armije BiH.

Dio tih zapisa iz rata sadržan je u ovoj knjizi.

Mustafa Borović
Fuad Kovač
Godine opstanka

Recenzenti
Mirsad Ćatić Čuperak
Prof. dr. Šemso Tucaković

Urednik
Isnam Taljić

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

355.012(497.6)"1992/1996"(045)

BOROVIĆ, Mustafa
Godine opstanka : ratni zapisi od Drine do Une / Mustafa Borović, Fuad Kovač ; [fotografije Fuad Fočo, Mustafa Borović, Fuad Kovač]. - Sarajevo : TZU, 2001. - 383 str. : ilustr. ; 23 cm

ISBN 9958-9332-4-1
1. Kovač, Fuad
COBISS/BiH-ID 8869894

Na osnovu mišljenja Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Federacije Bosne i Hercegovine broj: 02-15-201/01 od 17. januara 2001. godine, na ovaj proizvod iz člana 3. Zakona o porezu na promet proizvoda i usluga ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj 6/95, 25/97, 13/00 i 36/00) plaća se porez na promet proizvoda po stopi od 12 posto do službenog objavljivanja prema kojemu se knjige ovog sadržaja u potpunosti oslobađaju poreza na promet

Mustafa Borović
Fuad Kovač

GODINE OPSTANKA

Ratni zapisi od Drine do Une

Sarajevo, 2001.

Umjesto predgovora

Iole pažljivijem čitaocu knjige zapet će za oko bar dvije stvari. Prva je da ponuđene reportaže, zapisi i intervjui datiraju praktično iz druge polovine odbrambeno-oslobodilačkog rata. Za to postoje objektivni razlozi.

Jedan od nas dvojice je u to vrijeme, koje ovdje nije zastupljeno, bio pripadnik Oružanih snaga BiH i boravio u šumama Grepka, Igmana, Treskavice i Bjelašnice, usput bilježeći u svoj ratni dnevnik najvažnije događaje. Kad su dozvoljavale komunikacije sa normalnim svijetom, ako ga je tada uopće bilo, slao je priloge sarajevskim "Večernjim novinama" i zeničkoj "Drini". Uglavnom su se odnosili na ratne zločine četnika u istočnoj Bosni, što se, opet, tematski ne uklapa u ovu knjigu.

Na jednom od ratnih zadataka, kad je trebalo odvesti kolegu oficira iz brigade njegovoj majci u Hercegovinu i, u porodičnoj atmosferi, saopćiti mu najcrnju moguću vijest - da mu je granata u Sarajevu ubila starijeg sina gimnazijalca, a mlađeg teško ranila, prvi put smo se nas dvojica sreli i odmah sprijateljili.

Drugi od nas tada je pisao za više redakcija ("Oslobođenje", "Una", RTV BiH...), ali je sudbina htjela da je, u jednom od napada HVO-a na Jablanicu, izgorjela kuća u kojoj je, kao prog-

nanik iz Gacka, stanovao, a sa njim i njegove lične stvari i dragocjena arhiva.

Još uvijek nismo uspjeli doći do tekstova i ostale građe iz prvih dviju godina rata.

Nismo mogli ni slutiti da ćemo, ubrzo nakon našeg prvog susreta, postati - uz fotoreportera Fuada Foču - poznati *Ljiljanov* tandem i da ćemo obilaziti praktično sva ratišta u zemlji, posebno u zonama odgovornosti Prvog, Četvrtog, Petog i Šestog korpusa, rukovodeći se plemenitom idejom da na terenu zabilježimo presudne ratne događaje, sudbine običnih ljudi, velikih junaka i patriota.

Drugi problem je u činjenici što se čitaoci mogu zapitati zašto ovakva knjiga pet godina nakon rata, kad mnogi žele, a neki nas na to i nagone, da se ratne traume prepuste pojedinačnom sjećanju i općem zaboravu. Upravo nam je to bio motiv da se knjiga ipak štampa, da se ne zaboravi ono što se ne smije zaboraviti. Mnogi borci nisu ni bili u prilici na ratištu čitati "Ljiljan". A što je još gore, mnogih junaka naših priča više nema među živima. Nadamo se da, samo zbog njih, njihovih saboraca, djece i najbliže familije, nismo pogriješili što smo se pobrinuli da se ova knjiga nađe pred vama.

Autori

REPORTAŽE

(Mart 1994.)

S vitezovima sa Žuči

HEROJI ODSUDNE BITKE ZA SARAJEVO

Od malih i običnih ljudi izrasli su pravi, veliki heroji: Enver Šehović, Safet Isović, Ejub Delalić, Safet Hadžić, Safet Zajko, Ramiz Salčin, Haris Čampara i mnogi drugi koji su dali svoje živote. Oni su zlatnim slovima upisani na prvim stranicama bh. historije.

Žuč će posebno biti zapamćena po herojstvima branitelja grada. U 1. slavnoj motoriziranoj brigadi, od komandanta 1. bataljona Enesa Džananovića Brace, saznajem nešto više o historijatu Brigade, a posebno Bataljona, te o prošle dvije godine na Žuči.

Četnici su planirali konc-logore za Sarajlije

Džananović priča:

"Pored naše jedinice, zasluge za oslobađanje ovih prostora od četnika imaju i ostale jedinice iz Grada: 2. viteška, sa tadašnjim hrabrim komandantom Safetom Zajkom, te našim velikim Enverom Šehovićem, a da ne nabrajam sve sarajevske jedinice koje su bile na ovim prostorima. Pripreme za sam oružani otpor kroz Patriotsku ligu, koju su vodili Habib Idrizović - na području Pofalića 1, i Juka Lošić - na području Pofalića 2, išle su kontinuirano. Pofalićka bitka uslijedila je 16. maja 1992. godine, nakon dugotrajnog

planiranja tadašnjeg Regionalnog štaba i Općinskog štaba TO, u čiji rad je bio uključen i naš komandant Enver Šehović. Na vrijeme se saznalo za četničku naredbu o okupiranju Pofalića i namjeri presijecanja Grada. Ovo je, po mom, a i po mišljenju ostalih, bila presudna bitka, i to ne samo za Grad nego i za državu BiH. Četnici su već bili razradili planove o koncentracionim logorima za Bošnjake. Našli smo i spiskove za likvidaciju uglednijih ljudi iz Pofalića i imena četnika koji su bili zaduženi da to i realiziraju. Bili smo goloruki, ali smo uspjeli zaplijeniti dosta naoružanja. Bitka je bila oštra, kratkotrajna i vrlo uspješna. Bitno je da smo imali minimalne gubitke. Nakon toga, oslobađamo Donju Žuč, 8. juna 1992. godine, zatim Orlić, a onda izvodimo niz diverzantskih akcija prema koti 850 i selu Jezera, zajedno sa "lijevim i desnim susjedom". Komandant bataljona bio je Zahir Panjeta... To je trajalo do 5. decembra 1992. godine. Do same bitke za Kotu 850, treba istaći naše heroje koji, nažalost, nisu među živima, naše "zlatne ljiljane": Ziju Kaimovića, Ramiza Čolakovića, Nazifa Bajramovića, Ćamila Hošića... Ime našeg suborca i heroja Hošića ponijelo je jedno selo nedaleko od nas... Ovo su samo neki od heroja sa početka našeg ratovanja. Njihov spisak je dosta duži i o njima treba dosta govoriti, u znak zahvalnosti za sve što su učinili".

Komandant Džananović dodaje:

"Bitka za kotu 850 povezana je sa imenom rahmetli Fehima Agića Age. Naš heroj Aga, sa drugovima, počeo je decembra 1992. godine oslobađati kotu i hrabro jurišati na četničke rovove. Zahir Panjeta, Fehim Agić Aga, Juka Gojak i ostali izašli su 9. decembra na kotu 850. Prije toga je Aga ušao među četnike i zagalamio: 'Šta radite tu!? Evo nam balija sa strane, a vi čekate!' Uspio ih je prevariti".

"Trebamo se", priča komandant Džananović, "sjetiti i naše herojine Fadile Odžaković Žute. Poginula je zajedno sa doktorom Ramom dok su pomagali ranjenim drugovima."

Granatom u bosansku glavu

"Dok je komandant Šehović bio živ, samo smo išli naprijed, nismo se branili, pa su nam mnogi govorili kako nemamo uređene inžinjerijske linije. Nismo htjeli da stanemo. Od 9. decembra 1992. godine, u slijedeća 3-4 dana, oslobođena je i kota 830, Golo brdo i Vis. Pored naših jedinica, u oslobađanju Visa učestvovali su 2. viteška, Združeni vogošćanski odred i još neke jedinice. Oslobađanjem kote 830 otklonjena je mogućnost direktnog granatiranja kompletnih općina Novo Sarajevo i Novi Grad. Tada smo trebali ići naprijed, prema Vogošći. Četnici su već bili panično počeli napuštati Vogošću.

Uslijedila je jaka četnička ofanziva 21. jula 1993. godine. Od tada smo se počeli braniti. Četnici su napadali snagama jednog kompletnog korpusa, ojačani oklopnim bataljonom iz Krajine i oklopnim bataljonom iz Srbije te sa tri diverzantska voda dobrovoljaca, mještana iz Blagovca, Krivoglavaca, Svraka i sa Ilidže.

U tim borbama ginu nam i legendarni komandant Brigade Enver Šehović i komandant Bataljona Zahir Panjeta, ali se nismo dali pokolebati. Dostignute linije morali smo sačuvati po cijenu svih naših života. To je došlo do punog izražaja i u ovoj zadnjoj neprijateljskoj ofanzivi, 21. decembra 1993. godine, koja je trajala do 15. januara 1994. godine, u kojoj je znalo pasti po 5-6 hiljada granata na prostor od dva kvadratna kilometra.

Nakon pogibije komandanta bataljona Zahira Panjete, dolazi Sabit Čaušević, a onda Tašo Dacić, koji je sa svojim jedinicama uspješno branio položaje i na Igmanu", priča Enes Džananović Braco.

"U ovoj zadnjoj četničkoj ofanzivi imali smo minimalne gubitke. Po Gradu su se pitali ostane li uopće iko živ na Žuči poslije takvih granatiranja. A nas je sve više i više. Četnici dobro znaju koliko se njihovih nikad nije vratilo sa ovih prostora. Da sam, ne daj Bože, na mjestu njihovih đenerala, poderao bih one širite kad bace po 5-6 hiljada granata na 1-2

kvadratna kilometra, a onda ne smiju krenuti pješadijom. Mi ispalimo nekoliko tromblona ili bombi, a oni pobjegnu nazad. To su kukavice. Sada uglavnom poštuju primirje."

Koliko može biti tvrda bosanska glava, o tome komandant Braco priča istinitu priču:

"Zapisao sam serijski broj granate koja je na moje oči pogodila borca Pašića iz 3. čete, i to u glavu, i nije mu mogla ništa. Samo ga je onesvijestila, rasjekla glavu, ali nije eksplodirala. Eto, ni granate nam ne mogu ništa".

"Oni su kao duhovi"

Prolazimo pored porušenih kuća. Sa mnom je Meho Mujetić, novinar Informativne službe 1. slavne motorizovane brigade. Kao borac sa puškom u ruci proveo je godinu dana. O herojima ima šta da kaže:

"U toku posljednje neprijateljske ofanzive, nakon nekoliko desetina hiljada bačenih granata, sve je bilo preorano, i rovovi i tranšeje, tako da se mislilo da tu nema ni žive duše, da nema nikoga. Onda su naši krenuli u silovit kontraudar. Preko sredstava veze zabilježena je izjava neprijateljskog vojnika koji je svom starješini rekao: 'Druže komandante, oni su kao duhovi, stalno niču iz zemlje. To je nevjerovatno!' Među četnicima je tada zavladalo rasulo i panično bježanje ispred cijevi naših boraca".

...Dan je pravi proljetni. Narod izišao na livade ispred porušenih kuća i priprema se za proljetnu sjetvu. Mora se živjeti. Ispred nas se proteže dio platoa Žuči na kome su vođene žestoke borbe. Žuč predstavlja simbol odbrane Sarajeva, pa i BiH. Tamo, na drugoj strani, vide se i bijeli transporteri pripadnika UNPROFOR-a koji su odnedavno tu. Svakodnevno posmatraju i prate poštivanje primirja i eventualnog narušavanja ultimatuma NATO-a.

Borci nas dočekuju kod isturenog komandnog mjesta. Sve je ovdje preorano granatama. Sablasno je pusto. Kuće su totalno porušene. Džemo nije pristajao na razgovor, ali me pozvao da vidim "čudo".

"Vidiš čime su nas sve gađali", reče pokazujući na grdosiju od gvožđa u jednoj bari.

"Ovo je projektil *volhov* sa četiri raketna pogona i sa centralnim dijelom u kome je smješten padobran. Kad dođe iznad naših linija, on se otvara, dobiva putanju za pad i tu se aktivira. Ima ogromnu detonaciju, a nema rasprskavajuće svojstvo. Detonacija uništava sve oko sebe. Ruskog je porijekla, a dorađena je u srpskim radionicama. Posjeduje i neke otrovne čestice, štetne po zdravlje ljudi. Na prostor Žuči je", priča Džemo, "ispaljeno 11 ovakvih projektila. Ali, na svu sreću, četnici time nisu ništa uspjeli, ama baš ništa. Mi se toga ne bojimo".

Sve štima i funkcionira, od Glavne komade do boraca na prvoj liniji. Besprijekorno vojnički.

Džemo i Husnija, stari vukovi sa Žuči, kreću sa nama do prvih linija. Husnija priča da mu je poginuo sin od 14 godina kao kurir u Armiji BiH. A on sve prošao. Redovno troši tablete "protiv tuge".

Dolazak proljeća te prvi snijeg i kiša zamiruju rane na Žuči. Na svaki metar zemlje je pala po jedna granata. A Žuč i njena uzvišenja su na udaru četnika sa svih strana, od Kule, Trebevića, Vogošće… Svuda rovovi i tranšeje, pravi labirinti.

Džemo hvali sve borce, sve članove Komande koji su u toku najžešćih borbi bili na Žuči. Svi zajedno, bez prestanka i predaha. Dodaju da su u posljednjim borbama četnici priznali sedamdesetak poginulih. Sjeća se junaštva Žutog, Muje, Selima, Ejuba Delalića te ranjenog heroja Suada Mujačića. Ne izdvaja nikoga posebno. Svi su bili i ostali heroji.

Nakon kraće šutnje, iznenada dobaci: "Nas, bolan, Allah čuva, ne da svoje robove. I neka znaju svi, ovo je bilo i ostat će naše".

"Zvekneš im malo vatre"

Pričaju vitezovi sa Žuči o vojevanju po ovim bespućima. Mnoštvo je primjera herojstva, more dogodovština, neizbri-

sivih sjećanja... I njihov suborac Dedo je, kažu, prilazio četničkim rovovima i krao im puške.

Odmah ispod prvih linija, kao naručen Hare, jedan od najboljih boraca po riječima njegovog komandanta Džeme.

"Šta si to, Harise, radio četnicima?", pitam ga.

"Svašta. Može se fino proći. Prođeš na jednom mjestu, vidiš šta ima, pa na drugo, pa na treće, pa im onda zvekneš malo vatre. Oni se iznenade, odakle sada odjednom vatra... Zovu nas balijama, a mi njih ne vrijeđamo. Samo ih vojnički mlatimo", govori Haris.

Evo nas kod prvih linija, pravih bedema. Dočekuje nas jedan od komandira. Zove se Hasan Holjan. Tu su Asim, Ramiz Baručija... U rovu stoji Šaban, čvrsto držeći pušku u ruci. Iz Foče je. I porodica mu je tu, u Pofalićima... Hvali suborce. Dobro je. Kaže da treba spomenuti i borca Asima Pororu, Asima Mahmutovića i ostale. Pripadnik je Armije BiH od prvog dana agresije.

Komandir Hasan, pokraj rova, počinje uzbudljivu priču o tome kako su četnici koristili živi štit od Bošnjaka, prvenstveno žene, djecu i starce.

Reljef na ovim prostorima podsjeća na pustinju. Ili na Hirošimu... Geleri i meci su, kažu borci, padali kao kiša. A oni su, ipak, ostali tu.

Puše proljetni vjetar. UNPROFOR osigurava sanaciju dalekovoda Reljevo - Buća Potok. Svako radi svoj posao.

Tito Buljubašić sa Žuči

Komandant Džemo dodaje da se treba podsjetiti hrabrih boraca komandira Dževada Buljubašića Tite, Huse Kamberovića, Envera Piščiša, Nedžiba Kljuna, Mladena Jurića, Ibre Šljive, Abaza Selima, Mehe Šačića...

Ponose se što su među njima i pripadnici drugih naroda, rame uz rame s puškom u ruci.

Mir ovim borcima mnogo znači. Malo su odahnuli, ali

rekoše da im je neobično kad ne puca. Nisu navikli.

Uz priču saznajem da je komandir Hasan iz Ljute kraj Kalinovika. Teško mu je što nije u rodnom mjestu, ali se nada...

Neko od boraca donosi neaktiviranu minu. Sa njom vješto postupaju.

Idemo dalje. Džemo pokazuje mjesto gdje su poginuli heroji Žuti i Meho Šačić.

Dolazimo u zonu odgovornosti slavnog komandira, rahmetli Mustafe Rizvanovića Muje. Mujini ljudi su još tu. Dirljivo je što svako od njih nosi more uspomena na poginule drugove. Svi dišu kao jedan.

Četnici su ispod njih.

Razgovaramo sa borcima komandira Mehmeda Demira. Mehmed malo priča, a kažu da je žestok kad zatreba. Jedan od boraca dvogledom "prebire" po četnicima.

"Gledam Ahatoviće, tamo sam živio, ali sam iz Jeleča kod Foče. Jedva čekam da se pravo obračunamo sa njima. Mnogo su mi pobili rođaka civila u Jeleču, Foči i Sarajevu. Ostalo je više od tridesetero siročadi. To se ne može zaboraviti. Oni su me natjerali da sa 48 godina uzmem pušku. I, ne kajem se. Dobro znam za šta se borim".

Vrijeme je za naše proljeće

Pristiže sa osmatranja komandir Esad Kalabušić iz Borča kraj Gacka. Raduje ga što me opet vidio.

Napuštajući prve linije Žuči, u sebi ponavljam riječi jednog od boraca: "Njihovo ratovanje je pljačka, a moj ulog u ratovanje je moj život, život moje porodice i sve ono što sam krvavo stekao. Možete zamisliti kako se ja borim, a kako oni."

Ostao je Džemo zbog mene danas i bez ručka. Veli da je naučio na to. A Hakija na rastanku dodaje da su oni samo jedan dio boraca na ovom prostoru.

"Ima nas još dosta i u drugim smjenama. Dođite opet, ali

kad ovdje budu drugi", savjetuje Hakija.

Osvrćem se na golemi prostor Žuči. Impozantna slika. Mirno je. I ovdje se, u cvrkutu ptica, osjeća proljeće. I vrijeme mu je.

(April 1994.)

Treća velika srpska ofanziva na slobodnu goraždansku teritoriju

ŽIVOT DAMO, GORAŽDE NE DAMO

Goražde opet krvari. Podrinjci i svi Bošnjaci noćima su bez sna. Strepe, tuguju i sa zebnjom prate posljednje vijesti, da čuju nešto novo iz opkoljene enklave, vagaju šta će biti, mogu li četnici "provaliti", hoće li naši izdržati, imaju li municije, hrane, lijekova? Vijesti sustižu jedna drugu, sve crnja od crnje. Na desetine mrtvih, na stotine ranjenih, uglavnom nedužni narod. Pred očima mi defiluju dobro znana i draga lica prijetalja, rodbine, kolega, komandanata, boraca... Znam da im je teško, da njihovu sudbinu prate i dijele svi patrioti u zemlji i inozemstvu, bez mogućnosti da im pomognu. Sudbina herojskog Goražda i njegovih slobodnih teritorija u rukama je njegovih žitelja i neustrašivih boraca. Prkose krvoločnom agresoru i cijelom svijetu koji nijemo posmatra njihovo stradanje.

Ne pomaže ni "treća sreća"

Treća i najžešća ofanziva na preostale slobodne teritorije gornjeg Podrinja bjesni i dok ovo pišemo, ali sa tendencijom opadanja. Četnici će još jednom na ovom ratištu polomiti zube, upisujući u rubriku "poginulih na Goraždu" nove stotine svojih mladića koje njihovi generali poslaše u smrt.

Namijenili su da to bude najveća i najužasnija kolektivna grobnica Bošnjaka kao većinskog stanovništva u ovoj pitomoj dolini Drine, ali će mnoge srpske majke, naričući za sinovima, s tugom izgovarati ime Goražda. Nije im pomogla ni "treća sreća", ni što je to njihov sretni broj, ni što su "nebeski narod", ni što je "Gospodin Bog i u ovom mandatu Srbin" (Karadžić). Goražde se ne može osvojiti dok je živih boraca Armije RBiH na ovim prostorima, tih pet herojskih brigada i komandanata poput Ferida Buljubašića, Zaima Imamovića, Ahmeda Sejdića, Abduselama Sijerčića Pelama, Nedima Alagića Pede, Salke Kovača, Mide Drljevića. Kao u pjesmi, "sinovi Drine živjet će il' k'o heroji umrijet će".

Hronologija događanja na goraždanskom ratištu vrlo je zanimljiva. Početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu, nekoliko korpusa bivše JNA (Užički, Pljevaljski, Hercegovački, Romanijski) i domaća gamad u obruč stavljaju kompletno područje jugoistočne Bosne i pritežu omču oko Goražda. U krvi i plamenu nestaju naselja oko Foče, Višegrada, Rogatice, Čajniča, Rudog... Okupacija gradova vrši se uz nezapamćene zločine, paljevine, silovanja, teror... Strogo kontrolirano "ventilima" preko punktova u Dobrunu, Uvcu, Metaljki i Sokocu, iz opkoljenog Goražda, sve do 1. maja, ispuštaju se suvišni svjedoci, nezaštićeni bošnjački narod, koji traži spasa na slobodnim teritorijama Bosne ili u inozemstvu. Već prvih dana maja, četnici procjenjuju da im to preostalog naroda neće moći pružiti snažniji otpor u dobro planiranom krvavom piru, gdje bi goraždanski mostovi bili najbolje mjesto za trijumfalno klanje muslimana i njihovo trajno eliminiranje sa ovih prostora. Tada su zavrnuli "ventile". Računali su i sa činjenicom da su lokalni Srbi, predvođeni SDS-om, već postigli stratešku prednost, odnosno izvršili okupaciju Površnice, Hranjena i Trovrha, sa lijeve, i Krsnice, dio Zupčića i Potkozare, sa desne strane Drine. Praktično, bili su se spustili do centra grada, odnosno do hotela *Gradina* i do Autobuske stanice sa druge strane.

Međutim, heroji Goražda stupaju na scenu i, u oskudici svega (MTS, hrana, lijekovi, gorivo, doktori...), osim lične hrabrosti, u neravnopravnoj borbi, pružaju neviđen otpor. Goloruki borci iz Goražda, Višegrada, Foče, Rogatice, Čajniča i Rudog zbijaju redove i natčovječanskim naporima sprječavaju zlikovcima ulazak u grad, a opijene Karadžićeve horde dovode do ludila. Umjesto brze pobjede, čak su i obične seoske snaše, pa i snahe ratnog zločinca Voje Maksimovića, govorile komšinicama na okupiranim teritorijama u Cvilinu "da će sve biti drukčije za dan-dva, čim se završi posao u jebenom Goraždu", "da će se uspostaviti kakva-takva vlast", a umjesto toga sa goraždanskog ratišta stizali su im samo sanduci sa ubijenim "golorukim, nezaštićenim i ugroženim" srpskim vojnicima. Ne pomažu ni tenkovi, ni avioni, ni druga tehnika.

Naprotiv, nakon prve "infuzije" s MTS-om, dopremljene sa slobodnih teritorija na Grepku, u briljantnoj akciji "Krug" heroji Podrinja oslobađaju Goražde krajem ljeta 1992. godine. Odmah zatim slobodna teritorija se širi prema Prači i Rogatici, Sejdić se primiče HE "Višegrad", a uz Lim oslobađa se Strgačina. Linija fronta širi se i prema Čajniču i Foči, gdje, u decembru iste godine, spletom nesretnih okolnosti, propada akcija deblokade Ustikoline, čime bi se uspostavila cestovna veza sa "ostatkom svijeta". Zapjenušani četnički đenerali smjenjuju svoje vjerne vojvode i komandante, dovode svježe snage iz bivše Jugoslavije i oficire ogrezle u krvi na drugim ratištima u BiH. Žele zaustaviti širenje "tamne mrlje balijske", tog "karcinoma" što ih izjeda.

HVO i HV blokiraju sve vidove pomoći u hrani i MTS-u BiH, što je druga strana istog lica (Mate Boban) i što iznova ohrabruje "kasapina od Kalinovika", ratnog zločinca Ratka Mladića da u proljeće 1993. godine ponovo krene na Goražde. Osokoljen zločinima u Cerskoj, Konjević-Polju i oko Srebrenice, zbog istih problema sa MTS-om i hranom, sa svih strana atakira na Goražde. Elitne jedinice iz nekoliko korpusa,

podržane jakim oklopno-mehaniziranim jedinicama i artiljerijom, udaraju sa svih strana, naročito iz pravca Višegrada i Rogatice. Poslije iscrpljujućih borbi, četnici ponovo okupiraju dijelove slobodne teritorije Višegrada, Rogatice i Rudog, nakon čega izbijaju u rejon Ustiprače.

Ujedinjene nacije donose "obavezujuće" rezolucije 824 i 836, proglašavaju Goražde zonom pod svojom zaštitom, obećavaju kule u oblacima, a ništa ne poduzimaju osim povremenog dolaska konvoja sa hranom. I dalje je više od 50 hiljada "istočnjaka", zbijenih na malom prostoru općine Goražde, životarilo bez struje, vode, TV-signala, PTT-veza i kontakta sa najbližima širom svijeta. Padom Trnova i povlačenjem vojske sa Grepka, jula 1993. godine, Goražde ostaje potpuno odsječeno i usamljeno. Najbliže slobodne teritorije postaju im Žepa i Igman, na stotine kilometara daleko. Sami sa sobom i svom zlom sudbinom.

Neviđeni masakr na Markalama u Sarajevu i ultimatum NATO-a prisilili su Srbe da povuku dio artiljerije sa brda oko Sarajeva. Ali, umjesto da se taj arsenal stavi pod kontrolu mirovnih snaga, cijevi se okreću po treći put prema Goraždu. Ono im je najbliže, a gubici na Olovu uvjerili su ih da ne mogu tim pravcem niz Krivaju. Kreću na novi "marš na Drinu", na tu enklavu koja im remeti sve planove u istočnoj Bosni, koju kao miraz žele dodijeliti majčici "velikoj Srbiji".

Živa legenda ovoga kraja, kapetan Zaim Imamović okupljenim borcima često je govorio: "Dva povezana grada na Drini ruše sve planove četnika". Ali, i ovako, usamljeno, Goražde im je kost u grlu. Sve najvažnije komunikacije Srbije i Crne Gore (Beograd-Trebinje, Pljevlja-Čajniče-Pale, Priboj-Rudo-Pale...) sa marionetama na Palama presječene su na ovim prostorima. Tu je HE "Višegrad" i Drina sa svojim pritokama, najveći hidropotencijal u bivšoj Jugoslaviji, pa i šire. Zatim, čuvene podrinjske šume, polja, voćnjaci... Sve je tu, samo da nije Bošnjaka koji se moraju pobiti ili protjerati. Zato i nije čudo što je umobolni Karadžić već davno ponudio

dijelove okupiranog Sarajeva za enklave u istočnoj Bosni. Uz to, četnički stratezi sudbinu Goražda upotrijebili su i kao "džoker" ako im krene loše na frontovima širom BiH. A pošlo im je, već odavno. Uništavajući ovaj grad i njegove žitelje, pokušavaju ucijeniti bosansko rukovodstvo i vojni vrh, stalno u prvi plan gurajući navodnu "proljetnu ofanzivu".

Granate engleske proizvodnje

Najžešći napadi na Goražde, započeti krajem marta, samo su logičan slijed događaja. Pripreme za ofanzivu na Goražde trajale su mjesec dana, a u borbu su uvedene najbolje jedinice iz sastava Užičkog, Drinskog, Sarajevsko-romanijskog i Hercegovačkog korpusa, jedan bataljon oklopno-mehaniziranih jedinica, plus specijalne jurišne jedinice iz Srbije i bezbrojna artiljerija za podršku. Napad je započeo 30. marta, oko pet sati izutra. Grad, prigradska naselja i linije odbrane zasuti su kišom granata iz svih oruđa i svih kalibara. Četničko orgijanje, najkrvoločnije dosad, neprekidno traje. Danima. Na svim linijama odbrane smjenjuju se jaki artiljerijsko-pješadijski napadi, uz nezapamćeno djelovanje tenkova i vođenih raketa.

Prema prvim procjenama, četnici su ubacili 8.000 novih vojnika i blizu 100 oklopnjaka, kao i drugo najsuvremenije naoružanje. Vođenim raketama uništavaju rov po rov. Atakuju sa svih strana, želeći precijepiti grad na više dijelova, nakon čega bi se, uz ratničke pokliče i njima svojstvenu brutalnost, obračunali sa nezaštićenim narodom.

Najžešći napadi izvode se na južnom pravcu, cijelom linijom desne obale Drine, od Ustiprače, preko Gostunja, Trebeškog brda, Gradine, Potkozare, Biljina, Oglečeve... Ništa manji intenzitet napada nije ni na drugom pravcu. Četnici svim silama nastoje probiti liniju od Ustipače, Mesića i Prače i osvojiti Orahovice, Hrenovicu, Bare, Vražalice, Jabučko sedlo i Trovrh, kako bi ponovo izbili na obalu Drine,

a Goraždu namakli omču.

Nadljudskim naporima branilaca, napadi su odbijeni. Četnici su jedini pomak napravili na pravcu od Čajniča.

Težište svih juriša iz pravca Čajniča i Foče bilo je na tome da se ovlada kotama Biljin (798 m) i Uhotića brdo. Time bi izbili na desnu obalu Drine, dovodeći u pitanje kompletnu liniju od Zupčića do Osanice. Sa Biljina bi mogli kontrolirati glavnu komunikaciju Goražde-Osanica-Foča, ugrožavati veći broj sela na lijevoj obali (Vranići, Džindići, Potrkuša, Mravinjac...), naselje i industrijsku zonu Vitkovića i dio grada.

Borbe za Biljin su u toku, dok naši čvrsto drže Uhotića brdo i veći dio Oglečeve, mada su sela Popovača, Lastan, Žigovi, Podmeljine, Novalići, Dragovići, Hajradinovići, Karauzovići i Stanići popaljena, a stanovništvo izbjeglo.

"Tragični bilans četničkih zlikovaca u dosadašnjem toku ofanzive", prema riječima Rijada Raščića, predsjednika Skupštine Okruga Goražde, "katastrofalan je, jer je do petka (8. april 1994. godine) poginulo 83, a teže ili lakše ranjeno 376 žitelja goraždanskog regiona, od čega 99 odsto od rana zadobijenih krhotinama granata". U radio-mostu, koji je Ministarstvo informiranja organiziralo za potrebe domaćih i stranih novinara, direktor Ratne bolnice u Goraždu Alija Begović ističe da je Bolnica pretijesna da primi sve povrijeđene. Uz veliko razumijevanje građana Goražda, svim povrijeđenim ukazana je ljekarska pomoć. Postoji i doza pojačane zabrinutosti. "Nama nedostaje lijekova, u prvom redu jakih analgetika, antibiotika, i sredstava za hronične bolesti, sanitetskog materijala i kisika, koga nema već godinu, konca za šivenje rana i slično. Zbog nedostatka krvne plazme, nadoknadu vršimo punom krvi, a što je najvažnije odziv Goraždana, u prvom redu žena, dobrovoljnih davalaca krvi, dobar je i s tim nemamo problema".

Zanimljiv verbalni duel vođen je tom prilikom između Rijada Raščića i novinarke "Observera", koja je insistirala na pitanju "na čemu se temelji njegov optimizam i sigurnost da

Goražde neće nikada pasti" (kao da se čudi što nije), a ovaj joj tek sutradan, na ponavljanje istog, odgovara konstatacijom "da je svaki žitelj Goražda spreman dati život za slobodu svoga grada". Istovremeno, uzvratio joj je neugodnim podatkom da četnici Goražde razaraju granatama engleske proizvodnje. Na opasku otkud to zna, odgovorio: "Ostatke jedne upravo držim u rukama i poklonit ću ti je, naravno kad dođeš u Goražde!" Bila je to i aluzija na generala Michaela Rosea, koga je četnička rampa na Palama "spriječila" da obećanog dana stigne u ovaj opsjednuti i iznova razrušeni grad.

Roseovo prolongiranje odlaska u Goražde četnici koriste za pregrupiranje i uvođenje novih snaga u kritičnom području naspram Vitkovića i Mravinjca, sa ciljem izbijanja na Drinu, ali je i podgrijalo sumnju da su u pitanju nove igre međunarodne zajednice s Goraždem. U kuloarima su procurile priče da su Srbi dobili "mig" da osvoje Goražde i da ih niko neće kazniti. Time bi se lakše razgraničile teritorije između Bošnjaka i Srba, a ovi posljednji odustali bi od podjele Sarajeva. Naravno, sve je to u domenu nagađanja, ali pasivnost i spore reakcije međunarodnih faktora potvrđuju da se s Goraždem događaju čudne stvari.

Nevjerovatni je optimizam i gotovo samoubilačka hrabrost ljudi iz tog kraja. U najtežim trenucima poručuju da Goražde neće pasti! Čak i Ferid Buljubašić, komandant IBOG-a, vrlo odmjeren i pomalo škrt u izjavama, svojim prijateljima poručuje slično, mada u službenim izvještajima ističe "svu težinu i složenost situacije", brojne nevolje i nestašice, ali i nesalomljivi duh boraca Armije i pripadnika CSB. I, treba li se, pored takvih heroja prepustiti sumnji.

Mirovnjaci

Zbog njih - ne, ali zbog moćnika iz bijelog svijeta - da. Jer, veoma je zakasnila akcija međunarodne zajednice i UN-a na slanju mirovnih trupa u ovu "zaštićenu zonu". Iz sjedišta

UNPROFOR-a stižu vijesti da bi vojnici iz Ukrajine, njih oko 800, moglo krenuti u ovaj grad na Drini da zaštite ugroženo bošnjačko stanovništvo. Ništa čudno kad se ne bi znalo da su Rusi, Ukrajinci, Rumuni i drugi plaćenici već davno stigli na istočnobosanska brda. O tome, naravno, postoje neoborivi dokazi na brdima, sa kojih oni, zajedno sa četnicima, kidišu i siju smrt među nedužnim Bošnjacima, na njihovim ognjištima. Dovoljno je samo da siđu sa okolnih brda, skinu kokarde, promijene uniformu, stave plave kacige i - gotova stvar. Znači li to da bi već sutra, po istoj logici, trebalo da sa brda šljegnu Duško Kornjača, Brane Petković, Dobro Stanišić i njima slični zločinci - da štite Goražde? Hvala im, takvi mirovnjaci ne trebaju. To Goraždani i poručuju otvoreno, ali Boutros Boutros Ghali vjerovatno za tim ne mari. On hoće da je njegova posljednja.

Demonstracije u Turskoj

Nezapamćen val demonstracija zahvatio je Tursku u noći između subote i nedjelje (10. april 1994. godine), nakon što je televizija TGRT, posredstvom hafiza Burhana Šabana, emitirala apel Ismeta Brige, gradonačelnika Goražda, upućen posredstvom radioamatera. Turski narod, prije svih nekoliko miliona Bošnjaka, koji su zbog istih nevolja decenijama ranije morali otići u Tursku, u potpunosti je shvatio svu brutalnost četničkog iživljavanja i kataklizme koja prijeti nezaštićenom narodu u Goraždu. Revoltirani ljudi (i bh. izbjeglice) preplavili su ulice svih većih gradova, blokirali ambasade velikih sila... Naciji su se morali obratiti premijerka Tansu Čiler, predsjednik Sulejman Demirel, član našeg Predsjedništva Ejup Ganić... Hiljade telefonskih poziva upućeno je Boutrosu Ghaliju da zaštiti Bošnjake, kakve li ironije, u "zaštićenoj zoni Goražda".

Dok završavamo ovaj raport o herojskom Goraždu, drama u jedinom slobodnom gradu na Drini dostiže vrhunac.

Reagirali su i, prvi put u ovome ratu, avioni NATO-a, američki bombarderi F-16, koji su ispalili tri rakete na komandno mjesto četničkih snaga koje su napadale iz pravca Čajniča. Saznajemo da je engleski oficir zadužen za navođenje NATO-ve avijacije poginuo od četničkog snajpera u Goraždu. Hoće li ova akcija "podrške" ohladiti usijane glave Mladićevih krvoloka i zaustaviti goraždansku kataklizmu, teško je procijeniti, ali se mogu očekivati novi zapleti, jer su oni krenuli na sve ili ništa.

Jesu li Mladić i pripadnici Hercegovačkog korpusa, koji su napravili proboj od Čajniča i Foče, popalili 19 sela, ubijajući sve pred sobom, izmanipulirali generala Rosea, koji je "povjerovao" njihovim obećanjima da će obustaviti ofanzivu na Goražde? Dok je engleski general na Aerodromu razgovarao sa zločincem iz Kalinovika, oni su još jače, još bjesomučnije rušili Goražde i ubijali nedužne civile. Nije mogao drukčije nego pozvati avione NATO-a. Oni poznaju samo jezik sile i sa njima drugačije ne treba razgovarati.

U tom periodu četnici izbijaju na desnu obalu Drine, na potezu od Zupčića do Oglečeve, porušili most na Drini koji spaja Džindiće i Sadbu, odsijecajući veliki broj civila na desnoj obali rijeke, čiji vodostaj je povećan planskim pražnjenjem jezera u Mratinju (HE "Piva") u Crnoj Gori. Sa Biljina i s drugih kota iznad Vitkovića ugrožavaju praktično sva sela na lijevoj obali duž komunikacije prema Foči (Osanica, Perjani, Vranići, Potrkuša, Mravinjac, Bogušići...), industrijsku zonu i naselje Vitkovići, te praktično cijeli grad Goražde. Za ovaj grad najopasnije su kolone tenkova koje se približavaju Goraždu komunikacijom od Čajniča i nalaze se u rejonu Zupčića.

Naravno, borbe se vode i na drugim pravcima, a samo na koti Borova, u nedjelju 10. aprila, heroji Goražda odbili su šest pješadijskih napada. Broj poginulih u dosadašnjem toku ofanzive premašuje stotinu (oko 350 ranjenih), a minirana je i Tvornica azotnih jedinjenja "Azot", sa oko 100 tona amonija-

ka i drugih otrovnih materija, što bi moglo presuditi i napadačima i braniocima. Nastavlja se drama Goražda.

(Maj 1994.)

Uz prvu godišnjicu četvrtog bataljona Prve muslimanske podrinjske brigade

ONI SU BILI U CERSKOJ

Četvrti bataljon Prve muslimanske podrinjske brigade nedavno se, uz prvu godišnjicu osnivanja, prisjetio suboraca koji su ostavili kosti po vrletima Nove Kasabe, Gobelja, Kravice, Potajnika, Rogosije, Tumače..., pa sve do Čelića, Sapne, Kladnja i Vareša. Poginulo ih je 364, a svaki preživjeli borac ima barem jednu nezaraslu ranu.

Skupu su se obratili komandant Prve muslimanske podrinjske brigade Bećir Mekanić i komandant bataljona Bešir Aljukić. Pakao Cerske i ostalih bojišta složili su u slike koje se nikad ne smiju zaboraviti.

Četnicima stiže pomoć preko Drine

Preteča Četvrtog bataljona je Cerski odred, formiran 3. jula 1992. godine. On je, 18. decembra iste godine, prerastao u Prvu cersku brigadu. Prvi komandant Odreda bio je Bećir Mekanić, a Brigade Ferid Hodžić.

Prvih dana agresije ova jedinica je zonu odgovornosti imala od Bećirovića, preko Malog Podgraba, Skugrića, Nove Kasabe, Urkovića, Aganovog brda, Humca, do Gobelja, da bi se kasnije znatno proširila. Krajem maja Odred poduzima ozbiljnije akcije prema četnicima, a najznačajnije su one na Redžićima, Molitvištu i u Liplju, kad su iz četničkog

zarobljeništva oslobođena 453 civila, uglavnom žene, djeca i starci.

Ohrabreni i tada već dobro naoružani, Cerani kreću iz bitke u bitku. Zaprečavanjem mosta u Novoj Kasabi, blokira se četničko nadiranje, a na Lolićima, u blizini zloglasne Kravice, likvidirano je više od 60 četnika. Na Potajniku su likvidirali nekoliko desetina četnika, te zarobili mnogo naoružanja, hrane i druge opreme. Slijede akcije na Borikama i Rogosiji, na kojoj je iz stroja izbačeno stotinjak četnika i zaplijenjeno 13 puškomitraljeza, 10 RB-ova, dosta automatskog oružja, vojne opreme i municije. Potom Cerani ratuju protiv snaga tzv. SR Jugoslavije i raznih paravojski koje u ove krajeve dolaze preko Drine, jer su domaći četnici izgubili sve dotadašnje bitke, pa im je prijetila opasnost da se potpuno oslobodi ovaj dio naše zemlje.

Povlačenje iz Cerske

Nakon koordiniranja akcija sa borcima iz Srebrenice i Kamenice, ubrzano se radilo na formiranju Brigade. To se i dogodilo 18. decembra 1992. godine, u jeku četničke ofanzive, kad je pala Kamenica i neke kote, koje su ubrzo vraćene uz pomoć prekaljenih boraca Nasera Orića.

Početkom januara 1993. godine, ova jedinica oslobađa Kravicu, gdje je opet likvidiran veći broj četnika i zaplijenjene znatne količine materijalno-tehničkih sredstava.

Uslijedile su snažne četničke ofanzive na ove prostore. Trajale su 52 dana. Uz nadljudske napore, Cerani, odnosno Bošnjaci koji su se ovdje zadesili i našli u okruženju, vode bitku za bitkom. Iscrpljeni, skoro zaboravljeni od svih, bez hrane i municije, odolijevaju četničkim napadima sve do 9. marta 1993. godine. Tog dana padaju Tumače. Tada je dogovoreno da se civili zajedno sa vojskom povuku prema Srebrenici i Kladnju, što ih je koštalo nekoliko stotina žrtava. Ali, prema izjavi doktora Zorana Lazarevića, vojnog hirurga u

Zvorniku, koji je učestvovao u razmjeni poginulih u Srebrenici, razmijenjeno je i 1.670 poginulih četnika.

Imena koja se pamte

Nakon izvlačenja iz obruča, prebacujući se predjelima oko Vlasenice i dolaska u Kladanj, te proboja prema slobodnoj zvorničkoj teritoriji, obje grupe sastaju se u Tuzli, gdje, 26. marta 1993. godine, dolazi do formiranja Četvrtog bataljona. On ulazi u sastav Prve muslimanske podrinjske brigade, u kojoj je, bez sumnje, udarna pesnica. To je pokazala i protekla godina, u kojoj su Cerani, osim na kladanjskom ratištu, učestvovali u akcijama na Varešu, Mačku, Sapni, Čeliću i Trnovu. U tim bitkama Bataljon je ostao bez sedam boraca, a 22 su teže i lakše ranjeni.

Sa dužnim poštovanjem borci se sjećaju onih koji su dali život u borbi protiv četnika: Ramiza Mehmedovića Belog, Huseina Jašarevića Kenedija, Senada Velića Pekare..., ali ističu i one najhrabrije koji su i dalje "otrov" za četnike: Amira Šiljkovića Šilje, koji je "samo" sedam puta ranjavan, Beširа Aljukića, sadašnjag komandanta Bataljona, Fikreta Mustafića, Mehe Velića, Šemsudina Hodžića i drugih.

Ovom prilikom, komandant OG-6 "Istok", komandant Brigade i komandant Bataljona pohvalili su 30 boraca.

(Juni 1994.)

U posjeti borcima Prve bošnjačke brdske brigade na Igmanu

MIR, KAO DA ĆE ZAPOČETI BITKA

Igmanom, zajedno s drugim jedinicama Armije BiH, gospodare borci Prve bošnjačke brdske brigade. Oni se na ovim planinskim terenima osjećaju kao ribe u vodi. Svaku stazu i bagazu, svaku čuku i grm, poznaju kao svoj džep, a za normalniji i siguran boravak napravili su čitave male podzemne i nadzemne gradove. Više od 200 objekata raznih vrsta i namjena, pretvarajući ovu planinu u tvrđavu. Na jednom od visova uređen je i mesdžid, pa se čuje ezan za namaz.

U komandi na Hrasničkom stanu, gdje su nekad boravili sarajevski planinari, savršeni red, mir i čistoća... Izuzetno je osmišljena i zastava Brigade, djelo akademskog dizajnera Salke Zuke, referenta za kulturu. Na zidovima vise slike Šabana Kovača, slikara-amatera i borca ove brigade.

Iznenađen neočekivanim posjetiocima (novinari ovdje rijetko navraćaju), komandant Selim Hamzić nevoljno pristaje na razgovor.

"Nema nikakvih problema. Naša jedinica je u posljednje vrijeme pretrpjela transformacije. Jaka je i u svakom trenutku spremna izvršiti postavljeni zadatak... Ali, bolje bi bilo da razgovarate sa borcima. Sve što vas zanima, oni će vam reći. Ako zapne, tu sam", kaže Hamzić.

Granate sa Dejčića na Pazarić

Na jednom od improviziranih komandnih mjesta uz prvu liniju, zatičemo Sulejmana Srnu, zamjenika komandanta Prvog bataljona. Sa saradnicima sređuje evidenciju i planira zadatke. Državni reprezentativac u boksu, prekaljeni ratnik sa Žuči, na Igmanu se obreo po vlastitoj želji.

"Dok sam ležao u bolnici, ranjen, nervirala me priča o Trnovljacima i Fočacima kao lošim borcima. Te, izdali, pobjegli iz Trnova i slično. Želio sam da se na licu mjesta uvjerim kakvi su to ljudi i borci. Sada, kad sam ih upoznao, osjetio njihovu dušu, sa ovim momcima bih i u vatru i u vodu. Ne traže mnogo, a nema zadatka koji ne mogu izvršiti."

Pojašnjava da je ovdje odavno prividni mir, ali ih to ne uspavljuje. Rade kao da će sutra započeti boj. Neprijatelj ne sjedi skrštenih ruku, gomila ljudstvo i tehniku oko Trnova, a sve češće se oglašava artiljerijom iz okoline Dejčića.

Projektili odlaze, gotovo iznad samih njihovih glava, u pravcu Pazarića. Četnički pokreti se budno prate i borci Armije BiH su uvijek spremni i da ofanzivno uzvrate.

Diverzanti ne zaboravljaju Zaima Lovca

Doći u Prvu bošnjačku brdsku brigadu, sastavljenu uglavnom od "istočnjaka", gdje dominiraju Trnovljaci i Fočaci, a ne posjetiti tamošnje diverzante, bio bi najveći grijeh. Glavninu tereta u borbama oko Trnova i Kijeva nosili su upravo ti neustrašivi momci.

Veselu družinu zatičemo u bazi. Odmaraju se. Ali, jedan uporno vježba gađanje iz snajpera. Nas i ne primjećuje. Ostali se, ipak, sjatiše oko nas i - počinje priča.

Većinu poznajemo odranije. Time je zadovoljstvo ćaskanja s njima veće. Komandir Muamer Terzo trenutno je odsutan, ali je ekipa tu: Beli, Brile, Cera, Sajo, Doka, Like, Senči, Zakir, Šaca, Šumar, Ćosa, Najo, Žuti, Ado, Redžo, Ćaza, Mirso, Suka, Muki, Sinan…

"Mi smo cijeli rat po šumi, na terenu. Nemamo radionica. Tako smo sami svoji majstori, puškari, optičari i slično", priča onaj snajperist, koji nam se u međuvremenu priključio. "Jednostavno, sve sami rješavamo."

Govoriti, pak, o diverzantima, a ne započeti priču sa Zaimom Kolarom Lovcem, osnivačem i prvim komandirom, značilo bi promašaj. Zaim je bio duša i tijelo ove čuvene jedinice. Sijao je paniku i smrt među četnicima, od Straišta, Klanca, preko Miljevine, Crnog Vrha, Rogoja, Dobrog Polja, Orlovca, Vrbovnika...

"Zaim je bio ključni čovjek, uzor svima nama. Za njim smo išli, u njega smo imali povjerenje", priča komandir Dajdža, koji je ovom jedinicom vremenski najduže komandovao, a sada je na višoj dužnosti u Brigadi.

"Svi smo ga iskreno voljeli i poštovali, sve do njegove pogibije nadomak rodnog Kijeva. Teško nam je pala njegova pogibija. Svi smo bili očajni... Napadom agresora, u jesen 1992. godine, na Kijevo, okupili smo se na mjestu Borija, cijeneći da će iz tog pravca ići najžešći napad. Zaim je postavio linije. Potom je, po naređenju, krenuo da uveže nove snage koje su trebale doći. Bilo je predvečer. Kiša je padala... Stradao je od "prage", idući ispred naših linija i dočekujući neprijatelja snajperskom vatrom. U jednom momentu, ostao je nazaštićen i tada ga je smrt sustigla... Taman smo se konsolidirali, dva-tri dana kasnije, poginuo je i drugi ključni čovjek, rahmetli Jusuf Malkić Bašo, koji je zamijenio Zaima".

Među diverzanatima, po priznanjima i zaslugama, najtrofejnijoj cjelini u Brigadi, mnogo je palih heroja. Merim Bradić Braco, kršni Krajišnik iz Bosanske Krupe, poginuo je pri vraćanju izgubljenih linija na Rogoju. Remzija Hajdarević Džo, nekadašnji čuvar Titine vile na Tjentištu, poginuo je u Bakovićima kod Fojnice. U borbama oko Trnova i Igmana poginuli su Hasib Bunar, Hajro Malkić, Atif Belko, Edin Bjelonja, Jasmin Demir, Smajo Kolar Goša, Bajro Bičo i Izet Ozlić Žiga.

Obilaskom boraca u zoni odgovornosti ove brigade, lahko je uočiti da je moral na zavidnom nivou, a o tome u Prvoj bošnjačkoj brdskoj brigadi brine Halim ef. Alibašić.

Za Bajram je upriličena hatma-dova šehidima ove brigade, posjećena su mezarja na Igmanu i Mrazištu.

Veliki mesdžid izgrađen je zahvaljujući majstoru Rasimu Durmi i njegovim pomoćnicima. Oni su, prema ideji projektanata Osme Smječanina i Ismeta Hadžića, podigli ovaj jedinstveni hram.

Još i endemske otrovnice

Za vjersku pouku zadužen je Omer Krupalija. Poduzima sve da borcima što više približi vjeru, kulturu i običaje bošnjačkog naroda.

Prije polaska sa Igmana svraćamo do doktora Muje Hošića, načelnika saniteta, koji muku muči da dođe do neophodnih lijekova i ostalih medicinskih potrepština. Isporuke od Korpusa su male i nekvalitetne, pa se snalazi koristeći vlastite veze. Pogotovo su ljetne vrućine aktualizirale problem nedostatka seruma protiv zmijskog ujeda. Igman ima svoje, endemske, vrste otrovnica. Što se kaže, ni u snu ih ne usnili, a kamoli u danu sreli.

Na kraju kratke posjete Igmanu i borcima Prve bošnjačke brdske brigade svraćamo do pekare. Uzimamo po jedan somun, pa polahko niz Igman, do Hrasnice, dobro utabanim stazama i točilima, kuda Hrasničani vuku drva.

(Juni 1994.)

Na putu kroz Hercegovinu

IZMEĐU DVA ZLA I JEDNE POBJEDE

Kroz vrata Hercegovine, tunel na Ivanu, prošli smo na karoseriji tamića visočke registracije u punoj brzini. Vozač, dobrodržeći čičica, "domaćinski" je nagazio po gasu. Prethodno smo ga stopirali na izlazu iz Tarčina. Rat je, izbora nema, a "tabanović-fijaker" je najgore vozilo. Bajram je i prvi put idemo u herojski Mostar nakon Vašingtonskog sporazuma i prekida borbi.

Nešto prije Konjica svratili smo na konak kod "vuka sa Zelengore", majora Zaima Beševića. Od njega se uvijek ima šta pametno čuti. S njim je dosta veterana, prekaljenih boraca, sa kojima je, također, milina ćaskati o minulim danima rata, doživljajima sa Trebove, Borča, Grepka, Igmana, Inač-planine, Dusine, Vakufa i drugih ratišta, ali i o danima i obavezama što predstoje.

U Operativnoj grupi "Sjever" mobilno je stanje. Baš je u redovnom obilasku jedinica general Ramiz Dreković. Od njegovog dolaska se u Hercegovini mnogo čega promijenilo. Uveo je žestok tempo, strogi vojnički rad, red i disciplinu, a konkretni rezultati se već osjećaju.

Dok u Sektoru za moral kahvenišemo sa kolegom Halilom Šetkom i Ibrom Rahimićem, obrazlažući šta nas zanima, saznajemo da upravo kreće neki autobus do Mostara i da ne bi bilo uputno propustiti takvu priliku. Jer, sutra, ko zna...

Pred Komandom se postrojila veća grupa starješina Četvrtog korpusa. Nakon postrojavanja, oni sjedaju u dva "golfa", jednu "ladu" i jugu, a mi ćemo u prazan "Autoprevozov" autobus sa 50 sjedišta. Krećemo u koloni do Mostara, hercegovačke prijestolnice, ali kolona do Čelebića tri puta zastaje. Načelnikova "lada" se gasi. "Ruska govna", komentira mladić u uniformi.

Na trajektu u Bijeloj je mnogo, mnogo prijatnije. Razgaljuje svježina jezera i hladovina autobusa. Priključuje nam se i jedna plavuša, Jasna iz Stoca, bivša radnica "Inkosa". Skoknula je do Konjica - da za ranjenog sina nabavi trave za obloge (gavez) i još neke sitnice. Priča o torturi koju su Stočani, i njen muž, preživjeli u Dretelju, Gabeli i Heliodromu. Uporno nas pita o pregovorima sa Hrvatima i govori li se išta o povratku Stočana svojim kućama.

Fotoreporter Fuad Fočo fotografira srušeni most u Jaseničkom potoku, gdje UNPROFOR završava zaobilaznicu, i veliki most u Bijeloj, čiji kanal će biti premošćen pontonima. Sve će biti gotovo za desetak dana.

Svježe rane i trešnje mostarske

Ulazak u mostarsko predgrađe je kao džehennem. Izgorjele i napuštene kuće s obje strane puta. Prolaznika ni za lijeka. Ispred Doma časnih sestara i "Elementare", naš vodič i vozač Mirsad Kaniža, iz predostrožnosti, skreće ulijevo. Provlačimo se uskom džadom prema gradu. U Livču sklanja autobus s puta. Veli:

"Novinari, bujrum, evo vam trešanja koliko vam je volja!"

Nije nas trebalo dugo nuditi. Već se "moralist" Šemso (Tucaković) obreo navrh trešnje. Slijedimo njegov primjer. Samo nam se kolega Gačanin Fudo Kovač smijao ispod susjednog stabla - zato što se penjemo, misleći da nas je prevario, dok nije shvatio - po gorčini - da jede višnje a ne trešnje! Šemso dobacuje da su njegovi iz Glavatičeva Gačanima pro-

davali rezdelije kao trešnje.

Nakon besplatne gozbe, nastavljamo put Bijelim Poljem i njegovim vinogradima. Izgledaju tužno. Većina je izgorjela tokom borbi sa HVO ("Ili hrvatski stolni grad ili hrvatska ledina"), ali su izbile nove mladice, izgledajući kao simbol neuništivnosti ovoga grada!

Na krivini još stoje ostaci izgorjelog "tamića", u kome je stradala grupa naših boraca.

Nižu se naselja mostarskom dolinom. Ali, svuda samo ruševine. Spaljene kuće i rijetki tragovi života. Kao da ulazimo u davno napušteni, srednjovjekovni grad, a ne u Mostar, grad sa oko 60 hiljada stanovnika samo na lijevoj obali.

Dok se na Tepi zaustavlja autobus, presabiremo se imamo li za večere i kafića. Nato Mirso, smijući se, reče: "Ne bojte se, u Mostaru nemate gdje 'dinarića' potrošiti!" Tek tada shvatamo da je Mostar po mnogo čemu jedinstven grad, možda jedini u BiH bez kafića, restorana, prodavnica... Ali, Tepa je puna svijeta. Vrvi od mladosti. Zabavljaju se kao nekad na mevludskim teferičima, na svoj, mostarski način...

Razrušeni grad vida rane

U Sektoru za moral Četvrtog korpusa, domaćini nas upoznaju sa prilikama u gradu, teškoćama sa smještajem. Ovaj grad još uvijek nema namjenske prostore za goste. Ljubazno nam nude svoje krevete. Oni će se, već, snaći.

Zijo Oručević nas odmah vodi u obilazak grada, da ne gubimo vrijeme. Naravno, krećemo prema Starom mostu i desnoj obali.

Zbilja je Mostar srušen grad. Neko od domaćina primijeti da, poslije svega što ih je snašlo, "nedostaje" samo blaži zemljotres, pa da poravna ove zidine i da se sve gradi iznova. Apsolutno, nema čitave zgrade. Uglavnom, ostaci bivših (ako Bog da i budućih) veleljepnih zdanja.

Ranjeni grad polahko vida rane. Ulice su uglavnom

raščišćene, ali su svuda tragovi divljačkog rušenja sa zapada i istoka, krateri u asfaltu, ožiljci u srcima Mostaraca. Kad to kažemo, mislimo na sve sadašnje žitelje ovog grada, dospjele ovdje od Neuma, Gacka, Nevesinja...

Biciklist na žičanoj ćupriji

Dok, kroz ruševine Kujundžiluka, prilazimo tamo gdje je stajao Stari most, ne možemo zaboraviti ni sliku teško ranjene Karađoz-begove džamije. Ali, mostarski duh ipak prkosi. Od prvog zatišja, u Kujundžiluku je Salko Abudić otvorio svoju suvenirsku radnju. Ne da bi nešto zaradio, nego više iz običaja i dvadesetogodišnje navike da tu boravi.

Samo sahat vremena prije nas, ovdje je boravio Hans Koshnik, protektor Mostara, i razgovarao o predstojećoj obnovi. Mostarci su mu, među ruševinama, organizirali ručak i - skokove sa ostataka kule Mosta. Na njegovo pitanje zašto to čine, gradonačelnik Safet Oručević mu je, u šali, odgovorio da skakači treniraju vađenje svakog kamena porušenog Mosta, aludirajući na neke "dušebrižnike" koji zamišljaju da je Neretva lijena Sutla, pa je dovoljno zaroniti i izvaditi kamen i, uz nešto betona, ponovo sklepati Stari most.

Dok je prelazio uskim žičanim mostom, gospodin Koshnik se čvrsto držao za žičanu ogradicu. Inprovizirana ćuprijica povija se kao pijanac na vjetru, a mi smo malo kasnije sejrili sedmogodišnjeg mališana kako preko istog mosta bezbrižno vozi bicikl. I to je Mostar.

I, dok idemo prema Bulevaru i Šantićevoj, kroz glavu mi prostruja misao, stara izreka: "Gradite od kamena, jer kamen je vječan!" U ovom dijelu grada ostao je samo kamen i konture nekadašnjih građevina. Čak i hotel "Ruža", betonska tvrđava, potpuno je uništen.

I u ruševinama Mostarci žive neki, svoj život. U vrijeme najžešćih napada, nakon rušenja svih mostova, ostali su tu. Mostovi su po noći građeni, po danu ih je HVO rušio ili

odnosila Neretva planskim ispuštanjem vode iz jezera.

Na Bulevaru i u Šantićevoj ulici - transporteri UNPROFOR-a, a naš fotoreporter snalažljivo uskače među strane novinare i pod okriljem "plavaca" ulazi na Bulevar i pravi snimke. Iako već odavno nema borbi, unproforci kontroliraju važnija raskršća. Linije dodira su blizu. Praktično, s jedne strane transportera je "šahovnica", "šahara" ili, jednostavno, "šara", a s druge - "zelena zastava" ili "ljiljani". Oprez je na visini. Međusobno povjerenje teško se vraća na ove prostore

Sve su ovdje Šantićeve...

Žurili smo da odemo do boraca 49. istočnohercegovačke brdske brigade. Usput saznajemo da im u posjetu dolazi general Rasim Delić (prvi put u Mostaru).

"Prvi put sam u Mostaru i pogođen sam, prije svega, izgledom grada koji je totalno porušen, ali i ponosan jer je opstao, prvenstveno zahvaljujući hrabrim borcima. Opstati u ovim uvjetima, znači biti tako opredijeljen, tako borbeno osposobljen i maksimalno motiviran. Ne smije se dozvoliti da ova borba ostane neoplođena pravim rezultatima u političkom smislu. Mostar i ova njegova duša je na našoj strani, a ono tamo što je pod kontrolom HVO je kao neki 'novi grad'. Mi moramo, kao i dosad, dostojanstveno voditi borbu i pokazati svojim ličnim primjerom da smo sasvim druga vojska i da imamo druge ciljeve. Cilj mojih odlazaka na slobodne teritorije, pa i ova prva posjeta Mostaru, jest da se izdaju konkretni zadaci i da se prati njihova realizacija i utiče na izvršavanje zadataka. Tamo gdje dođe vojnička čizma pripadnika Armije BiH, to je BiH na koju možemo sigurno računati".

Baš su stameni i ponosni ti Gačani, Nevesinjci i drugi Hercegovci koji su u ovoj brigadi. Mahsuz smo posjetili borce i komandu Drugog bataljona 41. slavne mtbr. koji su već odavno dio historije herojskog Mostara. Momci uglavnom rođeni na desnoj obali rijeke. Komandant Azer Dželilović

upravo je spremao sastanak sa svojim saradnicima Kemom, Mirom, Salkom, Ramizom, Erminom, Zoranom, Elvedinom... Nije govorljiv, ali ističe da je odlučujući faktor u odbrani Mostara bio narod, koji nije krenuo u zbjeg, već stao uz vojsku, a vojska uz njega. U najkritičnijim vremenima svi općinari, Komanda i ugledni Mostarci prešli su na desnu obalu, dajući podršku braniteljima. Opijenim bojovnicima HV i HVO nisu pomogli ni tenkovi, haubice, minobacači, cisterne sa eksplozivom, "bojleri", eksploziv u kanalizaciji i slični marifetluci. Mostar je obranjen, a na desetine hrabrih branilaca ugradilo je svoje živote u slobodu neosvojivog Mostara, naročito u Šantićevoj. Ginuli su s pjesmom "Ovo je Bosna!"

U duši ovoga naroda mnogo toga se promijenilo. Dugo nam je jedne noći o tome pričao Sejo Đulić, poznati reditelj, sada moralist u Četvrtom korpusu.

I ovog Bajrama u gradu je priređena velika hatma-dova šehidima. Kažu, takav skup Mostar nije zapamtio. Došli su svi koji su mogli ići. Tek tada su dobro vidjeli mezarluke, koje su noću, kradom od granata i snajpera, brižljivo uređivali.

Mnoštvo svijeta okupilo se i na ispraćaju hadžija na put do Mekke i Medine.

Ovdje sada prihvataju sve one koji se osjećaju Mostarcima, ali ih je rat dobro naučio da shvate ko ih je ubijao, mučio u logorima, progonio, rušio im domove..., kao i što znaju kome pripadaju, koje su vjere, zašto se bore, gdje će i kako živjeti. U ovome ratu su, po svemu sudeći, razbijene sve nekadašnje iluzije i zablude, mnoge zahvaljujući cijenjenom mostarskom muftiji Seidu ef. Smajkiću.

Čudotvorci iz Ratne bolnice

"Može se reći da Mostarci treći put prave svoj gradski radio. Dok su oni uništavali naš radio na onoj strani, mi smo se istog dana ovdje oglasili najavnom špicom", priča direktor radija Alija Behram.

Hitamo prema Regionalnom medicinskom centru, čuvenoj Ratnoj bolnici. Razgovaramo sa hirurgom Hafizom Konjhodžićem, direktorom ove bolnice, koji još liječi rane od posljedica ranjavanja.

"Kad je počela agresija na Mostar", priča doktor Konjhodžić, "svi smo se zatekli polupripremljeni za rad. U toku ratnih djelovanja formirali smo bolnicu u jednom hodniku, odnosno podrumu bivšeg Higijenskog zavoda. Snalazili smo se na razne načine, koristeći trofejne aparate i pomoć od nekih humanitarnih organizacija. Imali smo dva hirurga, a od te dvojice jedan je bio i neurohirurg, zatim anesteziologa, otorinolaringologa, ginekologa (kasnije je došao još jedan) i nekoliko mladih doktora, koje smo u toku rata pretvorili u prave specijaliste hirurgije. Njih četverica trenutno drže bolnicu."

Kroz ambulantu je, saznajemo od direktora Konjhodžića, prošlo šest hiljada ranjenika. Obavljeno je hiljadu i trista operacija. Šest ratnih mjeseci radili su bez rendgena. Kad im je, kao poklon, stigao iz inozemstva, gotovo im je smetao. Apeliraju da im se pomogne kako bi im se vratilo desetak doktora koji su vani i imaju želju da se vrate. Urgentno traže da im iz Sarajevske klinike pošalju po jednog hirurga i anesteziologa. Trenutno je direktor Konjhodžić jedini hirurg u Bolnici.

Dvadeset petog aprila otvorili su poljsku ili kontejnersku bolnicu na drugom lokalitetu, ali još sanitarni čvorovi nisu riješeni, tako da se ta bolnica samo uhodava, i to bez pacijenata.

Herojska Ratna bolnica postat će samo Hitna pomoć, dok će se hirurgija preseliti u nove prostore.

Dok obilazimo bolnicu, ne možemo se načuditi u kakvim uvjetima su radili ljekari, koliko života spasili, pomogli krvavom gradu...

(Juni 1994.)

U Mostaru, s borcima 49. istočnohercegovačke brdske brigade

GAČANI I NEVESINJCI NA RATU U MOSTARU

Po dolasku u ranjeni Mostar, ljubazni domaćini iz Četvrtog korpusa predložiše da posjetimo novoformiranu 49. istočnohercegovačku brdsku brigadu, prvenstveno sastavljenu od Samostalnog bataljona "Šargan" i Samostalnog nevesinjskog bataljona.

Žurili smo prema kasarni usput razgledajući mezarluke heroja i nevinih žrtava ovog grada. Čitamo imena rođaka, prijatelja, školskih drugova, a nijednog trenutka ne pomišljamo da ih nećemo naći sa svojim suborcima...

U kasarni, bezbroj rukovanja i prisnih zagrljaja. Nismo se odavno vidjeli. Srećemo i hrabrog komandanta ove brigade Suada Džankovića. Stari drug iz školskih klupa... U kratku reportažu teško je smjestiti sve uspomene, more pitanja i još više odgovora.

I ona prava, gatačka ganga

Danas im dolazi general Delić, pa su, eto, posebno raspoloženi. Prvi put će stajati u stroju pred svojim komandantom.

Edhem i Mićko nas uvode u prostoriju, da se malo okrijepimo i odahnemo. Tu je i Alija Čustović, mali čovjek velikog srca.

Napolju, pozorišna atmosfera. I ganga se čuje. Ona prava, gatačka... Oslobodili Gačani "Vinariju" i čuvali je, pa se tradicija i dalje nastavila. Zaslužili ljudi.

Nakon kraćeg govora komandanta Četvrtog korpusa, brigadnog generala Ramiza Drekovića, borcima 49. istočnohercegovačke brdske brigade obratio se komandant Rasim Delić:

"Drago mi je što sam ovdje danas sa vama, ali vam mogu reći da nam predstoje teški zadaci i obaveze, što znači da rat ni izdaleka nije pri kraju. Interes i motiv svih naših boraca i jedinica je da se vrate tamo odakle su protjerani. Vi ste u istoj poziciji kao oni iz Krajine ili istočne Bosne koji se moraju boriti za povratak na svoje. Moramo shvatiti da možemo računati samo na ono što mi oslobodimo".

Vraćeni s pola puta za Gacko

Prije nego što ćemo od komandanta Suada Džankovića saznati nešto više o sadašnjim aktivnostima, treba se podsjetiti ratnog puta dva viteška bataljona, gatačkog i nevesinjskog.

Počeci formiranja Samostalnog gatačkog bataljona "Šargan" datiraju još od sredine 1991. godine. Praktično već 19. augusta 1991. godine, u Fazlagića Kuli, ustrojava se ovaj bataljon kako bi se zaštitili Bošnjaci ovog kraja. Na kućnom pragu, braneći svoje, 64 pripadnika ovog bataljona poginuli su i svojim rođacima i prijateljima ostavili u amanet da se bore.

Teška srca, Gačani su napustili svoja ognjišta, polahko se organizirajući u Mostaru, gdje se zvanično formira Samostalni gatački bataljon "Šargan" naredbom ŠVK od 26. augusta 1992. godine. Tada je brojao oko 70 boraca. Na početku je Bataljon bio u sastavu Prve mostarske brigade.

Grupa od 40 boraca iz ovog bataljona u Mostaru dobiva zadatak za vraćanje u Gacko i izvođenje diverzantskih akcija. Zapućuju se 5. novembra 1992. godine. Sa pola puta, naredbom više komande, morali su se vratiti... U jedanaestom

mjesecu iste godine bataljon djeluje u rejonu Blagaja i Podveležja, gdje nisu imali gubitaka. U međuvremenu, pristiže novac od naših radnika iz inozemstva, od čega se nabavlja naoružanje i oprema. Kad su HVO i HV nasrnuli na ovaj grad, stali su u odbranu Mostara i svih koji su se ovdje sklonili od četničke kame.

Iz bitke u bitku

“Dio boraca Bataljona 'Šargan' učestvuje u odbrani Cernice i Bulevara na desnoj obali, a kasnije u oslobađanju sjevernih predgrađa Mostara, i to Vrapčića, Bijelog Polja, Raštana, Potoka i HE 'Mostar'. U južnim predgrađima Mostara Bataljon oslobađa prostore 'Velmosa' i punkt u Bišća polju. Poslije toga, 50 boraca učestvuje u borbama u rejonu Rodoča, Avijatičarskog mosta i Aerodroma 'Mostar'. U borbama sa snagama HVO-a i HV izgubili smo 29 boraca, a oko 50 ih je ranjeno. Oružje s kojim raspolažemo većinom je zaplijenjeno od neprijatelja”, priča komandant Džanković.

“Nije bilo dovoljno municije, pa su na tome dosta radili Nevesinjci i muški odradili. Borili su se kao lavovi. Bijelo Polje oslobađalo je 120 boraca na prostoru od 26 kilometara. Posao je bio završen za samo dva sata. Uslijedio je kritičan period. HV i HVO se organiziraju i kreću u protunapad. Nakon izvjesne pometnje i panike u našim redovima, zauzimaju samostan u Bijelom Polju. Tada me je Miralem Jugo pitao šta da radi, pa se nas 26 organizira, vraćamo Samostan, sve izgubljene linije, i to munjevitom brzinom. Poginuo nam je samo jedan borac, Ćamil Džubur... Moramo spomenuti i neustrašive heroje Almira Jugu, Nusreta Đideliju, Sulju Bašića, Envera Salčina, Arifa Bašića i ostale koji nisu okretali leđa nego su hrabro jurišali naprijed”, sjeća se Džanković.

Sjećaju se i 15. jula 1993. godine, kad su Peta gardijska i HVO namjeravali odsjeći Blagaj od Mostara i Grad staviti u totalno okruženje. Bataljon “Šargan” i tu se dokazao, pa su

linije ostale nepromijenjene. Nijedan borca nije poginuo, a to govori o izuzetnoj obučenosti gatačkih momaka.

Ponosni su na svoje šehide, svoje heroje: Šefku, Samira, Muharema, Šućriju, Envera Bašića, Sabita Ćimića, Enesa Grebovića… Prisjećaju se brojnih akcija. I one na Humu, kad su izgubili pet hrabrih boraca koji su već bili odradili planiranu akciju. Neizbrisivo je sjećanje na Almira, Nusreta, Arifa…

Stopama rahmetli Miralema Juge

"Sve što je prošao Bataljon "Šargan" prošao je i Nevesinjski bataljon", priča Jasmin Kazazić, zamjenik komandanta Brigade, i nastavlja: "Bataljon je formiran 3. novembra 1992. godine, naredbom ŠVK, kad je Miralem Jugo postavljen za komandanta Bataljona, a ja za zamjenika. Miralem Jugo je do tada bio komandant Odreda na prostoru Bjelimića, a učinio je dosta u spasavanju naroda od četnika. Po dolasku, u Mostar uključio sam se u gradski bataljon, koji je tada brojao 350 ljudi... Rahmetli Miralem Jugo trebao je biti izabran za zamjenika komandanta Četvrtog korpusa, ali je poginuo. Među šehidima su i braća Hakija i Enver Čolić, Mirsad Karapuša, Ibrahim Mutilović i drugi. Inače, mi smo jedinica sa najmanjim brojem poginulih boraca, što kazuje o kvalitetu rada. Svjesni smo da je svaki ljudski život veliki gubitak".

"Stara je ideja da se ova dva viteška bataljona ujedine, jer su im i interesi isti. Sada su zajedno ne samo Gačani i Nevesinjci, nego i ostali Hercegovci. jer ih bole rane rodnog kraja", pričaju načelnik Štaba Brigade Smajo Čampara i moralist Nevesinjac Hasan Lerić.

"Pjesma je uvijek na prvom mjestu. Kao naš zaštitni znak", dodaje Lerić.

Koliko mogu pomažu porodicama šehida i ranjenim borcima. Sa sjetom gledaju prema istoku. Svrbe ih dlanovi i tabani. Sve, ama baš sve, vuče nostalgija za rodnim krajem. Da na svojoj zemlji zaigraju i zapjevaju - kao nekad.

Protuoklopna grupa "Britve" iz Hrasnice

RUKAMA UHVATITI TENK

U hrasničkoj Četvrtoj motoriziranoj brigadi, kojom komanduje Fikret Prevljak, djeluje i Protuoklopna grupa "Britve". Njene briljantne akcije prepričavaju se i pamte. Komandant ove male, ali odabrane jedinice je dvadesetšesto-godišnji Edin Hadžiahmetović, prije rata stažist u JNA, omladinski aktivist, student ekonomije i pjesnik. "Slobodno napiši: pjesnik", reče Edin, "zlatni ljiljan" ispod Igmana.

O nastanku njegove jedinice i nazivu "Britve", priča:

"Naša jedinica formirana je 26. juna 1992. godine. Do tada sam bio zamjenik komandanta Bataljona. Bila je potreba da se formira protuoklopna jedinica. Htjeli smo da se zove "Romel", ali smo se odlučili za "Britve". Zašto? Imao sam bradu, kao i ostali suborci. Za potrebe jedne akcije, neko nam je dao britve da se obrijemo. U vrlo kratkom vremenu uništili smo tenk i transporter. Po povratku u komandu bili smo zadovoljni i obrijani, pa nas je neko u šali nazvao 'britvicama'. Tako smo ustanovili i zvanično ime naše jedinice".

Tih dana se rasplamsavala četnička agresija na Ilidžu, Hrasnicu, Sokolović-Koloniju i Butmir. Trebalo se braniti.

Čestitao im UNPROFOR

"Prije formiranja i ulaska u 'Britve', sa kolegom sam već imao 'odrađena" tri transportera. Kasnije smo, sa samo dvije

granate, uništili tenk, pa nam je na tom uspjehu kao svjedok čestitao i jedan oficir UNPROFOR-a. Četnici su bili zatečeni našom spremnošću. Išli smo na čistinu, gdje nam se najmanje nadaju. Našli smo i četničku dokumentaciju iz 1987. godine o tome kako je Srbe na ovim prostorima naoružavala JNA. Dobro smo znali ko šta radi. Prekretnica su bila dva okršaja na Ilidži, gdje smo ih dobro uzdrmali. Bilo je to 22. aprila, kad je poginuo jedan naš borac, a četnici su priznali za 60 svojih. Imali smo samo jednu zolju, koju sam ja nosio, zatim 5-6 tromblona i nekoliko improviziranih bombi. Srbi su poslije tog prvog napada počeli bježati iz Hrasnice i tajno zakopavati MTS. Znali smo gdje su četiri RB-a sa kompletima. To nam je dosta pomoglo. Poslije smo, u bliskoj borbi 30-50 metara, uništili jedan BST. Zahvaljujući njima, naoružavali smo se iz akcije u akciju. Igrajući se, krali smo MTS iz magacina bivše JNA. Kasnije su uslijedile akcije na Golom brdu, Šerifićima, Igmanu, Žunovnici...

Već tada počinje funkcionirati logistika. Dosta se zarobilo i na teritoriji Hadžića, Trnova i Kijeva, pa smo već tada imali topove i haubice, a prijelomno je bilo kad smo dobili 'maljutke TF8' i 'VBR-ove'. U sve to dobro se uklopila naša protuoklopna grupa. To je mala, ali odabrana grupa momaka koji su već tada ozbiljno obavljali zadatke postavljene na nivou Brigade, Korpusa i iznad tih nivoa", sjeća se Edin.

Sir i kajmak s Predsjednikom

Februara 1993. godine, zajedno sa ostalim jedinicama, onemogućili su četnike da preko Dogloda uđu u grad. Tada su četnici forsirali nekoliko tenkova i transportera, čime su htjeli da dokažu silu, ali ne i hrabrost... Stvarali su se uvjeti za kontranapade, a uz odličnu saradnju sa Safetom Zajkom i njegovim borcima. Slijede akcije na Žuči, Sokolju, Rajlovcu, Stupskom Brdu. Učestvovali su i u oslobađanju Kijeva, gdje su imali dobar ulov: dva minobacača, 60 RB-a, radiouređaje,

PAM, municiju...

Kad su postrojbe HVO-a držale u blokadi Konjic i Jablanicu, i tu su pritekli u pomoć sa stoprocentnim uspjehom. Na Kotorcu su bili u svim akcijama, pa u Vojkovićima, Jasenu, Šerifićima, prema Hadžićima i Kreševu.

I u tim akcijama uništili su pet transportera, a oštetili dva, uništili pet tenkova, a tri oštetili, 37 PAT-ova 20 mm, 20 PAM-ova, više VBR-ova, inžinjerijski tenk, dvije "prage" itd. Uglavnom, podug je spisak četničke gvožđurije koja je završila na smetljištima. Dignut je u zrak i jedan magacin municije, uništeno jedno komandno mjesto, mnogo bunkera, zgrada, "žive sile", a razminiran je i veliki broj minskih polja. "Odradili" su i kuću iz koje je djelovao snajper sijući smrt po Hrasnici. Kažu da je sve bilo fantastično isplanirano, pa je bila nezaboravna i slika kad sve leti u zrak. Uspjeli su to snimiti. Tada je, sasvim slučajno, došao u Hrasnicu predsjednik Izetbegović. Bilo je veselo. Počastili su predsjednika sirom i kajmakom...

Mogli uhvatiti Mladića

U akcijama POG "Britve" postižu uspjehe umnogome zahvaljujući mašti i kreativnosti. O čemu Edin priča:

"Često smo im prolazili iza leđa. Bilo je slučajeva da naletim na četnike koji nisu izviđači nego su pošli u napad, pa nemaš vremena za razmišljanje... Služili smo se raznim trikovima. To je ona kreativnost iz nužde... Često su o nama govorili da nismo normalni, da hoćemo "rukama uhvatiti tenk", kazuje Edin Hadžiahmetović, komandir "Britvi" iz Hrasnice.

I ova jedinica bila je na Igmanu kad je bila posljednja četnička ofanziva i kad se zbilo ono najgore.

O tome priča:

"Četnici su napadali sa nekoliko korpusa. To su tereni koji su nepogodni za postavljanje protuoklopnih sredstava, dok

četnici sve rade sa distance. Ide bager i kopa novi put, zasmeta mu stijena i odmah dolazi tenk te lomi kamen... Kasno je došao signal da se nešto radi. Moja i ostale jedinice vraćale su ih i po nekoliko puta. Svugdje su pokušavali probiti liniju. Posebno su granatirali dobre i čvrste jedinice. U jednom trenutku nas četverica naišli smo na njihovu predhodnicu, jer smo dobili pogrešnu informaciju, ali smo se sretno izvukli. Nismo smjeli prihvatiti frontovsku borbu... Komandant operativne grupe Zaim Imamović imao je dobar prijedlog o formiranju većeg broja manjih diverzantskih jedinica koje bi upadale u njihove redove. To je trebalo prihvatiti... Mladića smo mogli vrlo lahko zarobiti, ali smo pogriješili tenk. Bio je iznenađen, ali i mudar. U posljednjem trenutku prešao je u drugi tenk. I, onda su četnici probili liniju koju je držala jedna naša jedinica, tako da su nam već bili tri km iza leđa. Vojske su se izmješale, a imali smo gotovo iste uniforme. I kamenjem smo se gađali... Mislim da ni oni nisu dobro prošli, ni s ljudstvom, ni s MTS-om. Znaju to oni dobro. Tačno je da smo izgubili dio teritorije, ali nismo koridor za Sarajevo, što je izuzetno bitno."

Specijalci za tenkove

Borci Protuoklopne grupe "Britve" nadaleko su poznati kao specijalci za četničke tenkove. O tome koliko znači uništiti tenk ili neki drugi "oklop", Edin govori:

"Radi se o odbrani i padu Sarajeva. Uništavanjem tenkova, četnicima se otupljuje oštrica. Ti momci su pravi heroji. Njima nije žao ni glavu izgubiti jer znaju za šta se bore. Ne treba ni pomišljati šta bi sve četnici uradili da prođu, pa je, sa tog aspekta, naš moral još veći. Poručujem onima koji misle drukčije, da rade kao i mi.

Na prijedlog Brigade i na zadovoljstvo svih koji ga poznaju kao izuzetno hrabrog, poštenog i dobrog momka, 15. maja 1993. godine, na Dan Armije RBiH, dodijeljen mu je "Zlatni ljiljan".

"Nas četverica smo predloženi. "Zlatni ljiljan" dobili su i rahmetli Čarli, bolničarka Dada, koja se trenutno nalazi na liječenju u inozemstvu, i Zijo, Žika, koga su na "Srni" proglasili ratnim zločincem. Da je bilo ko od mojih drugova dobio ovo priznanje, ne bi se pogriješilo... "Ljiljan" mi znači obavezu. Mora se paziti na mnoge stvari na koje se prije možda nije obraćala pažnja... Svi imamo dug prema rahmetli Čarliju i suborcima koji su dali život za slobodu... Izuzetno mi je drago što se naša armija svakim danom uvojničuje i modernizira, pa je moja i obaveza svih nas da sa još većim elanom idemo naprijed."

(August 1994.)

Na dvogodišnjici formiranja, 28. jula, viteškom proglašena Četvrta motorizirana brigada iz Hrasnice

VITEZOVI FIKRE PREVLJAKA

Na prostorima ispod Igmana prvo se krenulo sa organiziranjem u okviru Patriotske lige, čime su udareni temelji i razrađeni planovi za pripremanje oružanog otpora, odnosno odbrane od agresije. Ulične straže prerasle su u prave vojne formacije. Već 22. aprila 1992. godine donosi se odluka da se pokušaju povratiti okupirane teritorije u općini Ilidža. Bio je to prvi organizirani napad na jednu tzv. srpsku općinu. Učestvovale su jedinice iz Hrasnice, Sokolovića i Butmira i manevarske jedinice koje su formirane neposredno prije toga. Uspjeh je bio na pomolu, ali su snage JNA napravile tampon-zonu i spriječile dalje prodiranje hrabrih boraca. Poslije su iz ova tri naselja formirani odredi na teritorijalnom principu. Uporedo je formirana specijalna jedinica MUP-a "Fikro", čiji je isključivi zadatak bio manevarske prirode.

Hrasničani i u susjednim općinama

Tako su Hrasničani proširili djelovanje na susjedne općine. Prvih dana nesebično su pomagali Foči, učestvovali u odbrani Trnova, napadu na Žunovnicu... Opet se pokušalo sa oslobađanjem Ilidže, jer su ovi prostori bili i ostali vrata Sarajeva i odskočna daska za povoljniji položaj naših jedinica u nared-

nom periodu. UNPROFOR tih dana napušta Stojčevac, a Specijalna jedinica "Fikro", sa dijelom tadašnjeg Igmanskog odreda, u žestokoj borbi, u posljednji čas i uz dojavu naših radnika, koji su tu radili, zaposjedaju taj prostor. Krenulo se sa tehničkim opremanjem jedinica i boljom logističkom podrškom.

Četnici su namjeravali da, zauzimanjem Donjeg Kotorca, Sarajevo stave u totalno okruženje, ali je ovaj prostor odbranjen hrabrošću boraca. Uspjeh je u toliko veći što su imali skromno naoružanje. Izuzetnom hrabrošću istakao se Nedžad Delić, dijete-heroj, direktnim pogotkom u transporter natjeravši četnike da se povuku na stare položaje. Platio je životom hrabrost da "zoljom" sa 30 metara gađa transporter.

Pokušaji deblokade Sarajeva

U junu 1992. godine kreću u oslobađanje Golog brda, Zoranovića, pomažu ostalim jedinicama u oslobađanju Stratišta, tako da se slobodna teritorija znatno povećala. Polovicom augusta 1992. godine, tadašnja OG "Igman" donosi naredbu da se krene sa akcijom "Jug 3". Pravac napada: presijecanje četničke komunikacije Kijevo - Sarajevo i izlazak u rejon Krupca. U početnoj fazi oslobađaju Jasenske osmice, objekt "Vidovac", značajna teritorija prema Kijevu i napreduju gotovo do same komunikacije Sarajevo - Trnovo - Kalinovik. Oslobođeno je selo Jasen, Šerifići, ali slijedi komanda da se pravac mijenja te da se krene na deblokadu Sarajeva. Najveći dio jedinica sa toga pravca koncentrira se na mali prostor sela Donji Kotorac, sa namjerom deblokade Grada na pravcu Dobrinja - Donji Kotorac - Butmir. Ali, nije se uspjelo. Prije toga, treba spomenuti jednu od najtežih bitaka koje su ovi borci vodili, a to je bilo 4. augusta 1992. godine, sa namjerom da se izvrši napad na Ilidžu, Kotorac i Vojkoviće.

Uslijedila je akcija "Koverat" i ponovno deblokada Grada.

Sjećanja na akcije, heroje i rahmetli Čarlija

"Kao da je to sve jučer bilo", priča i sjeća se Mirsad Mirojević. Ranjen je prije četiri mjeseca. Ostao je bez noge. Ali, odlučio je da, poslije oporavka, opet uzme pušku. Mirsad nije iz Hrasnice, ali ovaj kraj osjeća kao svoj, a o njegovoj hrabrosti znaju i djeca.

Učesnik svih akcija i bitaka je Ensad Avdić, dobitnik "Zlatnog ljiljana". I on se sa ponosom vraća u prošle dane. Tu je i Fikret Delić, "zlatni ljiljan" sa Butmira. Najviše priča o napadu četnika na Donji Kotorac, 17. i 22. marta 1993. godine i herojskoj odbrani tog prostora.

"Naši borci su u ovim bitkama maksimalno povukli, a neki od njih su položili svoje živote. Nosila nas je želja za opstankom i čvrsta volja da odbranimo svoje", govori Delić.

Gdje god je došao, Čarli (Emir Bogunić) unosio je dodatno samopouzdanje i snagu među borce. Tako govore svi. U tim martovskim bitkama na Donjem Kotorcu uništena su četiri četnička tenka, "praga" i transporter, a četnici su olupine u bijegu sklanjali - da se ne bi vidjeli tragovi njihovog poraza.

"Navodio sam tada artiljeriju i. po našim položajima, na iznenađenje mnogih boraca. Činio sam to zato što su četnici već bili ušli u međuzonu iz koje se nikada živi nisu izvukli. Ta moja odluka se na kraju ispostavila izuzetno korisnom", sa ponosom govori Delić.

Četnici su, tada, zarobljenike vezali žicom za vrat i tjerali ih da izvlače njihove poginule. Na sve strane bili su krvavi zavoji i obilje ratne tehnike.

Senad Ikanović, jedan od hrabrih boraca, sjeća se jakog četničkog napada 25. i 26. maja 1993. godine, kad su četnici sa dijelom snaga ušli kroz međuprostor iza naših boraca koji su se nalazili na jugoistočnom dijelu zone odgovornosti ove brigade. Četnici su opet protjerani, a 36 je poginulo.

Svježa su i sjećanja na četničku ofanzivu od Jahorine, Grepka, Bjelašnice i Igmana. Zaustavljeni su zaslugom i ove

brigade. Žene, omladina i starci iz Hrasnice išli su da pomognu.

Mirsad Ikanović, borac bez noge, dodaje da su u vrijeme najveće četničke ofanzive na pravcu Otes - Azići - Stup borci ove brigade maksimalno pomogli. I ne samo tada. Navođenim raketama uništili su tri tenka u rejonu Azića, što je, po ocjenama mnogih, bilo odlučujuće u zaustavljanju ofanzive. Učestvovali su u odvraćanju, odnosno razvlačenju četničkih snaga i s artiljerijskom podrškom.

Salko Hasković Švabo, nakon 20 godina provedenih u Njemačkoj, došao je u Bosnu da se bori i - postao legenda. Između ostalog, sjeća se četničke ofanzive na Trnovo i Kijevo:

"Bili smo slabo naoružani. Kad su četnici krenuli u pretraživanje terena, pustili smo ih da uđu, a onda ih gotovo sve 'povaljali'. Mislim da se sve dobro završilo i nemamo se čega stidjeti".

Zejnil Rašinlić, "zlatni ljiljan", prisjeća se Stojčevca, prvih žrtava - Gigija i malog Harisa, akcija koje su rezultirale sigurnijom upotrebom Igmanskog puta.

Esad Avdić, "zlatni ljiljan" iz DIO "Fikro", kratko se ubacuje u razgovor i podsjeća na klasičnu diverzantsku akciju koja je bila "poklon" četnicima za Božić, 6. januara 1993. godine, u rejonu Tošića kuća, kad su - usred dana i ispred njihovog nosa - digli u zrak objekt koji su koristili kao snajpersko gnijezdo.

Mirsad Ikanović opet reagira:

"Četnici su iskoristili slabost naših jedinica koje su prvenstveno bile usmjerene prema Trnovu i zauzeli vrlo važan objekt Golo brdo. Odmah smo to pokušali povratiti. I, kad je sve išlo 'kao po loju', od četničkih granata gine najveći heroj ovog kraja, Emir Bogunić-Čarli, zajedno sa dvije sestre, Samirom i Mevlidom Jeličić iz Dervente, od kojih je jedna dobila "Zlatni ljiljan"... Rahmetli Čarliju nije bila bitna snaga neprijatelja, za njega je postojao samo jedan cilj - nanijeti neprijatelju što veće gubitke".

Zatišje se maksimalno koristi

Pomoćnik komandanta 4. viteške motorizirane brigade Emir Redžović, nekad oficir JNA, ranjen je pet puta. Nakon zadnjeg ranjavanja (nagazna mina), ostao je bez stopala. Čvrst, jasan i odlučan. Dugo je sa zadovoljstvom i ponosom govorio.

"Maksimalno koristimo ovo djelomično zatišje za uvojničavanje i učvršćivanje linija. Dobro smo napredovali u tom smislu. Neovisno od drugih, stvorili smo čvrstu i ozbiljnu brigadu, koja će i ubuduće biti garancija svima da na ove prostore četnik više nikad neće kročiti. Stvaramo preduvjete da idemo dalje i oslobađamo okupirane prostore", kazuje Emir Redžović i spominje "zlatne ljiljane" i rahmetlije Emira Bogunić Čarlija, Ćamila Marića (Ratna bolnica u Hrasnici nosi njegovo ime), Himzu Mekića...

Izetbegović na mezarju van protokola

Esad Mulahasanović, pomoćnik komandanta za moral, priča:

"Posebno nas je impresionirao odlazak predsjednika Izetbegovića na mezarje izvan protokola. Kada je saopćio narodu da je to učinio prije nego što se njima obratio, u očima su mu se vidjele suze. Možda je najveća veličina ove brigade upravo briga o našim šehidima i to što smo krenuli od nule i imali samo narod i ledinu".

U povodu dvogodišnjice 4. motirizirane brigade, 28. jula, Brigada je proglašena viteškom, a borcima je dodijeljen 21 "Zlatni ljiljan" (osam posthumno). Sada Brigada ima 25 dobitnika "Zlatnog ljiljana" (deveterica nisu među živima). Uručene su i pismene pohvale pojedincima, novčane nagrade, ručni satovi, zahvalnice...

Bilo je zaista veličanstveno. Najviši predstavnici države BiH stajali su ispred bedema igmanskih heroja. Izgledali su kao američki marinci, skupa sa svojim šutljivim komandantom Fikretom Prevljakom Fikrom.

(Oktobar 1994.)

Na ozrenskom ratištu

S POGLEDOM NA VOZUĆU

Krećući sa 309. bbr. iz Kaknja prema Vozući, u autobusu je bilo posebno veselje. Kao da idemo na teferič, a ne na jedno od najljućih ratišta. Na osamnaestom kilometru od Kaknja prolazimo kroz Ponijere, izletište Kakanjaca, sada pusto i opljačkano. I česma je, kao nikad, presušila. Osamnaest je kilometara do Kamenice. Prilikom povlačenja četnici su ovdje sve popalili. Ispod ceste, sa lijeve strane - vješala. Četnici su ih, dok su ovdje bili, pripremili za Bošnjake.

Vještina kovana na mnogim ratištima

Dugo mi je o 309. brigadi govorio Nedim Kulović, žestok borac, teško ranjen u obje ruke, sada član Komande Brigade. Sjećao se prvih dana agresije na BiH, kad su, u Patriotskoj ligi na teritoriji Kaknja, užurbano pripremali oružani otpor.

Ostala je neostvarena namjera JNA da 19. maja 1992. godine, sa 108 vozila, preseli zeničku kasarnu u Ilijaš.

Naredbom ŠVK, 5. januara 1993. godine, formirana je 309 bbr. Za komandanta je postavljen iskusni oficir Džemal Hadžić, dotad načelnik Štaba TO Breza. Odmah po formiranju, Brigada sa visočkog prelazi na zavidovićko ratište.

Na čelo Brigade krajem februara 1994. godine dolazi Mensur Keleštura, ali je, na veliku radost boraca, za komandanta opet postavljen novi (stari) komandant Ibrahim Hukić,

koji je na prvim linijama bio duže od mnogih boraca.

Iza njih su mnogi uspjesi, a najveći su baš na vozućkom ratištu, od Mahojskog preko Žednog vrha do Krsta i Krvavca, u dužini od 25 km. Četnicima su tada nanijeti ogromni gubici u ljudstvu i tehnici.

Udarna prva četa

Zajedno sa Ilhanom Kadićem, komandantom 1. bataljona, odlazim u posjetu borcima 1. čete ovog bataljona. Oni su, rekoše, "najljući" u Brigadi. Komandant Kadić veli da su ovi borci "nestašni i neozbiljni, ali i da su, kad zatreba, oštri kao tigrovi".

Njihov komandir Zahir Kobilica kaže:

"Gdje god smo ratovali, pokazali smo rezultate. I, što je najvažnije, imali smo male gubitke. Ratovali smo na Brezi, Ilijašu, Visokom, Žepču, Vitezu, Busovači, Varešu, Kaknju i, evo, na Zavidovićima."

Neizbrisiva su sjećanja na šehide Esada Karahodžića, prvog komandira voda, Salku Sejdića, Saju Delića, Nermina Demira, Nerku, Mehu Turudića Mrnjaua, Zakira Kadrića Kiru, Šekiba Nukića, Sakiba Birića, Edina Delibašića...

Mirhat Alić Kire toliko voli svoje suborce da je iz Kaknja, iako teško ranjen u nogu (25. juna), došao da ih posjeti i isprati. Ponio je harmoniku, zasvirao i zapjevao o svojoj brigadi i poginulim prijateljima iz njegove 1. čete. Kire priča:

"U rejonu Lokava šutnuo sam minu 'trojku'. Bila je akcija. Zauzeli smo osam zemunica, uspostavili liniju i spremali se dalje. Ali, naišli smo na minsko polje. Suborac Edin Strika ostao je bez noge. Uspio sam ga izvući, ali su četnici bili blizu, pa nismo mogli dići glave. U želji da 'zveknem' tromblon prema četnicima, ušao sam u drugo minsko polje i fasov'o... Dok mi je noga bila u gipsu, obilazio sam i ispraćao raju. Ne mogu bez njih i jedva čekam da im se opet pridružim".

Kire ima 21 godinu. Ratovao je od svoje osamnaeste godine

u Hrvatskoj, odakle se, slučajno i sretno, izvukao iz JNA.

Anegdotu o njemu ispričao je zamjenik komandanta Brigade, natkapetan Teufik Turudić Tufa, legenda ove brigade:

"Odmah poslije ranjavanja došao je i donio harmoniku, zagrlio je i rekao: 'Da sam bez obje noge, zapjevat ću i zasvirati'. Tako je i bilo", veli Tufo, jedini živi dobitnik "Zlatnog ljiljana" u ovoj brigadi.

Što je bilo gore, sad je dolje

"Dobio sam naredbu da krenem u akciju sa 18 boraca", sjeća se Nedim Kulović posljednjih okršaja protiv četnika na vozućkom ratištu. "Bilo je to 10. jula. Tada su zaposjeli objekt Krst (1044 n/v), gdje su nam ranjena dvojica boraca, mali Dage i Jasmin Čizmić. Dage je manji od puške, a zovemo ga i Ciciban. Dvojica boraca morali su ih odnijeti, tako da nas je ostalo 14 sa 250 metaka. Uputili smo se da zauzmemo objekt Lokva. Došli smo pod samu kotu, ali su nas četnici primijetili. Tu su nam poginula tri hrabra borca; Nermin Demir, jedan od najboljih u našoj brigadi, Meho Turudić, koji je u onom režimu odležao 26 godina robije. Hrvati ga pustili da brani Vukovar, a on pobjegao u Bosnu. Treći je Zakir Kadrić Kiro, izrazito dobar borac. I ja sam ranjen u toj akciji. Lijeva šaka mi je gotovo bila otkinuta, desna pogođena sa dva metka, a pancir je zadržao pet metaka. Rus koji me je pogodio, nije više nikoga. Kasnije su mi u bolnicu donijeli njegovu šajkaču i kokardu."

Zajedno sa komandantom bataljona Ibrom Sikirom, Nedimom i Raifom stižemo ispod objekta Krvavac, nedaleko od prvih linija. Komandant Sikira kaže:

"Trebamo obići linije, vidjeti kakvo je stanje, borbeni moral i korigirati nedostatke, ako ih ima. Ispresijecanost terena, gusta šuma, kamen, zmije i mine, nevolje su i specifičnosti ove zone odgovornosti. Posebno je interesantno to što su linije od Lokava, koje trenutno drže četnici, udaljene od naših

100-150 metara. Njihove linije su ubačene u naše".

Dževad Neimarlija, zvani Efendija, pomoćnik komandanta za moral 2. bataljona, pridružuje nam se na putu do prvih linija.

"Komandante, hoću u akciju!"

Nalazimo se na Krstu. Borci ga u posljednje vrijeme češće zovu Nišan. Oko 350 metara zračne linije udaljeni su četnici u Velikoj Carini i njenom podnožju. Dalje, kao na dlanu, sela Vozuće.

"Komandante, hoću u akciju ili ću dovesti oca, pa neka on sjedi. Daj, Allaha ti, da idemo naprijed!", ozbiljno dobaci borac iz rova.

Zaista su četnici ovdje u čvrstom "zagrljaju" boraca bosanske armije.

Četnici drže selo Lokve, koje se kao klin, u širini od 500 metara, uvlači između naših linija na Žednom vrhu i Krstu. Tu drže tri glavne zemunice, ostalo su zapriječili minama. To govori o nedostatku ljudstva. Njihova nova brigada, koja je došla da zamijeni mještane, je iz Srpca, 35. lahka. Ne poznaju teren. Čak su udarili na svoje mine. Često se psuju, ali žele se dokazati, pa su nekoliko puta kretali naprijed, i svaki put dobili po nosu... Dokaz da ih fali na ovom terenu je i to što su im nedavno razbijene dvije elitne brigade, 24. laktaška i 1. krndeljska. Dovodili su ovdje i Prijedorčane, a u posljednje vrijeme dovode dezertere iz logora u Doboju. Uz dva vojnika uvijek su dvojica policajaca. Iza leđa im miniraju teren, a na putove postavljaju punktove.

U posljednjim borbama 309. brb. zajedno sa ostalim jedinicama oslobodila je kote Krst i Krvavac, tako je teritorija proširena za 35 kvadratnih kilometara. Ovdje je došlo do uvezivanja 2. i 3. korpusa, što linije čini neprobojnim i maksimalno stabilnim.

Ovdje je običaj da komandanti idu naprijed. Na najisturenijoj liniji prema četnicima su prekaljeni borci Uzeir,

Dževad, Ensad, Adil, Rasim, Asim, Muris... Sve su rudari... Ovdje ni jedan trenutak ne prođe bez pucnjave. Moj prijatelj Nedim pored jednog rova jasno odbrusi: "Mi sada postavljamo uvjete. Naši borci na linije dolaze sa pjesmom, a njihovi zato što moraju. Nas nije strah njih, njih je strah od nas".

Sistemom veza obavještavaju nas da u redovan obilazak boraca i linija odbrane stiže komandant Brigade Ibrahim Hukić, zajedno sa moralistima iz 3. korpusa i OG "Bosna". Nastavljamo zajedno. Iza svakog drveta, kamena, pogrešnog iskoraka vreba opasnost; četnik, zmija, mina... Sve sami neprijatelji. Zato su budne oči boraca koji konačno gledaju na zloglasnu Vozuću.

(Oktobar 1994.)

Sa borcima Prvog korpusa na padinama Bjelašnice i Visočice

DRINA "IZVIRE" POD BJELAŠNICOM

Izići nakratko iz napaćenog Sarajeva, što danima umire bez struje, vode, hrane i plina, pa makar to bilo i na plato Bjelašnice, veliki je uspjeh. Takav dojam ne može pokvariti ni najgori makadam na svijetu, ni višesatno truckanje u kamionu prepunom daske za vojničke nastambe. Svugdje je bolje, čak u Sahari ili Sibiru, nego u Šeheru.

Život na bjelašničkom platou nije stao prošlogodišnjom četničkom ofanzivom, iako su sva sela, njih petnaestak, spaljena; sve što je podigla bošnjačka ruka, osim džamije u Umoljanima.

Neki "merhametli" zlikovac, navodno, ostavio je nedirnutu vrlo neobičnu džamiju u znak zahvalnosti prema doktoru rahmetli Mustafi Pintolu, koji je stradao prelazeći pistu, prethodno ustupivši svoje mjesto u transporteru UN-a nekoj nani. Navodno, doktor Mustafa je tom četniku, na početku rata, spasio dijete. Po drugim pričama, "zahvalnost" je dugovao ovdašnjem hodži, jer je zapisima pomogao nekom od njegovih ukućana.

Brđani ili, kako ih ovdje zovu, "bjelokapići", što su, koristeći zaštitu naših boraca, tokom ljeta ovdje obrađivali zemlju, sakupljali ljetinu i napasali stoku, polahko se kupe u niže krajeve pred nastupajuću zimu, koja ovdje stiže brže nego igdje.

Živost ovoj surovoj kamenitoj planini sada daju borci Prvog korpusa. Oni već duže od godinu dana, kao Eskimi na Aljasci, borave na ovim prostorima, predstavljajući bedem prodorima neprijatelja.

Lakše se diše

Lijepo jesenje vrijeme koriste za utvrđivanje linija, popravku putova, podizanje novih bivaka za normalnije preživljavanje u zimskim uvjetima.

Na Bjelašnici je i u mirna vremena znalo biti pakleno. Mećave su prekrivale seoska naselja, zametale putove, pa je pomoć mogla stizati samo helikopterima. Ali, više nema ni kuća, ni domicilnih gorštaka, a ni zime više nisu što su nekad bile. To ne zabrinjava borce naše armije. Vrijedno rade i budno prate pokrete neprijatelja, spremni da izvrše svaki zadatak. Za njima je period aklimatiziranja na boravak u teškim planinskim uvjetima. Sada se lakše diše, a i znatno drukčije razmišlja. Na sreću, davna i ružna prošlost je vrijeme "hladovanja" po igmanskim hotelima.

Prolazeći pored logora elitnih sarajevskih brigada, ostaje se zadivljeno umijećem i trudom naših ljudi da surovu planinu i njene ćudi prilagode svojim potrebama. Iznenađujuće djeluju arhitektura i kreacije pri podizanju, uglavnom, podzemnih objekata, koji garantiraju ugodan, a i, od granata, siguran boravak. Uz baze za smještaj, tu su i prateći objekti, neophodni za život i besprijekorno funkcioniranje odbrane na ovom teškom terenu.

Odsudna odbrana platoa Bjelašnice, dijela Igmana i slobodnih teritorija općina Trnovo i Kalinovik predstavljaju osnovni zadatak, kako nam je objašnjavao Enver Liković, načelnik Štaba OG. Dakle, uzmicanja više nema. Neprijatelj je svoje snage, nakon ofanzive u ljeto 1993. godine, postavio na dominantnim tačkama Javorak, Šiljak, Hojta, Borikovci, Poljice, te na Treskavici, na vrhovima Ogorjeli kuk, Đokin

toranj, Jakomišlje... Ispred ovih linija značajna su borbena osiguranja četnika na Lisičijoj i Seliminoj glavi, Ljuljevoj stijeni, Kopiću, Rakitnici, Malovan brdu, Bijeloj lijesci, Mlakvi, Javorku i još nekim kotama sa snažnom tehnikom i minskim poljima.

Artiljerija je, prema nekim procjenama, koncentrirana u okolini Dujmovića, na Jasenu i Oblju kod Kalinovika, te na još nekim lokacijama, dok se rezerve u ljudstvu nalaze u Trnovu i okolnim selima, zatim u Vojkovićima i Kalinoviku. Našim borcima snage agresora su, uglavnom, dobro poznate i ne boje ih se. Naprotiv, ako pokušaju bilo šta spremni su im žestoko uzvratiti.

U međuprostorima i na mjestima gdje to nije potrebno, nalaze se snage UNPROFOR-a, francuski Peti bataljon, pod komandom majora Rajliea. Budno prate svaki korak naših jedinica, a - samo se nadati tome, i agresora. Riječ je o unpazoni, a o neutralnosti "plavaca" sve je već poznato. Gotovo svi akteri događanja na bjelašničkom kamenjaru ističu veliku grešku više komande prilikom potpisivanja dogovora o razmještaju Francuza. Najviše prijekora upućuju generalu Stjepanu Šiberu. Ili je bio loše informiran ili nije dovoljno poznavao situaciju na terenu prije nego što je sklopio ovakav angažman. Sada oni nadmeno, sa Gradine i s drugih kontrolnih tačaka, "registriraju" sve promjene na terenu. A što oni znaju - zna i agresor.

Sjetne pjesme i granate

Na konaku smo u 82. brdskoj brigadi. Bolje reći, kod Fočaka...

Zbog kašnjenja u nabavci materijala, posebno dasaka, izgradnja logorskih prostorija ide sporo. Ali, ni to bitnije ne utiče na raspoloženje boraca. Ispred bajti, planinskih kućica, šatora i drugih privremenih objekata za boravak, gore vatre, čuju se žamor, harmonika i pjesma. Iz snažnih momačkih grla

hore se nostalgične pjesme o ljepotici Drini, zavičaju, ratom prekinutoj ljubavi...

I druge jedinice na ovim terenima pune su "istočnjaka", koji sada odrađuju odbrambene zadatke, ali, ako se stvore uvjeti, oni bi da krenu naprijed. Sve do Drine. Žive za taj trenutak.

U komandi Brigade je radna atmosfera. Uz svijeće, na okupu je većina "štablija". Proučava se karta, pristižu depeše, izdaju se naredbe za trenutne i sutrašnje aktivnosti. Odsutan je komandant Galib Hodžić. Kažu da je na referisanju u višoj komandi.

Zamjenik Mensud Džananović je cijeli dan pokušavao uspostaviti vezu sa svojim diverzantima, Kodžijem i družinom, koji odrađuju postavljeni zadatak na Treskavici, u dubokoj neprijateljskoj pozadini.

Brzo smo posluženi večerom i kahvom. Pukovnik Bešević svratio je u svoje staro jato, da obiđe borce sa kojima je bio mnoge bitke, da ih posavjetuje i pripomogne. U tandemu sa Džananovićem, odmjerava snage u pišpilu sa Zuhdijom Ožegovićem, komandantom bataljona "Sutjeska", i najstarijim vojnikom Edhemom Hajdarevićem Ćurevcem, 70-godišnjim bolničarom, koji je i nekada ratovao na ovim terenima, progoneći Dražu Mihajlovića.

Samo što je logor u bespućima bjelašničkog platoa utonuo u san, mir poremetiše tenkovske i haubučke salve. Na to se ovdje ne obraća pažnja, nego se s nestrpljenjem iščekuje agresorski "pogrešan korak"... Oko ponoći, vikom nas budi radosni zamjenik komandanta. Konačno je uspostavio vezu sa "svojim" diverzantom Kodžijem, neustrašivim momkom iz Miljevine i "zlatnim ljiljanom", koji je sa svojim momcima uspješno izvršio zadatak i vraća se u bazu.

Stigla pomoć od naših iz Njemačke

Ujutro, uobičajene kasarnske aktivnosti - postrojavanje, dizanje zastave, doručak... Dok smo se ohavizali, u komandi je već neki dogovor.

Do komandanta Galiba stižemo tek oko 10 sati. Mlad, suhonjav čovjek. Prije je živio u Sarajevu, a za Bajram došao da posjeti majku i rodbinu u Jabuci kod Foče. Tu ga "zadesilo" i već su iza njega brojne bitke, koje je lično predvodio.

"Radimo punom parom, i to na tri fronta. Utvrđujemo linije, podižemo objekte, a pripremamo se i za izvođenje ofanzivnih djelovanja. Sve teče po planu. Ova jedinica potpuno je spremna izvršiti svaki zadatak. Nama ovaj ambijent i planinski uvjeti odgovaraju, jer smo cijeli rat proveli na ovakvim i sličnim terenima, ratujući na 12 općina po Bosni. Za nas je od presudnog značaja izgraditi započete objekte. Manjih problema imamo sa materijalom (daska, motorne pile, gorivo...), ali nam je prioritetni cilj popuna jedinice. Ne tražimo ništa nemoguće, nego da nam vrate naše vojnike koji se, sticajem okolnosti, nalaze po svim jedinicama u okolini Sarajeva."

Raduje činjenica da su vojnici dobro obučeni i naoružani, da su vični ratovati u ovakvim uvjetima, da dobro poznaju teren, a logistički su solidno opsluženi. O tome nam je govorio i pomoćnik komandanta za logistiku Emir Čengić Braco. Ističe da je ovih dana pristigla prva pošiljka pomoći od naših iz Njemačke i nada se da će ta saradnja biti nastavljena. Pošto se logističko pothranjivanje obavlja iz baza udaljenih na desetine kilometara od zone odgovornosti Brigade, neophodna su terenska vozila za vožnju u zimskim uvjetima. Sa njima zaista oskudijevaju. Kako reče Himzo Fako, načelnik saobraćaja, u tome pomoć očekuju upravo od Fočaka u dijaspori - da pripomognu, kao i u isporuci rezervnih dijelova, guma, antifriza...

Četnička grobnica

U obilazak Brigade dolazi starješina Zufer Husović Dudajev, komandant OG. Žustrim vojničkim rječnikom daje upute i naređenja. Pošto je naš stari znanac, ćaskamo o trenutnim problemima na ovom terenu. Šalimo se. Za ozbiljnije raz-

govore nema vremena. Hitno mora na sastanak kod svojih šefova. Predlaže da se vidimo sutra...

Obilazimo liniju, razgovaramo sa borcima, s komandantom Fočanskog bataljona Nezirom Šahovićem Neskom, s diverzantom Kodžijem, sa "zlatnim ljiljanima" Sakibom Pačom i Ekom Džamalijom, pozadincima, sanitetlijama... Nažalost, još jedan fočanski paradoks. Brigada nema doktora, mada je ovaj grad imao i 40 ljekara, specijalista svih struka, ali je apsolutna većina "negdje", u Libiji, Njemačkoj, Austriji, Švedskoj... U Goraždu, Sarajevu i drugim slobodnim gradovima ostalo ih je svega desetak. Da hendikep bude veći, brigadni doktor, ginekolog Murat Đuderija, koji je mnogo učinio za narod i vojsku od Foče do Igmana i Bradine, već nekoliko mjeseci oporavlja se od bolesti. Nažalost, za njegovo zdravlje bivše kolege nisu ni upitale, a kamoli da njegovoj sedmočlanoj porodici pomognu. Ovako, sav teret je na Ismetu Mulahasanoviću, Radinki Kovač, Edhemu Hajdareviću i ostalim sanitetlijama.

Oko podneva smo već na jednom od vrhova Visočice. Sa pukovnikom Beševićem, "vukom sa Zelengore", sa visine od 1.700 metara, osmatramo krajolik. Treskavica, šumovita Zelengora, krševita Lelija, u daljini sivi vrh Maglića, nešto ulijevo - fočanski Kmur, desno - ravne Morine... Naziru se planinski masivi uz rodnu nam Drinu...

(Oktobar 1994.)

Sa borcima Prvog sokolačkog bataljona

ONI DRŽE JUŽNU KAPIJU OLOVA

U Olovu smo. Na vrata uđe ljudina kao od brda odvaljen. Denijal Grbo Deno, komandant Prvog sokolačkog samostalnog bataljona.

Zavirujemo u "ličnu kartu" ovog bataljona, nastalog iz dijela Općinskog štaba TO Sokolac. Iako nisu imali oružja da se suprotstave četnicima, gotovo mjesec dana branili su slobodne teritorije te općine, sve do 17. augusta, kad su se morali povući i smjestiti na prostore Olova, u rejon Kruševa.

"Bilo je i teških trenutaka", veli borac Omer, "ali smo izdržali. Najteže nam je bilo u januaru 1994. godine, kad je - poslije višemjesečne jake četničke ofanzive - palo Kruševo... Četnici više ne mogu napredovati. Povlačenje im je neminovno."

Gledamo Kruševo. Tamo su njihove dojučerašnje komšije, Sokolački bataljon iz sastava tzv. Druge romanijske motorizirane brigade, na čelu sa Dobrom Jovičićem.

Kruševo četničkog poraza

"U posljednje vrijeme dosta je učinjeno na opremanju naših boraca. Četnička snaga je, pak, svakim danom sve slabija. Imamo podatke o njihovim nemalim gubicima. Nedavno smo zaplijenili 10 hiljada metaka, desetak cijevi, najviše puškomitraljeza, i to u njihovoj zoni odgovornosti", pojašnjava nam

jedan od boraca iz grupe koja se okupila oko nas.

Prolazimo pored čitavih naselja i naših dobrih utvrda. Usput nam komandant Grbo priča:

"Snaga ovog bataljona je i u odnosu sa borcima. Zajedno živimo, radimo i prijateljujemo. Svi smo rodbina i jarani. Zajedno smo dijelili tugu i radost. Nastojali smo, po svaku cijenu, zadržati identitet i da se ne izgubimo u ovim silnim promjenama. Na goloj ravni, kao izbjeglice, uspjeli smo sačuvati samostalnost jedinice. Naravno, zajedno smo sa prijateljima iz Olova, koji su naši prvi susjedi".

Najveće pobjede ovog bataljona su odbrana Kruševa, učešće u odbrani Gradačca, oslobađanje Pelemiša kod Kladnja, oslobađanje Vareša, te posljednje pobjede na Crnoriječkoj visoravni.

Jedna od boljih diverzantskih akcija izvedena je prošle godine. Ovi hrabri momci zarobili su četničkog tobdžiju iz Lukavice.

Od 9. do 23. januara 1994. godine zaustavljena je četnička ofanziva. Kruševo se pretvorilo u njihov poraz. Imali su 70 poginulih i dosta izgubljenog MTS-a, te borbenih sredstava... S Prvim sokolačkim bataljonom sudjelovale su živiničke "Ose" i specijalci Drugog korpusa.

"Sokolačke kobre"

Esad Lončar Kesa, komandir manevarske jedinice "Sokolačke kobre", inače "zlatni ljiljan" ovog bataljona, kazuje:

"Zadatak formiranja ove manevarske jedinice je da se ide naprijed, te da se osigura naša zona odgovornosti i da uvijek jedan dio ljudstva držimo u pripremi za hitne intervencije. Prvu akciju imali smo 20 dana nakon formiranja, na Brgulama, i sve se uspješno završilo. Tada smo oslobodili kotu 1.126, zvanu Vrhovi, a bilo je i zarobljenih četnika. Sa nama su bili borci 101. i 102. motorizirane brigade iz Sarajeva. Među zarobljenim četnicima bio je i Saša Dragić iz Šekovića.

U toj akciji, mada su svi bili dobri, posebno bih istakao komandire vodova Hajrudina, Suvada, Hasana, sve mitraljesce, Mehu na protuoklopnjaku..."

Sa prvih linija pokazuju nam sela na drugoj strani - Đuloviće, lijevo su Mulinovići, pa srpsko selo Krajšići, muslimansko Donje Kruševo... Sve što je muslimansko, spaljeno je ili srušeno do temelja.

Zona odgovornosti ovog bataljona je na terenu kojim se ne mogu kretati tenkovi, tako da jedina opasnost vreba od ubacivanja četničkih diverzantskih grupa. Ali, ovi momci kažu da bi im to bio prvi i posljednji pokušaj.

S nama je i zamjenik komandanta Bataljona Idriz Selimović, jedan od dvojice živih dobitnika "zlatnog ljiljana":

"Komandant bataljona i "zlatni ljiljan" postaje se radom i zalaganjem, i tu nema nekog mudrovanja. Za mene je najteža bitka bila ona na Kruševu, kad sam i ranjen, 10. januara. Iz ratne bolnice, odmah sam se vratio na prvu liniju i bodrio svoje. Četnici su tada ubacili specijalne jedinice kanjonom rijeke Bioštice. Uz manje korekcije, sačuvani su položaji na Kruševu".

Peterica "zlatnih ljiljana"

Jedno od najboljih odjeljenja je 1. odjeljenje 2. voda. Njegov komandir Mirsad Mujezinović kazuje:

"Najteže je bilo kad smo tek došli, 28. septembra 1992. godine. Tada smo na Močilima (rejon Kruševa) uništili 'pragu' i dva tenka. Zahid Rodić Žuti, Esad Kukolj i Alija Ramić, u želji da učine još više, nakon neviđenog herojstva, izgubili su živote... U ovom odjeljenju su momci koji su se borili u rejonu Kaljine i Knežine, kao što su Samir Selimović, Šemso i Hamdija Bulbul, Ahmet i Ramo Oruč, Sejo i Amir Grbo... Jednostavno, svi su ovdje najbolji".

Ovaj bataljon ponosi se petericom svojih "zlatnih ljiljana", pored dvojice živih, Esada Lončara Kese i Idriza Selimovića,

trojica heroja - Alija Ramić, Vehid Čakal i Esad Kukolj - nisu među živima. Njihovim porodicama, ranjenim i ostalim borcima nesebičnu podršku i pomoć pružaju civilni organi općine Sokolac u izbjeglištvu, sa sjedištem u Zimči, na čelu sa Šemsom Bećarom.

Od rova do rova, od zemunice do zemunice, od utvrde do utvrde, ima se šta čuti i vidjeti. Četnici ne prestaju sa provokacijama, meci zviždе na sve stane. Srećom, danas nema granatiranja, a to je borcima neobično.

Sa osmatračnice gledamo četničke položaje na Kruševu, spaljena sela u daljini... Pored jedne od zemunica borci su nam pripremili šumski specijalitet od gljiva. Upoznali smo i Admira Kundaka, najboljeg strijelca na RPG-u i RB-u, Avdu Kerlu, nekad borca na prvoj liniji, danas zaduženog za informiranje, koji nam je dosta pomogao, Ibru Borovana, hrabrog borca i komandira IDV-a... Upoznali smo divne momke i velike heroje koji provode dane u blizini triju rijeka - Krivaje i Bioštice, koje se ulivaju u Stupčanicu.

(Oktobar 1994.)

Moševačko brdo ponovo pod kontrolom Armije BiH, a napreduje se prema Jasenu i Polomu

...E, TAMO ĆEMO SE, BURAZERU, USKORO NAĆI!

Borci Armije BiH, u munjevitom kontranapadu iz pravca Karaule, u potpunosti su zaposjeli Moševačko brdo. Bio je to epilog dugotrajnih borbi na ovom frontu sjeverno od Sarajeva.

"Četnicima je, kao i nama, izuzetno važna Crnoriječka visoravan, posebno za grad Sarajevo. Oni zato ulažu dosta u odbranu ove visoravni, a posljednja njihova ofanziva pokazuje kolike snage i sredstva su angažirali za osvajanje Čemerske planine, sa ciljem da nas odbiju od Crnoriječke visoravni i stvore preduvjete za dominaciju na ovom području", objašnjava strateški značaj ovog prostora Mirsad Begić, komandant 304. brigade.

Četnici izbačeni iz utvrđenja

"Uzdrmali smo dobre početne položaje četnika", naglašava komandant Begić, "tako da je 70 posto Crnoriječke visoravni riješeno u našu korist. Četnici su ovdje imali komunikacije, širok prostor i značajne dominantne kote, koje je bilo lahko braniti. Mi smo samo, preko kanjona rijeke Misoče, imali plato Čemerske planine, i to bez komunikacija, bez mogućnosti za logisticiranje, uvođenje snaga... Sa te male osnove uspjeli smo proširiti teritoriju koja nam pruža

mogućnosti za izvođenje ofanzivnih djelovanja", dodaje komandant Begić.

Borci pristižu nakon tek završene akcije. Još su uzbuđeni, ali i zadovoljni uspjehom. Govore:

"Bilo je vatreno. Pravi teferič, pa eto ti. Momci su, kao i uvijek, bili na visini zadatka, iako nisu spavali četiri noći. Otjerali smo Ruse, Rumune i ostalu gamad sa Moševačkog brda, a, ako Bog da, tako će im biti i na čitavoj Crnoriječkoj visoravni. Bježali su kao ludi, a neki nisu imali vremena ni za to..."

Fetah Bajrić Feta, komandir Manevarskog bataljona, stari i prekaljeni borac, nedavno je direktno rukovodio akcijom "Behar 94", kad je "Crne labudove" i borce 4. viteške mtbr. uveo sedam kilometara u dubinu četničke teritorije. Izvedena je brza i uspješna akcija u neprijateljskoj pozadini.

Važno je biti brz

Tajnu uspjeha munjevitih akcija otkriva Sifet Bisić. Priča o tome da se prije akcije sve zna o četnicima, o njihovoj snazi i namjerama. To je mogućno zahvaljujući mudrosti i hrabrosti boraca koji - reklo bi se, kad to god hoće - prolaze duboko iza njihovih linija.

Sa najisturenije linije prema četnicima, od kojih ih dijeli pedesetak metara, vide se spaljena sela Zubeta, Ravne i Crna Rijeka, po kome se čitava ova visoravan zove. Odmah ispred nas su jaka četnička uporišta Biljetovina i Hadžići, iza su Nišići... Ovdje su sve linije na dometu ručnih bombi, tako da su budnost i oprez maksimalni.

Ensad Numić, iz voda "Mujagine sove", potvrđuje:

"Trenutno smo u punoj pripravnosti. 'Sove' su uvijek budne i prate svaki pokret neprijatelja. Njihov i slučajni upad bio i posljednji! Do sada smo imali mnogo vatrenih okršaja sa četnicima i uvijek smo izlazili kao pobjednici... Onaj asfaltni put preko Krivajevića za Olovo, e, tamo ćemo se, burazeru, uskoro naći!"

Komandir ovog specijalnog voda je 55-godišnji Šerif Kadrić Dedo. Njegova specijalnost je RPG. Nikad ne maši, a ispalio je bezbroj granata.

"Ima efekta gdje god odemo. Iako sam u poodmaklim godinama, uporan sam. Ići ću samo dalje sa mojim momcima. U mene ti je, brate, samo ići naprijed", veli Dedo.

Deset " zlatnih ljiljana"

Ovu, 304. bbr. krasi deset "Zlatnih ljiljana". Prvi nosilac ovog visokog priznanja je Jasmin Buljetović (ranjen), Šefko Rezaković (dva puta ranjen), Fehim Muratović, Meho Mešetović, Zaim Begić, Nijaz Muratović (poginuo), Mustafa Kašić (poginuo na Čemerskoj planini), Nedžib Velić Ćićko i Mahir Điro.

(Novembar 1994.)

Sa borcima u rejonu Čemerske planine i Crnoriječke visoravni

ŠTA SU ČETNICI OSVAJALI 52 DANA, VRAĆENO JE ZA 10 SATI

U širem rejonu Čemerske planine, borci 1. korpusa kontroliraju novih 60 kvadratnih kilometara, oslobodivši više od 50 sela i zaselaka. Zaplijenjene su ogromne količine MTS-a, likvidirano 70 četnika, a 150 izbačeno iz stroja.

Združene jedinice iz sastava 1. korpusa (OG-3 i OG-2) djelovale su u dva pravca: Toljenik - Nišićka (Crnoriječka) visoravan i Čemerska planina. Na pravcu Čemerske planine učestvovale su združene jedinice OG-2, zajedno sa još jednom brigadom, a na drugom, glavnom pravcu, glavne snage napadale su Crnoriječku visoravan.

U dubini okupirane teritorije

Prethodile su kvalitetne pripreme. Jedinice su krenule noću. Manevarske su imale zadatak da se ubace duboko u neprijateljsku teritoriju, što su efikasno i uradile. To je bilo presudno za daljnji tok operacije.

Uvođenje jedinica počelo je u dva sata poslije ponoći, 5. novembra. Dijelovi jedinica iz sastava 1. korpusa uspješno su se ubacili u neprijateljsku pozadinu kako bi napali kotu Vrhovi, dok se druga jedinica ubacila u dubinu neprijateljske teritorije da bi napala kotu Krst. Četničke snage razbijene su u

startu, tako da je teško naoružanje, koje je bilo stacionirano na ovim kotama, odmah stavljeno u funkciju, što je olakšalo daljnji tok akcije. Ono što su četnici osvajali 52 dana, vraćeno je za 10 sati. Radi se o objektima Kicelj, selima Ilići, Nasići, Krst, Vrhovi... i dalje prema Nišićkom i Borovom brdu. S druge strane, ovladano je kotama Mačak, Bunjevići, Kojići, Brda, Stomorine, Moševačko brdo, Polom, Jasen...

Veliki dio četničkih snaga u rejonu Višnjice, Nasića i Ilića stavljen je u poluokruženje, sa malim prostorom za izvlačenje. Samo na tom pravcu ubijeno je oko 40 četnika. Ostali su potisnuti ulijevo, na liniju Polom, Meškovac, Jasen, Mekote, Brda, a s druge strane na Nabožić...

Maksimalno je ispoštovana naredba da se udari na svim pravcima. Time je razvučena neprijateljska artiljerija. Munjevitom brzinom oslobađana su sela i kote: Zubeta, Ravne, Čomovine, Lepenci, Danilovići, Toljenak, Šehovići, Hadžići, Buljetovina, Korita, Hrastići... Utvrde su padale kao kule od karata.

Četničke snage su krajnjim naporima pokušale učvrstiti linije u predjelu Šehovića, Husića, Drinčića, Buljetovina, Glavina... U totalnom rasulu i panici, nisu uspijevali. Svuda, leševi, krv, otpaci sanitetskog materijala, odjeća...

Dostignute linije taktički su povoljne za obranu. Ali, kako reče legendarni Ferid Prolić Frka, koji je u ovoj operaciji bio komandant Združenog manevarskog bataljona, ne namjeravaju se braniti, nego nastaviti dalje i ovladati Nabožićem, ostatkom dijela "nišićkog džepa", koji je bio "trn u oku", i izbiti na komunikaciju Srednje - Semizovac...

"Ljiljani" za sva vremena

Nedžad Jahić, komandir jedne od manevarskih jedinica iz sastava 1. korpusa, kaže:

"Naša jedinica imala je zadatak da zauzme dva vrha, Kicelj i kotu na 1.077 m n/v. Akcija je bila jedinstvena, a zadaci

svake jedinice zasebni. Sve je, na naše veliko zadovoljstvo, uspješno završeno... Nismo prišli s one strane odakle su nas četnici očekivali, nego smo uspjeli naći rupu između dva brda i ubaciti im se iza leđa. Gotovo da nam se nije ni suprotstavio jedan ojačani vod četnika (oko 40), na koje smo naišli, dok su se ostali razbježali. U većini rovova imali su puškomitraljez M-53, svaki šesti rov imao je 'brovinger' 12,7 mm, pokretne mitraljeze M-84 sa postoljima, RB-ove, ogromne količine municije svih kalibara... Išli smo kao na krilima i, da nam je dozvolila viša komanda, Nabožić bi sigurno bio naš..."

Borci pričaju o četničkim rovovima, kašikama i tanjirima, vrućem grahu, vatri koja je gorjela, o brlozima... Čudili se kolike su četnici kukavice i pored tolikog naoružanja. Da je našima, kažu, samo dio toga, ne bi ih bilo ni u Beogradskom pašaluku!

Najnoviji uspjesi združenih jedinica iz sastava 1. korpusa rezultat su ozbiljnog rada OG-3, koja je i ponijela najveći teret. Komandant je major Ramiz Bejić, a komandant OG-2 pukovnik Abdulah Ahmić. Dakako, u sve je bio uključen i brigadni general Vahid Karavelić, komandant 1. korpusa. Oni i njihovi suradnici samo se mogu ponositi s borcima koji su jurišali kao tigrovi. Uspjeh je bio neminovan.

Pukovnik Abdulah Ahmić, komandant OG-2, kaže:

"Došli smo do situacije da združene jedinice Korpusa igraju značajnu ulogu u ofanzivnim djelovanjima, a to znači da jedinstvo i jedinstveni zadaci daju rezultate. Vrlo je bitan način taktičkog vođenja borbe, a trenutne pozicije nam odgovaraju za naredne aktivnosti".

Major Ramiz Bejić, komandant OG-3, dodaje:

"Četnici su na ovom prostoru uspjeli ostvariti prividni uspjeh. Onda smo konsolidirali redove i riješili žestoko uzvratiti. Krenuli smo u kontraofanzivu. Združeni sastav jedinica 1. korpusa vratio je sve nedavno izgubljene linije u rejonu Čemerske planine, Crnoriječke visoravni i oslobodio 'nišićki džep'. Kruna ovih operacija je vatrena kontrola komunikacije

Sarajevo - Semizovac – Srednje - Olovo. Čestitam borcima i starješinama, uz obećanje da idemo dalje".

(Januar 1995.)

Borci OG-1 Prvog korpusa i MUP-a ostvarili uspjeh u širim rejonima Bjelašnice, Treskavice, Igmana i Trnova

GORE ČUKE OKO SARAJEVA

Nakon Treskavice, Bjelašnice, Igmana, odnosno šireg rejona Trnova, i porazâ koje su borci 1. korpusa nanijeli četnicima, može se konstatirati da je ovaj prostor, kao i u Drugom svjetskom ratu, postao četnička grobnica. U posljednja četiri mjeseca oslobođeno je više od 200 kvadratnih kilometara, likvidirano više od 250 četnika, onesposobljeno ih još barem dva puta toliko, zaplijenjene rekordne količine lahkog i teškog naoružanja, municije, MTS-a, sedam tenkova... Uništene su čitave četničke brigade, pa i tzv. elitne. Tako je od tzv. Gardijske brigade iz Kalinovika ostalo desetak četnika...

Borci OG-1 1. korpusa i pripadnici MUP-a BiH korak po korak tjeraju neprijatelja, oslobađajući ono što nije četničko. U munjevitom i efektnom kontraudaru, četnici su još jednom protjerani duboko prema Trnovu, a hoće li i koliko tu ostati - ključ je u rukama i srcima vitezova 1. korpusa. Raspršila se četnička vojna nadmoć na ovim terenima...

Brži i od "Lasta"

Četnici su se nedavno na prostoru Trnova pojačali sa 500 Ilidžanaca, ali su ih borci Armije BiH preduhitrili i u srijedu, 13. decembra, oko šest sati, krenuli u snažan kontraudar iz

više pravaca. Naša artiljerija radila je na najbolji način. Borci združenih jedinica OG-1 1. korpusa Armije BiH i MUP-a, vrlo brzo su oslobodili Brezovu glavu, Vis, Gojčinovu ravan, Prečko brdo, Klokočevicu, Oblo brdo, Jarčev kamen, Prečko brdo, Proskok, sela Dejčiće, Močeviće, Šabance... Najviše posla uradili su specijalci "Laste". Oni su imali i najteži zadatak - da idu prvi i uđu na Proskok (1.273 metara n/v), do koga su se, nakon nekoliko pokušaja, uspjeli probiti. Prethodno su četnici sa Proskoka izvukli tenkove u pravcu Gornje Presjenice i dalje, u Kijevo, ostavljajući poginule i ranjene, municiju, naoružanje, MTS... Oko 30 četnika ostalo je da leži po šumarcima i uvalama trnovske općine...

Širi rejon Proskoka do dolaska četničkog pojačanja branilo je - slovom i brojem - 57 četnika, dok je samo na Gojčinovoj ravni (1.510 m n/v) bilo sedamdesetak utvrđenih objekata (rovova i zemunica). Četnici su na početku pružali kakav-takav otpor, da bi se razbježali u pravcu Trnova. Pobjegli su iz bošnjačkog sela Ostojići, u kome je tog dana bila smještena njihova teška artiljerija i komanda... Na sjeverozapadnoj strani, kod Gornje Presjenice, borci 1. korpusa približili su se Kijevu na samo dva kilometra. Tačno u podne, u Močevićima se začuo - ezan.

Sada su stvoreni uvjeti za korišćenje puta preko Bjelašnice i Igmana, što bi, poslije dogovora sa UNPROFOR-om, skratilo naporna putovanja ovim bespućima. Na jugoistočnoj strani, u rejonu Brda, naši borci su nadomak Trnova, a malo dalje ispred njih je Rogoj.

Sve dominantne kote do Trnova sada su pod kontrolom boraca OG-1. Četnici još, u daljini, drže Jahorinu i Crni vrh.

U akciji koja je trajala oko tri sata, oslobođeno je novih 20 kvadratnih kilometara, te zaplijenjeno deset poluautomatskih pušaka, dvadeset dvije automatske puške M-70 mm, jedan PAP 7,62 mm, sa optikom, tri puškomitraljeza M-84, BST 82 mm, pet ručnih bacača M-57, dvije "ose", tri "zolje", minobacač 82 mm, dva RUP-a 12, dosta municije, granata, mina, tromblona,

MRUD-ova i drugih materijalno-tehničkih sredstava.

Reklo bi se da je ratni plijen skroman u odnosu na onaj iz prošle akcije, kad se, u arsenalu zarobljene tehnike, našlo i sedam tenkova, ali je sada znatno bitnija strateška pozicija zbog napredovanja prema Trnovu, Kijevu, Rogoju i, dalje, do Grepka, Goražda... Linije naših boraca čvrsto su uvezane, a posebno je značajno to što su skraćene za desetak kilometara, pa će se još više ojačati probojna moć kroz definitivno poremećene četničke redove.

Njutnov zakon

Žureći u obilazak novih položaja, sreli smo grupu boraca, starih poznanika i ahbaba.

"Kako je, nakon godinu dana, opet na Proskoku?", pitamo ih umorne i zadovoljne nakon akcije.

"Teško je prisjetiti se žrtava koje smo imali prošle godine. Sada je znatno lakše, jer su četnici imali žrtve."

Kako je tekla akcija i na koji način ste je doživjeli?

"Na početku je bilo poprilično papreno, ali je završnica bila posebno efektna. Fikro, Sisoje, Pamuk, Velid, Meho, Ekrem i ostali navikli su na ovakve akcije... Odlično smo surađivali i sa ostalim jedinicima. To su pravi momci. Fenomenalni su bili "Lastini" specijalci. Svaka im čast! Četnici su opet dobro oprženi. Dali su se u opću bježaniju. Ludnica živa... Za našu akciju saznali su od UNPROFOR-a, jer su sa njima imali direktnu telefonsku vezu. Lično smo se mogli uvjeriti da surađuju. Eto, šta nam rade "mirovnjaci"! Što nama nisu javili da su nas četnici htjeli napasti? To neće..."

Kojim redom su oslobađana četnička uporišta?

"Prvo Prosjeka i Gojčinova ravan, pa Proskok, jer je takav teren. Potom Obla brda, sela Dejčići i Šabanci, a Ostojići su sada meduzona i u njima više nema nikoga. Od Igmana, iz pravca Straišta, oslobođena je Gornja Presjenica, potom Brezova glava... Ma, super, brate, pa eto ti!"

U kakvom ste stanju zatekli njihove zemunice i rovove?

"Nikakvi, eto kakvi su! Da su u njima ležala krmad, urednija bi bila. Bože sačuvaj... Utvrdenja su im bila jaka i minirana, ali su sve to, kukavice, u bježaniji ostavili..."

Zašto šute ovih dana, poslije serije poraza na ovim terenima?

"Teško su prihvatili poraze. Sada su javili da ih napadamo u pravcu Đokinog tornja, a kad ih tu napadnemo - tek onda će priznati da su izgubili Proskok..."

Sigurno je da im mnogo znači komunikacija preko Rogoja i Trnova, ali opet bježe?

"Ne samo da bježe, nego i gube, jarane... Sila zakon mijenja... Primijeniš Njutnov zakon, pa će ti biti jasno šta je sa četnicima. Vraćamo im za naše pobijene žene, djecu, starce, nejač, obeščašćene sestre... Mi tako nećemo raditi, ali će krvoloci dobiti ono što su zaslužili."

Dalje i od Đudinog tenka

Momci vele da nisu umorni. Tempo jest žestok i čekaju ih nova iskušenja, ali oni se s time nose bez problema.

Daleko je Proskok.

"Evo, ovdje su četnici nedavno okretali janjce", dobacuje prijatelj Abid.

Sreli smo i dr. Ibrahima Ramića, rodom iz Konjica. Nosi vodu... I pored svoga posla, dodatno pomaže.

U mjestu Čakle, pokraj puta, pokazuju ostatke četničkog komandnog mjesta koje su, u sjajnoj diverzantskoj akciji, nedavno uništili borci 1. korpusa. Prosto je nevjerovatno kakve je tu hrabrosti i odlučnosti trebalo, toliko duboko ući u neprijateljsku teritoriju, odraditi zadatak i opet se vratiti u bazu.

Svuda tragovi borbi. Šuma je isječena mecima i gelerima.

Gore, na Gojčinovoj ravni, bezbroj ušljivih četničkih rovova i zemunica. Neke nisu uspjeli ni završiti; nije im se dalo... Utekli su kao zečevi. I obuću su ostavljali, bacali odjeću...

Odmah pokraj puta za Proskok - uništeni tenk T-55. Oko njega dosta boraca... Iz daljine ih, onako nevezano, i kao da ne znamo, pitamo:

Ko ga je odradio, momci?

"Naš Đuda!", odgovaraju uglas.

Prije godinu dana, u borbama na Proskoku, kad su četnici kidisali prema Igmanu, 38-godišnji heroj Osman Đuderija pritajio se, stavio "kineski top" na rame, nanišanio i - sa dva direktna pogotka uništio čeličnu grdosiju... Posada drugog tenka se, bezbeli, prepala pa su okrenuli nazad... Ovaj čovjek, jači od tenkova, i dalje ih izaziva, nosi "nekakve" cijevi i po bespućima traži tenkove... Istovremeno, podučava suborce...

Nadalje su sela Ledići, Dejčići, Dujmovići, Šabanci... Pravda je zadovoljena. Sada su opet naša.

"Baksuzan im bio trinaesti!", dobaciše borci na rastanku.

(Februar 1995.)

U Šćipama kraj Prozora, na svečanosti formiranja 446. lahke brigade

OD HERA DO BRIGADE SVIH PROZORANA

Od Jablanice do Šćipa, sela u prozorskoj općini, ima 45 kilometara solidnog makadamskog puta. Susretljivi vozač Mujo, iako je akšam uveliko prekrivao slobodnu prozorsku teritoriju, uporno pokušava objasniti "geografiju" slobodarskih Šćipa. Dobrodošlica na ulazu u prvo selo. Svratili smo u komandu tek formirane 446. lahke brigade. Dočekuje nas prvi komandant major Nusret Šahić: "Iako je sa formiranjem Brigade išlo sporo, dosta se dobroga uradilo."

Ubrzo smo na drugom mjestu, gdje su nas ugostili ljubazni domaćini Salih Hadžić, predsjednik Izvršnog odbora SO Prozor, na početku rata aktivist Patriotske lige, Salih Ruvić, prvi komandant Općinskog štaba odbrane Prozora, i Muhamed Zaimović, bivši direktor "Šumarstva" iz Prozora i predratni predsjednik Općine.

Agresija i teror

Da bi se pravio ram za sliku stradanja Bošnjaka Prozora i stasanja, odnosno stvaranja 446. lahke brigade (prozorske), potrebno je podsjetiti se na protekli period, nimalo lahak za ljude ovoga kraja. Jake snage HV i HVO, iznenada i podmuklo, 23. oktobra 1992. godine, samo šest sati poslije dogovora

i obećanja da će "sve biti uredu", napale su Prozor. U neravnopravnoj borbi, koja je trajala dva dana, općinsko sjedište palo je u ruke napadača. To je početak stradanja Bošnjaka iz ove općine. Ubijeno je nekoliko civila i pripadnika Štaba odbrane općine Prozor. Zapaljeno je više od 70 kuća najbogatijih i najuglednijih Bošnjaka u samom gradu, a imovina opljačkana i uništena. Iz čudnih i neobjašnjivih okolnosti, zločin je prekriven velom tajne. Uz nagovor političkih i vojnih predstavnika Hercegovine i nekih drugih sa višeg nivoa, protjeranom stanovništvu nudi se povratak. Inzistiralo se i na traženju krivca među samim ljudima koji su stali na čelo odbrane Bošnjaka. To trajanje neizvjesnosti i nošenje tereta krivice trajalo je sve do napada HV i HVO na Gornji Vakuf. Tada počinju intenzivniji pritisci na Bošnjake koji su se vratili, ponovne paljevine kuća koje su u međuvremenu bile popravljene, te planskog uništavanja bošnjačkog bića i svega što je mirisalo na Bosnu i Hercegovinu, što je davalo obilježje bošnjačke opstojnosti. Do napada na Gornji Vakuf, bilo je okupirano oko 65 posto prozorske općine, čija je ukupna površina 470 kvadratnih kilometara i gdje je samo u užem gradskom jezgru živjelo oko 75 posto Bošnjaka od ukupnog broja stanovnika.

Već od 15. aprila 1993. godine, kad su napadnute općine Konjic i Jablanica, plansko uništavanje bošnjačkog bića i imovine u Prozoru teklo je još intenzivnije. Gubitkom teritorije u Hercegovini (Bijelo Polje kraj Mostara), dolazi do masovnog hapšenja Bošnjaka u Hercegovini, među kojima je bilo i 968 Bošnjaka iz Prozora. Sela Tošćanica, Lizoperci, Grevići i Hudutsko bivaju okupirana i potpuno uništena, pa se, time, gubi još pet posto teritorije. Potpuno su uništena 24 naselja u kojima su živjeli Bošnjaci. Počinju stravični zločini. Ubijeno je 95 Bošnjaka civila u Prozoru i po selima, i to mahom ljudi u poodmaklim godinama. Od 968 Bošnjaka, koji su odvedeni u logore, veći broj je ubijen, a neki su poginuli i u živom štitu na Makljenu (31. jula 1993. godine), dok se za sud-

binu 115 Bošnjaka još uvijek ništa ne zna, niti stiže odgovor sa druge strane, što ukazuje na sumnju da su ubijeni.

Od Šćipa do Chicaga

Prozorčani se danas nalaze od Prozora do Chicaga. Ima ih u Turskoj, Norveškoj, Švedskoj, Njemačkoj, Austriji... Na slobodnoj teritoriji BiH najviše ih ima u Bugojnu - više od dvije hiljade, u Jablanici - oko hiljadu, na području konjičke općine (Neretvica) više od hiljadu, a glavnina, oko dvije i po hiljade, na slobodnom dijelu općine Prozor, u selima Šćipe i Kute.

Dosadašnji tok rata ovdje dijele u dvije faze. Prva je stradanje padom gradskog jezgra. Druga, herojski otpor, posebno sela Here, koje je palo 24. januara 1994. godine u ofanzivi HV i HVO u kojoj je učestvovalo 10-12 hiljada bojovnika; išli su na "sve ili ništa". To je bio pomoćni pravac napada preko Hera, Šćipa, Dobrog polja, planine Zec, takozvanim "putom spasa", prema Fojnici, Kiseljaku i dalje kroz Bosnu. Here su tučene sa šest tenkova. Heroji Salem Hero, dobitnik "Zlatnog ljiljana, "virtuoz" na PAM-u, od koga se nije odvajao sve dok nije pogođen tenkovskom granatom, njegov brat Avdo, Enver Bobar, Džafer Hujdur, Muharem Paljanin, Senad Motika (komandir čete) - nisu više među živima. Uspomenu na ove heroje nastavili su čuvati njihovi suborci, komšije i rođaci - Salko Hujdur, dobitnik "Zlatnog ljiljana", Emir Hero, Sulejman Đulić i ostali koji su se organizirali u Samostalni prozorski bataljon, preteču 446. lahke brigade. Sve čvrsti i stameni momci, pravi gorštaci...

(Februar 1995.)

Ramazan u vojsci: Sa borcima na Igmanu

PLANINA JAKA KAO BEDR

Divimo se dok prelazimo bijelim igmanskim prostranstvom: na Igmanu ima i zelenila (osim bukovih, i zimzelenih šuma), i snijega i planinskog mira, a u Sarajevu, koje se kupa u suncu, nema ni jednoga, ni drugog, ni trećeg. Igmanska naselja su, zapravo, naselja Prve bošnjačke brdske brigade. Gospodare ovom opjevanom planinom.

Zatekli smo ih u radnoj atmosferi. Kuhinja, pilana, mehaničari... Svi rade.

Planinske "bokserske pripreme" i šumski slikarski atelje

Pred Komandom susrećemo Sulejmana Srnu, prekaljenog borca sa Žuči, Igmana i Bjelašnice. Nekadašnji prvak Balkana u boksu, opet će, ako Bog da, u ring. Ovo mu dođe kao "dobra priprema".

U jednoj od prostorija nabasali smo I na Šabana Kovača. S kistom. Dovršava novu sliku. Šaban nam priča o svojoj slikarskoj prošlosti... Divimo se slikarskim pejzažima, koji nas nostalgično vraćaju zavičajnom Tjentištu, Zelengori, Perućici, Magliću, Vučevu, i onim dragim stvarima iz djetinjstva za koje bi pjesnik rekao da ih pamtimo kao bića...

Komandant Selim Hamzić srdačno nas je primio. Kad se sretnu stari znanci i prijatelji, razgovor potekne... Tu je i Dugi,

komandant "manevaraca". Sa nama je i Sejo, logističar, Enes Klapuh, iz pravne službe i ostali.Prošlu kalendarsku godinu ispratili su izvanrednim rezultatima i s ogromnim količinama zaplijenjenog naoružanja. Linije primakli Kijevu i Trnovu.

"Vidite i sami", kaže komandant Hamzić, "snijega je ovdje još uvijek pola metra. Ali, navikli smo. Ponosan sam na svoje borce. To su sve iskusni, prekaljeni momci. U Brigadi su borci iz različitih krajeva. Igman im je drugi zavičaj. Ovih dana počela je obuka vojnika i starješina. Igman je idealan za obuku, mada su vremenski uvjeti doista teški. Radimo na vojnostručnoj obuci, najviše na specijalnostima. Tome smo i do sada pridavali veliki značaj. Zahvalni smo Dervi Harbinji i njegovim instruktorima iz Nastavno-regrutnog centra u Sarajevu. Obuka se izvodi na svim nivoima, od odjeljenja do komande Brigade, prema programu koji je ranije utvrđen."

I, zbilja, na Igmanu je u posljednjih godinu i po dana urađeno dosta. Ta je tvrđava "odrađena" vojnički. I po dubini i po širini, sa svim neophodnim elementima. Rezultati boraca i njihovih starješina na ovim terenima vidljivi su i na linijama i u pozadini.

Godišnjica džamije na Igmanu

Naši domaćini Salko Zuko i Sead Srna podsjećaju da je do džume ostalo manje od 20 minuta. Trebalo je krenuti prema igmanskoj džamiji. Petog februara bilo je tačno godinu dana otkako je sagrađena. Učinili su to trnovski majstori, od drveta, a novac za munaru darivao je Halil Puškar, Krajišnik na radu u Americi.

Utabanom prtinom, kroz gustu šumu, stižemo do džamije. Slušamo ezan. Razliježe se od Igmana prema Bjelašnici. Puste bjelašničke staze blješte na zimskom suncu. Svuda je tišina, samo se čuje poziv na namaz.

U ovim ramazanskim noćima, četnici su na području općine Trnovo do temelja srušili šest džamija. Ostala je samo

džamija u Umoljanima i pet mesdžida.

O igmanskom džematu i vjerskoj pouci brine se pomoćnik komandanta za moral i vjerska pitanja Halim ef. Alibašić, nekada glavni fočanski imam, hatib i vaiz Careve džamije u Foči. Uz Carevu, srušene su i druge džamije, tekija, mesdžidi. Sve što je bilo muslimansko.

Na hutbi efendija Alibašić suborcima i vjernicima govorio je o ljepoti i značaju Ramazana. O ciljevima i smislu borbe. Kaže: "Draga braćo Bošnjaci, i ranije sam vam govorio o ovome prelijepom Božijem hramu. Neprijatelj ne može srušiti koliko mi možemo sagraditi. Možemo, jer smo na pravom, Allahovom putu. I samo s vjerom i uz pomoć Allaha, dž. š., možemo ostvariti cilj i vratiti se na svoja ognjišta!"

Njegove riječi su misao i zavjet svakom borcu i vjerniku. Dok se ne vrate u svoja sela i gradove, neće biti mira, ni života.

Srećemo dobro naoružane vojnike. Vidi se da poznaju ove vrleti.

Poslije dva sata pješačenja, spuštamo se prema hotelima na Igmanu. Sve je nestalo u plamenu. Ostale su betonske, garave zidine nekad reprezentativnih olimpijskih zdanja.

Galsko-četnički pucanj u Bošnjake s leđa

Put od Mrazišta do Famosa potpuno je čist. UNPROFOR je to uradio za sebe. On je ovdje radi mira, ali, nažalost, igra čudne igre. O tome svjedoče posljednji incidenti(!?). Osim stalnih pritisaka i samo njima znanih nemogućih zahtjeva, pripadnici Francuskog bataljona ovih dana su mitraljeskom vatrom ranili četiri nenaoružane osobe u širem rejonu ove planine. Pucano je bez upozorenja sa transportera na kontrolnom punktu na Grkarici, i to u leđa, iako je ona nešto ranije prošla pored punkta, a da nisu ni upozorena. Kad su odmakli oko 700 metara, u pravcu Treskavice, tek tada su "galski pijetlovi" skupili "hrabrost" i otvorili vatru na nenaoružane osobe.

I pod uvjetom da se nisu smjeli kretati tim područjem, postavlja se pitanje zašto je francuski kapetan naredio da se puca u leđa ljudima koji se udaljavaju, posebno ako znamo da u sličnim situacijama sa agresorom reagiraju sasvim drukčije? Naime, tada su manji od "makova zrna", pa čak i kad ih četnici žestoko napadnu. Onda danima traže dozvolu od Akashija i drugih da uzvrate vatru, a do toga, po pravilu, i ne dođe. Kad su u pitanju Bošnjaci, bez ičije dozvole pucaju u leđa. Viteški, nema šta, kako i priliči Francuzima!

Samo koji dan kasnije, u medijima su se pojavile optužbe na račun Armije RBiH - da su njeni pripadnici u Hrasnici "maltretirali" ruske pripadnike "plavih kaciga". To su grube insinuacije. Niko ih nije dirao, osim što su im oduzete trake i kamera sa kojom su - po četničkoj narudžbi - snimali položaje naših boraca. Te činjenice portparol UN nije spominjao.

Vraćanje naroda svojim topracima

Olimpijske staze na Velikom polju i skakaonice na Malom polju prekrivene su dubokim snijegom. Ovdje smo nekada navijali za "našeg" Primoža Ulagu, pljeskali Vajsflogu i Nikenenu...

Ispod hotela "Igman", ograđeno smrčevim granjem, šehidsko greblje. Iz snijega vire samo drveni bašluci. Ovdje su sahranjeni Fočaci. Poginuli su na Proskoku, jula 1993. godine.

Kad smo držali hotele na Igmanu, nismo imali "prave" vojske. Kad je izgorjelo sve, napravili smo sve iznova. Iz inada. Čudni su Bošnjaci, Bože mili.

Naša armija je istinski narodna. Već na proljeće, sa nestankom bjelašničkih snjegova, oživjet će trnovska planinska sela. Prema riječima Omera Vatrića, predsjednika Izvršnog odbora Skupštine ove općine, već su urađeni programi - i proslijeđeni nadležnim institucijama države - o povratku 485 domaćinstava na područje MZ Šabići. Prvo će krenuti općinske vlasti, odnosno Ratno predsjedništvo. Pripadnici

SJB Trnovo odavno su tamo. Sa njima će se u planinska sela vratiti i oko 1.900 stanovnika ovoga područja, koje zauzima oko polovicu trnovske općine, na 451 kvadratnom kilometru. Predvidena je obnova 500 kuća, štala i drugih gospodarskih objekata, sjetva na otprilike isto toliko privatnih parcela, prosječne veličine od pet hektara. Svjesni su da bez podrške Vlade i drugih republičkih institucija sami mnogo ne mogu učiniti. Ohrabruje podatak da su Trnovljani iz Šabića, Rakitnice, Umoljana, Tušila, Brda, Kramara, Milišića, Bobovice, Dujmovića, Ledića, Dejčića, Šabanaca i drugih zaselaka, uprkos svim nedaćama, uspjeli sačuvati više od dvije hiljade grla sitne i oko 550 grla krupne stoke, koja će biti osnova za daljnji razvoj stočarstva.

Šta će od toga biti realizirano na proljeće, vidjet ćemo. Što se tiče Prve bošnjačke brdske brigade, koja polovicom marta obilježava rođendan, najvažnije je da na ovim prostorima suvereno vlada.

(April 1995.)

Nakon osvajanja vrhova Treskavice

HADŽIJE NA MALOJ ĆABI

U krojačku radionicu 182. lahke brigade pristižu umorni borci koji su četnicima očitali posljednju lekciju na Treskavici. Na umornim licima već viđeno zadovoljstvo nakon pobjede što ih posljednjih dana bilježi Bosanska armija.

Zauzeli su Malu ćabu. Neko je povikao: "Stižu hadžije sa Male ćabe!", a oni su se samo smješkali.

Senad Đuderija ili, po novom, Đuda Hadžija, sa nepunih petnaestak godina, otišao je sa puškom u borbu i danas je veliki "bos" među svojima. Riječi su mu oštre poput sablje i ljut je kao da mu je pedeset: "Ovo ti je bilo dobrovoljno, ko hoće, i, eto, odradili smo posao".

Ekrem Pamuk Ekro, zamjenik komandanta IDV-a, opisuje akciju koja je tekla nevjerovatno glatko:

"Nakon izviđanja 14. aprila, oko šest sati, krenuli smo prema snježnim vrhovima Treskavice. Tamo su već čekali naši prijatelji iz 181. bošnjačke. Krenulo se sa punim srcem, kao da idemo na dobar odmor. Hajdemo u planine, jer tamo ima zime! Vrijeme je bilo očajno, ali su svi borci bili raspoloženi za pobjedu. Moja grupa trebala je zaposjesti Pašinu planinu... Moram spomenuti i momke iz Druge lahke pješadijske čete".

Kao da srne hodaju

Preko dana viđali su četnike kako šetkaju po "svom" Đokinom tornju, kako su već bili preinačili Malu ćabu. U pozadini

je Pašina planina. Tamo odlaze nakon smjene. Vidjeli su ih kako, udaljeni poput mrava, izranjaju i gube se na prelijepom vrhu Treskavice. Stjenovit je, sav u liticama, četverougaon… Zato ga naš narod, od pamtivijeka, i zove Malom ćabom.

Izviđanje je bilo uspješno. Četnici su "snimljeni" sa svih strana.

Momci koji su to jutro krenuli govore samo svoje nadimke: Đuda, Granata, Šaban, Bajro... Sa njima i Šampa, komandir Diverzantske čete. Nije im do pisanja i previše slave.

"Žestoko smo udarili na njihov rov. Prošli smo ga. Već tada u njemu nije bilo nikoga. Na deset metara ispred nas - bajta... Nanizali smo četničke rovove kao ražnjiće. Bilo bi čudo i pravo iznenađenje da se u njima neko nalazio. Iz bajte se dimi. U nas stopala kao da srne hodaju. Nečujni smo, uz težak fijuk vjetra. Tu smo kratko. Vidimo: izlazi četnik u gaćama. Momci su izronili i on je, prestravljen, potrčao natrag, u bajtu. Umjesto predaje, koju smo zatražili, oni su odgovorili borbom i - njih trinaest "odletjeli su u nebo"... Skeja, Rasim, Nerko, Popara, Mrav, Bajro..., svi momci, išli su dalje. Osvajanje vrha Pašine planine trajalo je svega pet minuta. Na ovom vrhu, na 2.070 metara nadmorske visine, zavihorila se bosanska zastava."

Momci su, sa prijateljima iz 181. brdske, uvezali liniju i sve je počelo štimati.

Jedan naš iz Druge lahke pješadijske čete, u jednom rovu, bacio je u zrak četvericu.

"To je bio pogodak za nepovjerovati!"

Fahro Nikšić je komandir, izviđač i heroj. RPG mu je specijalnost. Kaže razočarano: "Opet je zločinac Mladić uvalio neke golobrade mladiće iz Ključa, Han-Pijeska, Bihaća... Kobajagi, neki gardisti. Osamnaest takvih morat će pravdati njihovim roditeljima. On to zna, kao što im je i do sada obećavao mrtvačke sanduke".

"Ljiljanima" su ostale brojne puške, tri puškomitraljeza i nevjerovatno velike količine municije.

Govore da su četnici obučeni vrlo loše. U dronjcima su.

Jedu nesretni "ikar", ubudao kruh, od prije petnaest dana, puše nekakav crni duhan... Ne ide im ni u borbi...

Uskoro svirka i na Rogoju

Sead Dedović je moralist, "prva harmonika" u brigadi.

"Idem", kaže, "ispred diverzanata. Muzika, veselje i - puška. Uskoro ću, ako Bog da, zasvirati na Rogoju."

Čuli smo njihovu pjesmu. Ljubavna je... Momci su iz Jabuke, Izbišna, Mrežice, iz same Foče, Šukovca... Sad su iznad "Mladićevog Kalinovika".

Sretni su i požurili bi djevojkama.

"I to je akcija: podizanje općeg morala", kažu

Sa Male ćabe i Pašine planine vidi se kako se četnici kupe sa Suhe lasice, Velikog dola, Konika...

Treskavica je čudna planina. Opasnost i provalije, goli kamen i stravična hladnoća. Ali, i velika strateška vrijednost za daljnje operacije Armije BiH. Odatle puca pogled na sve četiri strane, a pucat će se i osim pogleda.

Vrata Bosne postepeno se otvaraju. Momci koji su se popeli na Malu ćabu i Pašinu planinu mogu i više. Istočnobosanci su i njima je to teren za liječenje duše: gledaju prema Kalinoviku, Trnovu, Foči i Goraždu. Gdje će se okrenuti? Ko to zna?! Sve dalje je strmo. Pozicije su sjajne.

Pogled sa vrhova prelijepe Treskavice puni dušu radošću. Sve izgleda na dohvat ruke. Veličanstveno. Njihovi spaljeni domovi su još bliži. Tuge nema. Ima sve više radosti i osjećaja koji goni u borbe i pobjede. Kažu: "Idemo dalje!"

Četnici, koji su na starim kartama "zaboravili" da se vrh Treskavice zvao uvijek Malom ćabom, ucrtali su sebi Đokin toranj znatno prije i nego što su ga zauzeli bez borbe na početku rata. Danas je vrh prelijepe planine slobodan i sa svojim vjekovnim imenom. Borci 181. i 182. brigade prave vic od toga:

"Šta je Đoko radio na Maloj ćabi?"

"Đoko je strad'o na Maloj ćabi."

(April 1995.)

Sa rudarima u zeničkoj Staroj jami

KRUH SA SEDAM KORA NA MINUS 130 METARA

Na kapiji smo rudnika "Stara jama" u Zenici, jednog od najstarijih srednjobosanskih rudnika, koji je počeo sa radom davne 1880. godine. Ovdje počinje i vlada carstvo čizama, šljemova, zaštitnih odijela, lampi... Rudarsko *Sretno* tradacionalni je pozdrav. Na zidu jedne od kancelarija u upravnoj zgradi - slika Josipa Broza! I to je tradicija. Sjetih se Sirotanovića, prebačenih normi, krvavih dlanova, mitinga, rudarskog zloupotrebljavanja u političke svrhe... Komunizam je valjda konačno prošao, ali su tragovi ostali.

Upravnik "Stare jame", gospodin Enver Hasić, nas se otarasio i predao mlađem kolegi, jednom od njegovih zamjenika, Merhunu Arnautu, tridesetogodišnjem diplomiranom inžinjeru rudarstva. Zaibretilo nas je saznanje da je Merhun jedini te struke u "Staroj jami"...

Prije nego što ćemo se početi spremati za ulazak u jamu, na šalter jedne od kancelarija došao je čovjek izbrazdanog lica. Sekretarica mu je izbrojala 13 DM u bh. dinarima doplatka za četvero djece, što je prvi put dobio za ove tri godine. Plaće nema ni za lijeka.

Jamski požar usred rata

Teško koračam u velikim zalijepljenim čizmama. Sve je na meni staro i poderano. Nema boljeg. I ovo je, kažu, preko

veze. Vidi se koliko su rudari zaboravljeni. Držeći u ruci rudarsku lampu, pitao sam u prolazu rudara kako se ona drukčije zove.

"Svjetiljka ili lampa, i nikako više; jebi je...", odbrusi ljutito.

Evo nas u "šali". Tako rudari zovu lift. Tu je glavni i odgovorni Salih Arnaut. Kroz okno se spuštamo 400 metara u zemlju brzinom od šest metara u sekundi. Ne može se dalje. Pred nama "puca" tunel. Inžinjer Merhun kaže da smo na minus 130 metara. Toliko samo ne iznad nivoa zemlje, nego ispod nivoa mora!

Idemo u pravcu Stranjana. Hladno je i vjetrovito. Dobro koristi prethodno iskustvo sa tunelima, pa nema problema. Fotoreporter, student Mašinskog fakulteta, koji se dobrovoljno javio da mi pomogne, umjesto zauzetoga Amira, ide dobro, ali othukuje. U mom kraju za to kažu "neorala kravica".

Merhun Arnaut obavlja poslove rukovodioca službe ventilacije i održavanja "Stare jame". Uz put smo muhabbetili o svemu i svačemu. Bilo mu je, veli, najteže u životu 31. aprila 1994. godine, kad je u jami izbio požar.

"Članovi čete za spasavanje uradili su veliki posao na sanaciji požara. Jedne noći trebao sam obaviti prospekciju 'slijepog' dijela prostorije u dužini od 230 metara. To je nešto kao tunel, sa jednim ulazom, ali bez izlaza. Ponio sam izolacioni aparat koji čovjeka kompletno izolira od vanjske sredine. Sa mnom je bio Dževad Durmiš. Prilikom silaska na dno, zakazao mi je aparat, tako da sam brzo izgubio svijest i pao. Srećom, ponio sam rezervnu bocu sa kiseonikom. Dževad je otvorio i malo obogatio zrak oko mene. Izvukli su me polumrtvog u posljednji čas. To ti je isto kao na prvoj liniji kad vojnik spašava ranjenog prijatelja. Koncentracija kiseonika bila je oko dva odsto, što je ispod svakog minimuma. Tako su 1993. godine nastradala četverica mojih kolega, i to diplomirani inžinjeri rudarstva Frano Stojaković, tehnički direktor Rudnika "Stara jama", Mato Stijepić, upravnik, Ahmet Mustafić, rukovodilac JUP-a "Priprema", i elek-

trotehničar Sadik Čeljić", priča Merhun.

U širokom čelu, samohodna hidraulična podgrada sa pratećom opremom u vrijednosti od deset miliona njemačkih maraka. Iako je široko čelo zamuljeno, nadaju se da će u dogledno vrijeme krenuti sa radom i u tom dijelu Rudnika. To iziskuje dodatna finansijska sredstva i ljude. Merhun kaže da već sada imaju pripremljeno jedno široko čelo, podgradu koja je smještena u remontnim komorama.

Na nekim dijelovima gazimo vodu i do koljena. Naumpada nam cigareta, ali propisi ne dozvoljavaju upotrebu otvorenog plamena i svega što varniči. Ovo je jama sa metanom i ugljen-monoksidom, pa su propisi i pravila rigorozni i neumoljivi.

Dolazimo do mjesta gdje mašinci montiraju pumpu za vodu. Pumpara br. 53. Na sve strane su tuneli u kojima bi se lahko moglo zalutati. Zato su po zidovima znakovi prema kojima se orijentira u ovoj dubini zemljine utrobe.

Nakon pola sahata pješačenja i dva pređena kilometra, Merhun nagovještava iznenađenje - za koji trenutak stižemo u komoru. Skidamo grudnjake. Osjetno je toplije. Kad, odjednom, kao da se otvoriše vrata džehennema! Mrak i bezbroj svijetlećih mlazeva uperenih u ambis. Rad bušilica doima se poput jezivih krika u crnom prašnjavom mraku.

Navikli na najgore

Jedva sam čuo poziv da krenemo dalje. Pokušavao sam se pribrati kako se ne bih okliznuo sa uske i pokretne stazice i otišao u provaliju kojoj kao da nema dna.

Morali smo se sageti do zemlje. Iznad je visio crni zid. To je takozvana krovina komore. Nikad se ne zna kad će se srušiti.

Konačno smo došli do prvih rudara. Nalazimo se u komornom otkopu. Ovdje se dobiva ugalj.

"Prvo se pripremaju minske bušotine. U osmosatnoj smjeni dva rudara moraju načiniti 50 bušotina dubokih po dva

metra. Onda se to napuni eksplozivom, a minske bušotine zaladaju (začepe), kako bi efekt eksplozije bio što djelotvorniji. Slijedi miniranje. Rastreseni ugalj se, lopatama i krocama, zgrće na najniži dio komore i ubacuje u grabljaste transportere koji odvoze ugalj napolje. Imaju još četiri grabljasta transportera. Prosječno su dugi po 60 metara. I šest trakastih transportera, pojedinačne dužine po 300 metara. Pomoću njih se odvozi ugalj.

Ova komora je na minus 130 metara. Na njenom dnu je još niže. Temperatura je oko 27 stepeni Celzija. To je tako posebno zbog minimalnih količina zraka - 120 kubnih metara u minuti, a za provjetravanje ove komore potrebno je 300 kubnih metara zraka u minuti. Najniža dozvoljena temperatura zraka je 18 stepeni Celzija. U takvim, gotovo nemogućim uvjetima, rade rudari.

Zatekli smo poznatu Babinsku brigadu, čija je duga rudarska tradicija zarađivanja kruha sa sedam kora. Obradovani su našim dolaskom. Sjedoše. Poče muhabbet!

"Ja sam Dževad Mašić, kopač u komori. Zabušili smo lagume na prvoj stepenici. Kasnije ćemo sići dolje, u kazan, onda zabušiti treću stepenicu, pa otpucati... I ovaj današnji posao, kao i obično, bit će, ako Bog da, berićetan..."

Priča i njegov garavi kolega Samir Arnaut, momak kao i Dževad, koji je kao i svi ostali bio borac Armije BiH. Došao ovdje i - pokajao se. Ali, ima nešto što ga vuče ovome poslu.

"U okno ulazimo sasvim normalno. Strah smo davno slomili... Navikli smo na najgore, a ne znam šta je teže od ovoga. Ovaj posao se može raditi iz ljubavi, a i zbog potrebe. Kod nas ima i jednoga i drugoga. Nema se gdje drugo, prijatelju."

Zatekli smo i učenike na praksi. Peku zanat. Rudari Babinske brigade vuku i rade za čitav Rudnik. Svi tako govore.

Iz ove vrijedne družine zatekli smo još i Amira, Suada, Fuada, Šabana... U međuvremenu su došli i upravnik Hasić, poslovođa Đulaga, električar Rašid... Da vide, obiđu, skrenu pažnju, pripomognu...

Nije mi bilo jasno kako se spuštaju dolje, u ambis, sve dok se neki od njih nije uhvatio za uže i sunovratio u provaliju. Kao kakav hrabri planinar. Nešto i od tih vještina moraju znati. Nema im druge.

Primjetno je da im se žuri. Hrapavim rukama hvataju se bušilica i drugih alatki. Pljunuše u šake... Nije se ni imala kad smiriti zagušujuća prašina, a diže se žešća, uz nejasnu galamu, plač gvožđa i kamena..

(Juli 1995.)

Bosanska vojska na trnovsko-treskavičkom bojištu nastavlja pobjedonosni hod

ZOV DRINE I ZAVIČAJA

Ni težak teren, ni hladnoća neuobičajena za ovo doba godine, ni jake kiše nisu spriječili pripadnike Armije BiH da na trnovskom bojištu nastave pohod započet osvajanjem treskavičkog platoa. To su "umjetničke" pobjede koje je najavio legendarni komandant Zaim Imamović poslije "rudarskog" osvajanja Đokinog tornja, odnosno Male ćabe, Pašine planine, Ljeljena, Vratila, Nikolinih stijena, Kožljena i ostalih visova na Treskavici. Sada se kapitalizira ovaj uspjeh nizom malih-velikih pobjeda, čime su naše snage u cijelosti izbile na putnu komunikaciju Sarajevo - Trnovo, od Krupca do Rogoja, te izbile nadomak Kalinovika. Ovaj četnički bastion, ništa manji od Pala, odavno je na dometu naših minobacača, a Mladićevi rodni Božanovići praktično su ispod naših linija.

Ovo područje djeluje sablasno pusto. Rijetki stanovnici bježali su prema Foči i Nevesinju, odmah poslije oslobađanja Male ćabe, znajući da je popucala kompletna četnička odbrana i da dolaze oslobodioci koji će naplatiti dug Mladićevim zločincima.

Bošnjaci su protjerani ili poubijani prije tri godine.

U malom Kalinoviku, u Barutani, ubijeno je na desetine Bošnjaka. Veliki broj je odveden u konc-logore u Foči i Bileći, gdje im se gubi svaki trag. Većinu je namamio tadašnji komandant kasarne Pavlović, garantirajući im sigurnost i nesmetan

odlazak. Nažalost, tu zabludu Kalinovčani i Jelečani (varošica u općini Foča) krvavo su platili. Ne zaboravlja se ni zločin u jednoj štali, gdje je spaljeno dvadeset sedam živih Bošnjaka iz Kalinovika. Pošto savršen zločin ne postoji, i ovo je preživio jedan čovjek, bivši direktor Komunalnog preduzeća, pa se znaju i žrtve i izvršioci.

Maratonci bez cilja

Najnovijim uspjesima Armije RBiH prethodile su višemjesečne iscrpljujuće rovovske borbe na surovoj Treskavici. Četničkim planerima smetali su jesenji uspjesi boraca Prvog korpusa, kad su oslobođeni Đevigrad, Ljeljen, Voluja jama, Ogorjeli kuk, Barica i još neke kote. Željeli su, po svaku cijenu, Treskavicu, sa koje bi kontrolirali sve prilaze Sarajevu i istočnoj Bosni i spriječili uvođenje naših snaga sa Igmana i Bjelašnice. Posebno ih je naljutilo proljetno oslobađanje Male ćabe i Pašine planine, pa su krenuli u odlučujući boj. Privremeno su zagospodarili tim kotama. Ali, u suludim jurišima da zbace naše snage sa Treskavice, ispucali su posljednje adute. Razbijene su im elitne jurišne jedinice.

Komandanti naših jedinica blagovremeno su procijenili nakane i snage neprijatelja (to su potvrdili zaplijenjeni planovi i karte) i pripremili odlučan kontranapad. Početkom juna, u surovim vremenskim uvjetima i po teškom terenu, u suradnji sa Četvrtim korpusom, oslobodili su sve značajnije objekte na treskavičkom platou. Izuzetno lukavom i hrabrom odlukom, uz dobre psihološke pripreme diverzantskih jedinica 182., 109. i 181. brigade, uz blagovremeno sudjelovanje ostalih jedinica, četnici su bačeni na koljena. Njihovom tzv. Hercegovačkom korpusu održana je lekcija od koje se zadugo neće oporaviti. Kasniji pokušaji vraćanja izgubljenih pozicija značili su još dublje propadanje u "živo blato".

Da se ne bi "naljutile" komšije iz tzv. Sarajevsko-romanijskog korpusa, a ovdje, na Kožljenu i Lupoču, bio im je spoj,

uslijedio je i niz filigranskih akcija u kojima su razbijene preostale elitne jedinice i toga četničkog korpusa. Jurišnici 104. viteške brigade oslobađaju Strajište i Vidovac, a momci iz 181. bošnjačke brigade "opuhali" su ih sa prostora u trouglu između Dejčića, Kijeva i Lučevika. "Živiničke ose" odrađivale su utvrde kod Kijeva, kao i 131. brigada, a Tursumovi diverzanti najurili su ih sa Hrastovca, Mađara i Rudine. Hrabri momci sa Žuči, borci 111. viteške, na sebi svojstven način, oslobodili su Kukove, u čemu su imali izvanrednu podršku tenkova Oklopnog bataljona Prvog korpusa. Posebno se istakao tenkist Slaviša Šućur, pogocima "u oko", dižući u zrak rov po rov. Karadžićeve zločince snašlo je ono čime su se dičili u dosadašnjem toku rata, izgubili su boj ne samo na zemlji, već i "u zraku". Naša artiljerija ih je razvalila. Bježali su kao sumahnuti preko rijeke Željeznice i zastali tek na Crnom vrhu i drugim kotama Jahorine.

Rusu Sergeju ne treba municija

Uz Vojkovčane, Romanijce i ostalu kamarilu, žestoko su platili i "Vukovi sa Drine" iz Zvornika, a i bradonje iz Banje Luke, Dubice, Rogatice, Han-Pijeska... Na Umčanima im je zaplijenjen spisak sa šest mrtvih i trideset sedam ranjenih, a iz Kijeva, nešto kasnije, nije bilo dovoljno vozila da ih prevoze. Šest boraca Tursumove grupice uspjeli su zarobiti više od dvadeset četnika, sa potpukovnikom na čelu, ali ih je presrela druga grupa, pa je uslijedio obračun. Na krvavom trnovskom asfaltu ostao je potpukovnik sa još desetak četnika.

Na koti Kukovi grupica četnika željela je po svaku cijenu sačuvati položaj, dok su ostali ili ubijeni ili su utekli prema Trnovu. Posebno se isticao izvjesni Sergej, pripadnik Rusbata (Ruski bataljon UN), iz sunčane Odese. Tražeći municiju, stalno dovikivao: "Davajte bratja, davajte!". Svi su poubijeni ili živi pohvatani, a teško ranjeni Sergej izdahnuo je na putu do bolnice.

Ili, primjer sa Čardaka, iznad Rajskog dola na Rogoju, gdje su Fočaci razbili i posljednju četničku utvrdu. Prije dolaska na ovaj planinski prijevoj, četnici su pokušali uzvratiti. Prvo su poraženi na jednom krilu, a kad im je komandant zatražio vozila - da izvlači mrtve i ranjene, opsovali su mu majku, govoreći da ne znaju šta će ni sa svojima.

Zadovoljstvo je slušati četnike na vezi. Tek tad se shvati koliko su razbijeni i koliko im je voda "ušla u uši". Posebno panične dijaloge vodio je Čedo Sladoje, načelnik štaba tzv. Sarajevsko-romanijskog korpusa, hronični alkoholičar, nekada službovao u Lukavici, poznat po terevenkama sa Ljubanom Ivkovićem i drugim četnicima. Nisu pomogli ni "Beli vukovi", ni četnici izvjesnog Ćene iz Foče.

Serum protiv zmija i aždaha

Svakome ko posjeti ove prostore posebno imponira zavidna organizacija logističke podrške, s obzirom na loše vremenske uvjete i nepristupačne planinske terene. Blatnjavi putovi i strme konjske staze lome i vozila i ljude, i tovarna grla, ali sve funkcionira besprijekorno. To borcima ulijeva samopouzdanje. Linija se vojnostrateški može i "ljuljati", ali nikad se više neće desiti da ovi prostori budu ugroženi srpskom ofanzivom, kao što je to bilo sredinom 1993. Najvažnije je da svako zna svoj dio posla i svoj dio odgovornosti.

Zbog toga čuvenu bazu za opskrbu 14. divizije prozvali su i "Blato-nato baza". Ratna bolnica "Igman", na čelu sa dr. Izetom Čustovićem, na licu mjesta pruža sve vrste liječničkih i hirurških usluga, a tu su i korpusne i divizijske sanitetske stanice.

Dok smo boravili na Treskavici, doktor Murat Đuderija, načelnik saniteta 14. divizije, davao je serum borcu koji se u toku izviđanja okliznuo i pao na gomilu zmija, kojih poslije kiše ima nenormalno mnogo. Prije njega, jednog borca zmija je na spavanju ujela za usnu. Radi se o endemskoj vrsti zmije,

kojoj, na sreću, naši ljekari znaju lijeka.

I, kad smo pomislili da je treskavički zdravstveni bilten boraca Armije BiH sa ova dva slučaja završen, stiže vijest da je poznati harmonikaš i kompozitor "zlatni ljiljan" Perica Simonović - koji se već četvrtu godinu uspješno bori na dva fronta, s puškom u ruci i s harmonikom, dok njegove bivše kolege po inokafanama "plaču" za Bosnom i Sarajevom-helikopterom prebačen u zeničku Bolnicu. Otrovao se gljivama i život mu je u opasnosti. Poslije samo dva dana liječenja, samoinicijativno je napustio Bolnicu i vratio se na Treskavicu.

Stećci iz Gvozna

Ovaj tekst ne možemo završiti bez - aždahe iz Gvoznog polja, stare nekoliko vijekova.

U ovom kraju se, na svakom koraku, susreću bogomilski stećci, nijemi svjedoci hiljadugodišnje bošnjačke prošlosti i opstojnosti na ovim prostorima - od Bjelašnice do Visočice, od Male ćabe do Gvoznog polja. Samo na lokalitetu Gvozna ima ih oko 470. Na jednome je uklesan Dobri Bošnjanin, nad čijom glavom je zmija-aždaha, sa krilima u obliku krsta, koja prijeti da ga proguta. Ali, stari Dobri Bošnjani znali su se braniti i odbraniti i od te nemani, pa nema razloga da to i sada ne učine. Treskavički plato i sve teritorije lijevo od puta Trnovo-Sarajevo slobodne su od te fašističke aždahe.

Četnici ubili svoga komandira Nikolu i - pobjegli

U rejonu Malog treskaća, na Treskavici, nedaleko od Mladićevih Božanovića, pronađen je spisak četničkog voda pored komandira Nikole Petrovića, iz Kukavica kod Doboja, pogođenog u čelo. Da stvar bude jasnija, komandir Nikola nije dozvoljavao da mu "vojnici" bježe, pa je od jednoga dobio metak posred čela. Kako bi bilo jasno ko ga je odradio, evo spiska njegovih četnika, pa će se (ako ima preživjelih) otkriti

ko je ubica: Dragiša Erić, Zdravko Pavlović, Tihomir Todorović, Dragoljub Stefanović, Zdravko Borišić, Siniša Stojić, Goran Trnjak, Goran (D.) Nedić, Ranko Milašinović, Željko Vujanović, Pero Sekulić, Đurađ Miljanović, Radovan Vukojević, Kosta Jokić, Dragan Vujanović, Dragan Mijić, Ljubinko Savić, Gligor Simić, Goran Bosić, Radovan Popović, Goran Krsmanović, Branislav Todorović, Momir Klašnja, Goran Gegić, Davorin Simeunović, Radomir Šupeta, Dean Ilić, Igor Kovačević, Daniel Petrović, Draško Tadić, Nenad Mihajlović, Goran (J) Nedić, Željko Gligorović, Goran Lazarević i Slavko Bogdanović.

(August 1995.)

Borci Prvog i Četvrtog korpusa, 14. divizije i združenih jedinica nadomak Trnova, Kalinovika i Nevesinja

VLASI, SPREM'TE SE, BALIJE NAPADAJU ZA PET MINUTA!

Komandanta Zaima Imamovića zatičemo u dobrom raspoloženju, u društvu najbližih suradnika. Nadneseni na kartu, analiziraju stanje na bojištu, na osnovu čega donose odluke i naredbe. Obavljaju se konsultacije o svakom detalju, s tim što je komandantova posljednja, a na vezi su neprekidno operativci sa terena, suradnici i komandant Korpusa Vahid Karavelić, koji se ne odvaja od boraca i starješina. Uglavnom, on drži sve konce u zoni odgovornosti Prvog korpusa i brine se da sve teče po planu.

Oslobođen i Rajski do

Interesiramo se za stanje na vrućem treskavičko-trnovskom bojištu, gdje se, praktično, dvije godine vodi ljuti boj. To više nije obična bitka, već sudar vojski, naše i agresorove. Sa Male ćabe najbolje se vide rezultati - kad se okrene unazad, prema Bjelašnici i Konjicu. Gubitkom Treskavice, zatim teritorija u okolici Trnova, uz izbijanje naših snaga na putnu komunikaciju Trnovo - Sarajevo, ozbiljno je poljuljana strateška pozicija agresorske odbrane.

Zato četnici već mjesecima uporno kidišu ne bi li

povratili izgubljeno, tonući sve dublje u propast. Nema elitne jurišne jedinice koju ratni zločinac Mladić nije doveo na treskavički kamenjar. Sve su razbijene i utekle prema Kalinoviku. Sve što je imao nekakvih "bijelih" i "crnih vukova", "orlova", "gardista", "arkanovaca" i sličnih, isprobao je na ovom vrućem bojištu, u direktnom sudaru sa borcima Armije BiH. Da po njih nevolje budu veće, u snažnim kontranapadima "zlatnih ljiljana" gubili su nove kote i teritorije, što se dogodilo i ovih dana, kad su borci Prvog korpusa, u prvom redu 14. divizija, razbili četničke snage i zagospodarili Čardakom, Kragujevcem, Humom, Brštenikom, Čelinom... Time su borci Armije BiH izbili na domak Rogoja. Stiglo se i do hotela "Rajski do".

Četničke vođe i dalje ih šalju u smrt, pa su sve češće svađe i odbijanja naređenja. Fočanski vojvoda Gojko Janković je u više navrata odbijao ići u napad, jer još nije sahranio mrtve i poginule iz predhodnih napada. Jedan od komandira čete Novaka Stankovića, bivšeg mehaničara u "Ozrenu", ostao je ispod Huma; njegovi su ga ubili s leđa. Uglavnom, na ovom ratištu su zloglasni fočanski četnici i njihove komšije iz Čajniča, Rogatice, Višegrada, Rudog... Izvjesni Baranac iz Čajniča (VP 7212 Čajniče) pokušao se spasiti fronta odlaskom na liječenje u pljevaljsku bolnicu (10. jula), ali je istoga dana vraćen. I, više mu doktori ne trebaju.

Slično je prošao i komandir nekakve specijalne policije od Zvornika, bivši student Filozofskog fakulteta u Sarajevu, kome je njegov profesor (kako sam za sebe kaže, "rano ostarjeli") Nikola Koljević poklonio knjigu "Otadžbinske teme", 16. maja 1995., sa posvetom: "Svome prijatelju i suborcu od prvog dana do posljednjeg daha". Posljednji dah doživio je na obroncima Treskavice, možda i ne pročitavši profesorovu knjigu, u kojoj on posvećuje jedno cijelo poglavlje još jednom svom zavedenom studentu Dejanu Gutalju, iz Sarajeva, čiju "pesmu o Sarajevu" proglašava antologijskom. "Pesnik smrti" poginuo je nadomak rodnog

grada i nije mu se ispunila želja da uđe u Sarajevo, "koje sanja, kao i trolejbusku žicu".

"Ultimatum" Muse Nevesinjca

Što zacrtaju, ludi đenerali pokušaju ispuniti uprkos brojnim žrtvama i uzaludnosti njihovih nakana. Ćaskajući sa Dinom Aljićem, saznali smo da su za tri dana odbili 13 pješadijskih napada. Na njihove položaje bačeno je hiljade granata. Upotrebljavani su i bojni otrovi. Ali, sve im je bilo uzalud. Pored "Mladih muslimana" i drugih naših jedinica - prolaska nema.

Kad četnici ispucaju, uslijedi nova kazna. S Alijinim borcima nije se igrati! To je najbolja pješadija na svijetu.

Imamo i dobre artiljerce, tenkiste, inžinjerce...

Na skrovitom mjestu razgovarali smo upravo sa tenkistima Adnana Bijedića, sa posadama Fatiha Habibovića i Mirsada Hatića, te sa jednim od njihovih starješina Salkom Brigom. Uglas ističu da je najbolje da pitamo pješadiju kako oni rade.

"Mi se uzajamno pomažemo. Prvo su oni nama valjali. Samo na Bijeloj lijesci zarobili su sedam tenkova. Sada mi iz tih istih tenkova uzvraćamo, uklanjajući četničke rovove ispred naše pješadije."

Nije vruće samo oko Rogoja, već i u dolini rijeke Bijele i Željeznice, pokraj Trnova. Zbijeni uz samu komunikaciju, četnici se nastoje proširiti i učvrstiti odbranu. Skupo su platili takav pokušaj na Lučeviku. Namjerili su se na "ljute Krajišnike". Zablude je glavom platilo dvadeset četnika. Izgubili su kotu Hrastovac i omogućili našim snagama još bolju kontrolu komunikacije Trnovo - Sarajevo.

Imali smo priliku, što bi se reklo, uživo posmatrati, zajedno sa komandantima Redžovićem i Fazlićem, borbu u blizini Krupca, gdje su naši borci nanijeli nove gubitke agresoru.

U društvu naših boraca i starješina osjeti se i vidi snaga i moć Armije BiH, organizacija, rad i red.

Inžinjerci Ibre Šeste grade brojne kilometre novih putova. Građevinci podižu na stotine novih objekata. I logističko osiguranje naših jedinica izvrsno funkcionira. Tu su i ljekari Ratne bolnice "Igman". Baš smo zatekli sina dr. Čustovića, direktora Bolnice, koji je stavio u službu cijelu porodicu, suprugu Adviju i dva sina.

Na kraju posjete Treskavici i njenim herojima svratili smo do generala Ramiza Drekovića, komandanta Četvrtog korpusa. U improviziranom štabu ili, bolje reći, IKM-u, blizu linije, uobičajena atmosfera: vojnici obavljaju svoje, starješine, opet, svoje radne zadatke.

General nas prima srdačno, a sve razgovore prekida kad je na radiju izvještaj iz Bihaća. Prati svaki potez i promjenu kod Dudakovića.

"Zbog stalnih provokacija, ali i stvaranja povoljnih uvjeta za daljnje napredovanje prema Kalinoviku, bili smo prisiljeni na novu akciju. Združene jedinice našeg korpusa u cijelosti su ovladale kotama Iber, Vraca, Kondžilo, Šušnjata glava, Sirovo polje, Krst, Rog, Brda, Ravna brda, Krevnica, Lučke strane i Gajina. Oslobodili smo i tri naša sela: Gornje i Donje Luke te Hotovlje", ističe general Dreković

U toj akciji, osim 20 ubijenih četnika i dvostruko više izbačenih iz stroja, osvojen je i bogat ratni plijen: tri PAM-a, bofors, BST, četiri MB 82 mm, pet MB 60 mm, 12 mitraljeza, 10 šatora, 60 hiljada metaka raznih kalibara te brojna druga oprema i sredstva.

Nakon bitke na Brdima, Bosna i Bošnjaci moraju pamtiti ime Muse Tinjaka, gazije iz Nevesinja, junaka koji se rijetko rađa. Pred polazak u akciju, Musa je uzeo megafon i četnicima doviknuo slijedeće:

"Vlasi, balije napadaju za pet minuta! Pripremite se! Od vas zahtijevam slijedeće: ili da se predate ili da se fer i vojnički borite. Ako se ne predate, bit ćete svi likvidirani. Draža nam je vojnička pobjeda, nego predaja, jer hoćemo da vam dokažemo da se ne bojimo i da smo jači od vas. Nemojte

kasnije reći da smo vas iznenadili i da niste znali... Tekbir! Allahu ekber! Allahu ekber! Allahu ekber! U strijelce!"

Junak nad junacima, Musa Tinjak, išao je na čelu, ponosito i uspravno, isto kao i sedam dana ranije, kad je, sa grupom svojih boraca, otišao u Nevesinje i uradio ono što je uradio. Četnici to dobro znaju. Poslije osvajanja Brda i nakon čestitki od generala i boraca, poginuo je prilikom čišćenja terena. Poginuo je gazija Tinjak. Ostali su njegovi suborci, njegovi Hercegovci i istočnjaci...

(August 1995.)

Cazinska krajina nakon deblokade najzapadnijeg dijela Republike BiH i slamanja "autonomije"

NITI SU ČETNICI POPILI UNU, NITI VODA TEČE KUDA ABDIĆ REČE

Samo tri dana nakon oslobađanja Velike Kladuše i izlaska jedinica Petog korpusa na 162 kilometra dugu granicu RBiH, "plavom pticom", plavim nebom naše domovine, stigli smo u nepobjedivu, prkosnu i ponosnu Cazinsku krajinu. Istina, imali smo želju da se na putu prema Bihaću, centru ovog dijela slobodne teritorije BiH, na licu mjesta uvjerimo u snagu netom izvedene "Oluje 95", u kojoj je za tri dana, poslije četiri godine čekanja, zbrisana paradržava ratnog zločinca Milana Martića i pod kontrolu legalne hrvatske vlasti staviljene dvije petine teritorije. Nažalost, nemoguće je imati i pare i jare, odnosno stići brzo u Cazinsku krajinu i usput odraditi planirani zadatak. Ono što nam nije moglo promaći - bili su tragovi minulih borbi, porušena sela i kuće koje dogorijevaju, a pouzdan znak da smo u Bosni bio je minaret džamije u Izačiću.

Prazna trpeza i bose noge

Već u prvim kontaktima, hrabri Krajišnici potvrđuju naše pretpostavke o svom karakteru. Veseli, dobre duše, hrabri, ponosni i plemeniti, ali, istovremeno, neobični ili na svoj način ljuti i tvrdoglavi, što im umnogome određuje životnu sudbinu,

nerijetko tragičnu. Kao da nigdje nema toliko kontraverzi kao na ovom tlu, ali - o tome kasnije. Odmah po dolasku, saznavši da smo stigli iz Sarajeva, sjatili su se oko nas. Pitaju za preostalu Bosnu, o Sarajevu, Goraždu... Četiri godine bili su u okruženju (1.201 dan). Nemaju pravih informacija o životu na ostalim slobodnim teritorijama. Ni mi ne znamo mnogo o njima. Ništa više od onog što smo saznavali iz izvještaja Mirze Sadikovića, Muhameda Mulića i Nade al Isse.

Blokada je učinila svoje. Ali, ne može se sakriti, odmah se uočava, nesebično gostoprimstvo, raznolikost uniformi, loša obuća, slaba odjeća i neuhranjenost.

Bihaćka ili Cazinska krajina bogat je region, ali su dugogodišnja izolacija i strahoviti rat na svim prostorima učinili svoje - jedva se preživljavalo.

Pošto su pijace trbuh svakoga grada i najbolji pokazatelj kako se živi, prvo smo njih posjetili. Ponuda na tezgama je preskromna i uglavnom se svodi na švercovanje cigareta ("partner", "lord", "HB"...), čija je cijena posljednjih dana pala na tri do četiri DM, zatim na proizvode tek pristigle sa ovdašnjih njiva i bašči (paradajz je 5 DM, pšenica - 8 DM, luk - 3 DM, grah - 5 DM) te na zaostale zalihe kućanskih aparata, alata, elektro i instalaterskih dijelova. Džak brašna se, u danima pred oslobađanje, prodavao za 1.000 DM, ulje i šećer po 50 do 60 DM, školjka jaja - 45 DM... Trenutno su cijene pale, pa se šećer i so mogu nabaviti za 20 DM, ulje za 15 DM, jaja - 15 do 20 DM, limenka "Coca Cole" ili piva za 5 do 8 DM, a za brijanje i šišanje treba najmanje 10 DM. Minival je oko 40 DM. I tako redom. Cijene jelima u izuzetno rijetkim radnjama kreće se do 20 DM, ali i toga brzo nestane.

Zbog slabog dotoka roba široke potrošnje, ovdje su cijene astronomske, nakupci caruju, pa bi kantonalne vlasti morale poraditi na hitnom otvaranju putova prema Hrvatskoj i nabavci hrane, odjeće, obuće i svega što je neophodno napaćenoj Krajini. Čak i najavljena humanitarna pomoć sporo pristiže, tako da su obroci u ovom dijelu Bosne još uvijek tanki i jednolični.

Najbolnije su autonomaške rane

Nemoguće je biti u Bihaću, Bosanskoj Krupi, Bužimu, Cazinu, Velikoj Kladuši i drugim mjestima a ne govoriti o Petom korpusu i herojskoj borbi "ljutih Krajišnika". Ovdje su, zbilja, narod i vojska jedno. Dijelili su sve uspjehe i padove, a glad je bila najgora. Nije teško pretpostaviti kako se osjećao borac koji pješke, gladan i bos, bez ičeg u ruksaku, odlazi na liniju, a ostavlja punu kuću djece bez igdje ičega.

Na sreću, teška vremena su iza njih. Najvažnije je da su oslobodili svoju Krajinu, izišli na državne granice i riješili se krajinskih četnika i autonomaša, koji su borcima i narodu ovoga kraja najljući neprijatelji. Najdublje su i najviše peku rane zadobijene od sljedbenika izdajnika Fikreta Abdića. Gotovo da nema kuće ili porodice koja nije izgubila nekoga bliskog u obračunu sa autonomašima. Sve je ovdje isprepleteno. Jedan brat je bio na ovoj, drugi na onoj strani, najbliži rođaci, kolege i prijatelji pucali su jedni na druge, tako da se žrtve ovog bratoubilačkog rata teško mogu oprostiti i zaboraviti. Jaz podjela je dubok i gotovo nepremostiv.

Iznenađuje da, poslije velikih uspjeha Petog korpusa u borbi i oslobađanju Cazinske krajine, ili, kako to na tribini u Bihaću reče reisu-l-ulema Mustafa ef. Cerić, "korpusa po kome je trenutno Bosna poznata u svijetu", nema euforije. Nema velikih fešti i slavlja. Živi se i radi normalno.

Krajina, Bihać, Peti korpus i general Atif Dudaković, Dudak ili Duče, kako ga ovdje iz milošte zovu, na udaru su medija iz cijeloga svijeta. Samo u jednom autobusu iz Zagreba je stiglo 50 novinara iz cijelog svijeta, a o pojedinačnim posjetama da se i ne govori.

Prvi put je u Bihaću boravila i novinarka Nada al Issa, koja se konačno upoznala s generalom Atifom Dudakovićem, kojim je bila gotovo opsjednuta u svojim izvještajima. Gostujući u otvorenom programu na Radio Bihaću, priznala je svoju "grešku" i obećala vojnicima i starješinama Petog korpusa da će ubuduće više pažnje posvetiti njima.

Kuda sada voda teče?

Uz novinare, u Bihać i susjedne gradove stigle su brojne delegacije iz zemlje i inozemstva. Posebno upečatljive bile su posjete predsjednika Alije Izetbegovića, armijskog generala Rasima Delića, reisa Cerića... Naime, u vrijeme najžešćih borbi sa autonomašima i u "prvom" i u "drugom poluvremenu" (prva i druga autonomija), kako ovdje imaju običaj reći, oštrica "babine" i četničke propagande bila je usmjerena na predsjednika Izetbegovića i Armiju RBiH, a najčešći pokliči autonomaša na liniji bili su: "Čija je ovo zemlja? Babina! Kuda voda teče? Kuda babo reče!"

Ovakve parole najbolje pokazuju svijest i zavedenost polupismenih autonomaša na kojima je Todor (Fikret Abdić) gradio kokošarsku autonomiju. Njemu su bili potrebni poslušni i neobrazovani seljaci koji će, uz rad na polju, raditi i u "Agrokomercovim" farmama, za sitnu lovu čuvati i hraniti babine kokoši, purane i zečeve.

Gazije Petog korpusa, heroji brojnih krajiških brigada, ni u verbalnim ni u vojničkim duelima nikada im nisu ostali dužni. Najveću zadovoljštinu doživjeli su u momentima oslobađanja Kladuše i herojskoj pjesmi nekoliko stotina "autonomaša" kroz ovaj grad:

"Čija je ovo zemlja? Didova! Kuda voda teče? Kuda Did reče!"

Jer, zna se: did je uvijek stariji od babe. Did je, ovdje, Alija Izetbegović!

Čuo se i tekbir koji je "babo" zabranio, a njega su se plašili autonomaši, kao i četnici.

Krajiški augusti

August je mjesec od posebnog značaja za "ljute Krajišnike". Zato što su im se gotovo sve važnije stvari događale u augustu ili oko njega. Krajem augusta i početkom

septembra 1993. godine izdajnici su započeli kampanju na secesiji od države BiH, za nekakvu imaginarnu peradarsku autonomiju, da bi godinu dana kasnije ostali bez nje i pobjegli pod skute zločinaca iz tzv. srpske republike krajine, u Turanj. Tada je Peti korpus završio samo prvo poluvrijeme, jer su, uz logističku i drugu pomoć četnika, abdićevci ponovo vraćeni na scenu - da počine još veće i strašnije zločine nad vlastitim narodom.

Ovoga augusta, tačnije sedmoga dana augusta 1995. godine, pred snažnim naletima boraca brigadnog generala Atifa Dudakovića, raspršile su se sve iluzije o autonomnoj republici zapadnoj Bosni, a izdajničke paravojne formacije Fikreta Abdića i dio zavedenog naroda pobjegli su u okolicu Vojnića, u Hrvatskoj, gdje im je darežljivi "babo" - umjesto vlastitih kuća i imanja - podario izbjeglički geto, jad, bijedu i prljavštinu.

Brat je brata ubijao

Zbog svega što se prethodnih dana događalo u Velikoj Kladuši, zbog naroda koji je ostao (tri do četiri hiljade), zbog boraca 506. oslobodilačke brigade i zavedenih Kladušana u Vojniću, krenuli smo tamo...

Naši domaćini, vozač Slavko Lipić, nekada poznat nogometaš i borac Armije od prvog dana, te kolegica Samira Džanić, prethodno su nam pokazali sam centar Bihaća, koji, u odnosu na Mostar, Sarajevo i još neke druge bosanske gradove, nije toliko razoren. Međutim, oštećenja itekako ima. Marljivi Bišćani vode računa o svome gradu i strpljivo otklanjaju štete. Bihać ostaje Bihać, pogotovo što uz ljepoticu Unu - sve izgleda još ljepše i podnošljivije.

Rubni dijelovi grada i prigradska naselja (Golubić, Sokolac, Čekrlije, Vinice, Veliko i Malo Založje, Žegar, Vedro Polje, Ribić...) totalno su razoreni i popaljeni, a agresor je uništio džamije u Sokocu, Jezeru, Vinici, Čekrlijama i

Golubiću, te katoličke crkve u Velikom Skočiju, Zavalju i Golubiću.

Dok se vozimo prema Cazinu, gledamo nekada zloglasnu kasarnu na Grabežu, odakle su četnici sijali smrt po Bihaću, pa Hasino brdo, Grmuško-srbljanski plato... Hidrocentralu na Uni, u Kastelima, četnici su pokušavali uništiti na svaki način, čak i avionima, ali nisu uspjeli. Krajina ima struje, ali ne i dovoljno.

Iznad centrale vidi se škola na Brekovici, gdje je bio prvi Štab TO Bihaća i gdje se, sa ukradenim BOV-om bivše JNA, sklonio oficir Emir Kliko, sada starješina u 511. slavnoj brigadi. Zanimljivo je i to da je i u ovom dijelu Krajine aktivirana željeznička pruga. Voz sa dva vagona na relaciji Srbljani-Ripač saobraća za vojsku i civile.

Džentlmenska ponuda izdajicama

Uživajući u ljepoti krajolika, gledajući brežuljke sa mnogo minareta i razbacana sela oko Cazina, gdje se nekad išlo na vašare, mevlude i na sijela, u automobilu odzvanja jedna od najpopularnijih krajiških pjesama snimljenih u ratu:

"Oj Todore izdajice roda, da Bog da te Drina progutala voda! Pakuj jaja i piliće, pakuj ćurke i kuniće, jer za tebe i četnike spremili smo jurišnike!"

Baš ovdje, na Cazinu, izdajnik Todor polomio je zube. Kad se odlučio da zagazi stazama izdaje, računao je da - uz Kladušane - ima i Cazinjane, jer je u njegovim farmama u "Puranu" iz Pjanića i u okolici imao oko 13 hiljada radnika. Ovdje su mu na put stali komandanti Hamdo Delalić i Amir Avdić, koji su najurili Kedžu i ostalu autonomašku falangu.

Skokovi, Pećigrad, Purići, Šumatac, Mala Kladuša, Barake, Polje, Velika Kladuša... sve ljuta "babina" uporišta. Ali, nisu svi Kladušani autonomaši, niti su svi Bišćani, Krupljani, Cazinjani i Bužimljani pripadnici Petog korpusa. Ovdje nema pravila i sve je isprepleteno i zamršeno. Brat je brata ubijao.

U Kladuši je atmosfera mirnodopska. Narod šeta ulicama. Šetaju i vojnici, policajci. "Babina" i kuća njegovog brata Zahida izgorjele su tokom borbi, a na drugim zdanjima nema većih oštećenja. Stari grad, jedna od rezidencija Fikreta Abdića, pust je; samo osiguranje. Luksuz na sve strane; da i Tito pozavidi. Dok obilazimo sale za sastanke, radne i spavaće sobe, oči traže kameni zid ispred kog je zločinac Abdić davao uobičajene izvještaje četničkoj televiziji, a seljačić i zločinac Đogo najavljivao ih riječima: "Slatka rubrika dnevnika!"

U gradu je sasvim miran, običan dan. Upravo su iz Sarajeva stigli ministri Bakir Alispahić i Hasan Muratović. Sa rukovodstvom Republike Hrvatske pokušavaju iznaći rješenje za izbjegli narod iz Kladuše i paravojne formacije autonomaša. Sa njima je stigla ekipa stručnjaka iz Vlade premijera Silajdžića te 120 policajaca iz Sarajeva i srednje Bosne koji će nadzirati plan o povratku izbjeglica i brinuti o sigurnosti svih građana, čuvati javni red i mir u ovome gradu. Svima koji se vrate, država BiH jamči potpunu ličnu i imovinsku sigurnost, sva građanska prava, osim ratnim zločincima, onima koji su krivi za zlodjela počinjena nad narodom.

Od ministra Alispahića saznajemo da se u Vojniću nalazi oko 15 hiljada Kladušana, da bi ih se većina odmah vratila, ali da to ekstremisti ne dozvoljavaju. Fikret je sam sebi odredio sudbinu - kako je radio, tako će i živjeti, odnosno - završiti. Nažalost, on preko svoje "Mirjane Milošević", supruge Fazile, upravlja ovom masom, a na terenu njegove zamisli provode njegovi najbliži suradnici i zapovjednici autonomaških formacija. Njima je, ističe ministar Muratović, ponuđeno da se vojnici vrate u Peti korpus ili HVO Bihaća, a civili u Kladušu. U protivnom, bit će razoružani i tretirat će se kao ratni zarobljenici. Bosanske vlasti su spremne preći preko svega, ali se nedjela ne mogu zaboraviti. Amnestija važi za sve osim zločinaca, pa ko voli - nek izvoli.

U Radio Kladuši program se emitira tokom cijelog dana. Tu zatičemo malu, ali odabranu četu: urednika i direktora

Emina Huskića, novinare Biseniju Hadžić i Elu Škrgić te tehničara Ćamila Sulejmanagića Ćanu. Oni su tokom cijelog rata vucarali tehniku po selima i šumama oko Kladuše i Cazina, emitujući u eter istinu o Petom korpusu i pravednosti borbe bošnjačkog naroda, zbog čega su omrznuti među autonomašima. Nasuprot njima bili su "babini" sijači magle i zablude iz zloglasnog "Velkatona", koji su karijeru novinara završili sa četnicima, negdje u šumama Petrove gore, gdje je odnesena glavnina tehnike iz Kladuše.

Razgovarali smo i sa narodom koji je ostao. U početku je bilo straha od odmazde, ali je brzo eliminiran, naročito poslije dolaska policajaca iz Sarajeva i Zenice, koji su dodatna sigurnost. Žive sasvim normalno, a jedini problem je što tih dana nije bilo vode i struje i što ne rade telefoni.

U Bužimu gradu...

Kad smo spomenuli da je august od posebnog značaja za Krajišnike, mislili smo I na još nešto. Naime, većina brigada Petog korpusa baš ovih vrelih ljetnih dana obilježava godišnjice.

Boravili smo i u herojskom Bužimu, najmlađoj bosanskoj općini, gradiću koji je odgojio "Gazije", "Hamze" i "Tajfune", odnosno jednu od najboljih bosanskih brigada, 505. vitešku motoriziranu brigadu.

Na narodnom zboru sakupilo se i staro i mlado, oko deset hiljada duša, da pozdravi svoje gazije svoje, bužimske vitezove, koji se boje samo Allaha i nikoga više! Iako je bio dan za slavlje, kako je istakao sadašnji komandant Sead Jusić Nambijar, jer je u pitanju trogodišnjica osnivanja 505. viteške, miješaju se tuga i veselje. Tuga, zbog pogibije legendarnog komandanta rahmetli Izeta Nanića, a radost zbog oslobađanja Cazinske krajine, zbog eliminacije fantomske paradržavice u Kladuši, čemu su najveći obol dali upravo borci ove brigade.

Vojnicima i starješinama 505. i okupljenom narodu

Bužima obratili su se Husein Nanić, načelnik općine, Mirsad Veladžić, predsjednik Unsko-sanskog kantona, reisu-l-ulema Mustafa ef. Cerić, te brigadni general Atif Dudaković. Na travnjaku Gradskog stadiona, prisutni su klanjali podne, a svečanost je nastavljena do sitnih sati.

Bužim se s pravom ponosi svojom brigadom, koja je na putu prema slobodi dala velike žrtve i u svojim redovima ima oko 70 ratnih vojnih invalida. Svi su bili uz svoje suborce, a kako rekoše Asim Bajrić, predsjednik Udruženja RVI, i Nijaz Isaković, referent za boračko invalidska pitanja, o njima se, kao i o porodicama palih boraca, vodi računa koliko to uvjeti dozvoljavaju.

Na drugom kraju Krajine, u okolini Pjanića, borci i starješine 517. oslobodilačke brigade obilježavali su drugi rođendan. U svečanom stroju su mladi i odvažni ljudi, a šarenilo uniformi ilustrira krajišku svakodnevicu snalaženja na razne načine. Logistika Petog korpusa nije, zbog okruženja, mogla funkcionirati kao u većini drugih dijelova Bosne. Naravno, to će ovih dana moći biti ispravljeno i krajiški borci dobiti nove uniforme i obuću. Ono što imaju, uglavnom su oteli od svojih neprijatelja.

Inače, 517. oslobodilačka brigada, kako nas je informirao starješina Smail Toromanović, sastavljena od boraca iz više krajiških općina, imala je ogromnog uspjeha u slamanju autonomije, ali i u borbama protiv četnika na Grabežu, Bugaru, Lehovskim brdima... Posljednji udarac autonomiji borci ove brigade, na čelu sa komandantom Ibrahimom Nadarevićem, zadali su na prostorima Led Tršca, Lulića, Hatića, Šturličke Platnice, Šturlića, do zloglasne Johovice, da bi drugoga dana brzo i efikasno slomili otpor u Donjoj Vidovskoj i trijumfalno ušli u Veliku Kladušu.

"I mi smo muslimani"

Nakon što su jedinice Petog korpusa oslobodile sva privremeno okupirana područja cazinske općine, iza četničko-

autonomaških snaga ostala su svjedočanstva njihovoga vandalizma i divljaštva. To su naročito ispoljavali na džamijama. Porušeni krovovi, izbušena minareta, polomljena stakla, ispisane vulgarne riječi i četnički znakovi po džamijskim zidovima, samo su dio toga divljanja. Na nekim mjestima, kao u mektebu džemata Čajići, stoji i parola: "I mi smo muslimani". O tome o kakvima se "muslimanima" radi, dovoljno govore slike koje su snimljene prilikom posjeta predstavnika OIZ Cazin ovim džematima.

"Sve štete će, uz Allahovu pomoć, uskoro biti sanirane i nadoknađene. Uspjeli su srušiti zidove od betona, ali zidove islamskog vjerovanja i islamskog sabura, koji su sagrađeni i učvršćeni baš u vremenu ovakvih kušnji, nikada neće moći srušiti", istakao je predsjednik OIZ Cazin Jusuf Bajraktarević Juka, govoreći pored srušene i oskrnavljene džamije u džematu Čajići.

Prvi ezan u oslobođenoj Velikoj Kladuši proučili su Jusuf Bajraktarević, Rifet Hozanović, predsjednik i glavni sekretar OIZ Cazin, koji su, ujedno, i pripadnici 510. brigade.

(August 1995.)

Muke sa autonomašima i poslije raspada "autonomije"

KIDN'O "BABO" DA PROĆERDA BLAGO

Ma kuda da se pođe pitomom Cazinskom krajinom ili se zametne muhabbet sa ovdašnjim ljudima, po hrabrosti i junaštvu poznatim i opjevanim, neizbježna tema su autonomija i autonomaši. Poput noćne more, progoni ih ta nesretna sudbina krajiških Bošnjaka što su u zlehuda vremena udarili jedni na druge, pa se i najsložnije porodice cijepaju, a najbliži srodnici postali najljući neprijatelji.

Ako se upita gdje su bili najžešći autonomaši, odgovor je: tamo gdje rastu kesteni.

U okolici Cazina i Kladuše, po tim prošaranim bregovima, kesten raste u izobilju, a ima dosta autonomaša i iz Bihaća, Bosanske Krupe, Bužima... Također, ovdje kažu: Da bi došlo do pitomog ploda kestena, nužno je njegovu tvrdu, bodljikavu ljušturu zgaziti nogom, razbiti je i iz nje izvaditi kesten. Isti postupak preporučuju i sa autonomašima. Naime, nužno ih je bilo vojnički poraziti, razbiti tu tvrdu, hermetički zatvorenu opnu ucjena i laži u koju ih je "babo" vješto zatvorio, pa, kad se oslobode stega i zabluda u kojima su bili, poput kestena, postaju pitomi plod zemlje Bosne i pravi Krajišnici. U suprotnom, ostaju i dalje izdajnici. Samo divlji i gorki kesteni koje bosanska država guta već dvije godine.

Doigravanje ili pucanje penala?

Svi uzroci i posljedice autonomaškog zla koje je zadesilo ovdašnje Bošnjake sadržani su u ličnosti zločina Fikreta Abdića i njegovih najbližih suradnika, koji su, umjesto toliko propagiranog "mira, dijaloga, tolerancije i boljeg života", donijeli smrt, ubijanje, rušenje, paljevine, masovne grobnice... Zarad vlastite fotelje, položaja, vlasti i sticanja bogatstva, zametnuo je najkrvaviji rat na tlu Cazinske krajine, koji je, prema nekim procjenama, odnio 3.500 života. Na duže staze zavadio je isti narod i jednu dušu. Zbog vlastitih suludih ideja, doveo je dotle da puca brat na brata, otac na sina, amidžić na amidžića, šura na zeta i slično.

Gledano vojnički, autonomija i autonomaši, odnosno imaginarna tvorevina "republika zapadna Bosna", kako u prvom, tako i u drugom "poluvremenu" (kako se to ovdje kaže za sukobe) definitivno su poraženi u dva navrata. Medutim, problemi sa peradarskom paradržavicom i njenim zagovaračima nisu riješeni, tako da samo politički slijepac može zaključiti i tvrditi da je sve gotovo. Nije, sve dok postoji "matica koja okuplja pčele oko sebe" i autonomaši izbjegli u susjednu Republiku Hrvatsku koji sanjaju nedosanjane snove o "babi" i autonomiji. Izgleda da je nužno odigrati još jedno poluvrijeme, treće, odnosno doigravanje, koje, očito je, neće mnogo zavisiti od samih aktera. Oni su kroz granični prijelaz u Maljevcu izmakli iz djelokruga vlasti Unsko-sanskog kantona, odnosno van domašaja Petog korpusa i bihaćkog MUP-a. Umjesto njih, sada sve konce povlače najviši predstavnici vlasti susjednih država, RBiH i RH, a u igru se nastoje uključiti, na sve načine, i medunarodni medijatori. Samo mirni povratak izbjeglog naroda i uključivanje u ukupni bošnjački korpus nudi povoljan izhod "plej-ofa" objema stranama, a sve drugo otvara put za nove diobe.

Abdićeve gatke i obmane

Trenutno stanje na terenu, rečeno sportskim žargonom, takvo je da Cazinska krajina u slobodi uživa plodove svoje dugogodišnje junačke borbe. Narod je gotovo zatečen. Još ne shvaća da može sebi priuštiti ono što je do sada samo sanjao - da jede šta poželi, da se obuje i odjene, da čita štampu, da normalno šeta svojim gradovima... Na drugoj strani, autonomaši su rasuti po livadama duž petkilometarske ceste od sela Prisjeke do Kuplenskog, nedaleko od Vojnića, živeći životom beskućnika, na razini nomadskih plemena iz Afrike ili Kurdistana. Samo rijetki su se uspjeli smjestiti u napuštene kuće vojnićkih Srba, dok većina, oko 15.000, živi u inproviziranim nastambama, napravljenim od daski, kartona, folija, pod ceradama traktorskih prikolica, zaprega. Neki su i pod pletarama od svježe posječenog kukuruza. Svi žive u uvjetima nedostojnim čovjeka.

U tom tužnom kolopletu ljudi, stoke, vozila, zaprega... strada zavedeni narod, a najviše djeca, starci i žene.

Kad smo posjetili ovaj izbjeglički kamp, zajedno sa ministrima Bakirom Alispahićem i Hasanom Muratovićem, lila je kiša kao iz kabla, spirajući prljavštinu i otpatke u potok, iz koga izbjegli koriste vodu za pranje veša i slično.

Čovjek ne može ostati ravnodušan nad jadom i bijedom koje su ovi ljudi odabrali umjesto vlastitih kuća, iz kojih su nepotrebno otišli. Najžalosnije je promatrati djecu dok tužno zure u daljinu, nesvjesna šta se sve oko njih zbiva, nemoćna da shvate da sve ovo preživljavaju zbog zločinca kojega zovu "babom" i koji živi u superluksuznom hotelu "Palace", na Zrinjevcu, u Zagrebu, a njegova prava djeca u vili u Opatiji. Dok ovi kisnu, mladi Abdići uživaju na opatijskim plažama i hotelima plavog Jadrana.

Crveni križ i još neke humanitarene organizacije pokušavaju poboljšati uvjete života, spriječiti zarazne bolesti, ali je sve to premalo u odnosu na ono što su imali i šta ih čeka kad se vrate.

Nakon bijega Fikreta Abdića u Kuplensko, 8. augusta ove godine, i predaje Hrvatskoj obavještajnoj službi, istoga dana pristupilo se pregovorima, nakon čega je dogovoreno da se svi izbjegli građani i pripadnici tzv. Narodne odbrane vrate svojim kućama u Kladušu i druge gradove. Po hitnom postupku, donesen je zakon o aboliciji svih, stim da se razoružani vojnici uključe u jedinice Armije BiH ili HVO-a. Mada je dogovor postignut na najvišoj razini, uz prisustvo i potpise Krešimira Zubaka, predsjednika Federacije, ministra Hasana Muratovića, te Bosiljka Mišetića, potpredsjednika hrvatske Vlade, i Ivića Pašalića, savjetnika predsjednika Tuđmana, sa jedne strane, i Fikreta Abdića, Rame Hirkića i Irfana Saračevića Žileta, sa druge strane, na terenu se dogovor ne poštuje. Iz hotela "Palace" u Zagrebu i dalje stižu direktive da se narod ne vraća. Tada bi Abdić i njegovi "purani" iz civilne i vojne vlasti ostali sami i morali bi pred lice pravde - da odgovaraju za počinjena zlodjela. Ovako, igraju igru na dobijanju vremena, dok im "babo" preko svojih veza ne nađe utočište, da uz "njegovu" lovu iznađu spas. Ali gdje? Bilo kud da zbrišu, sustignut će ih ruka pravde, suze i kletve majki koje su izgubile sinove, stići će ih Božija kazna za ono što su učinili.

Povratak izbjeglica ogrezli "autonomaši" ometaju lansiranjem laži o odmazdama, revanšizmu i sličnim glupostima.

Sjećanja na logor Batnoga kod Turnja, iz "prvog poluvremena", svježa su i opominjuća. Staro je pravilo da se utopljenik hvata za slamku, pa i ratni zločinac Abdić. Jasno je da se više ne može zakačiti za svoje dojučerašnje saveznike, krajinske četnike Milana Martića i zloglasnog Radojicu Božovića Kobca ili "Bijelog puha", kako su ga zvali dok je sijao strah i teror po Kladuši. Na svu sreću, njega je opuhala "Oluja", pa je logično da će saveznike potražiti u zemlji koju je izabrao za predaju i politički azil ili, eventualno, u "Herceg-Bosni", sa kojom ga vežu brojni "dogovori" i "zajedničke izjave", poput onih od 21. oktobra 1993. godine (Mate Boban) i 7. novembra 1993. godine (dr. Jadranko Prlić, dr. Vladimir Lukić i mr.

Zlatko Jušić), a što je "babo" i obznanio u svojoj knjizi "Ključ rješenja BiH krize".

Lice s potjernice

Logično je da izdajnik Abdić raspolaže ogromnim sumama novca u inozemnim bankama. Pare su stečene raznim transakcijama i malverzacijama. Sa Hrvatskom je trgovao najviše. Slobodno se kretao, imao redovne autobusne linije... Njegov status riješit će se onako koliko mogne platiti svojim sadašnjim i bivšim prijateljima, koji su s njim uspješno surađivali tokom cijelog rata i agresije na BiH i Hrvatsku, a njegova porodica živjela u Opatiji, dok su u Zagrebu štampane novine... Ali, nije isključeno da se kratkonogi diktator (koji se po povratku iz Sarajeva 1992. godine popeo na kulu Muje Hrnjice i gledajući na Kladušu uzviknuo: "Ja sam najsretniji čovjek na svijetu. Svi oni sada gledaju u mene i viču: Babo, daj hljeba!", provede kao nekad Herceg Stjepan. Naime, bježeći pred turskom najezdom, Herceg je kod Dubrovčana sklonio blago, a oni mu za uslugu napisali na gradskim vratima: "Prođe Herceg i protjera blago". Kad se vratio po zlato, oni su ga samo hladno podsjetili na natpis na dubrovačkoj kapiji i spremili ga odakle je došao!

On je ratni zločinac bošnjačkog naroda. Lice sa potjernice. Zato začuđuje pasivan odnos bh. vlasti, koja, vjerovatno iz bojazni da je neko ne optuži da ruši Vašingtonski i Splitski dogovor, nastupa bojažljivo u procesu rješavanja ovog problema. Bojazan je suvišna. Jer, Republika Bosna i Hercegovina ima legitimno pravo tražiti od susjedne države Hrvatske izručenje lica koje traže pravosudni organi radi počinjenih zlodjela. Također, kad su u pitanju izbjeglice iz Kladuše, nužno je insistirati da ih, kao strane državljane, a u skladu sa pozitivnim propisima, Hrvatska vrati u vlastitu zemlju, gdje ih čekaju njihovi prazni domovi. Dakle, sve u skladu sa uvjetima i dogovorom potpisanim 8. augusta, koji, opet, ima svojih manjkavosti. Jer, u slučaju pristupanja autonomaša HVO-u, to bi zasigurno pogoršalo

skladne odnose Armije BiH i HVO-a na ovom području, kakvi su vladali tokom cijelog rata i 1.201 dan blokade ovog dijela BiH.

Inače, pošto se problem autonomaša i Fikreta Abdića ne može riješiti na partizanski način, naseljavanjem u Srbac, kao u slučaju Huske Miljkovića, jedini način je povratak matičnom bošnjačkom korpusu, abolicija i oprost na ljudski način. Ovako, ključ rješenja drže vlasti u Zagrebu, a ovo odugovlačenje i "tišina tajne diplomacije" u ušima Bošnjaka Cazinske krajine odzvanjaju žestoko i na poseban način.

Nepouzdane su i tvrdnje hrvatske vojske i policije da su Abdićeve paravojne formacije razoružane. U suprotno smo se uvjerili dok smo prolazili kroz logor u Kuplenskom, zajedno sa ministrima bh. Vlade, te Slobodanom Langom, u pratnji hrvatske policije. U obližnjim šumarcima ispucano je nekoliko rafala. Među njima nisu omiljene sarajevske registracije. Očito je da je vlast zvana "autonomija" samo lokalizirana, ali ne i izliječena. Nije otklonjen glavni virus, koji iznova aktivira boljku.

U Kuplenskom su česti ekscesi, čak i ubistva, a sve koji bi da se vrate u Kladušu - pretuku. Za te "ručne radove" zadužene su zloglasne "Šejle", bivši izviđačko-diverzantski vod "Narodne odbrane". Samo u posljednjem pokušaju pretučeno je jedanaest Kladuščana koji su sa porodicama željeli nazad.

Smiješna je tvrdnja da autonomaši ne mogu otići u "treće zemlje. Jer, ko god plati tri do pet hiljada maraka, može "ko hadžija" - kuda želi.

Uprkos svim torturama i propagandi, u Kladušu se vratilo više od 1.200 ljudi, tako da u ovom krajiškom gradu trenutno boravi 70 odsto njegovih žitelja.

Kladuša živi bez ekscesa

Sada u gradu vlada neko idilično stanje. Kao da se tu nikada nije ratovalo. Nema ni ruševina, paljevina, nema granata, snajpera. Narod živi sasvim normalnim životom, kubureći još

uvijek sa strujom, vodom i telefonima, a u radnjama i na uličnim tezgama sve je jeftinije nego u Bihaću. Mladi se zabavljaju... Sarajlije su na velikoj cijeni... Od uspostave legalne bosanske vlasti, nije zabilježen nijedan eksces. To nam potvrđuje i Avdo Panjeta, koordinator u MUP-u RBiH, i Fikret Hadžić, načelnik Službe javne sigurnosti u Velikoj Kladuši.

Čovjek ne može a da se ne zapita koliko bi samo Sarajlije poželjele ovaj mir i ljepotu, bez granata, detonacija, snajpera i sličnih opasnosti. Općinski organi, na čelu sa Šefikom Štulanovićem, rade svoj uobičajeni posao, a gotovo besposlen je i Hašim Čutura, novi komandant specijalne jedinice koja je došla iz Sarajeva i Zenice da pripomogne kolegama iz Kladuše.

Posjetili smo i komandanta 506. bosanske oslobodilačke brigade Nijaza Miljkovića, kršnog i lijepog mladića. On ima pune ruke posla, mada njegova jedinica trenutno ne izvodi borbena djelovanja. Upravo se bio vratio sa terena, gdje se vrši obuka i uvojničavanje novoprimljenih vojnika, s kojima se ova jedinica dobro ojačala.

"Mi smo, kao domaća brigada, imali veliku moralnu obavezu da podnesemo najveću žrtvu - da stanemo na put toj autonomiji i polomimo joj kičmu. Bili smo na težišnom pravcu napada našeg neprijatelja, zajedno sa 505. viteškom brigadom. Uspjeli smo sačuvati dio slobodne teritorije naše općine, uprkos najjačim napadima, i odatle krenuti u oslobađanje. Ovo sada je bilo neminovnost. Drugog izbora nismo imali, osim pobjede. Gledajući normaliziranu situaciju nakon sve ove euforije, naša brigada mora vrijedno raditi, dalje se ustrojavati i nastaviti oslobodilački put, da bi koliko-toliko skinula ljagu sa Kladuše. Upravo sam se vratio sa terena gdje se uvježbava baš jedna naša jedinica sastavljena od bivših pripadnika paravojnih formacija... Naš osnovni cilj je da taj narod vratimo, da dođu sebi i shvate da im je jedini neprijatelj agresor, a ne vlastiti narod. Tako će biti ne samo u Armiji BiH, već i u političkim i svim drugim sferama života. Novim vojnicima bit će popunjene sve jedinice Petog korpusa." Smatram da imamo dovoljno prostora i vremena da se pripremimo i da ćemo, sa

novim vojnicima, koji su se asimilirali u jedinice i pokazuju interes te borbeni inad da se dokažu, riješiti sve zadatke. Stvaranje Armije je proces koji traje, a mi idemo u napadna borbena djelovanja, koja prerastaju u ofanzivna, oslobađajuća..."

Novi selamet iz Kladuše

Komandant Miljković ističe da se nikada neće zaboraviti počinjeno zlo, ali i da će se nevinom i nedužnom, zavedenom narodu - oprostiti. I sam je pozivao svoje sugrađane da se vrate. Ali, kaže, više neće. Oni sami treba da se odluče hoće li biti Bošnjaci u svojoj državi ili će biti izdajice, prognanici, izbjeglice, ljudi drugog, trećeg ili posljednjeg reda u tuđim zemljama. Miljković citira i komandanta 502. brigade Hamdiju Abdića Tigra: "Narode moj, kad te se sjetim, nije moje da pričam, već da se svetim!"

Posjetili smo i kladuška greblja, mjesta na kojima je zloglasni "babo" sahranjivao svoju zaluđenu "Narodnu odbranu", one koji su u zajedničkom stroju sa četnicima ginuli napadajući svoju braću.

Ispred "Agrokomercove" farme u Dubravama, nedaleko od puta prema Slunju, u tvorničkom krugu sahranjeno je oko 280 mladića, kako kažu Kladušani, k'o zlatnih jabuka... Ista slika i na drugom kraju grada, kraj čuvenih kazamata za mučenje simpatizera i vojnika Petog korpusa u Drmaljevu i Miljkovićima, gdje se nalazi drugo groblje autonomaša. Na brdu Preljevo je drugo groblje, s tim što je zlotvor Abdić, da bi prikrio gubitke, svoje vojnike sahranjivao kao N. N. (neidentificirane osobe), iznova obmanjujući sljedbenike da sahranjuje mudžahide Petog korpusa.

Na sreću, zločini su iza Cazinske krajine i na ovim prostorima nastupilo je vrijeme slobode i ljudskog dostojanstvenog življenja, a osluškujući amanet starog kladuškog evlije, vjerujemo da će "iz Kladuše krenuti novi selamet za bošnjački narod po cijeloj Bosni, sve do Sarajeva i Drine".

(Septembar 1995.)

PREĆI ĆEMO NA DESNU OBALU UNE

Iako smo hitili, zakasnili smo na postrojavanje dvaju bataljona 511. slavne brdske brigade. Dočekuje nas poručnik Senada Avdagić, načelnik informativne službe, kolegica sa studija žurnalistike u Sarajevu. Nismo se vidjeli deset godina. Sve govori njeno blijedo, ispijeno lice. Četnički snajperist sa desne obale ubio joj je oca Mustafu.

Ipak, prisustvovali smo svečarskom dijelu godišnjice: Mirsad Sedić, komandant 511. slavne, uručivao je priznanja... Potom smo obišli mezarja šehida u blizini sela Jezerskog... Ovdje je i mezar rahmetli komandanta Mirsada Crnkića. Komandant 511. slavne postao je 14. augusta 1993., a poginuo 13. juna 1994. godine, u rejonu Todorova...

Ovi borci će osloboditi Bosansku Krupu

"Mi smo od prvoga dana rata na lijevoj obali Une, a nadam se da ćemo biti i na desnoj. Taktički, to je povoljna linija, samim tim što je ispred nas prirodna prepreka - Una. U novembru prošle godine angažirali smo dva bataljona izvan naše zone odgovornosti. Tada su četnici imali dva mostobrana. Kobiljnjak smo riješili 23. maja ove godine, iako je agresor na tom prostoru angažirao jedan ojačani bataljon 1. novigradske i 11. krupske brigade. Mostobran Čojluk je značajniji. Održao

se do 11. jula. Uklanjanje ovoga mostobrana ući će u historiju naše oslobodilačke borbe. Agresor je angažirao dva ojačana bataljona. Došli su četnici iz 1. i 2. semberske brigade, tzv. "Orlovi", specijalne jedinice njihove milicije. Oko osam stotina četnika. A mi smo imali jedan bataljon ojačan našim izviđačko-diverzantskim jedinicama. Oko 250 boraca. Krenuli smo 10. jula, u 17 sati. Sutradan, u devet sati, mostobran je bio pod našom kontrolom. Pokazalo se da mi, kad hoćemo, možemo doći do cilja. Agresor nas ne može zadržati... U samom proboju četničkih linija poginulo nam je sedam boraca, a nismo stali. Kad nam je nestalo municije, naši borci su rukama davili četnike. Znali su da biju odlučnu bitku za svoju Bosansku Krupu. Četnici znaju da ćemo mi doći, ali ne znaju kad. Kad budemo spremni, mi ćemo Krupu u cijelosti osloboditi", kaže Mirsad Sedić, komandant 511. slavne brdske brigade.

U popodnevnim satima, pošli smo s borcima u slobodni dio Bosanske Krupe, na samoj obali Une.

Maskirani grad

Bosanska Krupa, dio koji kontroliraju borci 511. slavne brdske brigade, doslovno je razorena. Djeluje avetinjski. Nema kuće koja nije granatirana. Iz rastinja i trave skoro da se grad ne vidi. Rekli bismo da je grad prirodno maskiran. Skeleti od kuća, trgovačkih i ugostiteljskih objekata. Znamo da porodice naših boraca žive u ovim kućama, a rijetkost je vidjeti prolaznika... Kao da je i vrijeme u iščekivanju.

Na lijevoj obali živi oko 2.000 Krupljana. Teško je zamisliti kako su žene i djeca izdržali granatiranje i neimaštinu... Ovih dana, kako nam kažu vodiči, nije bilo granatiranja, niti je stanovnicima zabranjeno kretanje. Oni su, naprosto, oprezni. Znaju sve opasnosti preko Une. Kao da je sve sinhronizirano. Zato je i nemoguće sresti domaćine horne za razgovor. Zapazili smo i jedan detalj: uz svaku kuću nalazi se

uređen povrtnjak. Oni koji nisu napustili Krupu žive od poljoprivrede. Naši vodiči Emir i Hasan pokazali su nam Srednjoškolski centar i Osnovnu školu, benzinsku pumpu, Tvornicu prikolica, kafiće... Ovdje je industrijska zona.

U Koloniji smo potražili Esu Pašalića, trenera nogometnog kluba "Bratstvo", kojim sa suprugom Sutkom, nije napuštao grad. Otišli smo i do Željezničke stanice. Pokidani vodovi, spaljeni stanični objekti, kolosijeci zarasli u korov... Nedaleko odavde, na raskršću pokraj bagrema, na kome su četnici u prošlome ratu objesili narodnog heroja Lepu Radić, poginula je Amra Sedić, po kojoj je jedna od četa 1. bataljona dobila ime.

U prolazu, na prozoru oveće kuće, ugledasmo starca. Popričasmo. Saznasmo da se zove Okan Okić i da u ovoj kući živi sa suprugom. Njihovi sinovi, Hamdo, Smajo, Nijaz i Adem, od prvog dana ratuju. Ali, kako kažu stari Okići, imaju vremena i za njih.

U povratku zatekosmo u avliji i familiju Jugić: Redžepa, Arijanu, Remziju, te Samiru i Adisa Šabića. Rekoše, gotovo u horu, da su izdržali najgore. Imaju povjerenje u naše borce i sigurni su da će se uskoro vratiti u svoje kuće na onoj drugoj strani Une.

U jednoj kući dočekala nas je Jasna i počastila svojim specijalitetom: slatkom od zelenog paradajza!

Ovo su bili rijetki sugovornici i egleni u Krupi.

"Pismo mojoj ženi i ćerki"

Zato, umjesto dijaloga, evo jednog dirljivog "monologa". Iz brigadnog biltena prenosimo pismo Enesa Bešića, borca 511. slavne, supruzi kojoj je ime Ćerka:

"...Reci mi, bogati, jesu li malog Atifa primili u školu. Reci mu da ne šara po tekama. Nije babo na položaju u Ljubljani, već na petunskom mostu u Krupi i nema teki u drakstoru. I ne galami na njega zorli, to je babin sin. On će babu u mezar opremiti, k'o i ja svog. Prenazori na njega, da se ne mariše sa

sviskom dicom po komšiluku, nije to bilo ni kod nas. Čuva njemu babo "tops", da nije željan ničega.

Doću ja, moja Ćerka, da i ja s tobom, uz plamen cazinske luče, kahvu popijem. Primio sam plaću od Armije. Doću ja, ma doću ja kad me moj Atif zamine! I ja i Krupa naučili smo durati i čekati.

Eto, toliko od babe iz najljepše Krupe. Alahimanet i pamet u glavu, moja Ćerka."

Između dva mosta

"Evo, ovo je Krupa na lijevoj obali."

"A, šta ovo bi?"

"To je bio rasprskavajući snajper, a ovo je Una. Kao što rekoh, mi smo na lijevoj obali, a četnici su na desnoj, preko puta nas... Nemojte izvirivati, ne znate teren... Gledajte kroz osmatračnicu, mogu nas upratiti na snajperu."

"A, ovo?"

"To je "osamdesetčetvorka". Sada će šarati po našem položaju. A ako hoćete slikati, radite to kroz ove otvore. Nikad se ne zna. Jučer su nam iz minobacača ubili dvojicu, a osmericu ranili... Vidite li?"

"Pa, mnogo je veća Krupa kod četnika?!"

"Oko dvije trećine. Eto, vi novinari ste sada između dva mosta: drvenog i željeznog. Kao što vidite, željezni je polusrušen. A ono je Stari grad. Poviše su gradska džamija i crkva. Džamija je skoro srušena. Desno su hotel "Stari grad", Pošta i Robna kuća. Sve je to u rukama četnika. Oko dvije trećine Krupe... Protjerali su nas, jer nismo imali oružje."

"Četnici su odmah uz Unu, s druge strane?"

"Tu su im rovovi, a na brdima im je artiljerija. Od Huma, Lipika, Alena, do Boševića... Sada čekamo."

"Šta?"

"Kad ćemo svojim kućama, na drugu stranu... Ali, ako

hoćete, mogli biste s nama u ladu i na drugu stranu, te s boka slikati četnike. Naši znaju teren."

Kobiljnjak i Čojluk

Emir Sedić, naš vodič i novinar u 511., dugo nam je pričao o nakanama četnika skraja prošle godine. Tada su uspostavili dva mostobrana na Kobiljnjaku i Čojluku. Željeli su ovladati komunikacijom Bosanska Krupa - Pištaline. Tada bi se u poluokruženju našla i Bosanska Otoka. Vjerovatno je četnicima glavni cilj bio da izbiju na komunikaciju Bužim - Otoka, te bi tada Unsko-sanski kanton podijelili na dva dijela. Tada, krajem prošle godine, četnici su elitne snage prebacili u ovaj rejon, u vrijeme kad su borci 511. slavne bili bitke i na drugim bojištima.

Borac Hasan Karaibrahimović se sjeća ove akcije:

"Četnicima smo priredili pravu tarapanu u rejonu Kobiljnjaka. Gotovo sedam mjeseci je prošlo otkako su uspostavili mostobran. Morali smo nešto uraditi. Kao i dosad, naprijed su išle naše elitne jedinice, te nismo mogli omahnuti. Nije puno prošlo, a mi smo oslobodili dominantnu kotu Kobiljnjak, bolje rečeno, oslobodili smo putnu komunikaciju Bosanska Krupa - Bosanska Otoka. Oslobodili smo i industrijske objekte koje smo vam pokazali. Vidjeli ste Drvni kombinat 'Unu', benzinsku pumpu, Autoservis, Pekaru, prijevozni park 'Krupatransa'... Sve smo to oslobodili i došli do Une. Nanijeli smo veliki poraz četničkoj novigradskoj brigadi, a zaplijenili smo i mnogo oružja i municije".

Alija i "Faraoni"

Bitka na Čojluku ići će u anale historijskih borbi na tlu BiH. Za samo 16 sati, borci 511. slavne oslobodili su Čojluk. Borci su krenuli 10. jula, a 11. su likvidirali južni mostobran. Najveći dio posla uradili su borci 1. bosanskokrupskog

bataljona, IDV "Parage" i IV "Faraoni". Naspram njih su bili "Beli orlovi", Mauzerovi "Panteri", MUP-ovi specijalci.

Na osmatračnici smo sreli Aliju Kurtovića, legendarnog komandanta "Faraona" i njegovog pomoćnika Žvaku. Posmatrali smo artiljerijski duel sa četnicima...

U bazi 1. bataljona upoznajemo i Edina, borca i komandanta. I on se rado sjeća likvidacije mostobrana na Čojluku:

"Bio nam je jasan četnički cilj. Preko mostobrana željeli su zauzeti Krupu, a onda nastaviti prema Cazinu. Napad na Čojluk započeli smo navečer. Prije probijanja linija imali smo sedam mrtvih. Bilo je teško, ali nismo stali. Proboj je trajao duže od tri sahata, ali smo ovladali Bužimkićima... Najteže je bilo kad nam je nestalo municije. Ni tada nismo stali. Baš na cesti kod Bužimkića zarobili smo 'landrover' pun municije... Ja sam se sa svojom grupom izmiješao sa četnicima. Cijelu noć smo se borili. Izutra mi je komandant četničkih specijalaca pružio motorolu, rekavši: 'Evo ti, sada ti komanduj!' Mislio je da sam i ja četnik".

U Otoci

Dok smo se s vodičima Mensurom i Džemom, oficirima 511. brigade, spuštali u Otoku, morali smo koristiti skrovite staze. Sa suprotne obale Une, naročito od releja na Stražbenici, četnici ne daju oka otvoriti.

U naselju Voloderi nema čitave kuće. Oštećena je i Boraška džamija. Pravi krš zatičemo u samom naselju. Dugogodišnje četničko iživljavanje vidljivo je na svakom koraku. Industrijski kapaciteti, škola, bolnica i druge ustanove, sve je razoreno, ali prkosni Otočani i dalje opstaju i nekim svojim čudnim životom žive u svojoj Otoci. Ranije su prelazili i na drugu obalu, ali su ovdje, u odsustvu elitnih boraca, četnici potisnuli starce ili "grbavu brigadu", kako je zovu, i spustili se sa Bratića brda, Stražbenice i Gaja, sve do Une. Glavnina naselja je pod našom kontrolom, a potpuno je

razrušena gradska džamija, dok je Bešića džamija samo oštećena. Ezan u Otoci se i dalje čuje.

Cijeli dan družili smo se sa borcima Otočkog bataljona, a pravi domaćinski doček priredila nam je Mensurova majka. Cijeli rat je u Otoci.

Iako je u prvom susretu sa borcima 511. slavne brigade bilo nekih proceduralnih problemčića, iz ove izuzetne jedinice 5. korpusa odlazimo kao prijatelji. Kao da smo cijeli rat bili sa borcima bosanskokrupske Slavne.

(Septembar 1995.)

KULEN-VAKUF, BOSANSKI PETROVAC, KLJUČ, BOSANSKA KRUPA, SANSKI MOST...

"Sila nebeska" grmi i tutnji Bosanskom krajinom, pretvarajući se u snažan zemljotres. Epicentar je u Bihaću. Podrhtavaju svi krajiški gradovi, sve do Banje Luke i Jajca, što su skoro četiri godine stenjali pod srbočetničkom fašističkom okupacijom. To nije "Bljesak", ni "Oluja" ili "Maestral", već tajfun koji nosi sve pred sobom. Podrhtavaju i šumoviti Grmeč, mrki Oštrelj i daleka Kozara. Eho se čuje do Pala, Beograda, Moskve... Treba to doživjeti, tekbire nepobjedive vojske divizijskog generala Atifa Dudakovića, kad prkosni i ljuti Krajišnici, borci i starješine najjunačkijeg korpusa Armije BiH, krenu u boj. Neprijatelju je najbolje udariti vatru tabanima i spasavati glavu dok se može. To su ovih septembarskih dana najbolje osjetili četnici nekakvih krajiških korpusa, zlikovci iz Drvara, Bosanskog Petrovca, Ključa, Bosanske Krupe, Banje Luke... Oni koji su imali vremena, utekli su. Oni koji nisu, ili su zarobljeni ili su zauvijek ostali na "mrtvoj straži na cesti Petrovačkoj", po šumama, selima i gradovima...

Prateći oslobodilački pohod Petog korpusa naše armije, sve više vjerujemo onom proročanstvu kladuškog evlije da će berićet za bošnjački narod krenuti iz Kladuše, sa najzapadnijih krajeva naše lijepe BiH.

Od Ripča prema Hrgaru

Sve je započelo u noći izmedu utorka i srijede, kad su borci 502. viteške brigade pocijepali odbranu agresora na Hrgaru i krenuli u silovit napad prema Kulen-Vakufu i Bosanskom Petrovcu. Čak tri bataljona su u snažnom jurišu, potpomognuti dijelovima 506. brigade, probili linije i započeli trku sa vremenom i neprijateljem, osvajajući grad za gradom. Uslijedilo je uvodenje ostalih jedinica i - oslobodena teritorija počela se tako naglo širiti. Nisu prošla ni 24 sahata, a već je Peti korpus oslobodio Kulen-Vakuf, a u Martin-Brodu sastao se sa snagama Hrvatskog vijeća odbrane. Za 36 sati osloboden je Bosanski Petrovac. Slijede Ključ, Bosanska Krupa...

Pratili smo oslobodioce gotovo u stopu, zajedno sa kolegama iz Informativne službe Korpusa. Moralist Petog korpusa Izudin Saračević zadužio nas je automatskim puškama i bombama, što nam se prvi put dogada iako smo obišli većinu ratišta u BiH.

Kao po pravilu, sve veće bitke prate duge i dosadne kiše. Tako je i sada. Krenuli smo rano izutra. Ispred Ripča pretičemo civilne i policijske automobile.

"To su policajci i civilne strukture iz Kulen-Vakufa. Odlaze u oslobođeni grad da uspostave vlast i pripreme teren za povratak izbjeglog naroda", kaže Nijaz Glumac, rodom iz Orašca, objašnjavajući da su četnici načinili dosta zla u Kulen-Vakufu i selima uokolo.

Na izlazu iz Ripča vidimo Hrgar, četničku prvu, drugu i ko zna već koju liniju. Tragovi borbi su na svakom koraku. U asfalt su urezane gusjenice naših tenkova. Vidimo i mrtve četnike pored puta.

Prolazimo kroz Dubovsko, selo iz koga je general Dudak dan ranije direktno komandovao, na svega nekoliko stotina metara od svojih jurišnika. Ovdje ga je okrznuo metak, ali je ostala samo mala ogrebotina.

Sve su češće kolone vojnika starijih godišta. Idu na ispo-

moć u čišćenju terena i skupljanju ratnog plijena. Prolazimo i pored "čuvene" Savine kafane "Volan" u Rupini, četničkoj b(o)azi, a potom i kroz Vrtoče, odakle se put odvaja za Kulen-Vakuf. Vidljivi su tragovi borbi, jer su se četnici Vrtoča žestoko branili. Lijevo od puta vidi se i Krnjeuša, zloglasno četničko leglo.

Zasjeda između Vrtoča i Bosanskog Petrovca

Kao što nije svačije kroz selo pjevati, nije svačije ni ući u Krnjeušu. Međutim, za junake iz Petog korpusa nema utvrde ni prepreke koja se ne može savladati. To je zadesilo i odbranu Krnjeuše. Njeni žitelji, koji su nanijeli previše zla i godinama sijali smrt po Bihaću, "podvili su rep" i dohvatili se Grmeča... Posmatramo široko Bjelajsko polje i gostionocu "Diva", gdje je često odsjedao ovdašnji vojvoda-konjušar (švercovao konjima), ali je i njegovo odbrojano.

Sve bliže smo Bosanskom Petrovcu. Zaustavljamo se ispred Mednog polja i slikamo ubijene četnike. Leže duž puta. Dragan Paketa, iz Babinog Dola kod Šipova, Vinko Kerezović, izvjesni Rakita... Samo što smo nastavili, izlazi jedan borac 501. slavne:

"Nemojte ići dalje! Upravo su pucali na naše vozilo, a izgleda da su ubili jednog našeg na cesti, kod aviona na Mednom polju."

Bio je to Ahmo Selimović, borac u mnogim bitkama, a kod Bosanske Bojne uništio je neprijateljski BOV. Ispred nas, izrešetano vozilo drvarske registracije. Jedan naš borac vraćao se iz oslobođenog Petrovca i naletio na četnike. Srećom, nije pogođen.

Kolona se uvećava. Razgovaramo sa Angijadom Tulićem, sanitetlijom 501. slavne. Govori da su ovi mrtvi četnici tu od sinoć i da su ovdje vođene žestoke borbe...

U kolonu se umiješala i konjska kola, natovarena do vrha. Kad, u njima - četnik Boro Kojić, sa suprugom Desom.

Komšije mu zbrisale i on se, eto, "s babom spakirao da ide u Petrovac". Na vijest da je i tamo Peti korpus, baba zakuka... Boro govori da "nema sinova", da "ne zna on ko je pucao na nas", "ne zna ni gdje su mu komšije"...

Bakir Ibrahimpašić, starješina u 502. viteškoj brigadi, pojašnjava situaciju:

"Sada smo između Vrtoča i Bosanskog Petrovca. Tamo su naše jedinice koje su i zauzele ovaj pravac. Ima njihovih razbijenih manjih grupa. Povlače se od Drvara i Martin-Broda. Pucaju na prolaznike i ne znaju kuda će. Žele se domoći Grmeča, ali u toku dana to će biti riješeno. Naše jedinice upravo vrše čišćenje terena".

Četnici su likvidirani

U jednu marševsku kolonu 502. viteške sinoć su se umiješali četnici, misleći da su to njihovi. Zaustavljali su i naša vozila. Naši ih nisu odmah mogli prepoznavati. Tek u putu dolazilo je do raspoznavanja i borbe. Mrtvi četnici pored puta upravo su oni koji su zalutali.

Tu je i major Sead Toromanović, sa tzv. rezervnim snagama. Polahko se kreću prema oslobođenom Bosanskom Petrovcu. Niže, niz put, vojnici otvaraju vatru. Primijećeni su četnici koji su pucali na vozilo.

Na Mednom polju, pored aviona-spomenika Franji Kluzu, opet zastoj. Nailazimo na mrtve četnike, ali i na našeg borca Muju Žerića iz Sokoca kod Bihaća. Zaostale četničke grupe likvidirale su ga neposredno prije našeg dolaska.

Kiša je prestala, a vrani konji, čitava ergela, igraju se po pustom Mednom polju. "Gazde" im utekle. Duž puta su i napuštena stada, ostavljeni traktori, automobili, motokultivatori... Lokal "Kadinjača" je u plamenu.

Vrh Oštrelja je u magli. Na Radio Prijedoru vijesti iz Banje Luke da Ratno predsjedništvo sa zločincem Karadžićem stalno zasjeda. Peti korpus se i ne spominje.

Gori motel Ziketa Družića, koga su četnici pretvorili u kasarnu "Sveti Sava", a pri povlačenju ga zapalili, jer nisu mogli ponijeti MTS. Dugo su odzvanjale eksplozije... "Kombiteksov" pogon "Novitet" izgleda neoštećeno, kao i većina objekata u ovom gradu. Četnici su Bosanski Petrovac napustili u velikoj žurbi. Još uvijek radi ulična rasvjeta, benzinska pumpa je dobro opskrbljena. I prodavnice...

U bošnjačkom naselju Bišće tražimo džamiju. Nema je, kao ni ostalih triju. Petrovačkim džamijama nema ni traga. Porušena su i mezarja.

Pred hotelom "Grmeč" zatičemo legendarne "Tigrove", elitni sastav 502. brigade. Tu je i privremeni štab ove brigade koja je i oslobodila Bosanski Petrovac. Komandanta Hamdiju Hamdu Abdića zatičemo u dobrom raspoloženju, u društvu Mirsada Ćatića Čuperka i najbližih suradnika...

Od prijatelja saznajemo za anegdotu ili, bolje reći, varku kojom je Dudak "zafrkao" Hamdu Tigra. Poslije proboja linija na Hrgaru opkladili su se ko će prije ući u Bosanski Petrovac. Dudak je krenuo prema Kulen-Vakufu, a Tigar pravo na Bosanski Petrovac. Kad je stigao na Medno polje, nazvao ga je vezom general i rekao mu da ga sačeka, da se nešto dogovore. Čim su se srela dva velika ratnika i Hamdo referirao da su "Tigrovi" već u gradu, sjeli su u džip i odvezli se do petrovačkog hotela. Tek tada mu je Dudak rekao:

"Jesam li ti rekao da ću prije tebe ući u Petrovac!?'

"Ama, i ja sam s tobom!", odgovorio je Hamdo.

"Jesi, ali iza mene, na zadnjem sjedištu!"

Hamdo je načas planuo, ali su odmah krenuli da popiju piće i proslave oslobađanje ovog krajiškog grada.

Za nepunih 36 sati Hamdini borci, uz pridodate jedinice, probili su linije na Hrgaru i pod borbom prevalili 50 kilometara. Zaslužili su provod i odmor.

"Ujutro, 13. septembra, oko šest sati, probili smo četničke linije. Svaki bataljon imao je svoj pravac i zadatak koji je uspješno izvršio. Nakon toga, sve jedinice smo ubacili u

dubinu teritorije pod kontrolom četnika, a rezultat je da smo ih žive hvatali po šumi. Razbijeni su u manje grupe i napadaju nas uglavnom na cesti kojom ste prošli, ali napadi završavaju njihovim novim porazima, odnosno likvidacijom... Moji vojnici su na čišćenju terena, drugi se odmaraju. Očekujemo nova naređenja. Naša brigada je omogućila uvođenje ostalih jedinica Petog korpusa. Mi smo probijali linije i ušli u Bosanski Petrovac. Nije bilo četničke bježanije. Borili su se za svaki pedalj, ali sada imaju rastrganu odbranu sve do Banje Luke. Od nas zavisi dokle ćemo ih goniti", govori nam uz osmijeh Hamdo, živa legenda Bihaća.

Objašnjava da je tok operacije briljantan od početka do kraja. Ovdje, uglavnom, nisu bili četnici sa ovih terena, već jedinice sa strane, (specijalna brigada MUP-a Banje Luke najviše je platila glavom).

Sa Mirsadom Ćatićem pravimo paralelu ratovanja ovdje i oko Sarajeva. Zaključak je da bi mnogi iz Sarajeva i centralne Bosne morali doći i vidjeti kako se četnici razvaljuju i gone, kako se ratuje i kakva je organizacija u brigadama, gdje svi ratuju, od vojnika do komandanta brigade i samog generala Dudakovića. Ovdje se radi o vođenju, a ne o rukovođenju.

"Rezultat ovoga uspjeha bit će oslobađanje Bosanske Krupe, Sane (Sanski Most) i Ključa. Znači, mi ćemo osloboditi svoj kanton. Ne treba nam niko ništa davati. Sve ćemo sami osvojiti. Neka nam, samo, naši daju još nešto ljudstva i oružja, mi ćemo osloboditi cijelu Bosnu", dodaje Abdić, a to potvrđuje i njegov prvi suradnik Senad Alibabić.

Motorolom ga poziva general Dudaković radi dogovora o novim zadacima. Naša i hrvatska vojska srele su se, nažalost, nimalo nježno na Oštrelju. Borba je trajala par sati, a tek nakon tekbira shvatilo se ko je na koga udario. Nesporazum je brzo izglađen, a zapovjednici dviju vojski okupili su se na skrovitom mjestu i dogovorili o daljem napredovanju.

Susrećemo i vidimo raspoloženog komandanta Nijaza Miljkovića, čiji su borci 506. brigade, rame uz rame, išli uz

jurišnike 502. U ovome boju su isporbane novajlije, bivši autonomaši, a rezultati su više nego - odlični! Krajišnik ostaje Krajišnik i kamo sreće da su se svi vratili iz Kuplenskog i, u borbi na pravoj strani, sprali ljagu sa obraza.

"Čestitam pukovniku Hamdiji Abdiću. Poslije ove bitke, zajedno sa svojom brigadom, ulazi u legendu! Ako Bog da, pod komandom našeg generala Dudakovića, konačno ćemo se sastati sa Sedmim korpusom, sa našim Krajišnicima... Imam želju da se upoznam s komandantima Mehmedom Alagićem, Fikretom Ćuskićem i ostalima", kaže Miljković, žureći svojim borcima na Grmeč.

Pred općinskom zgradom vihore se zastave sa ljiljanima. Susrećemo i Jasmina Čajića. Raspituje se za legendu sa Drine Zaima Imamovića...

Da se selam bez straha naziva

U bivšem kabinetu Nikole Kecmana, predsjednika bivše "srpske općine", Ratno predsjedništvo prave općine Bosanski Petrovac održava prvu sjednicu u oslobođenom gradu. Naš selam ih je dirnuo. Kažu:

"Bože, neka smo i ovo dočekali, da se sastanemo u vlastitom gradu, da se selam bez straha naziva!"

Uz predsjednika Midhada Hidića, tu su i suradnici Edita Jaganjac, Zijad Ramić, Ramo Brkić, Sead Hidić, Mustafa Ferizović... Na početku je proučena fatiha svim šehidima i rahmetli Safetu Hidiću, savjetniku u Ambasadi u Zagrebu; srčani udar ga je spriječio da dočeka slobodu Bosanskog Petrovca.

U "Kaminu" je bilo leglo četništva. Tu je sve započelo pod dirigentskom palicom "gazde" Vinke Stupara, a kuća rahmetli Hidića pretvorena je u prodavnicu.

Odjekuju rafali, pretresaju se kuće i skloništa. Četnika još ima, ali ima i šenluka. Oslobodioci su protjerali fašističke nemani tipa Drage Milanovića, vladike Jefta Hrizostoma,

Rajka Novakovića, Bogdana Latinovića, Milovana Kerkeza, Dragana Ivanića, Janka i Jefta Kecmana...

Došao i Mirsad Veladžić, predsjednik Kantona

U oslobođeni Bosanski Petrovac stiže delegacija Unsko-sanskog kantona, na čelu sa magistrom Mirsadom Veladžićem.

"Četnici su morali biti kažnjeni, jer su htjeli uništiti drugi narod... Bošnjaci iz ovog kraja mogu se vraćati u svoj grad, a mi ćemo učiniti sve da Peti korpus jača u svakom pogledu, da bude bolje logistički opskrbljen u svom oslobodilačkom putu kroz Bosnu i Hercegovinu."

Iz sahata u sahat pristižu nove informacije. Jedinice Petog korpusa ušle su u Ključ, Sanicu i druga mjesta u ovoj općini. Plijen je berićetan - desetak tenkova, toliko transportera, nekoliko "ognjeva"... Ide se dalje, prema Sani!

Na drugom kraju Krajine, naši borci oslobodili su Bosansku Krupu i Sanski Most.

(Septembar 1995.)

Sa borcima u akciji oslobađanja Vozuće

ŠTA BI SA "SRPSKIM STALJINGRADOM"?

Prošle godine, negdje u ovo vrijeme, u društvu boraca tadašnje kakanjske 309. brdske brigade, čežnjivo sam sejrio Vozuću sa Krsta (Nišan) i Krvavca, i bio upoznat sa opasnostima koje su vrebale na svakom pedlju "bosanskog Vijetnama". Tada su borci nestrpljivo čekali signal da krenu prema dolini.

Bez problema

Tri su osnovna razloga uporne četničke odbrane Ozrena: Vozuća, relej na Kraljici i Doboj. Prva dva su četnici izgubili. Karadžić je, i još prije nekoliko dana, Vozućane ubjeđivao da su nepobjedivi, da bi dan nakon poraza ustvrdio: "VRS-e je naređeno da izvrši korekcije i skraćenje fronta na Vozući". To "skraćenje" su uradili borci Armije BiH, a Karadžić i Mladić su ostali bez pet stotina četnika i velike količine opreme i naoružanja.

Vozuća je vezivala velike armijske snage iz Trećeg i Drugog korpusa. Linija je bila duga 120, a sada je nešto duža od pet kilometara. Sa Ozrena su zločinci gađali Banoviće, Gračanicu, Tuzlu, Gradačac, Zavidoviće, Maglaj... Iz nje je ubijeno više od 300 civila. Samo u Zavidovićima je, do 10. septembra, poginulo 130 ljudi.

Vozuća je tako "branila" Ozren, a Ozren - Doboj.

Iako su morali već shvatiti da su tu samo zbog drugih, vozući četnici se nisu povlačili. Branili su Vozuću kao "srpski Staljingrad", "bastion srpstva na kome se brane granice pravoslavlja". Sad su te granice poderane, a oslobodioci iz Trećeg i Drugog idu dalje, u dubinu Ozrena.

Udar je počeo 10. septembra, tačno u 5,52 sati. Sve se završilo kad su snage Trećeg i Drugog korpusa, nakon sahat-dva, na dvadesetak mjesta probile četničke linije. Rasulo je bilo totalno. Zalutale četničke grupe su hvatane i likvidirane i 11. i 12. i 13. septembra. Teren - očišćen od četnika - morao se još jednom pregledati, pa su, naprimjer, pronalažena skladišta naoružanja u podrumima.

Starješina Sead Redžić kaže da su četničke linije probijene tako što se većina boraca ranije ubacila na privremeno okupiranu teritoriju. Zadatak je perfektno izveden.

Ko je pobjegao helikopterima?

Udar na stratešku kotu Paljenik trajao je osam minuta. Nakon toga, u šest sati, javljeno je da sve O.K.

Istovremeno je i Drugi korpus udario u pravcu Vozuće, ali i Seone, zbog spoja sa Trećim. U selo Stog, treće po veličini u "džepu", borci Trećeg korpusa ušli su u 8,25 sati. Istovremeno su, jedna za drugom, padale četničke kote na lijevoj obali Krivaje: Gradić, Grad, Stog, Čevra, Ljeskovac, Lokve...

U 10 sati borci Drugog korpusa ušli su u Sednu, drugo mjesto po veličini. Tako je, od većih mjesta, ostala samo - Vozuća. Četnici su, nakon pada Sedne i Stoga, ostali u okruženju. Jedini spas su im bila razbijanja u grupice od po pet-šest, koje bi se pokušale prebaciti ka dubini Ozrena. Nešto iza 10 sati, u Mrkoj Stijeni, četnici dižu u zrak skladište i glavni magacin naoružanja i municije. Detonacija je bila strahovita. To je, ujedno, značilo da više ne mogu pružati organizirani otpor. Ipak, ostala su sva brigadna skladišta, te još

desetine u podrumima u Miljevićima, Stogu, Vozući, Sedni...

Deset minuta prije podne, snage brigadira Mahmuljina spajaju se sa lijeve i desne obale Krivaje u selu Stog i cestom kreću u udar na Vozuću.

Vertikalnim uzletom, posljednja dva helikoptera izvlače se iz Vozuće.

Totalno je uništen četnički otpor na lijevoj obali, tako da se i sa te strane otvorio put ka Vozući.

Oko 14 sati počeo je rasplet padom "predgrađa" Vozuće - Miljanovića. Komandantu 35. divizije, nekad načelniku Petog korpusa, pukovniku Fadilu Hasanagiću, borci su se iz Vozuće javili u 14,20 sati.

"Kud će im veći sevap..."

Major Šaban Hafizović je iz Srebrenice. Dobitnik je "Zlatnog ljiljana". Baš pravo društvo. Miris baruta i dima. Nekoliko kuća gori u daljini. Armija BiH ne pali. Valjda će se opet ovdje živjeti. Prolazimo kraj jedne muslimanske kuće na čijem zidu piše: "Klupe brane 'Crne munje'". Eto, kako su je branile.

"Nikad to neću zaboraviti. Do kraja života! Da me moja vojska oslobađa! Fala Allahu i našoj armiji, a rahmet šehidima... Kad će sreća, pa, eto, oslobodiše, sinko moj. Kud će im veći sevap!?", kroz suze kazuje dedo Kudum Softić, koji se, zajedno sa borcima, vratio svojim ruševinama.

Kraj jedne spaljene kuće našli smo Mustafu Husića i njegovu rodicu Begunu Softić. Prebiraju ima li išta što vrijedi. Našli tepih, pa sretni...

"Bit će, hajde, Boga ti, tu smo", reče Mustafa.

Hanumi Mevli u tri porodične kuće fali sve, ali kaže:

"Neka smo samo na svome topraku".

Stižemo na asfaltnu džadu Zenica - Tuzla. Autobus je pun putnika. Pomislih, da nije proradio putnički saobraćaj? Eto, danas je, poslije tri i po godine, bila dženaza prvom mejtu iz

ovoga sela. Čovjek umro u Zavidovićima i, eto ga opet ovdje, gdje je rođen...

Ovo nije san

U centru smo Vozuće.

Ovo nije san. Policija. Borci. Zastave s ljiljanima. U daljini, prema Ozrenu, čuju se detonacije. Bistra Krivaja teče i čeka svoje Bošnjake, svoj narod, cesta putnike...

Na povratku saznajemo da je i Blizna "legla". Aferim momci!

Nove i dobre informacije stižu iz trena u tren. U sabah smo pred bazom, gdje smo smješteni, imali šta i vidjeti: čitav vozni park, ZIS-ovi, top B1, municija, granate... Pune oči, a i srce... To se zove "ukinut embargo".

"Braneći srpski Staljingrad", zaplatili su: Milan (Drage) Božić, rođen 1965. godine u Hrgama kod Zavidovića, bio nastanjen u Stogu, poginuo na Žednom vrhu kod Zavidovića, Duško (Boška) Pavlović, rođen 1957. godine, u Pavlovićima (Vozuća), gdje je bio i nastanjen, poginuo 10. jula 1993. godine na Bradinju kod Zavidovića, Zoran (Dušana) Dobrić, rođen 1947. godine u Koraču (Vozuća), poginuo 10. jula 1993. godine, Dragoljub (Stojana) Nedaković, rođen 1958. godine (ili 1950.) u Mrđanima - Gostović, a poginuo 10. jula 1993. godine na Bradinju kod Zavidovića, Radenko (Rajka) Lukić, rođen 1958. godine u Miljevićima, poginuo u Banjoj Luci nakon ranjavanja, 27. jula 1993. godine u Pantelićima (Vozuća), poginuo 20. septembra 1993. godine, Risto (Anđelka) Božanović, rođen 1955. godine u Svinjašnici, poginuo 14. septembra 1992. godine u Lazendićima, Miloš (Save) Božanović, rođen 1953. godine u Svinjašnici, poginuo 21. decembra 1992. godine u Božićima, Stevo (Ljube) Božić, rođen 1961. godine u Božićima, poginuo 18. septembra u rodnom selu, Miladin (Spasoja) Božić, rođen 1960. godine u Božićima, poginuo zajedno sa svojim predhodnikom i

rodakom, Milosav (Danila) Božić, roden 1948. godine, poginuo kad i njegovi predhodnici, Danilo (Lazara) Božić, roden 1921. godine, poginuo zajedno sa predhodnicima, Borko (Miloša) Božanović, roden 1932. godine, poginuo 18. septembra u Božićima... itd. itd.

Svi su bili pripadnici RJ 7312, 2. Olbr. 2. MPB iz Vozuće i Druge prnjavorske brigade, iza čijeg beskrajno dugog spiska poginulih je svoj potpis stavio njihov komandant (sada bivši), kapetan Golub Pantić. Treba reći da su fasovali žestoko, i to da ih je samo u prvoj godini rata na ovom području iz jedne brigade ranjeno 179.

Malo o živim četnicima. Zarobljavani su "duture", a ima ih da se još uvijek skrivaju po šumi. Borcima iz jedinice kod koje smo ovih dana musafiri, predalo se sedam četnika, i to: Vasilije Matišić iz Miljevića, Simo Maksimović iz Doboja (profesor historije), Vitomir Petrović iz Doboja, Radoslav Drobić iz Piljkovca kod Doboja, zatim Momir Bogdanović i Jasenko Skakić iz Vozuće.

Izo iz Amerike

Pokušavamo razgovarati s borcima koji su tek pristigli sa Vozuće. Vidljiva je radost nakon uspjeha. Zaslužili su kratki odmor, ali ni za to nema vremena. U sabah je opet pokret. Ide se dalje.

Četnici po rovovima leže, drugi nekud bježe... Stižu vijesti da su potisnuti prema Ozrenu i da su već protjerani iz čitavog tzv. "vozućkog džepa".

Ujutro smo razgovarali sa Ramizom Džafićem, "Zlatnim ljiljanom" iz Visokog. Tu je i Ziko, Izudin, Izo Vuković, iz Mustajbašića kraj Zavidovića, čovjek koji je trinaest godina radio u Americi i prošao čitav svijet. Došao u Bosnu, a zašto - zna se.

Sve ćoškove i budžake ove jedinice bogato je napunio umješni major Bućko iz Foče. Noćas je zvao i komandant

Hase. Sa terena stiže i major Avdo Subašić, inače iz Zvornika, zamjenik komandanta ove jedinice.

"Prvo je bio zadatak da ovladamo kotom 608, a onda kotom 615, pa 672, odnosno vrhom Kablovca. Onda smo gredom Kablovca došli na Bezimeni vis, koji je iste visine kao i Kablovac. Tu smo se, ispod Stoga, spustili na glavnu komunikaciju Zavidovići - Vozuća...", priča major Subašić.

Dok su se još odvijale borbe u Vozući je već bilo veselje. Više od tri hiljade Bošnjaka moglo se vratiti kućama, a kontakt sa civilnim vlastima, te uspostavljanje policijske stanice započeli su u 18 sati. Merak u večeri rane...

Nastavljeno oslobađanje Ozrena

Nastavlja se sa oslobađanjem Ozrena.

Nakon tri i po godine, definitivno su, starim putem Zavidovići - Maglaj, deblokirani Maglaj i Tešanj. Time je Maglaj ponovno povezan željezničkim i drumskim putom sa slobodnim teritorijama.

Tokom 14. i 15. septembra, do podneva, oslobođena su sela Gornja i Donja Blizna, Gornja i Donja Bočinja, Gornji i Donji Jošavac, Gojkovići, Bijelo Polje, Kotlina, Karačići, Riječani, Kazići, Dolac, Bjelići, Rječica, Gorići, Krsno Polje i Milanovići, objekti - Zborište (591), Vis (546), Bavka, Kosa, Rudine, Svib, Kotlina, Radlovo brdo, Ravne, Nikolino brdo i Mlinska kosa, te desetine kota i trigonometara. Uz tridesetak sela (najveći su Seona, Stog i Vozuća) i oslobođenu teritoriju na Ozrenu, od 10. septembra do prijepodnevnih sati 15. septembra, borci Trećeg korpusa oslobodili su više od 200 kvadratnih kilometara.

(Septembar 1995.)

TUTNJI SILA NEBESKA - OD TEKBIRA BANJA LUKA PODRHTAVA

Da i tenkovi "rastu" kraj puta - uvjerili smo se putujući prema Ključu! Naime, s lijeve i desne strane četnici su "uredno parkirali" tenkove, transportere, kamione, bagere... I sve nam ostavili! Onako, iznenadno, rekli bismo: kolektivno, bježali su pred borcima 501. slavne brigade. Neke od tenkova su zapalili, ali ih nisu uništili. Borci mehaničari kažu da se mogu popraviti.

Prolazimo pored Janjila, Velagića i Bravskog, zloglasnog četničkog legla. I iz ovoga, donedavno neosvojivog uporišta, četnici su - pobjegli. Raštrkani u grupama, imali su "elastično bježeću odbranu". Sve do Ključa i dalje... Ali, poslije tri i po godine, tek se vidi šta su uradili od bošnjačkih sela. Naprimjer, u Pudinom Hanu, sve su kuće zapalili. Bošnjaci iz ovoga sela, oni koji su ostali živi, prošli su najgore... Srušena je i džamija. A sagrađena je tek na nekoliko mjeseci prije četničke agresije.

U Ključu 470 Bošnjaka

Neposredno poslije oslobađanja, ulazimo u sami grad. Samo nekolicina naših boraca i pripadnika vojne milicije čuva ovaj grad. Prerano je za uspostavljanje civilne vlasti, u prvome redu stanice javne sigurnosti. Četnici su još u šumi, nedaleko od grada. Naši borci se nisu zadržavali. Bez odmaranja su

produžili prema Varcar-Vakufu.

Ključ je gotovo pust. Većina zdanja je bošnjačke arhitekture. I ove kuće su, uglavnom, uništene. Grad je, naprosto, ispražnjen. Dojam je da je srpsko stanovništvo znatno prije dolaska naših boraca napustilo grad, u kome su, inače, Bošnjaci bili većinski narod.

Sa jednog obronka posmatramo bošnjačka sela: Humići, Mehmedovići, Bešići... Spaljena su i srušena.

Ipak, nabasali smo na grupu civila. Postrojavaju se. I mladi i stari. Oni su Ključani i bili su u četničkom zarobljeništvu, njihovi irgati. Uspjeli su pobjeći pred povlačenje četnika. I već su formirali ključku jedinicu. U horu govore da su četnicima radili sve fizičke poslove. I to za koji kilogram pšenice. Neka imena su zapamtili. Najviše zla im je nanio Dragan Ivanović, komandir Civilne zaštite. Kuće su im palili Đuro Dragiljević i Momir Guslar. Gledali su kad je izvjesni Ratko zaklao Hamdiju Vučkića i njegovu ženu. I Minu Talić. Dušan Dumović je zapalio najviše kuća u bošnjačkom selu Humići. Za Vukašina Radića i njegovu 17. pješadijsku brigadu kopali su zaštitne rovove oko Ključa...

Oko 470 Bošnjaka sve donedavno živjelo je s četnicima. Većina kuća u gradu useljiva je. I čeka svoje prave vlasnike.

Pred Varcar-Vakufom

Nastavljamo put prema susjednome gradu. Iza jedne okuke, na oglasnoj tabli, pokraj ceste, čitamo upozorenje: "Povećaj brzinu!"

Zaustavljaju nas naši borci, pripadnici 501. slavne brigade. Njihov komandant Senad Šarganović Šargan boravi na isturenom komandnom mjestu, na jednome uzvišenju. Upravo "uvezuje neke stvari", kako bi produžili banjolučkim putom. Ali, izgleda, četnici su ovdje najtvrđi.

Nalazimo se nedaleko od Čadavice, zasad najvećeg uporišta prema Varcar-Vakufu. Padom ove kote, i četnici bi,

vjerovatno, napustili ovaj grad...

Na jednom uzvišenju srećemo i legendarnog komandanta Šargana.

"Kad je 502. viteška ušla u Bosanski Petrovac, Vi ste, izgleda, odmah produžili prema Ključu?'

"Već navečer smo bili u Ključu. Nismo imali žrtava. U prolazu smo pobili nekoliko desetina četnika. Radilo se o grupama koje su nas pokušale zaustaviti, ali nisu uspjele i bježale su prema Ključu. Pružili su jači otpor nedaleko od Ključa. I tada su pretrpjeli gubitke. Pokušali su i sa kontraudarima, ali nisu imali šanse... Vidite ovaj teren, sada smo kod Čađavice, 12 kilometara iza Ključa, prema Varcar-Vakufu. Ovdje smo stigli četnike. Sada se vagamo. Oni, kao što vidite, grčevito brane ovaj, banjolučki pravac. Vodimo borbe, dnevne i noćne... Tako je već šest dana, otkako je otpočela operacija. Moja brigada zaplijenila je petnaestak tenkova, sijaset oklopnih transportera, kamiona, skladišta municije..., a u rejonu Busije spojili smo se sa Hrvatima."

"Poslije ovoga uspjeha, nadate li se da ćete postati Viteška?"

"Na vezi mi je već general rekao da je ovo viteška brigada! Vjerovatno da i u Generalštabu znaju za najnovije uspjehe moje brigade."

"Koje su četničke jedinice bile ispred vas?"

"Jučer smo zarobili specijalce iz neke njihove sarajevske jedinice. Izgleda da snage iz Sarajeva pregrupiravaju na pravcu prema Varcaru. Tu je od početka 12. pješadijska brigada četničkog 1. korpusa. Ovdje više nema niti ključkih, niti drvarskih četnika. Sve su četnici sa strane."

"Nije li malo preslobodno da komandanti Korpusa i brigada idu naprijed, prije svojih boraca? Evo, general Dudaković je jučer prešao Sanu, dajući primjer borcima, a dva dana ranije metak ga je okrznuo samo stotinu metara od četničke linije. Da ne govorimo o Hamdiji Abdiću..."

"Ja sam tri puta ranjavan. Imam šipku u nozi i od "posla"

nemam vremena da je izvadim. Evo, ovo je velika dubina u četničkoj teritoriji. Oko stotinu i dvadesetak kilometara. Ako komandant nije sa vojskom, šta može očekivati od boraca? Ovo je sve prva linija. Iznad nas su, lijevo, četnici. Ja i moji borci i vi, zajedno s nama, sada smo stotinu i dvadeset kilometara u dubini četničke teritorije. Kažem "četničke", jer još nismo očistili bokove. Četnici se i dalje na "neočišćenoj" oslobođenoj teritoriji."

(Septembar 1995.)

U BOSANSKOJ KRUPI - ŽIVOT MEĐU RUŠEVINAMA

Kad smo, prije petnaest dana, bili u ovome gradu, Mirsad Sedić, komandant 511. slavne brigade, obećao je da će njegovi borci, prije nego što mi odemo iz Dudakovićeve zone odgovornosti, osloboditi svoj grad. I, održao je riječ! Pomogli su im borci 505. viteške brigade, legendarni Bužimljani. Izgleda da je bilo dovoljno da ove dvije brigade opkole Bosansku Krupu i da "posao" bude završen.

Naravno, ne smiju se zaboraviti proboji ostalih brigada Petog korpusa u drugim pravcima, što je itekako bilo i u funkciji oslobađanja Bosanske Krupe.

I sada nam je domaćin Senada Avdagić, načelnica Informativne službe 511. Slavne brigade.

Napokon na desnoj obali

Krupljani zaista vole svoj grad. Stotine žena, djece, muškaraca, i starih i mladih, traže svoje kuće. Mnogo je povika. Oni koji se nisu vidjeli već gotovo četiri godine, našli su se u nekadašnjem komšiluku. Mnogo je automobila s inozemnim registracijama. Narod vrvi, čak i preko mostova koji nisu spojeni, popravljeni. Samo da je preći na oslobođenu desnu stranu Une!..

Pojedini dijelovi grada podsjećaju na Vukovar. Sravnjeni su do temelja. Upravo oni kvartovi, u kojima su živjeli

Bošnjaci. Kao što su Ustikolina, Paradžik, Hum, Sokak, Mahala... Džamije su ili veoma oštećene ili potpuno uništene. Kao i katolička crkva u samome gradu. Od starog zanatskog centra ostali su samo temelji...

Kod stare kuće, zarasle u korov, ugledali smo starca koji hoda oko kuće. Ne usuđuje se ući. Zove se Ibrahim Badnjević. Kaže da je ovo njegova kuća, ali ne smije ući. Misli da je minirana...

Četnici pobjegli iz opkoljenog grada

Oslobođeni grad posjetili su Mirsad Veladžić i Muris Ferizović, predsjednik i premijer Unsko-sanskog kantona, u društvu američkih ambasadora Petera Galbraitha i Johna Mensisa.

U tek formiranoj Stanici javne sigurnosti, načelnik Jadranko Šaran, uz kahvu, veli:

- Dok je vojska odrađivala svoj dio posla, mi smo dobili naređenje da uđemo u grad preko porušenog željeznog mosta. To je bilo 17. septembra, u jutarnjim satima. Organizirali smo se ranije, a sada smo taj plan samo aktualizirali. Sa nama je bio i Mirsad Selmanović, načelnik Štaba Petog korpusa. U gradu nije bilo borbe jer su naši borci opkolili grad, a četnicima su ostavili izlaz... Odmah smo uspostavili odjeljanja u Jasenici i Arapuši... Pohvalio bih se: naša stanica javne sigurnosti je ove godine dobila "Ratnu zastavu", najviše priznanje Ministarstva unutarnjih poslova BiH.

San o slobodi Prijedora

U društvu Anesa Međunjanina, predsjednika Ratnog predsjedništva općine Prijedor, uz neizbježni razgovor o oslobađanju njihovog grada i muhadžirskim danima u Travniku i Zenici, brzo smo prevalili oko 120 kilometara od Bihaća do Ključa.

- Došli smo odmah u Krajinu, čim smo saznali za oslo-

bodilački pohod Petog korpusa, kako bismo se što bolje pripremili i izorganizirali, da budemo spremni, ako Bog da, ući u naš Prijedor. Do tada ćemo se smjestiti u Ključu, da smo što bliže rodnom gradu. Najbitnije je da naše jedinice oslobode Prijedor, a mi ćemo lahko pripremiti ostalo što je neophodno za povratak izbjeglih i raseljenih Prijedorčana, koji su u ovom ratu platili danak kao niko u Bosni - govori Medunjanin.

Oko 30 hiljada Prijedorčana nalazi se u izbjeglištvu. Svega nekoliko hiljada je u Bosni, u okolici Zenice i Travnika. Ostali su, uglavnom, u Njemačkoj, Švicarskoj, Austriji...

Nema riječi da se opiše njihovo zadovoljstvo i sreća što su ponovo nadomak svojih domova, poslije tri i po godine ratovanja po cijeloj Bosni.

Kakvi su oni, a ko smo mi

Za razliku od našeg prvog boravka u Ključu, dva dana ranije, kad je sve bilo pusto, sada smo zatekli pravi mali vašar. Sa već dobro poznatim šarenim izbjegličkim kesama, u Ključ je već - samo njima znanim putovima - stigao velik broj izbjeglih Ključana iz Travnika i Zenice. Čekaju da im općinski organi iznađu smještaj u stambenim zgradama. Spaljena su sva muslimanska sela i zaseoci.

Ushićeni od sreće što su konačno došli na svoj toprak, Ključani ne suzbijaju emocije. Ima i veselja, ali i suza. Otkravili su se i oni mještani koji su živjeli pod okupacijom. Doživjeli su slobodu, susret sa sugrađanima. Razmjenjuju informacije, a načešća tema su četnički zločini.

Među povratnicima zatičemo i Ramu Branića, starog imama iz Ključa, koji je upravo stigao iz Zenice.

"Evo, baš danas (22. septembar) navršile su se tri godine od mog progona iz grada. Još dok sam ja bio ovdje, porušili su sve džamije u Ključu i okolici, a dvije u mom džematu. Dok mi, evo, razgovaramo kraj neoštećene pravoslavne crkve,

nema džamija u Ključu, Dubočanima, Velečevu, Zgonu, Crljenima, Hripavcima, Kamičku, Krasuljama, Ramićima, Biljanima, Jabukovcu, Gornjoj i Donjoj Sanici... To dovoljno govori kakvi su oni, a kakvi smo mi Bošnjaci i naša vjera islam. Podići ćemo mi sve to iznova, ali nikada nećemo zaboraviti njihove zločine i barbarizam. Sada je najbitnije da se narod vrati svojim kućama. Naravno, i imami, pa da odredimo neku novu prostoriju za početak, inšallah, da se možemo moliti našem dragom Allahu, zahvaliti mu što nam je omogućio da se vratimo i provodimo islamski način života", dirnut do suza, govori efendija Ramo.

Bosna se oslobađa

Velika gužva u prostorijama Općine Ključ. Upravo su iz Travnika stigli članovi Ratnog predsjedništva i u hodu nastoje riješiti brojne probleme sa smještajem naroda, ishranom, opskrbom... Do njihova dolaska gradom je upravljao inžinjer Enes Salihović, a koji sahat ranije sve dužnosti predao je načelniku Asimu Egrliću i njegovim suradnicima.

Ono Bošnjaka što je preživjelo u Ključu od velike su pomoći novopridošlim Ključanima - da ih prihvate i pomognu im prilikom smještaja dok se sami ne snađu.

Život se u Ključ vratio brže nego što se moglo i zamisliti, mada su prve linije odbrane još uvijek blizu. Po Ključu je, kao i u Bosanskoj Krupi dan ranije, djelovala četnička avijacija kasetnim aviobombama.

Drevni bošnjački gradić Ključ ugostio je i ratna predsjedništva Varcar-Vakufa, Prijedora, Sanskog Mosta... Sulejman Čedić, načelnik Varcar-Vakufa, sa svojim suradnicima Dževadom Zahirovićem i Zlatkom Dedićem vrlo je nestrpljiv.

"Već je oslobođeno nekoliko naših sela, ali, ako Bog da, za koji dan bit ćemo u svojoj čaršiji. Živimo za taj trenutak. Bojimo se za one koji su još tamo. Prema našim saznanjima, tamo boravi nekoliko stotina Bošnjaka. Nažalost, u Donjem Vakufu je

nedavno, na zvjerski način, ubijeno 30 naših sugrađana", ističe načelnik općine Varcar-Vakuf Sulejman Čedić.

Živost Ključu daju mještani koji ni u najtežim trenucima za Bosnu i Hercegovinu nisu gubili nadu u povratak Krajišnika u Sanu, Prijedor, Kozarac.

"U ovakvim trenucima nema se šta puno reći i komentirati. Ispunila nam se želja, vratili smo se u zavičaj. Bosna se oslobađa. Napišite, Krajišnici idu dalje, zajedno smo jači!", govore uglas.

(Oktobar 1995.)

Na treskavičko-trnovskom bojištu

ČETNICI NA REZERVNIM POLOŽAJIMA

Četnici se na trnovsko-treskavičkom bojištu nisu opametili ni poslije "odgojnih batina" krajem jula 1995. godine, pa su ponovo kidisali na linije branitelja, bezuspješno pokušavajući udaljiti borce Armije BiH od putne komunikacije Sarajevo - Trnovo - Foča - istočna Hercegovina. Znajući da je napad najbolja odbrana, preostali fočanski četnici - i bez Mladićeve "garde" i raznih drugih "strašnih" jedinica specijaliziranih za smrt na ovim prostorima - dirnuli su u živac vitezove Prvog korpusa i još nekih, pridodatih jedinica. Moralo im se "odgovoriti".

"Ponizno molim..."

Krenulo se u sabah 1. oktobra. Lupoč je za izvođenje ove akcije bio izuzetno važan.

I, dok su srpski propagandni mediji lagali svome narodu da su "linije na Lupoču stabilne", borci 181. bošnjačke brigade već su zagospodarili ovom kotom, a samo najbrži i najsretniji četnici iz Miljevine uspjeli su, "nezadrživim jurišom", pobjeći prema Rogoju, Kalinoviku i Foči, dok u Trnovo nisu imali kome.

Kad su već izgubili Lupoč, njihovim istomišljenicima nije bilo spasa ni na Čardaku, ni na Kragujevcu... S druge strane, oslobođena je Runjavica, odmah iznad Trnova. Tursumovi, Grobarovi i Pidžijevi momci hrabro i mudro su se približavali

cesti Sarajevo - Foča i polunapuštenim četničkim uporištima u Trnovu i na Rogoju.

Iz oslobođenih Turova kamenom se može dobaciti do ove važne ceste. Oslobađanjem Lupoča, Čardaka i Kragujevca, koje su četnici nedavno okupirali, s jedne, i Runjavice, s druge strane, u čvrsto poluokruženje stavljeno je jako četničko uporište - Hum, koji dominira iznad Rajskog dola. Četnici su u bježaniji ostavljali sve i svašta. I svoje živote. Našavši se u bezizlaznoj situaciji, jedan četnik je, predajući se Tursumovom momku, ponizno zamolio: "Ej, prijatelju, nemoj me ubiti. Predajem se!"

Četnici prepadnuti nasmrt

Akcija Pidžijevih, Grobarovih, Tursumovih i dobrovoljaca iz drugih jedinica, na čelu sa Zaimom Imamovićem, komandantom 14. divizije, uveliko je trajala. U "izviđanju" su primijećeni na putu prema vrelu Bistrice. Misleći da im je malo, četnici su poslali nekoliko bradonja da ih likvidiraju. Ali, i Zaimovi momci poslali su svoje specijalce!

Naši su usput "opuhali" četnike sa Bosanskog vratla, Bukove glave, Kobiljače i spustili se iznad Gvoznog polja. Puca pogled na Kucin i Bandijerku, prema Rogoju.

Od 32 četnika, 21 je i zijanio glavu. Na cesti prema Boljanovićima, Peđa je "uhvatio" četnike na motoroli. Imali su želju da im komandant Imamović dovede momke "na tacni" i da krenu u pravcu Krbljine zvijezde i sela Krbljine, ali su i tu namagarčeni. Komandant Imamović uputio se sa svojim borcima sasvim desno od toga pravca i tim četnicima došao iza leđa. Iznenađeni, četnici su panično pozivali upomoć nekakve njihove "Bijele vukove", navodne specijalce iz Foče, kako bi im barem spasili selo Krbljinu. Nisu mogli vjerovati svojim očima (a nisu imali ni vremena) odakle u dubini teritorije borci Armije BiH. Našima ni to nije bilo dovoljno, pa su se ušetali u Dobropolje. I tamo je nekoliko četnika "preminulo od iznenađenja".

Kad se našao iznad Gvoznog polja, komandant Galib Hodžić ugledao je tenk i još četničke gvoždarije. Njegov damar i hrabro srce nisu mogli odoljeti, pa je sa nekoliko momaka ostao da vidi šta će... Ostali borci su se spojili sa drugima na već oslobođenom Lupoču.

I čokolada na jelovniku

Dva dana odmora su pri kraju.

Čvale, koji je imao dosta "bliskih susreta" s četnicima, pokazuje svoju novu spitfajerku.

"Šta ćete, momci sve se okrenulo", šeretski dobacuje. "Napiši, slobodno: četnici uporno jedu ikar i samo ikar, a mi ih tučemo i jedemo čokolade."

"Na četničkom jelovniku nađe se i pokoja glavica luka i nedjeljni kruh", dodaju borci.

Gotovo se i ne priča o zaplijenjenom MTS-u, borbenoj tehnici, municiji... Kad bi se i pričalo, ne bi se ništa novo kazalo.

Na isturenom komandnom mjestu brigadir Nedžad Ajnadžić, komandant Prvog korpusa, sa suradnicima. Naučio na čelu 37. divizije nizati pobjede, pa počeo i ovdje, na njemu poznatim terenima. Gore, u brdima su Zaim Imamović, komandant 14. divizije, pukovnik Zaim Bešović, Nedim Alagić Peđa. A borci, sve ljuti vitezovi...

Četnici su sve dalje od pustog Trnova i iseljenog Kalinovika. Četrdesetak četnika iz Foče i okolice zaglavilo je samo u ovim borbama. Ivanoviće, Blagojeviće i njima slične odmah su prepoznali naši momci, ali već je bilo kasno.

Kako je krenulo, četnicima bi rezervni položaji uskoro mogli biti negdje u Crnoj Gori.

(Novembar 1995.)

U velikom podzemnom kompleksu, ARK-centru u Konjicu, koji je JNA izgradila za odbranu od nuklearnih katastrofa

POTEMKINOVA SELA U ZEMLJI BOSANSKOJ

Po okončanju Drugoga svjetskog rata bivša Jugoslavija krenula je u svojevrsnu utakmicu za obnovu i razvoj ratom razrušene zemlje, gotovo sa istih startnih pozicija kao, recimo, Njemačka ili Japan. Međutim, samo koje desetljeće kasnije, Njemačka i Japan postale su svjetske velesile u ekonomiji, industriji, nauci, tehnologiji, izvozu. Jugoslavija je trajno ostala u krugu nerazvijenih zemalja, kaskajući za suvremenim svijetom, kao i ostale zemlje socijalističkog lagera.

Podzemne vile za vojnu elitu

Titovi partizani, od kojih je sve zavisilo, uspjeh države vidjeli su u jakoj Partiji, vojsci i policiji. Po toj logici, svaki sedamnaesti dinar ili oko šest odsto nacionalnog dohotka, usmjeravan je u bivšu JNA, a nerijetko je taj procent i veći, čak i do 12 odsto. Šireći strah među svojim podanicima od "napada sa Istoka i sa Zapada", komunisti su u glomazni armijski aparat ulagali ogromna sredstva, a da se uopće nije smjelo ni pitati šta se radi i kuda odlaze pare. Bivša Jugoslavija imala je, za svoje mogućnosti, ogromnu vojsku. Trebalo je izdržavati 80 hiljada oficira i podoficira, plus aktivni i rezervni vojnički sastav,

nabavljati opremu i tehniku, naoružanje, izvoditi obuku, graditi skladišta, poligone, kasarne, aerodrome, relejna čvorišta, odmarališta, vile za nedodirljive generale...

Da bismo na slikovit način prikazali "JNA-ovsku logiku i ekonomiju", posjetili smo jedan od podzemnih objekata "nulte" kategorije bivše armije, tzv. "ARK-centar" u okolici Konjica, u koji je uloženo pet milijardi dolara. Logika sklanjanja "elite" u podzemne tvrđave davno je prevaziđena, a i ovaj rat je pokazao da se najbolji rezultati u rukovođenju i komandovanju jedinicama postižu na licu mjesta.

Bili smo prva novinarska ekipa koja je ikad ušla u "ARK". To je, isključivo, bila privilegija saveznih sekretara za NO, načelnika Generalštaba, Uprave veze, poput Branka Mamule, Veljka Kadijevića, Blagoja Adžića, Petra Gračanina, Nikole Ljubičića, Stevana Mirkovića... Čak ni komandanti armijskih oblasti nisu mogli ni zaviriti u ovaj objekt. Izuzetak je bio Milan Aćić. Jednom je ušao u "ARK", prateći Petra Gračanina.

Ovaj podzemni gradić jedan je od reprezentativnih u bivšoj Jugoslaviji, mada je JNA slične objekte gradila praktično u svim republikama, poput onih na Avali, Han-Pijesku, kod Zadra, u Sloveniji... Riječ je o skrivenim podzemnim zdanjima.

Zašto i kako su građeni? Odgovor smo potražili od našeg domaćina, pukovnika Armije RBiH Šerifa Grabovice, starješine bivše JNA, koji je punih 17 godina proveo u ovom i sličnim objektima.

"Objekt je komandno mjesto štaba VK JNA koji je izgrađen da primi, smjesti, zaštiti i omogući najvišim državnim organima (Tito i CK SKJ) uspješno vođenje države i rukovođenje i komandovanje Oružanim snagama u ratu i drugim kriznim situacijama. To je osnovna njegova namjena. Građen je u dvije faze, od 1953. do 1978. godine. Prvobitno, objekt je bio zamišljen tako da se u njegove podzemne hale smjeste alatnica (A), remont (R) i kalionica (K) za potrebe namjenske industrije 'Igman', ali se od toga odustalo negdje

1968. godine, s tim što mu je ostalo isto skraćeno ime (ARK). Promjenom namjene, izgrađeno je supermoderno komandno mjesto ŠVK JNA, koje je u potpunosti završeno i opremljeno 1979. godine, ali do sada nije korišteno. Njegova korisna površina iznosi 6.547 kvadratnih metara i može, u svakom trenutku, sa poslugom, primiti oko 350 ljudi."

Telefonom je trebalo odletjeti u zrak

Iznenađenju nije bilo kraja kad smo ušli u hodničić, pa, kroz garažu i velika metalna vrata, bili na jednom od ulaza u "ARK". To je veliki bjeličasti tunel, osvijetljen brojnim neonskim sijalicama. Kako to pravilo nalaže, obuli smo platnene papuče i krenuli u utrobu zemlje.

Po zidovima su raspoređeni ogromni kablovi, a plastična podloga, kojom je oblijepljen pod, sija posebnim sjajem. "ARK-u" bi na čistoći pozavidjela svaka bolnica.

Poslije kraćeg pješačenja, došli smo do raskršća gdje se susreću tri takva, identična hodnika, pa se teško orijentirati. Sve podsjeća na slike iz naučnofantastičnih filmova.

Prije nego što su otvorili ogromna metalna vrata, poput onih na podmornicama ili svemirskim brodovima, naši domaćini pokazuju mjesto gdje su četnici prije povlačenja bili prekopčali žice: da aktiviraju eksploziv putem telefona. Na sreću, Šerif je to ranije uspio prekinuti, tako da je pukovnik Dragoljub Veličković, komandant bataljona u puku veze, uzalud sa Zlatara okretao broj "ARK-a". Eksplozije nije bilo. Sve je sačuvano onako kako je i bilo.

Stroga procedura ulaska

Zloglasna JNA ništa nije prepuštala slučaju. Do glavnih ulaza u objekt ima više prilaznih hodnika, ali ima i više ulaza. Isto tako, sve u ovom objektu, građenom u obliku potkovice, ima više varijanti. Ako ne štima sa jednim agregatorom za

struju, automatski se pali drugi. Identično je i sa zračnim komorama, vodovodom, grijanjem, trafostanicama, sistemom veza... Greške nije smjelo biti.

Objekt je građen i čuvan u najvećoj tajnosti. Imao je neograničen budžet. Za "ARK" su odobravana tolika sredstva da se nikada nisu mogla potrošiti, nego su prenošena u narednu godinu. Zadovoljava i osigurava sve uvjete za rad i boravak - od enterijera, klimatizacije, rasvjete, vode, struje, grijanja, ishrane, veza sa spoljnim svijetom...

Prosječna temperatura konstantno je između 22 i 23 stepena Celzija, a vlažnost zraka između 55 i 65 procenata. Građen je dugi niz godina, i u njega je, sa pratećim objektima i infrastrukturom, uloženo, prema nekim procjenama, oko pet milijardi dolara. Gradile su ga elitne vojne inženjerijske jedinice, poput "Soče" iz Splita, inženjerijskih poligona iz Hadžića i Beograda, te brojna preduzeća iz Sarajeva i Konjica. Projekt su uradili i nadgledali gradnju najeminentniji stručnjaci JNA, na čelu sa pukovnicima Đorđem Rokvićem, Nikodinom Jovanovićem i Draganom Barcom. Sva projektna dokumentacija ostala je sačuvana u jednoj od metalnih kasa, a u istoj kasi iza četnika ostalo je nekoliko stotina crnih, plastičnih vreća za mrtvace. Naravno, zna se kome su bile namijenjene.

Konačno, prolaskom kroz teška metalna vrata, ušli smo u jedan od blokova. Nužno je naglasiti da se cijeli objekt sastoji od niza dobro uvezanih blokova ili minikvartova. Prema zamisli idejnih tvoraca ovog čuda, najprije se ulazi u blok "jedan", gdje je obavezno kupanje, dekontaminacija, pa liječnički pregled u sanitetskom bloku (tu je i stacionar), pa se tek ide tamo gdje se naumilo. Naravno, mi nismo išli tim redoslijedom, pa su nam naši domaćini najprije pokazali blok veze, zatim ogromne agregate snage po 550 kilovata, koji se za par sekundi automatski pale u slučaju nestanka struje. Ako zakaže jedan, automatski se pali drugi. Uz njih su ogromni tankovi sa naftom (50 tona) te velike zračne klima komore, koje ubrizgavaju svježi zrak i održavaju konstantnu vlažnost.

Zabezeknuti predsjednik Izetbegović

Zabezeknut viđenim, ne vjerujući da je to sve naše, predsjednik Alija Izetbegović, prilikom posjete "ARK-u" upitao je domaćine: "Znam da sve para može napraviti, ali gdje izvukoše ovoliku zemlju a da to niko ne vidi?"

U ovom bloku nalazi se ATC sa 300 telefonskih brojeva, uređaji noseće frekvencije, kabineti sa relejnom, žičanom, radio i teleprinterskom vezom. Odavde se u svakom trenutku, praktično na dugme, može ostvariti veza sa bilo kojim dijelom bivše Jugoslavije i svijeta.

Potom smo ušli u odaje Generalštaba. Luksuzno opremljeni kabineti najviših vojnih funkcionera, kancelarije za njihove sekretarice, kurire, tjelohranitelje... Tu su i operativne sale, panoi sa kartama, sala za sastanke i konferencije, kabineti komandanata, referenata... Najopremljeniji su kabineti Generalštaba i Saveznog sekretara za NO. Tu su i sobe za spavanje, prostrana kuhinja i trpezarija... Sve je na svome mjestu, sve u celofanu, od obične čaše ili viljuške, do najsloženijih aparata.

Jedan od blokova sadrži samo uređaje za vodoopskrbu, laboratorije za ispitivanje kvaliteta vode i sl. Snažne pumpe crpe tehničku vodu direktno iz Neretve, a pitka voda dovedena je u svaku kancelariju. U slučaju da nešto zakaže ili "neprijatelj" zatruje izvore iz kojih se crpi voda, tu je ogromni bazen sa desetinama hiljada kubika rezervi vode za piće.

Titina rezidencija 300 metara ispod zemlje

Najinteresantniji blok je broj "osam", koji je rezerviran za maršala Josipa Broza Tita i njegove najbliže suradnike. To je gradić za sebe unutar tog podzemnog grada. Na 300 metara ispod zemlje, u sredini potkovice, on ima sve što smo pobrojali posebno za sebe. Recimo, posebne agregate, telefonske veze, vodovod, kupatila, kuhinju, trpezariju... Iako okružen svojim vjernim slugama i generalima, nikom se ne vjeruje i

sve je posebno urađeno za njega, da niko nema kontakta s njim ako to on lično ne želi.

U Titinu rezidenciju mora se popeti uza stepenice (Broz je morao biti iznad svih)! Prostrana, svijetla kancelarija, sa kosim zidovima oblijepljenim prekrasnim tapetama i s plakarima prilagođenim tim kosinama, radni sto, komode, sto za sastanke... Lijevo od radnog stola, vrata vode u spavaću sobu i kancelariju Jovanke Broz. Tu je i posebna kuhinja za Brozove, mokri čvor...

Preko puta Titinih odaja je kabinet predsjednika Vlade i kancelarije najbližih suradnika. Pošto je taj prostor bio namijenjen rahmetli Džemalu Bijediću, isključivo su tapete i tepisoni u ovoj kancelariji zelene boje!

U jednoj od odaja, čini mi se upravo bloka broj "osam", u teškoj metalnoj kasi, držani su globalni planovi odbrane Jugoslavije od agresora "Sutjeska I i II", koje su četnički generali pred ovaj rat preradili u "Ram". Prilikom bijega iz ovog objekta, tajnim izlazom visokim 170 metara, pukovnik Veličković spalio je spomenute planove.

Kukanjac naređuje uništavanje

Ljudstvom u "ARK-u" komandovao je major Slobodan Perić. "ARK" je bio u sastavu šireg vojnog kompleksa u koji su još ulazila čvorišta veze na Kacelju, Borašnici i Zlataru, te tankovi za opskrbu u Čelebićima. Sve je to bilo pod komandom načelnika Prve uprave general-potpukovnika Mileta Ružinovskog. Pred rat, u ovim objektima nalazili su se vojnici Bataljona veze iz sastava Puka veze Generalštaba JNA, kojim je iz kasarne u Lukavici komandovao pukovnik Branko Balj. Komandant Bataljona i ujedno komandant svih ovih objekata sa komandnim mjestom u "ARK-u" bio je potpukovnik Dragoljub Veličković, koji je - poslije gubitka "ARK-a", Zlatara i Čelebića - osuđen na zatvorsku kaznu u Beogradu. Tamo je otišao nakon bijega iz "ARK-a", sa

majorom Perićem i ostalim starješinama, tajnim izlazom na Zlatar, odakle su ga evakuirali helikopterom. Pred bijeg, nakon napada boraca naše armije iz Konjica, u sabah 10. maja 1992. godine, u 3 sata i 30 minuta, sa zločinačkim generalom Kukanjcem dogovorio je da sve objekte digne u zrak. U tome su ga onemogućili naši ljudi (pukovnik Grabovica i zastavnik Rajko Andrić), koji su i tada bili u objektu. U prvom mahu trebalo je zarušiti ulaze, a sa Zlatara telefonom aktivirati eksploziv pod tankovima s gorivom u "ARK-u" i sve uništiti. Njegov i Kukanjčev pakleni plan je propao, a najzanimljiviji dio njihovog razgovora pred bijeg prenosimo u originalu:

Kukanjac: Dobro sve proceni, sve što možeš da uništiš, uništavaj... Što ne možeš poneti... Ono si zarušio. Jel' tako?

Veličković: Ništa ja nisam...

Kukanjac: Kada budeš krenuo u proboj, onda ćeš minirati. Pripremi sve.

Veličković: Da ja pozovem ove ljude odozgo, sa Boraka, da me štite...

Kukanjac: Sve, sve, sve to napuštaj. Ljuta, Borci, sve...

Veličković: I Borce?

Kukanjac: Sve to vi napuštate!

Veličković: A Zlatar?

Kukanjac: Ma, čoveče, sve živo napuštaj! I, uništite to, ostavi to, to ćemo uništiti drukčije, ali ti zaruši one objekte. Razumeš me?

Veličković: Da!

Kukanjac: Jesi li zarušio objekte?

Veličković: Jesam!

Kukanjac: Zaruši, probijaj se prema Kalinoviku.

Veličković: Da!

Kukanjac: Sve uništavaj što ne možeš povući.

Veličković: Da!

Kukanjac: Kad to sve bude spremno, javi mi da ti ja naredim. To je udešeno, dole u Beogradu, jučer... i sve. Razumeš?

Veličković: Dobro, dobro...

Kukanjac: Sve najbolje!
Veličković: Dobro, zdravo!

A s narodom šta bude

Zbog iščašene boljševičke svijesti bivših komunističkih i JNA-ovskih stratega, u ovaj totalno promašeni objekt skrhano je pet milijardi dolara, umjesto da je podignuto pet suvremenih tvornica. Ta staljinistička logika sklanjanja rukovodstva u podzemne baze iz straha od atomskog udara, a s narodom šta bude, prevaziđena je u svijetu dalekih šezdesetih. "ARK-centar" već šesnaestu godinu stoji neiskorišten.

U BIHAĆ, ŽEPU, SREBRENICU, GORAŽDE STIZALE SU LETJELICE KAD JE TO BILO NEMOGUĆE

Jednom sam, u vrijeme odsutnih bitaka za Bosnu, prisustvovao spontanom razgovoru komandanta Rasima Delića sa grupom starješina. Tih dana vodile su se žestoke borbe sa četnicima u okolini Sarajeva. Armijski general je rekao:

"Vjerujte, gdje god dođem, kažu mi: 'Daj, generale, oružje i MTS, pomozite nam, jer ako mi popustimo, ako ne bude nas ovdje, nema ni Bosne'. Svjestan sam toga i činim koliko mogu, ali ovo malo što imamo - moramo svima racionalno dijeliti."

"Ako večeras ne dođeš, gotovi smo!"

U tih nekoliko rečenica sadržana je surova istina ovoga odbrambeno-oslobodilačkog rata. Jer, ne daj Bože da se popustilo u Goraždu, na Igmanu, u Mostaru, Gornjem Vakufu, Bihaću, Olovu, Teočaku, Brčkom, Gradačcu, ili bilo gdje drugdje, pitanje je kakva bi bila sudbina Bosne. Međutim, da nije bilo i hrabrih pilota i drugih pripadnika Ratnog zrakoplovstva i protuzračne odbrane Armije BiH, koji su ovih dana obilježili četiri godine postojanja, pitanje je kako bi se situacija razvijala na mnogim ratištima, posebno u enklavama. Samo u opkoljeni Bihać zrakoplovci su uspjeli dopremiti 600 tona

najvažnijeg MTS-a, odnosno izvesti više od 160 letova avionima i oko sto letova helikopterima, donoseći neophodnu pomoć Bosanskoj krajini.

Desetine letova obavljeno je i prema Srebrenici, Žepi, Goraždu...

Nerijetko je divizijski general Atif Dudaković znao, u Zagreb, nazvati brigadira Salku Begića, sadašnjeg komandanta RZ PZO, koji je rukovodio zračnim mostom sa Bihaćem, i reći:

"Ako večeras ne dođeš, mi smo gotovi!"

Na aerodrom Ćoralići kraj Cazina stizali su avioni i helikopteri kad je to, praktično, bilo i nemoguće. Stizala je krajnje neophodna pomoć.

Narodu u opkoljenim enklavama helikopteri su značili više od obične pomoći. Bili su gotovo jedina veza sa spoljnim svijetom. Svi su ih iščekivali, molili se za njih. Oni su im svojim dolascima ulivali nadu da opstanu, da shvate da nisu sami i da se misli na njih. Nažalost, svoju hrabrost i želju da pomognu, neki piloti platili su vlastitim životom.

Pomoć u najodsudnijim momentima

Ratno zrakoplovstvo i protuzračna odbrana nastali su u vrlo složenim uvjetima općenarodnog otpora agresiji, kao i ostali rodovi i vidovi Armije BiH. Uglavnom, jezgro su činili zrakoplovci koji su napustili bivšu JNA. Odbijajući ratovati protiv vlastitog, bošnjačkog i hrvatskog naroda, odlazili su sa aerodroma u Mostaru, Bihaću, Tuzli, Sarajevu, Zadru, Splitu, Titogradu... U nedostatku letjelica, mnogi su otišli u kopnenu vojsku, ali su se ubrzo, sa formiranjem Komande RZ PZO, te zrakoplovnih baza u Tuzli, Mostaru, Zenici i Bihaću, vratili se svojoj profesiji. Tako započinje razvoj našeg ratnog zrakoplovstva.

Prvi put u historiji RZ i PZO Armije BiH, 22. maja 1996. godine, na Dan zrakoplovstva, na stadionu "Kamberovića polje" u Zenici, postrojeni su pripadnici RZ i PZO, a njima se prvi obratio njihov komandant, brigadir Salko Begić:

"U ratu smo bili razdvojeni, ali smo obavljali iste zadatke. Ponosno ističem vaših 7.000 letova, oko 30.000 prevezenih ljudi, oko 3.000 tona prevezenog tereta i oko 3.000 prevezenih ranjenika. Vi sami najbolje znate kako ste to ostvarili. A nije bilo lahko. Zasluga je to svih vas i rezultat vašega zalaganja i hrabrosti, koji su proistekli iz vaše visoke patriotske svijesti i osjećanja. Vaš doprinos i vaša imena historija će zabilježiti. Moderna i savremena zrakoplovstva analizirat će navedene brojke. Spominjat će vas Bihać, Goražde, Mostar, Žepljaci, Srebreničani, sjećat će vas se borci sa Treskavice, zahvalit će vam se oni kojima ste u posljednjem trenutku spasili život. U našoj zemlji danas je mir. Rat je prestao. Naš neprijatelj se za trenutak smirio... Još uvijek se neki teško mire sa činjenicom da zemlja Bosna i Hercegovina postoji i da u njoj žive i da će u njoj i dalje živjeti Bosanci i Hercegovci. Danas mi znamo šta nam je raditi. Izgradnja naše zemlje i naše vojske jest cilj kome ćemo sve podrediti. Vi koji ste gradili zrakoplovstvo u ratu, najbolje ćete ga znati graditi u miru. Stečeno znanje i iskustvo od neprocjenjive je vrijednosti i morate ga prenijeti našim zrakoplovcima, koji su ovdje u stroju sa vama. Gradeći ovaj vid armije, vi ćete dati svoj puni doprinos izgradnji naše vojske, koja mora biti garant da se više nikada ne ponovi zlo koje nam se desilo u protekle četiri godine... Gospodo zrakoplovci, još jednom, kao vaš komandant, ponosan sam na sve ono što ste učinili i siguran sam da će zrakoplovstvo koje ćete vi u miru stvarati - biti jak segment snažne, moderno opremljene vojske BiH."

Predsjednik Izetbegović počasni pilot

Nakon komandanta Salke Begića, postrojenim zrakoplovcima, brojnim gostima i prisutnim građanima obratio se komandant Generalštaba Armije BiH Rasim Delić. U svoje i u ime predsjednika Alije Izetbegovića, koji zbog državničkih obaveza nije mogao prisustvovati ovoj svečanosti, čestitao im je praznik:

"Prisjećajući se dana nastanka i razvoja Ratnog zrakoplovstva, dužni smo podsjetiti se na dane kad su zrakoplovci sa puškom u ruci učestvovali u odbrani zemlje. Neki su i do kraja rata ostali u borbi ili komandovali jedinicama kopnene vojske. To naglašavam zato što to najbolje odražava patriotizam naših pilota, letačkog, tehničkog i drugog osoblja Zrakoplovstva prema odbrani zemlje."

Komandant Delić istakao je ogromni značaj RZ PZO u ratu, ali i u budućnosti. Govorio je i o pomirenju naroda, ali i ukazao da se ono što se događalo nikada ne smije zaboraviti.

"Zato, pomirenje ne smije brisati istinu o agresiji i genocidu u BiH", naglasio je general Delić. "Neka to uče i znaju buduće generacije Bošnjaka i svih onih kojima je BiH domovina. Znajući istinu, znat će i kako spriječiti bilo kog agresora koji bi krenuo u sličnu avanturu. Zato je i daljnji put RZ i PZO, a i Armije BiH u cjelini, put tehničkog i vojnostručnog osposobljavanja mirnodopskog profesionalnog ešalona, koji će biti faktor odvraćanja, ali i put osposobljavanja svakog građanina, patriote, da s oružjem u ruci ili na drugi primjeren način učestvuje u otporu i odbrani zemlje, kao što je to bilo u ovom ratu..."

Na prijedlog letača, za počasne pilote proglašeni su predsjednik Alija Izetbegović i general Rasim Delić, a potom su najistaknutijim pripadnicima RZ i PZO uručena priznanja i pročitane naredbe o višim činovima.

Na svečanosti u Zenici uručene su ratne zastave komandantima zrakoplovnih baza u Zenici, Bihaću i Tuzli, te upriličen defile jedinica RZ i PZO.

Dok letači marširaju

Na čelu, odmah iza zastavnog voda, bio je ešalon Komande RZ i PZO, koji je predvodio major Adem Tokić, pomoćnik komandanta za letačke poslove. U sastavu ovog ešalona bili su najstarije i najiskusnije starješine Ratnog

zrakoplovstva, ali i iskusni komandanti kopnenih jedinica Armije BiH na početku rata.

Ešalon Prve zrakoplovne baze predvodio je major Mustafa Kahrić, pilot, nosilac najvišeg ratnog priznanja "Zlatni ljiljan". Ova baza nastavlja tradicije prve samostalne transportne eskadrile i prve zrakoplovne brigade, jedinice koja je izvršila najviše letačkih zadataka i koja čini okosnicu RZ i PZO. Nju čine sve prekaljeni letači i zrakoplovni kadar. Njeni pripadnici dobitnici su dva "Zlatna ljiljana" i četiri "Srebrena štita".

Drugu zrakoplovnu bazu predvodio je pukovnik Avdo Tulek, jedan od najiskusnijih pilota RZ i PZO. Jedinica je čitav rat izvršavala zadatke u okruženom Bihaću. Izgradila je ratni aerodrom i tokom agresije organizirala i osiguravala zračni most.

Prvi put je u stroju sa ostalim jedinicama RZ i PZO. Najviše je bila angažirana pješadijski, sa borcima Petog korpusa, na linijama odbrane slobodnih teritorija Krajine. Prva je organizirala letenje i njeni piloti su još od 1992. godine doturali pomoć u opkoljeni Bihać.

Na čelu Treće zrakoplovne baze bio je njen komandant, kapetan Šefket Šabotić, dokazani patriota i borac sa početka rata. Jedinica nastavlja tradicije Zrakoplovne grupe i Prve brigade iz Tuzle, a poseban doprinos dala je na uređenju i opravci aerodroma "Tuzla". Na početku rata predstavljala je najznačajniju jedinicu Ratnog zrakoplovstva i ona je primila prve letjelice koje je nabavila naša zemlja. Njeni pripadnici najviše su pomogli narodu i borcima Srebrenice i Žepe tokom 1993. godine, a nosioci su brojnih priznanja, među kojima je pet "Zlatnih ljiljana" i tri "Srebrena štita".

Pitomački ešalon predvodio je natkapetan Nedžad Hasanović. Riječ je o momcima u fazi obuke, budućim pilotima, pred kojima je budućnost.

Instruktor padobranstva Emir Akvić iz Zenice, nekada član ekipe Sarajeva, specijalno za ovu priliku izveo je svoj 1413. skok i pred svečanu tribinu donio državnu zastavu.

Svečanosti obilježavanja Dana zrakoplovstva trajale su nekoliko dana širom BiH. U miru, plave nebeske visine i letenje bile su uvijek izazov, ali u ratna vremena je to nešto drukčije.

Veliki je podvig "otisnuti" se letjelicom noću, u najgorim vremenskim uvjetima, u neizvjesnost i, preko neprijateljske teritorije i oruđa, izvršavati postavljene zadatke. Zbog toga se ne smiju zaboraviti neustrašivi piloti koji su, hrabro izvršavajući zadatke, dali život za slobodu svoje domovine. Jubilarni, deseti let za Žepu, 7. maja 1995. godine, završen je, u 2,30 sati, tragično za pukovnika Džemala Malkića i kapetane Envera Čokića i Izeta Džambića. Iz dokumenta zaplijenjenog u blizini Foče, vidi se da je komanda tvz. VRS već sutradan uputila svim svojim jedinicama naredbu da se pročita - zbog rušenja helikoptera - pohvaljuju i odlikuju četnički zlikovci: vodnik Zoran Gajić, komandir 2. LABR PVO - 172, zatim poručnik Milenko Janković, komandir 3. pb. - 1. Plpbr., te vojnici Saša Vicanović, nišandžija na PAT-u, Ljubomir Dobraš, poslužilac i Željko Čebić, računardžija...

Ratno zrakoplovstvo i protuzračna odbrana Armije BiH poslije Daytona ulaze u novu fazu. Neophodni su tehnika i oprema, te sve vrste najmodernijih borbenih, transportnih i drugih letjelica. Sa IFOR-om se već dogovora ustupanje na korištenje te opravka nekih vojnih aerodroma u okviru Federacije.

"Prijateljima na radost, našim neprijateljima na znanje!", kako je to nedavno, na vojnoj paradi u Bihaću, rekao predsjednik Alija Izetbegović.

Svi bosanski putevi spasa (1)

TAKO JE OPSTALA TREĆINA BOŠNJAKA

Pristupajući realiziranju memorandumsko-fašističke ideje o "velikoj Srbiji" i operacionaliziranju plana "Ram", čiji je osnovi cilj bio okupacija BiH, progon, paljevine i ubijanje nesrpskoga življa, silna zločinačka mašinerija iz Srbije i Crne gore, bivša JNA, stranačke paravojne formacije (arkanovci, šešeljovci, "Beli orlovi", Srpska dobrovoljačka garda...), razni domaći i "uvozni" četnici, početkom aprila 1992. godine, uz zvuke "Marša na Drinu", najprije se usmjeravaju na najbliže općine Podrinja.

Samoorganizirani narod sa "puščicama" u rukama i, uglavnom lovačkim naoružanjem, pruža otpor agresoru, ali pod silinom i brutalnošću četničkih oruđa i oružja, bošnjačka nejač mora se povlačiti na sigurnija mjesta, u šume i zbjegove, tražeći spas. Samo rijetki mogli su se izvući znanim stazama i bogazima, najčešće planinskim bespućima, prema unutrašnjosti Bosne i slobodi. Najmanje jedna trećina bošnjačke populacije opstala je zahvaljujući bosanskim putovima spasa.

Neočekivanim napadom HV i HVO na Bošnjake, situacija na terenu dodatno se iskomplicirala i, da bi se izdržalo u "sendviču" između dva agresora, otvoreni su novi koridori između juga i sjevera Bosne. Ovo je samo dio priče o njima.

Preko Grepka do slobode

Početkom agresije, tih krvavih bajramskih dana 1992. godine, dva korpusa četničke JNA kreću prema jugoistočnoj Bosni. Na udaru Užičkog korpusa, koji predvodi ratni zločinac Ojdanić, su Dobrun, Višegrad i sva mjesta uz Drinu, prema Goraždu i Rogatici. Iz pravca Pljevalja, preko Šuplje stijene, Meštrevca i Čelebića, prema Foči kreće Titogradski korpus, a sa njima sve vrste ološa u paravojnim formacijama iz Srbije i Crne Gore. Svoj štab lociraju u krugu bivšeg ženskog zatvora na Velečevu kraj Foče, gdje ih dočekuju ideolozi pokolja u Podrinju – Maksimović, Ostojić, Kornjača, Čančar i drugi. Pred naletom tenkova JNA, avijacije i artiljerije, branitelji moraju uzmicati prema Goraždu ili dalje od komunikacija.

Krajem aprila, Goražde, kao centar regiona i slobodne teritorije, postaje grad izbjeglica, grad golih, bosih i preplašenih. Na ovom području, u općinama Goražde, Foča, Čajniče, Pale, Rogatica, Rudo i Višegrad, živjelo je oko 164 hiljade ljudi, od toga 85.727 Bošnjaka.

Dok su rušili i palili Foču i Višegrad, do 30. aprila četnici su "dozvolili" da preko Čajniča, Rudog, Višegrada i Rogatice, "iscuri" oko 15 hiljada ljudi, s tim što su, na punktovima na Metaljci, Han-Stjenicama, Dobrunu i Uvcu, odvodili sve "sumnjive" muškarce, čije bi se ime našlo na njihovim spiskovima za odstrjel. Većini se tu gubi svaki trag, a samo su rijetki kasnije razmijenjeni. Sve "ventile" za izlazak četnici. međutim, zatvaraju 1. maja 1992. godine, pripremajući svoju završnicu i pokolj "balija" u Goraždu (4. maj).

Na prostorima od Ustikoline do Kaoštica kraj Višegrada, od Kozare kraj Čajniča do Prače i sela u blizini Rogatice i Žepe, u okruženju se našlo oko 70 hiljada Bošnjaka, razbacanih po selima i šumama, u nepreglednim zbjegovima. U takvoj situaciji, započinje herojski, odlučni boj za odbranu Goražda, u čijem su se centru gotovo nalazile četničke snage (hotel "Gradina" i Autobuska stanica).

Druga enklava, od oko 10 hiljada Bošnjaka, nalazila se na prostoru Tjentišta, Fazlagića Kule, Borča i drugih dijelova gatačke i fočanske općine. Oni se opiru agresiji sve do oktobra mjeseca, kad, predvođeni majorom Zaimom Beševićem, komandantom bataljona "Sutjeska", prelaze put spasa i izvlače se prema Grepku (na visini od oko 1.400 metara). Dio njih izmigoljio je kroz četničke položaje prema Bjelimićima, u općinu Konjic.

Koliko hrane preneseš, toliko živiš

Nisam, tih sudbonosnih dana, mogao ni slutiti da ću možda ući u historiju jednog od najvažnijih i najvećih putova spasa, prolazeći prvi, u noći između 3. i 4. maja 1992. godine, sa kolegom Šemsom Tucakovićem i oficirom Sulejmanom Drecom, putom od Goražda do Grepka, koridorom kojim je kasnije spas našlo oko 40.000 ljudi, od Dobruna do Fazlagića Kule. Bio je to jedini kanal i način logističke opskrbe naše vojske i naroda u Goraždu sve do januara 1995. godine.

Bez krova nad glavom, bez odjeće i obuće, bez korice kruha, bili su prinuđeni tražiti spas. Grebak je bio jedina nada. Ako živi stignu do tog sanjanog cilja, slijedi pješačenje do Trnova, Igmana, Pazarića, Konjica, Zenice...

Put spasa ili "Allahov put", kako su ga nazivali naši dušmani, funkcionirao je duže od godine, od početka maja 1992. godine, do 8. juna 1993. godine, kad je u Goražde otišao posljednji veliki konvoj, predvođen legendarnim vodičem i komandantom bataljona Hasanom Turčalom. Te noći, pri povratku na Grebak, mučki je ubijen u zasjedi pod planinom Kacelj, zajedno sa svojim pratiocima Kulaševićem, Efendićem i Bećirevićem. Uz njega je stasalo na desetine izvrsnih vodiča.

Koliko je bio bitan koridor preko Grepka za spas naroda, evakuiranje oko 2.000 ranjenika, bio je još bolji za opskrbu sadašnje 81. divizije u Goraždu. Prema podacima komandan-

ta Ferida Buljubašića, od oktobra mjeseca 1992. godine, dok je on komandovao Prvom fočanskom, odnosno 182. viteškom brigadom na Grepku, u Goražde je ubačeno oko dva miliona metaka, na stotine minobacačkih granata, hiljade bombi, na stotine pušaka, desetine mitraljeza, minobacača...

Sve dok Prvi korpus nije "stavio pod svoje"

Deblokiranjem Goražda sa fočanske strane, 23. jula 1992. godine, sve općine regiona instaliraju svoje logističke baze na Grepku, da bi, sa formiranjem Istočnobosanske operativne grupe (IBOG), u decembru iste godine, bile objedinjene u jedinstvenu bazu, ispod sela Dragomilići, u zaleđu Grepka, odakle je opskrbljivan narod i vojska Goražda.

Prema podacima Logističke baze jugoistočne Bosne u Krupi, kojom je tada komandovao Senad Šahinpašić Šaja, do aprila 1993. godine, na Grebak se za potrebe Goražda, u najtežim vremenskim uvjetima, dopremilo od 300 do 500 tona robe mjesečno, dok naredbom "nekih oficira" Prvog korpusa nije rasformirana i kad je stala gotovo svaka logistička podrška ovome dijelu istočne Bosne. Zahvaljujući požrtvovanju vozača LB Krupa (Mujo Šeho, Ahmet Čustović, Atif Đuderija, Seid Bojadžija Ligura, Ahmo Mušanović Landža, Suljo Bijedić, Fahrudin Đuzel, Mensud Kustura, Meho Divović, Fahir Đuderija, Dževad Kurspahić, Fadil Đuderija, Fadil Husović, Redžo Lihovac, Mirsad Čustović, Emir Taranin, Zijad Šljivo...), koji su, bob-stazama preko Igmana, Delijaša, Bosanske međe i Varoši, vozili hranu i ostale potrepštine na Grebak, a odatle se prenosilo u Goražde. Stavljanjem pod "svoje" ovog logističkog centra, stale su sve isporuke i mjesecima u životu ih je održavala francuska humanitarna organizacija "Solidates", i izvjesna gospođica Anik.

Da bi se prenijeli hrana, odjeća, obuća, lijekovi, MTS i ostalo, na ovom poslu bilo je angažirano oko 200.000 ljudi.

"Gladne oči" ponesu puno, ali se, u putu, teret iz ruksaka morao olakšavati. Tim tragom moralo se stići bez vodiča do Zorovića.

Gotovo svakodnevno na Grebak su stizali konvoji iz Goražda, brojeći od 500 do nekoliko hiljada ljudi. Najveći konvoj zabilježen je 2. februara 1993. godine, kad je došlo oko 6.500 ljudi, da bi opstali i prehranili svoje porodice.

Što od četničkih mina, što od zasjeda, što od "bijele smrti" (smrzavanja), naročito na Kacelju, na ovom putu stadalo oko 70 ljudi. Istovremno, rađali su se i novi Bošnjaci. Jednu prelijepu četverogodišnju djevojčicu, kćerkicu Halila Matuha, rođenu na snijegu, ispod samog Grepka, sreli smo nedavno u Kaknju, gdje živi kao izbjeglica.

Koridorom do Goražda, u periodu od maja 1992. do juna 1993. godine, odlazili su narod i vojska, oficiri porijeklom iz tih krajeva (sada obično kažnjenici), novinari svih većih novinskih agencija i listova svijeta (samo rijetki domaći novinari), ljekari iz Zenice i Sarajeva, visoke delegacije Irana i američke CIA-e, egipatski general Džanam, ali - niko iz Generalštaba, Vlade BiH ili...

Velikim četničkim ofanzivama na Goražde, Grebak i Trnovo, u proljeće i ljeto 1993. godine, prekinut je na Kacelju kopneni koridor prema Goraždu, put nade i spasa, ali su oni najodvažniji i najhrabriji cijeli rat krstarili ovim stazama, preko Grepka, Kacelja, Borovca i Kleka, provlačeći se četnicima "kroz uši". Za Bošnjake prepreka nikad nije bilo.

Svi bosanski putevi spasa (2)

HEROJSKI MOSTAR SPASILI SU PRENJ I PUT PREKO GLOGOVA

Od 9. maja 1993., kad su oružane ofanzive HVO-a, potpomognute specijalnim postrojbama Hrvatske vojske, nasrnule na Mostar, radi potpunog ovladavanja prostorima Hercegovine, pa sve do 30. juna iste godine, ovaj grad nalazio se u apsolutnoj izolaciji. Dobro iskordiniranom i izvedenom akcijom, borci Četvrtoga korpusa razbili su toga dana opsadu, učinivši nadu u spas znatno izvjesnijom. Bio je to dan velike radosti i tuge, istovremeno. Radosti, jer je Bosna osjetila čvrstinu zagrljaja Hercegovine. Tuge, jer je u natčovječanskoj borbi za slobodu ove zemlje i Mostara, poginuo heroj ovoga grada Midhat Hujdur Hujka.

Od tada, pa punih devet mjeseci, sve do potpisivanja Vašingtonskog sporazuma, grad, doslovno osuđen na smrt, logistički, vojno, politički, pa čak i kulturno disao je preko planinskih vrleti Prenja.

"Već polovinom jula", priča tadašnji načelnik operativnog organa logistike Četvrtog korpusa Armije RBiH Nedim Efica, "uspostavljena je baza na Ravnima iznad Bijelog Polja. Magistralni put M-17 bio je, uslijed blizine agresorskih položaja, ali i zbog porušenih mostova na Neretvi, van svake upotrebe. U Jablanicu se moglo stići isključivo preko brda, teškim planinskim putom dugim četrdesetak kilometara, odnosno za dobrih deset-dvanaest sati usiljenog marša. "

Put preko Glogova bio je jedina nada da će borci Armije izdržati neprijateljske nasrtaje, koji su svakim danom postajali žešći. Municija, hrana, ranjenici na liječenje, oružje... sve je išlo preko Glogova. Ovaj planinski plato predstavlja na tom putu najveći vrh (iznad 1.000 m) koji treba savladati da bi se počelo spuštati prema Glogošnici, odnosno Donjoj Jablanici.

Pored baze na Ravnima, pripadnicima Četvrtog korpusa nesebično su pomagali i mještani Smajo Nezrajić i njegova supruga, te Čolić i drugi. U Bijeloj, ispod Glogova, bila je smještena Gorska služba spasavanja, jedinica Četvrtog korpusa, koja je pružila usluge svima koji su se kretali na ovoj relaciji.

Na samom Glogovu je, pokraj šatora, gdje se odmaralo i okrepljivalo, bio magacin, u koji bi se, uglavnom, smještala roba dopremljena helikopterima Armije BiH, koji su se na ovaj vrh mogli spustiti. Miralem Velagić, domaćin na ovom logističkom punktu, brinuo se o putnicima koji bi se, nakon pentranja planinskim stazama, ovdje odmarali, kao i o transportu robe u pravcu Mostara. Logističkom bazom u Glogošnici, u koju je pristizalo sve za Mostar, rukovodio je Enes Borovac. Ljudi širom Bosne bili su zaduženi za prikupljanje pomoći i distribuciju roba do ove baze.

"Neke ljude nije bilo potrebno posebno alarmirati kad je bila u pitanju pomoć Mostaru", ističe Ibro Husnić, iskusni borac, kasnije komandir čete koja je bila zadužena za sve aktivnosti na ovom, za Mostar sudbonosnom poslu: "Haso Hakalović je jedan od onih koji bi se mogao ubrojiti u spasitelje Mostara".

Mostarci su nekad podigli spomenik magarcu, sad bi trebali konju

Nepodijeljeno je mišljenje da konju na Glogovu treba podići spomenik! Koliko su te plemenite i izdržljive životinje prenijele tereta, statistika nije precizno zabilježila. U početku

su ljudi nerado ustupali konje, ali su Haso Hakalović u Buturović–Polju i Safet Balić u Drežnici, autoritetom koji su imali u narodu, obnovili ovaj izuzetno važan posao. Ljudi koji bi se nerado rastajali od konja, obavezno bi pitali ko je to naredio. Da bi onda, kad bi saznali o kome je riječ, obično naglasili:

"Ako je Haso (Hakalović) rekao, onda nema problema."

"Veliku ulogu, pored tih plemenitih životinja, o kojima su naši veterani Habota i Brkan vodili uredne kartone, odigrali su konjovoci. Ima ih koji su ovaj put prevalili više od stotinu puta ", ističe Nedim Efica. "Sjećam se onih pet-šest Macića, pa Ahmeda Sirke, koji je, i pored nadljudskih napora, uvijek bio rahat i spreman za šalu. Sam ne znam kako su dotjerali teške elemente za haubicu koja je bila na popravci."

Veliki doprinos dali su i vozači koji su saobraćali, odnosno prevozili teret na relaciji Ravni - Mostar. Taj put bio je izuzetno opasan i stalno se nalazio na meti. Zuhdo Borić, Halil Gosto, Ahmed Isić, Osmo Kuko i drugi, svakodnevno su vozili na toj opasnoj relaciji.

Jedan dio puta bio je posebno opasan. Riječ je o Sutini, dijelu naselja Vrapčići koji je bio osvjetljen reflektorima.

"Jedne prilike", prisjeća se Efica, Ahmo Isić, vozač, koji bi od Ravni preko Bijelog Polja obično pjevao, na ovom kritičnom dijelu puta, potpuno osvijetljenom brojnim reflektorima, izustio je: "Vidi, Nedime, evo nas k'o na Vembliju!"

Na ovoj izuzetno opasnoj relaciji niko nije poginuo.

Teško je, naravno, kratkim zapisom obuhvatiti i objasniti značaj i težinu puta spasa za Mostar i njegove stanovnike. Oko 100 tona robe prebačeno je u ovaj grad. Najviše, oružja i municije, te lijekova i sanitetskog materijala. Nekoliko puta su, s obzirom da konji nisu mogli pretjerati sve pristigle pošiljke, angažirani pripadnici Civilne zaštite. Više od dvije stotine djevojaka i starijih ljudi, te mladića nedoraslih za vojsku, nosilo je na leđima municiju i granate koje su za Mostar značile život.

"Rođeni" putuju na prvu turneju

Mase logoraša koje je iz kazamata HVO-a širom Hercegovine Međunarodni Crveni križ "sračunato" prebacivao u Jablanicu, nisu išle tamo gdje su "hercegbosanske" vlasti priželjkivale, nego su se preko Glogova vraćali u Mostar. Iscrpljeni i ispaćeni logorskim tretmanom, prelazili su ovaj teški put. Motivi su bili suviše jaki da bi se od njega odustajalo. Valjalo je pomoći braniocima Mostara.

Ovim putom su, nakon boravka Arifa Smajkića, tadašnjeg ministra za izbjegla i raseljena lica u Mostaru, koji je, također, prošao ovim putom, dolazile ekipe ljekara iz Sarajeva. Nogometaši "rođenih" su na svoju prvu turneju morali preko Glogova. Muzičari, također.

Više od deset ljudi podleglo je od iznemoglosti ili mećava na vrletima Prenja. Ljudi su išli u potragu za hranom, jer je u Mostaru vladala neopisiva glad. U Bijeloj je na putu umro i Ahmet Topić, prognanik iz Stoca, koji je iza onoga rata, zbog mladomuslimanskih ideja, odrobijao petnaest godina zatvora. Pokopan je pokraj puta za Glogovo.

Sam put je, na nekoliko mjesta, zbog blizine agresorskih položaja, bio veoma uzak, pa je bilo i čestih upada četničkih diverzantskih grupa na nenaoružane ljude. U blizini Bijele, četnici su zarobili Mustafu Brinu i Salku Bećirevića.

Putovanje u Jablanicu iziskivalo je tih devet mjeseci izuzetne fizičke napore i veliku opasnost. Moralo se, međutim, izdržati. Jedan grad i njegovo stanovništvo su, zahvaljujući i tom putu, opstali i mogu misliti o budućnosti.

Svi bosanski putevi spasa (3)

TAJNA ZRAČNOG KORIDORA - SREBRENICA

Tragedija bošnjačkog naroda u Srebrenici u julu 1995. godine, zasigurno, ući će u svjetske anale ljudskog bezumlja i zločina najgore vrste koje su tih dana počinili sljedbenici zločinačkog psihijatra Radovana Karadžića. Na najsvirepiji način poklano je i ubijeno više od 10.000 ljudi, a samo oni najizdržljiviji i najsretniji stigli su do slobode. Preživljavajući najteže patnje i iskušenja, više od 15.000 Bošnjaka Srebrenice, po cijenu smrti, odlučilo je da se ne predaju živi u ruke srpskim krvnicima.

Na krvavom putu spasa i nade, gazeći i preko mrtvih tijela svojih najbližih, 5.000 Srebreničana je, 15. i 16. jula 1995. godine, nakon pet dana pješačenja i žestokih borbi sa četnicima, uspjela stići do Nezuka kraj Zvornika, a komandant Naser Orić im je otišao u susret, da im pomogne da stignu do slobodne teritorije.

Kretali su se maršrutom Srebrenica - Šušnjari - Pobuđe - Kamenica - sela Burnice, Ražišta i Rovaši - planina Udrč - Bajrići - Liplje - Snagovo - Križevačke njive - Baljkovica - Nezuk.

Golgotom Srebreničana još dugo će se baviti istraživači i naučnici svih profesija, a nužno je naglasiti da se u ovu enklavu ulazilo i iz nje izlazilo pješice i helikopterima cijelo vrijeme rata. Naravno, mnogo češće u jednom pravcu, prema

Tuzli, naročito nakon proglašenja demilitarizacije, 11. maja 1993. godine. Od tog datuma do pada Srebrenice, 11. jula 1995. godine, iz ovog grada izišlo je od 250 do 300 ljudi, koristeći različite pravce. Riječ je o putovima koji su korišteni i nakon pada Srebrenice: Bučje - Podravanje - Zlovrh - Stublić - planina Radava - Krivače - Podžeplje - Han-Pogled - Starić - Kladanj, a drugi preko Šušnjara - Konjević-Polja - Cerske - do Stupara. Uglavnom, putovi su vodili kroz šume i teško prohodne terene. Danima bi lutali šumama, često se dugo vrteći ukrug, prolazeći kroz četničke linije i minska polja.

Pišući reportažu sa slavnog Kruševa kraj Olova, u ljeto 1994. godine, prisustvovao sam dolasku grupe potpuno iscrpljenih Srebreničana. Te noći prespavali su dvadesetak metara od četničkih bajti i ujutro, iscrpljeni, nakon devet dana pješačenja kroz četnička i naša minska polja, ispod Kruševa izišli na slobodnu teritoriju.

Vojnici koji se odluče na takav rizičan put ili nosači hrane i MTS-a sa Grepka i Glogova, u prosjeku, gubili su pet do sedam kilograma tjelesne težine.

Jajce

Druga velika seoba Bošnjaka, ali, na sreću, bez velikih žrtava u odnosu na srebreničku tragediju, odigravala se u Jajcu koncem septembra 1992. godine. Nakon izdaje postrojbi HVO i povlačenja njihovih bojovnika i pučanstva, šanse za odbranu grada na Plivi i Vrbasu bile su definitivno umanjene. Da nevolja bude veća, HVO je u Travniku blokirao dotur protuoklopnih raketa (crvenih strijela) opkoljenom Jajcu, bez kojih se nisu mogli zaustaviti četnički tenkovi (slično je urađeno i u Buturović-Polju u vrijeme operacije "Jug 92" sa dva šlepera granata) i povlačenje je bilo neminovno. Za izlazak iz grada i spas naroda (oko 30.000 ljudi), jedina slobodna komunikacija bio je put spasa preko Dnoluke - Kruščice - Hamandžića - Karaule i Turbeta, pa do Travnika.

Do tada je tim putom, punih šest mjeseci, vršena logistička podrška narodu i jedinicama Armije BiH koje su branile Jajce. Interesantno je da je u to vrijeme funkcionirao i skroviti put iz Kotor-Varoši do Travnika, preko bespuća Vlašića.

Zagreb - Ćoralići

Za Peti korpus i narod Cazinske krajine presudnu ulogu tokom rata odigrali su pripadnici RZ i PZO Armije BiH, uspostavljajući zračni most na relaciji Zagreb - Ćoralići. Svjesni da u dubokom odruženju Martićevih i Karadžićevih četnika ne mogu dugo izdržati bez logističke podrške, bez lijekova i sanitetskog materijala, pri Okružnom štabu Bihać, već u maju 1992. godine, formiraju zrakoplovno odjeljenje, na čelu sa majorom bivše JNA Nedžadom Suljićem. Pripadnici ovog odjeljenja uglavnom su iskusni zrakoplovci, Krajišnici, i oni su uspjeli prebazirati avione i jedrilice Aerokluba Bihać na letjelišta Ćoralići i Dolovi kraj Velike Kladuše. Avionom tipa "Utva 75", uz odobrenje Vlade Republike Hrvatske, piloti Samir Beganović i Edvin Iftić, 15. juna 1992. godine, polijeću sa aerodroma Dolovi, prelijeću neprijateljsku teritoriju, stupaju u vezu sa Ibrahimom Hadžićem, predstavnikom Bihaćkog okruga u Zagrebu, i uspostavljaju zračni most, kojim će kasnije dugo rukovoditi brigadir Salko Begić, komandant RZ i PZO Armije BiH. Uspostavom zračnog mosta sa Bosanskom krajinom (prvi avioni sletjeli su 20. juna 1992. godine), na aerodrom u Ćoralićima, za četiri godine rata, MTS je dovozilo nekoliko stotina aviona raznih tipova i više od stotinu helikoptera. Praktično, nema pravca niti koridora kojim naši odvažni piloti (ali i strani plaćenici) nisu dolijetali u Ćoraliće, donoseći tone neophodne pomoći.

Letjelo se raznim letjelicama, noću, i po najgorem vremenu, kroz kišu metaka četničke protuzračne odbrane, ali se, ipak, uspijevalo dopremiti municiju, lijekove i drugi neophodi materijal. Letjelica bi se iskrcala za samo nekoliko minuta i

vraćala u bazu u Hrvatskoj. Recimo, u najkritičnijim momentima za Bihać, pred sami početak "Oluje" i pred sami pad aerodroma u Ćoralićima, na njega je sletio rumunski avion i dovukao MTS, dovoljan da se zaustave četnici i autonomaši. Po povratku u Zagreb, isprepadani rumunski piloti, na koje je ispaljeno hiljade metaka, ponuđeni su da opet lete, ali su samo odmahnuli rukom i odletjeli prema Bukureštu.

O zračnom mostu za Krajinu mogao bi se napisati prvorazredni bestseler. To što su činili ljudi koji su vodili organizaciju pomoći "Sili nebeskoj" - graniči se sa fantazijom.

Od nekadašnjeg odjeljenja, nastala je Zračna grupa Bihać, kojom sada komanduje pukovnik Avdo Tulek. Nažalost, zračni koridor koji je povezivao aerodrome "Pleso" i "Ćoralići", uzeo je nekoliko ljudskih žrtava. Rahmetli Irfan Ljubijankić poginuo je na tom putu.

Osim zrakoplovaca, u Cazinsku krajinu su na početku rata stizali i pješadinci, odnosno, stotine hrabrih Krajišnika, dobrovoljaca iz cijelog svijeta, koji se nisu plašili rizika kretanja kroz SAO Krajinu da pomognu svojim najbližim. Uglavnom noću, prolazili su skrovitim stazama i šumama, polazeći iz okoline Karlovca i krećući se do slobodnih teritorija oko Kladuše. Odmah bi pristupali Petom korpusu i uključivali se u borbe (neki su na tom putu i stradali), postajući istaknuti borci, komandiri i komandanti bataljona. Nažalost, neki su se kasnije "otcijepili" i pristupili autonomašima, poput Asima Bašagića Zenge, koji je kod Fikreta Abdića u "drugom poluvremenu autonomije" komandovao Trećom brigadom. Ovaj brusač dijamanata u Zagrebu stekao je nadimak Zenga ratujući u hrvatskoj vojsci, a nosilac je i ordena "Frankopan". U Cazin je sa većom grupom Krajišnika došao 1. septembra 1993. godine, uključio se u IDČ Petog korpusa, pa potom IDČ 503. brigade, da bi u kritičnim momentima prešao autonomašima i postao zloglasni komandant Abdićeve brigade.

Svi bosanski putevi spasa (4)

TUNEL

Zatočenim Sarajlijama veliki san i opsesija postaje siguran izlazak iz grada. Vjerovatno je smatran ludakom onaj ko je prvi spomenuo kopanje tunela ispod aerodromske piste. Danas se to smatra jednom od najgenijalnijih ideja u ratu. Sama odluka o kopanju tunela donijeta je na najvišem državnom, vojnom i političkom nivou. Zadatak je povjeren Prvom korpusu, a naredbu o početku radova potpisao je tadašnji pomoćnik komandanta za logistiku general Rašid Zorlak. U najvećoj tajnosti, 1. marta 1993. godine pristupa se izgradnji objekta "DB", odnosno tunela Dobrinja - Butmir, kopajući ručno sa obje strane. Zbog hitnosti radova, nije rađena investiciono-tehnička dokumentacija, već samo projekt (elaborat) sa najneophodnijim skicama (uzdužni profil, vertikalni i horizontalni presjeci...). Urađeni su uprošćeni elaborati elektroinstalacija, pruge, naftovoda, prilaznih tranšeja.

793 metra podzemne dužine

"Sve je rađeno u najvećoj žurbi" priča nam natkapetan Mustafa Bećirević, načelnik građevinske službe Prvog korpusa, koji je, zajedno sa Nedžadom Brankovićem, Ibricom Fazlagićem, Nedžadom Bubicom, Ademom Crnovršaninom, Mujom Dardaganom i ostalim starješinama, rukovodio izgradnjom tunela. "Situacija na ratištu zahtijevala je hitno

iznalaženje sigurnijih načina logističke opskrbe jedinica u Sarajevu, ali i povezivanja sa slobodnim teritorijama BiH. Počelo se sa Civilnom zaštitom. Ali, zbog specifičnosti i težine posla, oni su angažirani samo na iskopu prilaznih tranšeja, dok su glavninu posla obavili vojnici Armije BiH, u prvom redu tadašnje 4. i 5. motorizirana brigada. Nemjerljiv je doprinos ovih brigada i njihovih komandanata, brigadira Ismeta Hadžića i Fikreta Prevljaka. "

Prema projektu, nužno je bilo prokopati 160 metara prilazne, natkrivene tranšeje sa "D" strane, zatim 340 metara čistog tunela (štolne) ispod piste i 340 metara natkrivene tranšeje sa "B" strane. Kopalo se sa obje strane. I, kad su radovi završeni, ispostavilo se da je ukupna dužina 793,2 metra. Prosječna visina tunela sa dobrinjske strane je oko 160 centimetara, bez željezne podgrade, prosječna širina u gornjem dijelu - 80, a u donjem 100 centimetara. U tom dijelu nalazio se najniži, ali i najteži dio za prolaz, tzv. "spušteni ulaz u portal", dug 30 metara. Taj dio posebno pamte Sarajlije koje su okrvavile glavu udarajući o željeznu podgradu.

Sa butmirske strane tunel je bio nešto viši. Prosječna visina, bez drvene podgrade, bila je 180 centimetara, dok je širina bila ista. U tunelu su danonoćno radili rasvjeta, pumpe za ispumpavanje podzemnih voda, koje su nekad bile i do pojasa, te primitivna željeznica i naftovod.

Proboj u noći između 30. i 31. jula 1993.

Radovi su trajali od 1. marta do 30. jula 1993. godine, a veliki problem bilo je to gdje sakriti 1.200 kubika iskopane zemlje, a da se ne primijeti da se tunel radi. Problem za dobrinjsku stranu bio je naći dasku za podgradu, pa je demontirana ograda (tarabe) na "Trgosirovini", a "Dalekovodi" su osigurali željeznu podgradu. Izgradnju su finansirali SDA, Armija i grad Sarajevo.

U noći s 30. na 31. juli, kad je probijen tunel, kroz njega su

prošli (još nije bila urađena podgrada) sarajevski specijalci ("Bosna") i elitne jurišne jedinice Armije BiH, da bi se zaustavila četnička ofanziva na Igmanu (1. augusta pali su Bjelašnica i Proskok).

Od tada je tunel najfrekventnija bosanska saobraćajnica. Dnevno je kroz njega prolazilo hiljade vojnika i civila, od "običnih smrtnika" do generala, ministara, članova Predsjedništva, Rijaseta, diplomatskog kora... Na velike skupove i mirovne pregovore po bijelom svijetu, kroz tunel su odlazili predsjednik Alija Izetbegović, Ejup Ganić, Haris Silajdžić, Hasan Muratović...

Drugog izlaza (ulaza) nije bilo, pa su četnici svoja oruđa usmjerili na ulaze i izlaze iz tunela, gdje je znalo čekati i po nekoliko hiljada ljudi. Kroz tunel se provlačio MTS, hrana, cigarete...

Sa otvaranjem tunela, Butmir, Sokolović-Kolonija i Hrasnica postaju trgovačko-švercerski eldorado. U Sarajevu je pojeftinila hrana, a njegovi žitelji prvi put su se najeli mesa... Da su umjesto hrane Sarajlije u ruksacima nosile kamenje iz Hrasnice, u gradu bi mogli napraviti veći soliter od "Mome i Uzeira".

Nepoznata je sudbina 91 Bošnjaka na području općine Kiseljak

U KONACIMA MEHMEDA FATIHA ROĐENI SU HRVATSKI ZLOČINCI RAJIĆ I BLAŠKIĆ

Bilalovac, te Bukovica i Zabrđe jedina su naselja na području kiseljačke općine koja su odbranjena od agresije ekstremista HVO-a, a i četnika. U Bilalovcu je danas smješteno oko šest hiljada Bošnjaka ili oko 65 posto od ukupnog broja stanovnika, koliko ih je, po popisu iz 1991. godine, živjelo u ovoj općini. U Bukovici i Zabrđu, selima prema Tarčinu, Hadžićima i Ilidži, živi znatno manje Bošnjaka, a ima ih i u Kaknju, Fojnici, Visokom... Oni iz Bukovice i Zabrđa nedavno izgrađenim putom, dugim pet kilometara, uspjeli su se povezati sa Tarčinom. Ovi u Bilalovcu svo vrijeme, a i danas, bili su "kost u grlu" kreatorima tzv. Herceg-Bosne, čiji je cilj bio uvezivanje Kiseljaka i Busovače, odnosno Viteza, baš preko Bilalovca. Da tako ne bude, pobrinuli su se hrabri Kiseljačani. Oko 300 šehida dalo je živote na ovim prostorima, od čega je i pet "zlatnih ljiljana".

Zločin u Grahovcima i logor u Rotilju

Dok su trajali sukobi Armije BiH i HVO-a moglo se samo planinskim putovima, preko Bilalovca i Kozovgrada, dalje prema Sarajevu i Mostaru. Umorni putnici mogli su svratiti u

Bilalovac, malo se okrijepiti, a i konačiti, kao što je to davne 1463. godine činio i sultan Mehmed Fatih Drugi, boraveći sa svojom vojskom u ovome kraju, baš na mjestu gdje su danas smješteni općinski organi. Danas ovaj lokalitet zovu Konacima. Tada i ovdje, Mehmed Fatih dodijelio je čuvenu Ahdnamu, kojom se odobravaju vjerske slobode svim narodima, pa su na svojim imanjima ostali do danas. Ali, nakon agresije HVO-a, ostali su samo Hrvati, nešto malo Srba, ali ne i Bošnjaci, koji su predeveralі nečuveni zulum ekstremista HVO-a. Tihofil Blaškić i Ivica Rajić, sadašnji haški klijenti, potiču sa ovih prostora, tačnije, iz Brestovskog kod Bilalovca.

Od ukupno 97 kvadratnih kilometara površine općine, Bošnjacima pripada 44,82 kvadratna kilometra ili 46,20 odsto, Hrvatima 49,18 kvadratnih kilometara ili 50,70 posto, a sasvim zanemarljiv procent pripada Srbima. Prema posljednjem popisu iz 1991. godine, od ukupno 24.081 stanovnika na području ove općine, Bošnjaka je 9.843 ili 40,9 odsto, Hrvata 12.441 ili 51,7 odsto, Srba 747 ili 3,1 odsto te oko hiljadu ostalih.

Po velikosrpskom izbijanju agresije na Bosnu, i ovdje se pristupilo organiziranju otpora. Prvo se pokušalo sa formiranjem zajedničke komande, a hrvatskim napuštanjem tadašnjeg Štaba TO koji, istovremeno, kad je Štab formirao jedinicu pod nazivom Odred I, formiraju stožer HVO-a, sa svojim postrojbama. Malo je poznato da je Odred I već 14. maja 1992. godine prvi izašao na kotu Koščan iznad Hadžića, čijom je odbranom, zajedno sa ostalim jedinicama, doprinio i odbrani Tarčina, kao i dijela kiseljačke općine. Medutim, sve kasnije aktivnosti boraca Odreda nimalo nisu odgovarale čelnicima HVO-a u Kiseljaku, čiji je jednonacionalni Krizni štab donio odluku o "zabrani izvođenja napadnih borbenih djelovanja sa teritorije općine". Od tada su lokalne jedinice HVO-a sprječavale prolaske, a posebno aktivnosti na eventualnoj deblokadi Sarajeva preko Kobiljače. I, kad se očekivalo eventualno zajedničko djelovanje u akcijama prema četnicima,

Ivica Rajić, tadašnji zapovjednik HVO-a Kiseljaka, otvoreno je rekao da "na području općine Kiseljak ne dolazi u obzir nikakva institucionalizacija i jačanje jedinica TO". Svjesni inferiornog odnosa postrojbi HVO-a u borbi protiv četnika, 10. jula 1992. godine formiran je Odred II iz sastava tadašnjeg TO, koji je "pokrivao" sjeverni dio općine, odnosno Bilalovac i Gromiljak. HVO je to okarakterizirao kao "pripremu napada na hrvatsko pučanstvo", pa je 5. augusta 1992. godine zauzeo SJB Kiseljak, a 8. augusta postavljeni su punktovi HVO-a i tadašnje TO. Postrojbe HVO napadaju bošnjačko selo Topole, ali su ih vratili borci tadašnjeg TO. Istoga dana, u Brnjacima, prilikom sklanjanja barikada i sklapanja primirja, postrojbe HVO-a uhapsile su tadašnjeg komandanta TO Kiseljak i prebacili ga u busovački zatvor. Uslijedilo je plansko razoružavanje pojedinaca i manjih jedinica TO, a sve pod izgovorom "dobrih komšijskih odnosa". Od 18. do 25. januara 1993. godine Odred II, uz pomoć ostalih jedinica iz drugih općina, oslobada oko 45 kvadratnih kilometara ove općine, na koju su, pod zapovjedništvom Tihofila Blaškića, žestoko napadale postrojbe HVO-a. Bez ikakva povoda, 18. aprila 1993. godine ekstremisti HVO-a napali su sela Rotilj, Višnjicu, Gomionicu, Jehovac, Behriće i Svinjarevo. U Rotilju je ubijeno sedam civila, u Višnjevici deset, u Gomionici tri, a prilikom napada na selo Tulice strijeljano je deset civila, dok su dvije starije žene spaljene u jednoj kući. Napad na Grahovce izvršen je između 13. i 16. juna 1993. godine, a akcijom je rukovodio Ivica Rajić, koji je prije napada, isto kao i u Stupnom Dolu kod Vareša, svojim bojovnicima izdao naredbu da se ima sve poubijati. U ovome selu ekstremisti HVO-a ubili su 64 civila, a veliki broj odveli u logore. U napadu su sudjelovali i četnici iz pravca Kobiljače.

Prema izjavama preživjelih svjedoka, na području Grahovca nalazi se zajednička grobnica koja je locirana pokraj kuće Ahmeda Duharkića. Pristup ovome selu još nikome nije dozvoljen, čak ni predstavnicima MKCK... U

napadu na Žeželevo i ostala sela oko Čubrena, ubijeno je dvanaest civila.

Bošnjake su hapsili, ubijali, silovali i u ostalim dijelovima kiseljačke općine, a njihovu imovinu pljačkali i palili. Do danas se ništa ne zna za sudbinu 91 Bošnjaka iz Kiseljaka.

Formirano je više logora za Bošnjake, i to u pošti, staroj zgradi SO Kiseljak te selu Rotilju, koje je posjetio Tadeush Mazowiecki. Tih dana u Rotilj je dovedeno oko 1.800 Bošnjaka.

Košarkaško igralište u džamiji

Na području Kiseljaka prije rata bilo je 11 džamija i 22 mesdžida. Sačuvane su dvije džamije, i to pod kontrolom bošnjačkih vlasti. Ostale su porušene ili znatno oštećene. Džamija u Bukovici je na teritoriji pod bošnjačkom kontrolom, ali su je Hrvati gotovo potpuno uništili, kao i onu u Solakovićima, a porušena je i najstarija džamija, iz 15. vijeka, u Han-Ploči, te u Duhrima, Hercezima i Višnjici, koje su Hrvati srušili poslije potpisivanja Vašingtonskog sporazuma. Prije rušenja, džamija u Gromiljaku služila je kao košarkaško igralište!?

Porušena je i džamija u Kiseljaku, kao i dva objekta Islamske zajednice.

Džamiju u Bilalovcu, odnosno Dugom Polju, koja je otvorena 17. augusta 1991. godine, od većeg oštećenja spasile su časne sestre iz obližnjeg samostana.

U centru Kiseljaka nedavno je srušen Sjeranića (Salomov) han, sagrađen 1872. godine, poznat po multikulturalnoj urbanistici. Na njegovu mjestu danas prave zgradu Općine, odnosno Dom poginulih bojovnika HVO-a. Grafit "Smrt balijama i izdajicama" precrtan je na zidu jedne zgrade.

Jedna od prvih jedinica boraca iz Pazarića kreće u akciju: maj 1992. godine

Predsjednik predsjedništva Alija Izetbegović u posjeti borcima na sarajevskom ratištu Žuč u ljeto 1992.: Prvi s njegove lijeve strane Ramiz Bejić, pa Mustafa Hajrulahović Talijan, s njegove desne strane Safet Zajko i Enver Šehović

Mustaja Borović (prvi slijeva) i Galib Hodžić, komadant 182. vbr. (prvi zdesna) sa borcima na Grepku u jesen 1992. godine

General Mustafa Hajrulahović Talijan sa borcima na liniji prema Mrkovićima: februar 1993. godine

Dževad Hanjalić sa prijateljima na Grepku u ljeto 1993. godine

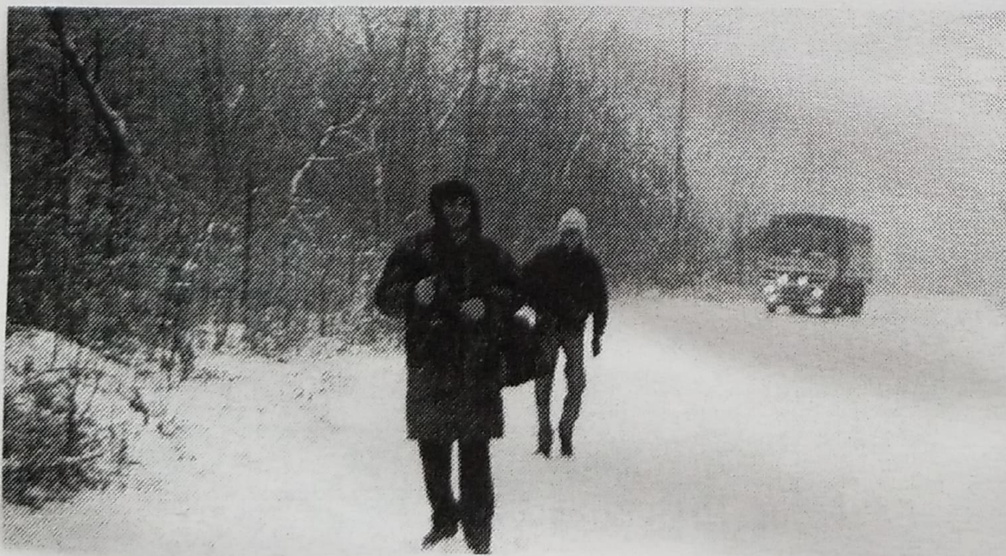

Prva odbrambena linija na Jabuci prema Rogatici i Goraždu

General Jovan Divjak sa borcima na sjevernoj strani sarajevskog ratišta: decembar 1993. godine

Novinar Šemso Tucaković u februaru 1993. godine na Bosanskoj međi kraj Trnova

Fuad Kovač i Nermin Butković na Igmanu u martu 1994. godine

Sve torture ekstremista HVO-a i HV-e osjetili su i na svojoj koži otac i sin Kmetaš iz sela Druženovići pokraj Prozora

Edin Hadžiahmetović, komandant Diverzantske grupe "Britve " iz Hrasnice: mart 1994.

Pukovnik Nedim Alagić Peda, brigadir Zaim Bešević i general Hamid Bahto na Bjelašnici u ljeto 1994. godine, pred Bahtin odlazak u Goražde

Komandant Bošnjačke brdske brigade Selim Hamzić na Igmanu u maju 1994. godine

U jednoj od baza Bošnjačke brdske brigade na Igmanu maja 1994. godine

Trnovski diverzanti na Igmanu u maju 1994. godine

Borci 105. mtbr. na igmanskom Ajišniku u martu 1994. godine

Komanda 49. istočnohercegovačke bbr. u maju 1994. godine

Mustafa Borović sa Pidžijem (drugi s lijeva), komandantom diverzanata 109. brdske brigade u Tarčinu: novembar 1995. godine

Fuad Kovač i Mustafa Borović u mostarskom razgovoru sa generalom Rasimom Delićem: maj 1994

Armijski general Rasim Delić prvi put pred strojem boraca 49. istočnohercegovačke brigade (Gačani i Nevesinjci): maj 1994.

Ibrahim Hukić, komandant 309. bbr. iz Kaknja, brigade koja je dosta vremena provela na Vozući: proljeće 1994.

Borci Prvog sokolačkog bataljona u rejonu Kruševa kraj Olova

Sa borcima prvog Sokolačkog samostalnog bataljona

Ranjeni fotoreporter Ljiljana Fuad Fočo na Crnoriječkoj visoravni: 24. juli 1994. godine

Sa borcima iz Breze na Crnoriječkoj visoravni, odnosno u komandi. Drugi zdesna je komandant 304. brigade Mirsad Begić. Drugi slijeva Fuad Kovač, a pored njega novinarka Ljiljana Murisa Škapur: oktobar 1994. godine

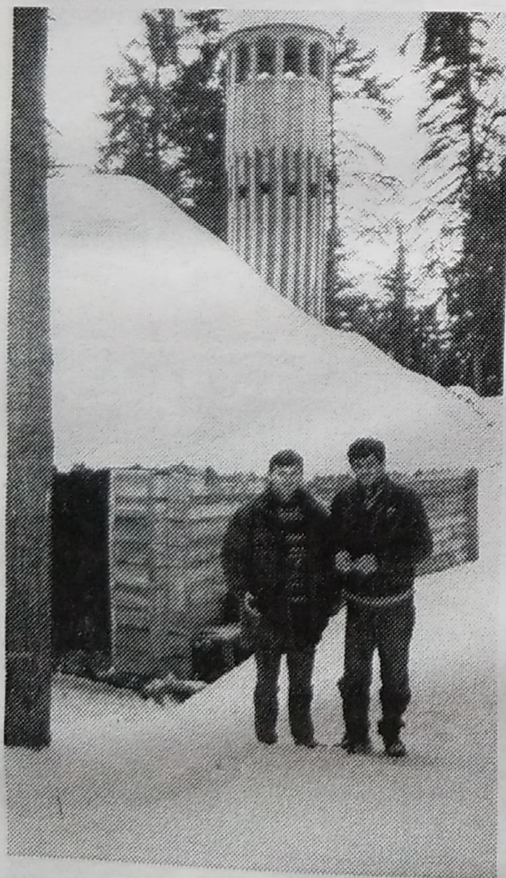
Sa Mujaginim sovama na prvoj liniji (Crnoriječka visoravan): oktobar 1994. godine

Sa grupom boraca Prvog korpusa na Proskoku (Trnovo) kraj tenka kog je uništio Osman Đuderija, iz fočanske brigade

General Ramiz Dreković, komandant Četvrtog korpusa, sa komandantom ove Brigade Nusretom Šahićem na postrojavanju novoformirane Prozorske brigade u Šćipima kraj Prozora: zima 1995.

Mustafa Borović i Fuad Kovač pored džamije na Igmanu u zimu 1995. godine

Dr. Murat Đuderija u Ratnoj bolnici "Igman" iznad Dujmovića ukazuje pomoć ranjenom borcu na Treskavici

Autori na Đevigradu (Treskavica), odmah ispod Đokinog tornja (Mala ćaba) u jesen 1994. godine

Na Visočici (Crveni kuk 1730 m/nv) sa borcima bataljona "Sutjeska" iz sastava 82. bbr: ljeto 1994. godine

Zaim Bešević, Vuk sa Zelengore sa rahmetli Zaimom Imamovićem na Bijeloj lijesci (Bjelašnica) u ljeto 1995. godine

Zijo Kovačević (slijeva na desno), Fuad Kovač, Nedim Alagić Peda, Zaim Bešević i Hajdar Kovačević na Mesnici ispod Đevigrada, odmah nakon oslobađanja Đokinog tornja na Treskavici

Zaim Imamović (prvi slijeva), Emir Redžović, komandant 4. viteške brigade iz Hrasnice (u sredini) i komandant 705. brdske brigade iz Donjeg Vakufa na komandnm mjestu na Zoranskom vijencu na Igmanu: ljeto 1995.

Mustafa Borović sa Zaimom Bešević̌em pred akciju oslobađanja Male ćabe

Fočanski borci i članovi komande 182. viteške brigade poslije akcije pred svojom bazom u Sinanovićima: proljeće 1995. godine

U komandi na Gluhači pod Treskavicom: prvi slijeva Zaim Imamović, general Ramiz Dreković (u sredini) i novinar Mustafa Borović

Transport ranjenika sa Treskavice u ratnu bolnicu Suhodol kod Tarčina za vrijeme deblokade Sarajeva

Fotoreporter Fuad Fočo (prvi slijeva), Hadžem Hajdarević, Mustafa Borović i Fuad Kovač sa pilotima i kopilotima pored helikoptera na Bjelašnici u zimu 1995. godine

Pukovnik Zaim Bešević i major Galib Hodžić, komandant 182. viteške brdske brigade na položaju na Bjelašnici u društvu sa novinarom Mustafom Borovićem

Ranjenik Osman Džafić nakon evakuacije helikopterom iz Goražda u sarajevsku bolnicu: april 1994.

Fuad Kovač (u sredini) zajedno sa borcima "Crnih labudova" odmah nakon oslobađanja Vozuće: 14. septembar 1995.

Šoferi iz GLOC-a u Krupi, koji su vozili hranu i MTS na Grebak 1992. i 1993. godine

General Salko Begić, komandant RV PZO BiH

General Atif Dudaković sa Alijom Izetbegovićem u Bihaću

Mustafa Borović u komandi 511. sbr sa komandantom Mirsadom Sedićem i Senadom Avdagić, načelnicom informativne službe u ovoj brigadi

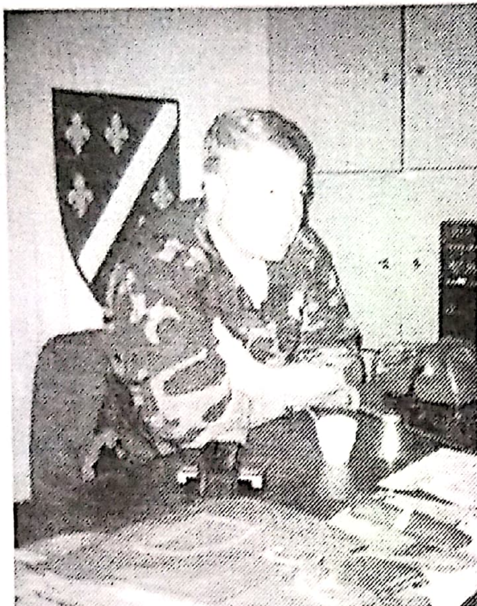

Komandant 505. vbr raportira u Bužimu Aliji Izetbegoviću

Borci 511. sbr. u Bosanskoj Otoci, mjesec prije njenog oslobađanja

Hamdo Delalić, komandant 503. slavne brdske brigade

Brigadir Fikret Ćuskić u tek oslobođenom Ključu

Mustafa Borović sa kolegama iz Informativne službe Petog korpusa u Bihaću

Sa Nijazom Miljkovićem, komandantom 506. brigade

Mustafa Borović sa Grobarom, komandantom diverzantske grupe

Fuad Kovač na šehidskom groblju poginulih Gačana u Mostaru

U ARK-Centru u Konjicu - Operativna sala Generalštaba VK JNA: novembar 1995.

HEROJI I SUDBINE

(Novembar 1993.)

LEGENDA O HEROJU HASANU BRZOM

Sa zavijanog Igmana gledam bjelinu ispred sebe. Na jahorinskoj Košuti svijetle četnički radari i kupole (centar veze). Ispred nje, namrgođeni Crni vrh, koji su mnogo puta osvajali borci Armije BiH i napuštali. Desno, bosanska međa, Rogoj. Grebak se nazire samo jednim dijelom.

Bože, koliko teritorije, koje prostranstvo je nepotrebno izgubljeno!?

Dok gledam poznate mi vrhove, kao da očekujem da se odnekud, iz šume, pojavi kolona izbjeglica i vojnika iz Goražda i legendarni Brzi. Oni su dolazili i pod najtežim uvjetima. Donosili ranjene. Dovodili gladne i iznemogle u potrazi za hranom. Vojska je dolazila po MTS i svoja uobičajena sljedovanja.

Historičar u historiji

Tog istinskog heroja Goražda, Hasana Turčala, zvanog Brzi, koji je više od stotinu puta predvodio konvoje spasa prema Grepku i nazad, prvi put sam sreo negdje 1986. godine na Tjentištu. Bio je seminar u hotelu "Sutjeska" za prosvjetne radnike koji su podučavali djecu jugoslavenskih gastarbajtera u SR Njemačkoj, u tzv. dopunskim školama. Hasan ih je učio historiji. Više se nismo viđali. Gotovo sam ga bio i zaboravio.

Drugi put sreli smo se u ratu, u njegovim rodnim

Orahovicama, pobliže zaseoku Zorovićima. Bio je drugi dan maja 1992. godine. Sa kolegom Šemsom Tucakovićem i učiteljem Sulejmanom Drecom, želio sam se iz Goražda prebaciti na slobodnu teritoriju Foče, u mjesnu zajednicu Jabuka. Znali smo da se tamo još uvijek nalazi dosta Fočaka i vojnika pod oružjem. Nismo znali puta kroz opasne četničke teritorije, ali mi je rahmetli otac, koji je Drugi svjetski rat proveo ovdje u muhadžirluku, pričao da postoje sigurni putevi i da se i tada išlo do Jabuke i Sarajeva po so i hranu. Naravno, tu je bio Haso da nas provede. Istančanog sluha, spreman da reagira na svaki šum, kretao se poput srne. Izviđao je u pokretu. Lagahno je koračao, a bilo ga je nemoguće pratiti. Običavao je reći da mu je to navika iz djetinjstva. Iz Orahovica je, do škole u Prači i nazad, svaki dan pješačio po petnaestak kilometara. I u 45. godini ostao je nevjerovatno brz i pokretljiv. Zato su ga prozvali Brzi.

Cijeli rat smo se susretali. U početku, dolazio je, sa manjim grupama suradnika, u Jabuku i na Grebak, gdje smo se nas trojica već uključili u odbranu zemlje, a kasnije se taj broj neprestano povećavao. Štab TO u Jabuci raspolagao je većim količinama municije namijenjene fočanskom ratištu, ali je ona kasno stigla, pa smo je, preko Hase Turčala, počeli prebacivati do Goražda, koje se tada nalazilo u okruženju i bilo bitku života. Samo u maju i junu 1992. godine, u najtežim momentima za opkoljeno Goražde, Haso je na svojim leđima, putevima samo njemu znanim, unio oko 150 hiljada metaka, veće količine lijekova, infuzija koje su bile dragocjene ranjenim borcima. Nosio i bio sretan, jer je znao da čini velika djela. Na leđima i ramenima mu je izraslo, kako naš narod ima običaj reći, divlje meso od tereta koji je u ruksaku nosio, a to nikada nije bilo ispod jednog sanduka municije i drugog MTS-a.

Brz kao čigra, uspijevao je da bataljonom, čiji je bio komandant, izvršiti i sve druge zadatke koje je postavila komanda Prve drinske udarne brigade i neustrašivi komandant kapetan Zaim Imamović.

"Nema spasa bez Hasa"

Radio je danju i noću, bez odmora i trenutka predaha. Odbranio Klek i Orahovice, osvojio Borovac, a više puta i gotovo neosvojivi Stolac. Istinski heroj Goražda izdržavao je sve napore, odrađujući u strogoj tajnosti najpovjerljivije poslove. Sve planove, zadatke i zajedničke aktivnosti koje je planirala komanda u Goraždu prenosio je sa najvećim stepenom odgovornosti na Grebak, tu ih pojašnjavao i razrađivao sa oficirima Prve fočanske brigade na Grepku ili bi važne informacije prosljeđivao na Igman, u Visoko ili Sarajevo.

Nakon deblokade Goražda, ujesen 1992. godine, pri čemu je imao neizmjerno veliku ulogu, koridorom spasa ili kako su ga često zvali "Ho Ši Minov bosanski put", krenule su rijeke izbjeglica iz istočne Bosne, a "bez Hasa nema spasa". Ponovo je maksimalno uložio sebe i pomagao napaćenopm narodu. U gradu u kome ništa nema, svakom nešto treba. "Haso, dina ti, donesi mi lijekove za dijete", "Ponesi ovo pismo", "Kupi mi malo duhana, šećera ili kahve", govorili su mu tamo, a on želio svakom učiniti. Nije žalio truda, vremena, niti svojih nogu. Više od 100 puta prevalio je tim planinskim bespućima, po 40-50 kilometara u jednom smjeru, i ponovo se vraćao sa nosačima hrane.

Nikad u konvoju koji je on vodio nije bilo zalutalih, ostavljenih i slično. Kad je on vodio narod, čas je bio na čelu, čas na začelju kolone, pa, opet, na čelu. Za svakog lijepa riječ, riječ podrške - da se izdrži, da se ne poklekne i zaostane za kolonom. To znači smrt ili od snijega ili od dušmana. O tome sam se naslušao priča i priča...

Kako to obično bude kod nas Bošnjaka, čim se neko svojim djelima izdigne iz mase, postane omiljen i cijenjen među borcima i narodom, započnu spletke i podmetanja. Odnekud iz sjene, zlobnici za koje niko nikada nije čuo da su uradili neko junačko djelo, započeli su ogovaranja i optužbe najcrnje vrste, što je ogorčilo Brzog i sve dobronamjerne ljude koji su

ga poznavali. Takva priča, posredstvom jednog goraždanskog kriminalca i mešetara, stigla je i do jednog sarajevskog sedmičnika. I, to ga je porazilo. Nikako nije mogao povjerovati da mu se tako odužuje narod kome je podredio sve, mada je kao vrstan historičar znao da to u ratnim situacijama nije nikakva novost. Heroji se ruše od Sparte i Atine, od Egipta i Rimske imperije, pa kroz noviju historiju, sve do komunizma i najnovijih dana, po geslu da "revolucije gutaju svoju djecu".

Zbog toga se jedno vrijeme bio potpuno povukao u sebe i svoje Zoroviće, kontaktirao samo sa Zaimom i najbližim prijateljima i suborcima, a preko Kacelja (1.740 m) prelazio samo kad su ga njegovi najbliži i istinski prijatelji zamolili da to uradi ili odradi neki važniji zadatak za opkoljeno Goražde.

Posljednji put vidjeli smo se negdje u maju ove godine. Četnička ofanziva na Goražde bila je u punom jeku. Na Kacelju, ključnom mjestu na putu spasa, friško su prokopani putovi, po njima raspoređeni tenkovi, sve sa ciljem da se spriječi dotur hrane i MTS-a u Goražde... Odsječeni, bez mogućnosti povratka u svoj grad, u logističkoj bazi IBOG-a, odmah u zaleđu Grepka, nalazilo se više hiljada ljudi iz goraždanske enklave. Svi prolazi zatvoreni, a u Goraždu ostale gladne porodice, za koje su nosili hranu. U beznađu, pokušavali su iznaći prolaz kroz obruč ili se samo izležavali na suncu u nekom potoku, raspitujući se za vijesti iz Goražda i hoće li Haso doći. Jer, samo on, uvijek i na svakom mjestu, gdje se najmanje nadaju, može proći kroz četnike. I, baš toga dana Haso je iznenada došao sa svojim pratiocima. Niko se tome nije nadao i u potoku ispod sela Dragomilići prolomio se aplauz, baš kao na stadionu, u zrak su zapraštali rafali... Radosti nije bilo kraja. Svi su se okupili oko njega. On ih je biranim riječima pozdravio i upozorio na ozbiljnost situacije i opasnosti koje vrebaju.

Tada je odveo najsposobnije, svoj posljednji konvoj do Orahovica, a da u žurbi nije ni svratio u rodni dom. Vratio se

sa Kleka, praktično sa kućnog praga, po ranjenike, žene i djecu, starce... Pri povratku, kod škole u Račićima, četnici su ga ubili iz zasjede, zajedno sa svojim provjerenim vodičima Fehimom Kulaševićem i izvjesnim Efendićem...

Neki su sumnjali u tu mogućnost, tvrdeći da su to, ipak, uradili neki "naši", ističući da bi četnici mrtvog Hasu danima prikazivali na "Srni". Uostalom, dragi Allah sve vidi i zna, a makar na Sudnjem danu krivci će morati položiti račune.

Njegovi posmrtni ostaci razmijenjeni su nakon pada Bjelašnice. Zajedno sa pratiocima, pokopan je kod džamije u Pazariću, uz prisustvo nekolicine Goraždana i Fočaka, istinskih prijatelja sa Grepka. Tako je završio svoj životni put jedan od heroja slobodarskog Goražda, a legenda o Brzom živjet će vječno.

(Januar 1994.)

Sjećanje na šehida Mustafu Rizvanovića Muju

SRCEM ZA SLOBODU

Jednostavan i skroman, ponikao iz ljutog hercegovačkog kamena, obdaren dobrotom i ljubavlju prema narodu. Mustafa Rizvanović Muja. Rođen je u Trebinju 1962. godine, a od početka rata pripadnik je Prve slavne motorizirane brigade. Hrabar i neustrašiv, na prvoj vatrenoj liniji, gdje je i najviše bio, Muja je uvijek bio među prvima.

Bio je komandir protuoklopne grupe i komandir interventnog voda, a smrt ga je zatekla na dužnosti komandira čete.

Siguran u uspjeh postavljenog zadatka, Muja je sa svojom jedinicom prošao mnoga ratišta i sudjelovao u bitkama iz kojih je uvijek izlazio kao pobjednik.

Evo samo nekih sarajevskih ratišta na kojima je četnike stavljao na muke: bitka za Orlić, bitka za Pofaliće, kota 850, Golo brdo, Žuč... Boreći se za Orlić, u odlučujućim trenucima, djelujući ručnim bacačima raketa, uništio je zloglasno četničko uporište, među borcima poznato kao "tvrđava sa šest prozora", koje je strateški predstavljalo najotporniju neprijateljsku tačku na tom dijelu vatrene linije. Zatim, preciznim pogocima likvidirao posadu neprijateljske "prage", koja je tokom posljednje četničke ofanzive na platou Žuč djelovala iz pravca Perivojske kose.

Ni pogibija brata Samira, koji je, također, bio jedan od velikih branilaca Sarajeva, nije ga pokolebala. Svim srcem je želio što prije slobodu i mir svima koji su za Bosnu i Hercegovinu, da njegovo dvoje maloljetne djece i sva djeca BiH rastu kao ostala djeca svijeta.

Na Žuči je i ostao...

(Mart 1994.)

Asim Bašić, svjedok stravičnog četničkog zločina u Gacku

KAKO SAM STRIJELJAN...

Krvavo ljeto 1992. godine u Gacku. Četnici pokazaše svoje pravo i staro lice. Sve dojučerašnje komšije, kumove i prijatelje gatačaki četnici pozatvaraše, pobiše ili protjeraše sa svojih vjekovnih ognjišta. U tami gatačkog masakra ostali su mnogi sa trajnim ožiljcima.

Dobro se znaju dželati i njihove žrtve.

Asima Bašića iz sela Bašići (Fazlagića Kula) Gačani dobro poznaju. Tragičar i sretnik, u isti mah. Jeza i strah ulaze u kosti kad Asim priča. Ali, nerado govori o tome šta su četnici njemu i njegovim rođacima uradili ljeta devedeset druge.

Rane po njegovom tijelu i u duši nikad neće zacijeliti.

"Četnici su prethodno sproveli žene, djecu i starce prema Makedoniji, na put bez povratka. Odrasli muškarci kovali su plan kako da se izvuku iz četničkog obruča", počinje potresnu priču Asim Bašić.

"Kao izvidnica, prvi su prema Stocu krenuli Enver Bašić Pinjo, Kemo Jugo i Šaban Saiti. Hrana i voda bili su prikraju. Sa još jedanaest rođaka, 5. augusta 1992. godine krenuo sam iz Fazlagića Kule preko planina prema Stocu. Od Bjelašnice do Hrguda išli smo bez problema. Kad smo se približili Berkovićima, bio je 8. august. Četnici su nas primijetili i zarobili. Iz Berkovića su nas prebacili u zgradu stare osnovne škole, pošto su nam uzeli naoružanje, dokumente i novac. Odmah su došli gatački četnici i sproveli nas u SUP. Dobro

sam poznao sve četnike koji su nas vodili: Radmilo Sudžum, Miljan Višnjevac Vili, Slobodan Todorović, Vlatko Doderović, Boško Starović, Blagota Milović i izvjesni Kovačević iz Konjica. Bili su narogušeni i naoružani do zuba. Znao sam da su nas "željno čekali". Htjeli su, moglo se primijetiti, da sav bijes iskale na nama i da nama poture sve moguće laži. Zatvorili su nas u bivši zatvor u Gacku, odakle su nas izvodili jednog po jednog na "saslušanje" kod Vitomira Popića, komandira milicije, i nekog Koprivice. Saslušanje je obavljeno uz vrijeđanja, maltretiranja i udaranja svim i svačim što im se nalazilo pri ruci. Vlatko Doderović, Boško Starović, Blagota Milović i Slobodan Todorović tukli su nas i maltretirali... U zatvoru su nas, uz redovna maltretiranja, držali četiri dana bez hrane i vode. Mislio sam samo na djecu, na porodicu... Po glavi sam "vrtio film" o životu, o sretnim danima u Gacku."

Nakon četiri dana, izveli su ih pred zgradu SUP-a - da im "presude". Presuda - strijeljanje!

Sa rukama na potiljku, deset Bašića i mladića Šemsudina Ćimića sproveli su do kamiona kroz špalir četnika, koji su ih tukli, pljuvali i maltretirali.

"Odvezli su nas u Gatačko polje, kod mosta zvanog Boljuša. Tu su nas postrojili i okrenuli prema zapadu. Znao sam, nema više spasa. A svi smo, ama baš svi, ni krivi ni dužni", priča Asim.

Bio je vreli, 13. dan mjeseca avgusta. Gatačkim poljem počeli su se miješati pucnji i jauci, krv i plač.

"Profesor Dragan Lažetić komandovao je strijeljanjem. 'Bi' Turke!', čuo sam njegov isprekidani glas. Izvršioci su bili sin Koste Buhe, dva brata Samardžića iz Korita, Vlatko Doderović, Boško Starović, Blagota Milović i Slobodan Todorović."

Popadali su u suho korito Mušnice... Neki od četnika išao je od leša do leša i "dopucavao" pištoljem. Bacili su i bombu. Jedan od strijeljanih je bježao. Pucali su za njim. Bio je to

Šemsudin Ćimić... Izgubio sam svijest...

Probudio sam se sav u krvi. Osjećao sam bol u nozi, glavi, leđima... Pokraj mene su ležala tijela mojih rođaka Smaje (rođen 1946. godine), Behke (1952.), njihovog sina Sulejmana (1976.), Džafera Bašića (1921.), Ejuba Bašića (1956.), Edhema Bašića (1951.), Elvira Mika Bašića (1974.), Husnije Bašića (1973.), Šemsudina Ćimića (1962.). Čekao sam da se neko javi. Grobna tišina je hladila krv u mojim žilama. I vrane su osjetile smrt. Vidio sam teško ranjenog Kasima Bašića, ali mu nisam mogao pomoći. Dugo sam puzao. Znao sam, naši su prema jugu, a sa njima spas. Potom sam trčao i osvrtao se iza sebe. Zaboravio sam na bol."

U ljutom kršu Fazlagića Kule, dočekali su ga Kuljani. Medicinsku pomoć ukazali su mu dr. Ćamil Habul i dr. Ibrahim Pašić. Nije im mogao pričati. Rasjekotine po glavi, nekoliko polomljenih rebara, sav u krvi...

Asim Bašić je ostao trajni invalid, ali je, opet, uzeo pušku. I danas u krugu porodice na Dobrinji nerado priča o ovom događaju. Možda bi i želio zaboraviti, ali ne može.

(Mart 1994.)

Rasijana fočanska mezarja

SELAM ĆEŠ MI SUPRUZI I SINU!

Ne znam ni sam zašto, u posljednje vrijeme pohodio sam mezarja fočanskih šehida. Gledajući na brzinu zagrnute humke i primitivne drvene bašluke sa natpisima, kao da sam želio pobjeći od surove stvarnosti i još jednom vidjeti njihove drage likove, prisjetiti se zajedničkih trenutaka i ljepote Grepka.

Čini mi se, nigdje gorih uvjeta za život kao u tim kućicama što podsjećaju na ciganska naselja u predgrađima. Ali, zbog svih čari zajedničkog življenja i ideala što su nas vukli prema Drini, sve nam je to bilo draže od bilo kakvog luksuza i komfora.

Mezarje pod homorama

Na livadi pokraj raskršća, gdje se sa glavne džade odvaja put do hotela "Igman", u sjeni visokih homora, u par redova smješteno je 20-tak mezarova. Svuda bjelina i mir. Nema ni traga divljači. Sa nekih su četnici počupali drvene bašluke sa imenima. Većinu natpisa nagrizlo je vrijeme.

Čitam imena i prisjećam se.

Za nama kao da je čitav život, a upoznali smo se tek u ovom ratu.

Muhamed Divović, Remzija Čorbo, Sead Konaković, Uzeir Karović Zelac, Zijo Nikšić, Zijo Čorbo... Posljednja tri imena podsjećaju me na tešku bitku na Šiljku i Hojti, dan uoči pada Bjelašnice. Borba se vodila duže od pet sati, neprekidno,

a sav teret podnio je "Jahorinski bataljon". Uvečer, kad smo "sabirali" rezultate, ispostavilo se da imamo devet mrtvih i otprilike toliko ranjenih, dok su se četnički helikopteri spuštali 5–6 puta na Hojtu i odvozili njihove mrtve i ranjene. Braća Begović, Samir Kokić i Ismet Šorlija pokopani su na licu mjesta, Razim Muslin Ćaze nestao je (najvjerovatnije su ga odvukli četnici), a ostale smo iznijeli i ovdje pokopali. Hamo Čorbo je tada gorko plakao nad mrtvim bratom Zijom i od te žalosti nikada se nije oporavio. Kažu mi da je kasnije djelovao totalno izgubljeno. Nažalost, i sam je stradao u Uzdolu kod Gornjeg Vakufa. Ziji Čorbu je PAM raznio glavu, Zelca je razbila detonacija, a imao je i mali geler u kičmi. Njegov trogodišnji sin nedavno je u Zenici sa velikim zanimanjem gledao moju uniformu. Kaže: "Mama, jel'de da moj babo ima 'nako odijelo? A kad će doći babo, što ga nema?" Čovjeku dođe da vrisne. Koliko ovakve djece zbog ludog Radovana i Slobodana i njihovih fašista sa brda uzalud iščekuje svoje najmilije?

Na igmanskom mezarju je i nekoliko praznih humki. Kažu, borci 101. mtbr. odnijeli su svoje šehide i pokopali ih u Sarajevu. Nažalost, moje suborce Fočake nema ko ni da nosi, niti drugdje sahraniti...

Pokraj džamije u Pazariću

Sticajem okolnosti, početkom rata boravio sam u Pazariću. Pokraj džamije bila je obična ledina. Sada, nema mjesta za sahranjivanje. Pričao sam o tome sa jednim mještaninom. Reče mi, ali više za sebe: "Sinko, ovo su ti Krajišnici potpodili, a Pazarićani i Fočaci napunili!" I, zbilja je tako. U vrhu greblja, sve šehid do šehida iz Foče. Zijad Zijo Hanjalić, Munib Korjenić Mungos, Mirsad Granov, Amil Čolpa, Ado Čankušić, Midhat Hanjalić, Fehim Kulašević, Haso Turčalo, Irfan Ljubinac, Fikret Hanjalić...

Bože, koliko heroja na jednom mjestu?! Sve borci Fočanskog bataljona 82. brigade, pali na Proskoku iznad Dejčića, i to - po

mišljenju mnogih - najbolji. Svaki od njih - priča za sebe. Čovjeku se srce steže kad vidi koliko ih je. Istovremeno, prisjeti se onih ružnih priča i mita o Fočacima u Sarajevu i okolini, pa pomisli o tome jesu li zbog njih smireni i ovi ovdje, u pazarićkom mezaristanu. Jedini što se javno usprotivio tom načinu razmišljanja, obilazeći ovo isto mezarje, bio je Abdulah Sidran, koji je smogao snage da ustvrdi da Fočaci nisu ono što se o njima priča, a to mu borci Fočanske brigade nikad neće zaboraviti.

Među najčešćim posjetiocima je Ahmo Hanjalić, 65-godišnji penzioner iz Dančića kod Foče. Ne prođe dan, niti ijedan namaz a da ne obiđe ove mezarove i prouči fatihu svojim sinovima Ziji i Fiki, kao i svim šehidima. Treći sin, Suvad, zove ga u Sarajevo. Prazna im nova porodična kuća u Vělešićima. Ali, on živi i dalje kao izbjeglica u jednoj kući iznad pazarićke kasarne. Nekako mu je lakše kad je tu, kod njih, i kad obiđe mezarove.

Sinovi su mu bili zaista pravi momci, neustrašivi borci. Zijo je bio načelnik brigadne artiljerije, Fiko komandir voda. Zijini minobacači i lanseri razarali su sva četnička uporišta od Jakomišlja do Kacelja, od Dobrog Polja do Kijeva... Zbog nadimka Zakareli, a poslije akcije na Previlu i Presjeku, "srneća TV" je u svom dnevniku panično tvrdila da na "najvećem ustaškom uporištu Grebak ima dosta stranih plaćenika – mudžahedina i jedan Talijan po imenu Zakareli". Uvijek je bio veseo, spreman za šalu, da podijeli sve, pa i zadnji dim duhana. Uvijek takav, osim noći uoči pogibije, kad je, kažu, bio zamišljen i odsutan... Četnička granata ubila ga je dok je lično navodio svoje artiljerce sa stijena na Proskoku.

Brat Fiko dao je život za slobodu svoje zemlje, mjesec kasnije, ispod planine Inač kod Kreševa.

Ranim sabahom u Hrasnici

I u Hrasnici je sahranjen veliki broj, naročito oni čija tijela su razmijenjena nekoliko mjeseci kasnije.

Veća polovina je neidentifikovana, tako da se za mnoge neće

nikada znati ni ko su, ni odakle su. Bit će samo "NN iz Foče". Polovinom novembra prisustvovao sam razmjeni tijela šehida sa Bjelašnice. Tijela koja je dovukao UNPROFOR izgledala su stravično, pa se čovjek neminovno zapita i zgrozi kad vidi šta ostane od ljudskog tijela, od junaka kakve znamo za života.

Legendarnog komandanta Fočanskog bataljona Dževada Hanjalića uspio je prepoznati rođeni brat po odjeći i čizmama. Kod njegovog pratioca Rame Rahmana Šilje, koji se ni u najtežim trenucima nije želio rastati od mrtvog komandanta i sam je teško ranjen aktivirao bombu, pronađena je vozačka dozvola, a nekako su indetifikovani Samir Durgut i poznati borac Alić, čijeg imena ne mogu da se sjetim. Dvojicu niko nije prepoznao, a gledajući čeone i jagodične kosti u jednog od njih, učinilo mi se da da bi to mogao biti Edo Šahović, koji je poginuo zajedno sa Dževadom.

Kod druge slične razmjene, čini mi se da su osmerica ostali kao NN. Četnici su namjerno otezali razmjenu, pa su tijela u takvoj fazi da ih je teško prepoznati.

Rat je sve promijenio, pa i vrijeme dženaza. U Hrasnici se to radilo u rani sabah. Na Dževadovoj dženazi bilo je malo svijeta. Uglavnom, rodbina i prijatelji, mahom iz Miljevine i okoline. Kiša je uporno padala, a njegovih suboraca, koji bi život za njega dali, nije bilo. Oni su daleko, na frontu u Dusini kod Fojnice. Supruga i 7-godišnji sin Avdo su u muhadžirluku u Holandiji, a njima je rahmetli Dževad uputio posljednje riječi: "Poselamite mi suprugu i sina i recite im da ih puno volim"!

Inžinjer građevine u "Hidrogradnji", graditelj hidrocentrala na Behmi u Iraku i na Drini u Višegradu, komandant Dževad bio je istinski heroj ovoga rata i ponos svih Fočaka. Neustrašiv, pametan, snalažljiv, pažljiv u komunikaciji s ljudima, čak i prepošten za posao koji je radio.

Na Proskok su Mladićevi četnici jurišali u talasima, udarali sa 15 tenkova, baterijama haubica, minobacača, VBR-ova... Dževad je rukovodio odbranom, tukao se momački, korigirao i vraćao linije, ali sa Proskoka nije izmicao. Poginuo je hrabro,

u borbi prsa u prsa, kako i dolikuje komandantu, a sa njim na vječnoj straži ostalo je još 26 boraca iz njegovog bataljona, dok je oko 100 ranjeno. Ali, četnici nisu mogli proći.

Zarobljeni zlikovac sa Ilidže Geza Baroš je već poslije sedam dana borbi priznao da ima više od 500 mrtvih i da Mladićeva garda ubija one koji se vraćaju nazad. Isto je zapisao i ubijeni četnički novinar Branislav Šućur iz Bosanske Gradiške. Punih 17 dana Fočaci su odolijevali svim napadima na Proskok, ali su se posljednji - naredbom Vahida Karavelića - morali povući, pošto su, desno od njih, preko Šabića, prošli četnici i zauzeli Bjelašnicu 1. augusta 1993. godine.

U sjećanju svih boraca s Proskoka, koji su punih 17 dana zadržavali četnike i Mladića na težišnom, tenkovima prohodnom pravcu, ostalo je obećanje Vahe Karavelića, komandanta 1. korpusa, da će rahmetli Dževad i cijeli bataljon biti odlikovani "Zlatnim ljiljanom", ali taj "ljiljan" nikako da stigne, kao što nije stigao ni do jednog borca iz istočne Bosne. Ali, stigao je do civila Hadže Efendića. No, to je problem za sebe.

Šta reći na kraju? Obilazio sam mezare šehida koji su svoj život dali za slobodu naše Bosne, i to samo u jednoj bici. A koliko je onih što padoše na drugim mjestima i u drugim bitkama?! Prema nekim evidencijama, to je, do sada, oko 760 boraca iz Foče, a njihovi mezari rasuti su svuda po našoj bosanskoj zemlji. Uz fatihu što im proučimo ponekad, neka i ovo malo riječi bude podsjećanje na njih, da se pamti i ne zaboravi.

(Mart 1994.)

Među četnicima u Borču

260 DANA U ZEMLJI

Ostavši iza neprekidnih kolona beskućnika koje su bezglavo išle prema slobodnim teritorijama Konjica i Sarajeva, troje Bošnjaka iz Borča, Muharem Mahir, njegova majka Hankija i Nedžad Salčin, nemoćni i bez hrane, s vjerom u Allahovu pomoć, lutali su 260 dana bespućima znajući da ih traže četnici. A smrt, znali su to dobro, prijetila je od dojučerašnjih komšija, kumova sa Čemerna, iz Vrbe, Bodežišta... Po njima je polahko padao mrak boračkog džehennema, topile su se nade...

"Bio je 15. oktobar 1992. godine", sjeća se tih dana Nedžad Salčin, momak dvadesetih godina. "Od Bošnjaka Borča, Gacka, Zelengore, Trebova i Vučeva, mi smo ostali sami. Muharemovu majku je boljela noga, pa nije mogla ići, a zakopali smo Hankijinog muža Ramu, koga su četnici tih dana ubili iznad sela Šipovica. Zato smo dugo ostali u Borču i ušli u klopku iz koje se nismo mogli izvući."

Tih dana okončavala se četnička ofanziva. Pored domaćih, došla su i dva četnička korpusa. To je bio finiš etničkog čišćenja na području gatačke općine. Generalno pretresli Borač i sve popalili. Prvo, šumu, kako bi pohvatali žene i djecu. Toga se Nedžad Salčin dobro sjeća: "Imali smo dva konja, pa smo po našim zapaljenim kućama prikupljali hranu. Kretali smo se noću, a danju smo, duboko u šumi, očekivali sumrak, pa kretali u potragu za hranom i odjećom. Četnici su pljačkali danju, a mi smo, išli gotovo istim putom. Ne daj

Bože, da su nas tada primijetili... Gledali smo spaljene i porušene kuće u Borču. Od Osnovne škole ostale su samo zidine. Četnici su našu imovinu odvozili u Čemerno... Napravili smo zemunicu. Čuvali smo hranu duboko u zemlji. Imali smo i izvor u zemlji. I tranzistor. Ali, fizički smo bili odsječeni od svijeta. Te zime dva puta je pao veliki snijeg u Borču. Nismo smjeli ostavljati tragove, pa smo išli na "krpljama"... Vidjeli smo četnike kako, početkom novembra, u selu Igri kolju u snijegu tri starice. Ostavili su ih dok su ječale... Duge su nam bile noći, a napolju je bilo jezivo na 1. 500 metara nadmorske visine. Danima nismo ništa pričali. Pucketanje vatre nas je vraćalo... Klanjali smo teravije i sve namaze, te postili... Sedmog dana od Kurban–bajrama desilo se čudo. Pred naša vrata došla je ovca; zalutala... Tako smo imali i kurban."

Dani su prolazili. I proljeće došlo. Hrane im je nestalo. Bili su pri kraju snage. Odlučili su krenuti tek 2. jula 1993. godine. Sa vjerom u Allaha, dž. š., plakali su i išli... Noću su prolazili kroz četničke položaje, pa su morali sjeći žicu. I, niko ih nije opazio. Kod Dragomilića naišli su na sunarodnjake. Sprva im nisu vjerovali... Poslije je bilo suza. Četvrti dan su stigli u Trnovo.

Nakon 260 dana čamotinje u bespućima Borča, popili su čaj... Donijeli su i nešto stvari koje ih podsjećaju na rodni kraj... Ali, kako kaže Nedžad, samoću su zamijenili čežnjom za rodnim krajem.

(Juni 1995.)

Starica Emina Džemailović nikad neće zaboraviti zloglasnu Kasindolsku ulicu

KAKO JE UBIJANA STARA UČITELJICA

Bračni par Mustafa i Emina Džemailović živjeli su i radili na Ilidži 35 godina kao učitelji. Sin Seadin sa suprugom i djecom bio je zajedno s njima u porodičnoj kući, a u Ilijašu kćerka Zemira i zet Emir Fazlić, koji je odmah na početku agresije uhapšen i protjeran. Sin Seadin je u posljednji čas sa porodicom uspio pobjeći u Sarajevo. U svojoj porodičnoj kući, u ulici 25. novembra, broj 18, 15. maja ostali su sami.

"Nemam riječi da opišem kako nam je bilo tih dana i mjeseci na Ilidži. Da Bog sačuva. Bošnjaci su svakodnevno proganjani, hapšeni i ubijani. I ako kažem da sam svašta gledala, neću ništa novo reći. Straha je bilo i previše. Danima nismo smjeli izlaziti iz podruma i ispod trpezarijskog stola. Nekoliko puta su nam pretresli kuću tražeći oružje koje nismo imali. Ispitivali su nas i nosili sve što im se svidjelo", priča Emina Džemailović, potištena zbog tragedije u porodici.

Na Emininom staračkom licu brige pretvorene u bore. Sjećanja od rana i suza. I tišinom govori da zauvijek pamti 10. januar 1993. godine.

"Tog dana, sine moj, u 22 sata, dvojica mladića četnika nasilno su provalili vrata na našoj kući. Opet su tražili oružje. Nije uspjelo naše ubjeđivanje da su predhodni pretresi pokazali da ga nemamo. Predstavili su se kao vojni policajci, te da

imaju naredbu da nas likvidiraju ako nađu ijedan metak ili bilo šta od naoružanja. Zatvorili su nas u jednu sobu, da čekamo dok oni završe. Bila sam prestrašena. Muž me smirivao. To je trajalo dva sata. Čim su izišli iz sobe, ispalili su rafal na nas i nestali. Sjećam se samo da sam dozivala muža, povlačeći ga rukom sebi. Onda sam izgubila svijest", priča Emina.

Nakon dva sata probudila je toplota krvi. Misleći da je njen muž samo ranjen i bez svijesti, opet ga je dozivala. Komšija Srbin čuo je Eminin glas.

"Zamolila sam ga da dođe i da pomogne, govoreći mu da je moj Mustafa teško bolestan. Nisam smjela reći da smo strijeljani, niti sam htjela da on ima neugodnosti, računajući da su zločinci skriveni negdje u hodniku. Komšija je došao."

Kad ih je vidio na gomili i u lokvi krvi, odmah je otišao do hitne pomoći. S kolima hitne pomoći, stigli su ljekari, neki iz policije i vojne komande. Izvršili su "uviđaj" i konstatirali smrt Emininog muža Mustafe...Teško ranjenu Eminu, s osam rana, nasilno su odvojili od mrtvoga muža i odveli u bolnicu između Ilidže i Blažuja. Kad se, drugi dan, probudila iz narkoze, saopćeno joj je da je njezin muž Mustafa ostao na mjestu mrtav i da je "sahranjen uz vjerske obrede na Vlakovu", da je ona operirana i da joj je stavljen fiksator te da će tu ostati na liječenju.

"U bolnici su radile sve moje dotadašnje komšije. Učila sam ih prvim slovima, učila ih da budu dobri i pošteni ljudi... Tu sam boravila dva mjeseca. A onda su se pojavili neki njihovi novinari sa "Srne", među njima i Nebojša Šljivančanin, bivši novinar RTV BiH. Putujući kroz Crnu Goru, pokvario im se automobil u Prijepolju, a popravio ga je moj sestrić, pa se sva naša porodica okupila oko njih, pričala mi je kasnije sestra, jer su znali da dolazi s Pala i da može otići na Ilidžu, da nas potraži", priča starica Emina.

Na Ilidži su srpski novinari saznali da je Emina u bolnici, a da je njen muž Mustafa ubijen. I, kakvog li čuda, obavijestili su njenu porodicu u Prijepolju. Uslijedila je borba porodice da je

na bilo koji način prebace do njih. Trećega marta 1993. godine, uz pomoć UNPROFOR-a, prebačena je do Beograda, sestri, koja je, isto, učiteljica. Ubrzo su stigla Eminina braća i doveli je u Prijepolje. Tamo je, uz neizmjernu pažnju rodbine, liječena, tako da je - nakon 14 mjeseci - opet stala na nogu.

Preko radioamatera uspjela je saznati da joj je sin Seadin s porodicom u Sarajevu, a kćerka Zemira i zet Emir s djecom u Visokom. Željela je njima u Bosnu. Kad su, iz fola, "uhapsili" zločince na Ilidži i "presudili" im, na tzv. Sudu II, kao maloljetnim "delikventima", upućujući ih u vaspitno-popravni dom, kao da su iz trafike ukrali šteku cigareta. Obrazloženje njihove "presude", dokument o izvršenju i priznanju zločina za Haaški sud, poslali su u Prijepolje, na Emininu adresu.

U Prijepolju je saznala da se, preko mosta "Bratstvo i jedinstvo", može ući u Sarajevo. Krenula je i u Sarajevo stigla 22. marta 1994. godine. Usput su joj oduzeli sve stvari, a i presudu zločincima na Ilidži. Računajući da će joj to oduzeti, predhodno je sve fotokopirala u Prijepolju. U Sarajevu je dočekao sin Seadin. Kod njega je boravila do kraja septembra, pa izišla iz Sarajeva da posjeti kćerku i zeta koji su se nastanili u Zenici. Tu je saznala bolnu vijest - da je njen sin Seadin zarobljen u akciji 27. jula na Špicastoj stijeni iznad Sarajeva. Tri mjeseca trajala je borba da sazna šta joj je bilo sa jedincem. Majka, kao majka: nadala se da je živ. Dok, preko Državne komisije za razmjenu, 27. oktobra, nije saznala da će tijelo njenog poginulog sina biti razmijenjeno na Sarajevskom aerodromu. Prvoga novembra ove godine obavljena je dženaza.

Ovdje se završava tragedija učiteljice Emine Džemailović, supruge ubijenog Mustafe, majke šehida Seadina, sa osam rana na tijelu, kao "zahvalnost" nekadašnje djece koje njih dvoje nisu učili tome da budu ubice iz zloglasne Kasindolske ulice.

(Juni 1994.)

Zaim Ćatović je pustio bradu, stavio kokardu i krenuo svojima u Trebinje

POMOZ VAM BOG, BRAĆO!

Nakon što su gatački četnici, 4. jula 1992. godine, 850 Bošnjaka iz Gacka, najviše žena, djece i staraca, kamionima deportirali u pravcu Makedonije, Zaim Ćatović (rođen 1959. godine), iz sela Đeče kraj Bileće, dugogodišnji radnik gatačke Termoelektrane, uputio se, već 8. jula, sa bratom i grupom od 19 momaka u pravcu Bileće. Namjeravali su se probiti do Makedonije.

Njihov plan se, kakve su bile prilike, ni u snovima nije mogao osvariti.

Zajko Ćatović priča o dugom, napornom i opasnom putovanju:

"Odlučili smo krenuti iz Fazlagića Kule. Drugog izlaza nismo imali. Relativno lahko stigli smo do mog rodnog sela Đeče kraj Plane. Tu smo našli sve spaljeno. Nigdje žive duše. Bili smo dobro naoružani, odjeveni u četničke uniforme i sa kokardama na kapama. Imali smo i brade, tako da smo, ne daj Bože, izgledali kao pravi četnici. U selu smo se zadržali pedesetak dana, sa minimalnim količinama hrane i vode. Noću smo odlazili do Fatnice, gdje nam je jedna stara nena ostavljala hranu u dubovinu od pčela, a mi uzimali i opet se kradom vraćali u selo. Ta naša 'krađa' odvijala se samo nekoliko metara od četničkog punkta, pa je i rizik bio velik. Tih dana smo odbili i dva pješačka napada na selo. Nisu više pokušavali", kazuje Zajko svoje hercegovačko putešestvije po mukama.

"Nekad smo tajno dolazili i na Planu, kod kafane Pere Vukoja, koji je tada bio komandir obezbjeđenja za ovo područje. Tu smo saznali da se priprema četnička akcija na Stolac, koja je i izvršena 15. augusta 1992. godine. Već je tada u bilećkom logoru bilo 180 Bošnjaka. Bileća je tada bila prepuna četnika, a komandovao im je Duka Radovanović, komandir milicije, koji je sa svojim istomišljenicima ubijao Bošnjake po Fatnici i ostalim krajevima ove općine", govori Zajko.

Tih dana su Brkići ubili Mahu Đapu, koji je pokušao bježati, a Zajko i njegovi prijatelji našli su ga iznad kuća kako leži sav u krvi. Ubio je Duka sa svojim četnicima još dvojicu Bajramovića, paraliziranog Muju i Tajku (60 godina). Četnici iz Tasovčića ubili su Jašara Avdića na Krivači, te zaklali trojicu momaka i bračni par Babović u Prijevoru. Mnogi nisu ni pokopani. A i Zajkin otac je 107 dana bio u samici, na dva kvadratna metra, zajedno sa Edinom i Sajtom Bajramovićem. Majka i brat su mu bili zatvoreni dva i po mjeseca. Belaj kakav se ne pamti i ne zaboravlja.

Morali su napustiti selo. Nakon tri noći putovanja kršem, ušli su u trebinjsku općinu kod sela Prljače. To je malo selo, tek sa nekoliko bošnjačkih kuća. Došli su uvečer, pred ponoć, i našli ženu koja je plakala. Zajko o tome priča:

"Četnici su joj silom sina Hasana Ćatovića odveli u rezervu, u deset sati izutra, a poginuo je istog dana u četiri sata poslije podne. Nije se nadala da će vidjeti dva sina i tri unuka koji su došli sa nama. Dugo je plakala... Zadržali smo se dva sata. Odatle sam sa bratom mislio tetki, koja je stanovala kod Fabrike alata. Brat me ubijedio da ne idem. Postojala je mogućnost da nas primijete. Odlučili smo da idemo pravo na četnički punkt. Usput smo se i halalili", kazuje Zajko.

"Nosio sam u ruci flašu vode, a oni su mislili da je rakija i da smo pijani. Punkt je bio odmah pokraj Fabrike alata, odnosno pored škole u Gorici."

Četnici su zapjenjeno odgovorili na Zajkin pozdrav

"Pomoz' Bog, braćo!" Taj dan - kakve li slučajnosti ili sreće u isti mah - bio je skup četnika u selu Prljače, a povodom četeresnice od pogibije četnika Zečevića, kome Zajkini drugovi nisu dozvolili da sa grupom četnika uđe u opustošeno selo Đeče kraj Plane.

"Samo su nas upitali odakle idemo. Rekli smo da idemo sa te žalosti. Dodali su da su ga ubile balije i da će ih oni žive 'povatati'. Odgovorili smo im da to obavezno urade."

Izgubili su se u mraku. Tetkina kuće bila je udaljena svega kilometar. Puzili su preko trnja, kupina i ograda puna tri sata. Nisu smjeli pogriješiti. Uokolo Fabrike alata bilo je izuzetno jako osiguranje, a kuća je odmah uz fabričku ogradu.

"U kuću smo ušli pred zoru. Dirljiv je bio susret. Nisu vjerovali da smo to mi... Tu smo ostali par dana i malo se odmorili. Stupio sam u kontakt sa rođakom koji je tih dana bio prisilno mobiliziran u bivšu JNA. Obećao je da će nas sa, smjenom četnika, prebaciti do Vilusa, ali da ne govorim nikome. Tako je i bilo. Krenuli smo autobusom punim bradatih spodoba", priča Zajko Ćatović.

U Lastvi, na mostu, Zajko je ispalio rafal iz "ciganke". Četnicima je bilo drago. Brat mu je drhtao od straha.

Kad su došli na Viluse, obrijali su se i presvukli, te poselamili i halalili sa rođakom, koji se vratio u Trebinje. Produžili su za Podgoricu, a autobusom iz Podgorice kreću prema Prištini i Makedoniji. U mjestu Gazivode, na granici Crne Gore i Srbije, izvode ih iz autobusa...

"Opet problemi. Nismo imali nikakvih papira, osim lične karte. Tu su nas pretukli, uzeli nam novac i vratili nas istim autobusom nazad, kako bi nas predali MUP-u u Podgorici. Po dolasku u Berane, vozači, srećom, izlaze da popiju kahvu. Sa njima i policajci. Koristimo pogodan trenutak i bježimo u noć, te se do Rožaja prebacujemo nekim autom. Za nama je alarmirana potjera."

U Rožaj stižu 26. augusta. Srdačno su ih dočekali i okrijepili. Tu im se pridružuju još dvojica Bilećana, Miralem

Ćatović i Asim Rahić, pa kreću zajedno dalje. Kamionom su se tajno prebacili do Uroševca. Zajko je našao svoju porodicu. Njegovoj sreći nije bilo kraja.

Nakon povratka u Bosnu, duže od četiri mjeseca bio je u logorima HVO-a. Sada je sa porodicom u Jablanici. Angažiran je u jednoj od jedinica Četvrtog korpusa. Kažu da je žestok borac.

(Januar 1995.)

Priča o rahmetli Šefiku Kovačeviću Šefi, heroju i "zlatnom ljiljanu"

HEROJ SA ZELENGORE POGINUO NA CRNOM VRHU

Bošnjački narod pamti svoje heroje. Najviše one koji su prvi stali u njegovu odbranu. Oni su u tim prvim danima agresije najviše i pomogli narodu. U odlučnom trenutku pružili su otpor.

Jedan od takvih je Šefik Kovačević Šefo. Rođen je 3. marta 1962. godine u selu Mješajići, kod Popovog Mosta (Tjentište-Foča). Prije izbijanja agresije radio je u TE "Gacko", a onda se vratio u rodno mjesto. Znao je da četnici nastoje izolirati ovaj kraj kako bi izvršili pokolj nad Bošnjacima prema scenariju iz prošlog rata. Postao je glavni organizator otpora na širem području Tjentišta...

U selu Mješajići na početku rata bilo je petnaestak momaka koji, na srpski zahtjev, nisu predali oružje. Spontano su se okupili oko Šefke Kovačevića. Tada, u proljeće 1992. godine, saznali su da ima još jedna, veća grupa na Vučevu, na čelu sa Ekom Džamalijom, kao i niz manjih grupa, koje su samoinicijativno, bez koordinacije, pokušavale organizirati otpor. Šefo je razmišljao o snažnijem otporu na širem području, te htio uvezati sve grupe i formirati veću vojnu jedinicu. Ali, četnici su već tada kontrolirali dio Tjentišta i putnu komunikaciju Gacko - Foča, te se Šefina grupa dijelom nalazila u okruženju. U tim danima u rodni kraj je iz tzv. JNA došao i

major Zaim Bešević. Sa desetak odabranih momaka, pokušavao je objediniti sve grupe u širem rejonu Tjentišta. Šefi je pomogao da se spoji sa Ekinim momcima. Tako je formirana jedinica od šezdeset boraca.

Tih dana četnici su uveliko pljačkali i palili muslimanska sela. Među prvima je zapaljeno Šefino selo. Šefo je predvodio briljantnu diverzantsku akciju na Košuru. Opkolili su i ubili više od trideset četnika. Prethodno su postavili mine na koje su četnici nagazili s kombijima. Poslije ove akcije povukli su se prema Zelengori.

Prema Grepku i Igmanu

I pored stalne četničke opasnosti, sa borcima iz diverzantskog voda Šefo je dolazio na Tjentište i spavao u hotelu "Sutjeska". Upravo tih dana četnici su sa desetak kamiona ušli u šire područje Tjentišta i zaposjeli strateški važne objekte. Nije se mogla organizirati snažnija odbrana, pa su se Šefo i njegovi borci povukli prema koti sa koje su vatrom mogli kontrolirati uže područje. Kad su četnici prodrli u središte Tjentišta, Šefini momci su krenuli da pomognu stanovništvu koje je ostalo opkoljeno u naselju. U akciji su učestvovali Šefo, Zijo Džamalija, Muhamed Muslić Ćuza, Šefko Ožegović, Dževad Ćerimagić, Salem Čorbo, Hajrudin Ožegović i Esnaf Skenderović. Dok su četnici iskakali iz transportera i kamiona, naši borci su pokrivali teren vatrom, tako da su se svi oni koji su bili izolirani kod Doma uspjeli povući.

Četnici su mislili da ih je napala veća vojna formacija i povukli su se prema Prijeđelu. Enver Kovačević i Zijo Džamalija, da bi pratili četničko povlačenje, krenuli su prema Ćurevu. Poslije višednevnog izviđanja i planiranja, odlučili su blokirati Tjentište sa svih strana kako bi evakuirali svo civilno stanovništvo. Međutim, u jeku priprema, dobili su veće količine oružja, te su odlučili krenuti u ofanzivu i osloboditi širi pojas, Tjentište i sva okolna sela. Operaciju je isplanirao

major Bešević. Ali, na dan akcije, igrom slučaja, ranjen je Sejo Prazina, koji je vodio grupu od 150 boraca (kasnije je i podlegao), te je akcija odgođena. Sutradan je došlo do obrta situacije. Saznalo se da četnici pregrupiraju snage da bi zauzeli Tjentište. Došlo je do velike borbe. Najžešće do tada. Ubijeno je mnogo četnika. Na početku sukoba poginuo je Šefin prijatelj Mika Liković Lika, a Enver Kovačević je ranjen u nogu. Dio boraca, na čelu sa Zijom Džamalijom i Šefkom Ožegovićem, morao se izvlačiti iz okruženja. Nakon višesatne teške borbe, u grupama su se povlačili prema Zelengori. Šefo je sa momcima krenuo na Husad. Stanovništvo su usput prebacivali na slobodnu teritoriju prema Grepku i Trnovu. Bilo je to u oktobru 1992. godine. Sa narodom su dane i noći provodili duboko u šumi...

U februaru naredne godine Šefini borci pridružili su se bataljonu "Sutjeska" i Fočanskoj brigadi (tadašnja 81. brdska brigada).

U Šestom korpusu

Šefo je isplanirao i neposredno učestvovao i u poznatoj akciji na Dobrom Polju, kad je ubijeno dvadesetak četnika. Inače, tih dana i mjeseci na Grepku je bilo žestoko. Četnici su svaki dan ubacivali diverzantske grupe i sukobljavali se sa Šefinim borcima... Ali, uslijedio je Rogoj, Trnovo, te povlačenje prema Dejčićima. Ponovo su išli u neizvjesnost. I opet su gledali kako gore sela. U Dejčićima su dobili naređenje da idu na Igman, gdje im se obratio komandant Zaim Imamović. Istu tu noć vratili su se u sela Ledići, Dejčići, Ostojići i Dujmovići. Jedan bataljon krenuo je prema Treskavici. Susreli su i majora Fehima Bibića, komandanta 81. brdske brigade, koji je pokušavao organizirati odbrambene linije. Već sutradan su četnici počeli sa napadima. Najvatrenije je bilo na Šefinoj liniji. Cijeli dan su četnici napadali. Njihovu liniju nisu uspjeli probiti, ali su probijene druge, te su im četnici došli s boka.

Ponovo su se izvlačili iz okruženja, od kote Šiljak prema Malom polju na Igmanu. Četnici su već bili na Bjelašnici. Ispod planine je gorio hotel "Famos"... U koloni su krenuli prema Pazariću.

Poslije Igmana i Bjelašnice, u sastavu novoformiranog Šestog korpusa, Šefina jedinica krenula je u Voljevac kraj Prozora. Dobili su zadatak da, zajedno sa drugim jedinicama, oslobode Crni vrh. Šefo je sa najbližim saradnicima bio u izviđanju prije akcije. Već sutradan ujutro, sa najboljim borcima, uz podršku drugih jedinica, 29. augusta 1993. godine, krenuo je prema Crnom vrhu.

I dan-danas borci sa oduševljenjem pričaju kako je bilo gledati Šefu dok komanduje i bodri borce. I juriša... U jednom trenutku se motorolom javio sa Vrha. I, to su bile njegove posljednje riječi... Takva dženaza u Voljevcu nije bila zapamćena. Svi su došli. Njegovi borci. I narod kome je pomogao.

(Juli 1995.)

Trideset dva mjeseca od nestanka njegovog sina Saliha u logoru "Kaonik" kod Busovače, otac Rasim Sunulahpašić kazuje o patnjama i bijegu iz kazamata HVO-a

"NEMA GA NI MRTVA NI ŽIVA, A NA MOJE GA OČI ODVELI"

Nije nepoznato da je agresija HVO-a HV od Stoca, preko Mostara do Žepča, pored zatiranja domova, vjerskih i sakralnih objekata, što je najtragičnije, prouzrokovala smrt i misteriozan nestanak velikog broja Bošnjaka, za čiju se sudbinu do danas ništa ne zna. Bezbrojna pitanja takve sadržine upućena MKCK i predstavnicima hrvatske strane, ostala su bez odgovora. Porodice nestalih svakodnevno obijaju vrata raznoraznih institucija da bi nešto saznali o svojim najmilijima, makar i informaciju da su ubijeni, kako bi ih dostojno pokopali.

Hapšenje

Rasim Sunulahpašić, 53-godišnjak iz Lončara kod Busovače, od 17. aprila 1993. godine ništa ne zna o nestalom 23-godišnjem sinu Salihu.

Kako je bilo krvavog proljeća devedeset treće godine, o tome uplakani otac Rasim kazuje:

"Tih mjeseci naše selo bilo je u okruženju od Viteza, Kubara i Kaonika, sa svih strana... Ustaše su, pod izgovorom da traže oružje, obijali i pljačkali kuće Bošnjaka. Bili smo

slabo naoružani, a naša omladina bila je na drugim ratištima i dolazila je rijetko na odmor. Izvukao sam, 10. aprila, dio porodice u Zenicu i ostao u selu sa suprugom i sinom Salihom. Tog dana uhapšeni su Fuad Kermo i još jedanaest momaka između Lončara i Vrhovina, bez ikakvih saznanja što je bilo s njima. Sve je to bilo "maslo" zločinca Miroslava Brale, koga su zvali Cicko. Tih dana se moj Salih vratio sa maglajskog ratišta, a bio je borac 333. brdske brigade, današnje 733. Otišao je, 15. aprila, kod djevojke u Zenicu. Bili smo iznenađeni kad se pojavio u podne, govoreći da je Zenica u blokadi i da se odmah vratio kako se ne bismo brinuli. Nismo znali šta se zbiva u selu... Vidjeli smo kola hitne pomoći HVO-a. Zapucalo je, a narod se uspaničio. Znam da je tada zapovjednik HV bio neki Mario. Nas osam i sin Salih tu noć proveli smo vani. Ujutro smo se vratili kući i malo sjeli", priča Rasim.

U međuvremenu, došao je komšija. Rasimova žena vidjela je trojicu naoružanih ljudi kako idu prema njihovoj kući. Dočekala ih je na vratima.

"Gdje ti je čovjek?", pitali su je.

"Otišao u Preočicu kod kćerke", odgovorila je uplašeno.

"A gdje ti je sin?", opet su pitali.

"Nije u kući", odgovorila je.

Salih se sakrio u nišu, iza kuhinje. Jedan od njih ušao je u kuću i primijetio Rasima i Saliha.

"Što lažeš da je u Preočici?!", proderao se.

"Bio sam, pa se sada vratio", odgovorio je Rasim, i dodao:

"Ako hoćete da me ubijete, možete to odmah učiniti, i šta onda?"

Drugi je ušao u kuću i naredio Salihu da i on pođe. Na cesti je čekao minibus pun Bošnjaka; tačno dvadeset i dvojica.

Ranjavanje i nestanak

U logor "Kaonik" dovedeni su 16. aprila. Skidali su sa njih šta im se sviđalo: novac, zlato, satove, obuću, jakne, sve

redom... Salih Sunulahpašić u logoru je samo prenoćio, a ujutro 17. aprila, sa još tridesetak momaka, odveden je na kopanje rovova u selo Rovna, između Viteza i Busovače. Istog dana, u četiri sata poslije podne, ranjen je u potiljak. S njim je bio i zet Rasim, koji ga je izvukao, a onda su ga ubacili u kola hitne pomoći koja je vozio Marinko Lukin, Jozin sin, iz Bara.

Kasnije je zet Rasim pričao da nije bio teže ranjen i da mu je stala krv nakon prvog zavoja. U jednom trenutku izgubio je svijest i, kad su "haveovci" ustvrdili da je "gotov", Salih se prenuo i rekao: "Nisam ja gotov, još sam živ i mlad". Njegovog oca Rasima odmah su u logorskom hangaru izvijestili šta se zbilo sa njegovim sinom i da je prebačen u bolnicu u Bilu. Nakon pet dana došli su predstavnici UNPROFOR-a, Crvenog križa, ARBiH i HVO-a da ih evidentiraju. Rasim je prijavio sina i pitao ih znaju li išta o njemu. Nije mu jasno šta su zapisali, samo zna da je prevodilac bio neki inžinjer, Hrvat iz Zenice.

Džehennem u muškom i ženskom logoru

U logoru su za 24 sata imali dvije kašike riže i šnitu hljeba. Ko je išao na rad, imao je nešto bolje. Oni koji su išli na Kulu, na kopanje, bili su redovno tučeni. U Jelinku, prilikom napada ekstremista sa Kubara, trojica mladića, Šaban, Sejo (Abdulah) i Ćamil Osmančević, sklonili su se u jednu kuću, u koju je pucano, pa je Ćamil ranjen u nogu. Kad su krenuli prema Kaoniku, da se izvuku, uhapsili su ih i, ujutro, u četiri sata, doveli u logor. U devet sati došla je njihova policija sa Ivicom Andrijaševićem. Povezali ih konopcem i izveli napolje pripadnici Interventnog voda HVO-a pod zapovjedništvom Miroslava (Mirko?) Ćosića. Mučili su ih i bacili s mosta Kaonik.

U logoru je bio i jedan Pezer, inžinjer iz Ahmića. Prijetili su da će ga, ako slučajno još neko ima, pred svima strijeljati. Bilo je Bošnjaka iz Tešnja, Gornjeg Vakufa, Prusca... Jedan momak iz Prusca poginuo je na kopanju rovova na Stranama.

Pet dana poslije hapšenja efendiju Delića odveli su na Caricu da kopa rovove. Ranjen je i od tada mu se gubi svaki trag.

"Bilo šta da se nekome desilo odmah su nas obavještavali. I kad su pobili šest naših momaka na Jelinku, rekli su nam. Inače, u logoru smo imali jednoga finog čovjeka Hrvata, Vlatka Franca, koga su doveli da čuva logor. Bio je profesor u Busovači i donosio nam je sve informacije. Nas 120 bili smo smješteni u magacinskom prostoru dužine 40, a širine 16 metara. Upravnik logora bio je Zlatko Aleksovski, a doupravnik Ljubo Vukadinović. Tu je bio i Žarko Petrović, s kojim sam prije rata bio po radnim akcijama. Radio je kao obavještajac. Rekao mi je da mi ništa ne može pomoći, samo može da ne idem na kopanje rovova. Ipak, išao sam kuda i ostali", kazuje Rasim.

"Svi ti ekstremisti bili su pretežno naše komšije i stari poznanici. Onaj što nas je vodio na kopanje bio je neki zapovjednik Žare iz Kotor-Varoša. Bio je najgori. Jednom momku u stroju pucao je u noge. Ma, svašta je bilo. Ivica Andrijašević bio je zapovjednik, a po zlu je poznat i Jagan Plavčić, zatim Ivicin brat, a njegov ćaća Simo bio je ključar u logoru i pravi ustaša... Čuvari su bili i Anto Čakić i Ivan Bajinović. Žene i djecu smjestili su u logor u Kratinama, između Vrhovina i Lončara. U tri sobe bilo ih je oko stotinu. Trogodišnje dijete Zenaide Kermo tražilo je vode. Ušao je Miroslav Bralo zvani Cicko s čarapom na glavi i rekao: "Hoćeš vode?", a stavio mu je nož pod vrat. "Neću, neću", odgovorilo je prestrašeno dijete... Tu su bile moja žena, kćerka i sestra, koja ne zna za svoja tri sina. Jedan je ubijen, a dva su nestala. U Busovači je 26. aprila Ivica Andrijašević strijeljao, a onda zapalio Nevzudina i Alagu Kermu te Smaila Pezera. Andrijašević je kasnije, nakon što je uhapšen, priznao mnoge zločine pa i ovaj", priča Rasim.

U logoru "Kaonik" bili su mjesec dana, a onda su ih 60, 14. maja, prebacili u logor u selu Skradno. Trideset dana boravka u selu logoru za Rasima je bilo kao 30 godina. Ni za koga nije znao. Predložio je zetu i još jednom momku da pokušaju pobjeći.

Bijeg od smrti

"Krenuli smo u dva sata poslije pola noći. Behaija Baručija, kod koga smo bili, ispratio nas je i pokazao nam put. Krenuli smo ispod "Elementare", koju je držao neki privatnik Hrvat, i došli na mjesto na kome se ulijeva Kozica u Lašvu. Odlučili smo ići preko mosta, pa šta Allah da... Glavna barikada bila je kod "Medijapana". Bosi smo došli na Mehinu vodu i napili se, a onda krenuli prema Stranama, pravo njima u ruke", kazuje Rasim, i nastavlja:

"Ušli smo u draču između dviju barikada. Zalajalo je pseto, pa smo polijegali i tu sačekali pola sata. Opet smo krenuli... Odlomila se grana za koju sam se držao. Pao sam u provaliju. Primijetili su nas i počeli pucati, posebno na mene".

Ostao je sam. Pucalo je, a on je ležao i čekao. Kroz glavu su mu, kao da gleda film, prolazile misli o porodici... Smrt je vidio pred očima. Bilo je pola devet. Puzio je petnaest metara, a onda, trčeći cestom, ugledao još dvojicu koji su bježali. Nije znao za njih. Mislio je da su zet Rasim i momak Ekrem ubijeni. Sastali su se kod naših linija. Tad je u Grabju, našao sestru, brata i zeta, koji su mu rekli i da je Salih živ.

Borba da nešto sazna o sinu i danas traje.

"U Crveni križ išao sam 16 mjeseci. Ali, ništa. Rečeno mi je da ga uopće nema na spisku dovedenih u logor. Nikada nisam izgubio nadu da mi nije živ i da se neće javiti. Samo neće da mi kažu... Sestra mi je izgubila tri sina, pa opet živi. Šta će? Eto, roditelj sam, nadam se. Ako bi nam se živ pomolio, po drugi put bismo se rodili. I mrtva da ga dočekam i sahranim kako treba... Šta ćeš, sudbina je takva, nema druge.

(Oktobar 1995.)

Svjedočenje Naile Malkoč o stradanju Bošnjaka u Ključu i okolnim selima

BILJANI

"Devetog jula 1992. godine trebala sam ići u Biljane da obiđem svoju porodicu i izvučem 17-godišnju sestrinu kćerku Azru. Sa mnom su trebale ići jetrve Sena i Subha Jeginović. Muž i brat nisu mi dozvolili. Azra je imala pismeno odobrenje od četnika da može napustiti selo, ali je, eto, Dragi Allah htio da ne odem, a da Azra i ostala porodica slijedećeg dana budu ubijeni. I ne samo oni...", počinje potresnu priču Naila Malkoč, rođena Džaferagić, iz Biljana kraj Ključa, priču kojoj i nema kraja, kazivanje o neviđenim zločinima četnika, njihovih dotadašnjih komšija, u Biljanima i okolnim ključkim selima.

Zločin poslije sabah-namaza

Načelnik policije u Sanici bio je Milan Tomić, koji je sa Nailinim bratom, Nailom Džaferagićem, išao u srednju školu i bio u bivšoj JNA u Titovom Užicu. Milan je znao napamet bošnjački narod Ključa. Srbi su tih prvih dana agresije govorili Bošnjacima da ne idu nigdje i da im neće niko ništa. Milan će ubrzo biti prvi u organiziranju i realiziranju genocida. Nailin prvi komšija u Ključu, Ratko Radojčić, dovozio je naoružanje i dijelio ga Srbima, dok je Milenko Macanović bio vojvoda u Ključu.

Odjednom ih Srbi nisu poznavali, misleći da će sve brzo

završiti, da će sve pobiti i da se ništa neće saznati. Ali, i u nesreći ima sreće. Ostao je neko ko je prepoznao zločince i vidio šta rade.

"Ujutro u četiri sata, 10. jula 1992. godine, svi Bošnjaci iz okolnih sela, Domazeta, Mujezinovića, Mešana, Čehića, Džaferagića, Osmanovića, Subašića, Jabukovca, Naplavka, Botonjića, Crnalića..., dotjerani su pred Osnovnu školu u Biljanima. Tek što su bili klanjali sabah-namaz... Moj rahmetli babo Mehmed sa svima se halalio i rekao: 'Poubijat će nas!' četnici su iz svih kuća prvo istjerali muškarce, onda žene, djecu, starce i bolesne. Subha i Sena Jeginović vidjele su kako su četnici od Mešana redom palili kuće, izgonili narod i ubijali. I svi Senini Mujezinovići ubijeni su: brat Hamdija i njegova djeca, Ismail, sin Hasiba Mujezinovića, koga su komšije iz Samardžija iskomadali. Kasnije su ga njegovi, majka i supruga, pokupili u deku i sahranili pokraj kuće. Tog jutra posebno je bio "aktivan" slikar Slobodan, zatim Slobodan Lakić, pa svi Lakići, sve Samardžije, a Grubiši su bili malo blaži", kazuje Naila.

Pred Osnovnom školom u Biljanima za dva sata dvojica četnika uspjeli su popisati imena i prezimena Bošnjaka koje su tu dotjerali.

"U jednu prostoriju odvajali su mlađe, a u drugu starije muškarce. Prvo su izdvojili mlađe i rekli im da idu na nekakav dogovor i da ponesu diplome. To je bio onaj mladi, školovani i zdravi dio Bošnjaka ovog kraja. Njih stotinu i deset odmah su ubili kod škole. Preživio je jedan momak, Avdić; ime mu neznam. Iz Brkića je i sada je u 17. viteškoj krajiškoj brigadi... Žene su kao stoku stjerali pred kuću učiteljice Bebe Grubiš, koja je bila iz Crne Gore i bila je saučesnica u zločinima. I mene je učila, nalet je bilo. I njezin muž Boško bio je isti. I Marko Samardžija, prijetelj moje porodice, bio je među glavnima... Padala je kiša, a sve žene su sa podignuta tri prsta okrenuli prema Bebinoj kući. Istovremeno su odvodili muškarce, Smaila i ostale Avdiće, sve Mujezinoviće, moga tetka Smaila Zukanovića i njegovog sina Hazima, učitelja Hajrudina Mešana i njegovog sina, koji je bio student treće

godine Elektrotehničkog fakulteta, ostale Mešane, Džaferagiće, Botonjiće, Domazete, sve iz Crnalića... Sve su pobili... Sve je gledala moja rodica Zejna. I ona zna... Moga brata Šemsu našli su u štali, kad su ostali bili kod škole i ubijani. Jedan četnik je pošao da ga ubije, a drugi je rekao: 'Nemoj, vodi ga dolje!' Na vrata kuće moga oca došao je četnik Sladojević iz Slatke, koga su zvali Krv, i ukratko odbrusio: 'Ovaj traktor mora biti moj!' Na putu prema džamiji, kod kuće Naila Avdića, kuda se ide u selo Lakiće, ubili su veliki broj Bošnjaka", priča uplakana Naila.

Majke su prepoznavale svoje ubijene sinove i muževe. Sadika Botonjić prepoznala je svoga sina po obući... Ifeta, hanuma Hamdije Džaferagića, prošla je kroz selo i brojala leševe. Nije uspjela. Četnici su ubijene pokrivali grančicama, a onda nakon deset dana dekama. Nekoliko četnika došli su do džamije u Biljanima i zapalili je, pa su onda natjerali starce da kupe vatru rukama i pjevaju: 'Ko to kaže, ko to laže...' Za to je bio zadužen četnik Slobodan Lakić iz Lakića. Tu su ih poubijali i zapalili. Onda su se uputili prema kući Nailinog 81-godišnjeg oca Mehmeda. Nailini su sve posmatrali iz kuće kao ukopani. Četnici su, prilazeći kući, usput ubijali sve redom

"U kući moga babe tada su bili babo, brat Nail, sestra Lejla, njena 17-godišnja kćerka Azra, nevjesta Besima i njeno dvoje maloljetne djece, Amila (4,5 mjeseca) i Almir (3,5 godine)... U isto vrijeme, četnici su ubili nevjestinog brata i ostalu porodicu Avdić iz Brkića, Fiku, Osmana...", grca Naila.

Buldožer je odvozio mrtve

U dva sata poslije podne četnici su ušli u kuću Mehmeda Džaferagića i rekli da ih "moraju ubiti, jer su puno vidjeli". Obećano su izvršili. Po pričanju nekih preživjelih, tu su ih i sahranili. Iza njihove kuće ležalo je petnaestak ubijenih Bošnjaka, jedan do drugoga... Ubijanja su iz obližnjeg kukuruzišta posmatrali Dževdo i Mustafa Džaferagić, Senad Avdić,

Ajzin sin, kome su u kući ubili zeta, a on iskočio kroz prozor i sklonio se u kući Nailinog babe.

"Zapalili su i hanumu Smaila Botonjića. Držala je bebu u naručju, a drugo žensko dijete bilo je pokraj nje. Naredili su joj: 'Baci bebu!' Bacila je, a onda su je ubili. Njih sedamnaestero ubacili su u jednu štalu i zapalili. Vatra je dugo gorjela. Ubili su i moje rodake Abida i Almaza Botonjića, jedinca sina sudije Džeme. Nije bio završio ni osmi razred. Istrgli su ga iz majčinih ruku... Ubili su i Ajšinog sina Sauda. U Vojićima, selu izmedu Ključa i Biljana, na jednom mjestu ubili su trideset i šestero, sve što su zatekli... Leševi su dugo bili nepokopani. Aco Čepić, Čedin sin, s buldožerom je leševe zagrnuo zajedno s uginulim životinjama iz Ključa. U Sanici su silovali staricu od 60 godina, onda jednu mladu koja je uspjela izbaciti kćerku kroz prozor", nastavlja Naila Malkoč.

Kad je četnički komandir došao u obilazak, rekao je da "ovako rade pravi Srbi koji ubijaju balijsku djecu".

Krvavi pir u Biljanima i okolnim selima trajao je nekoliko dana. Skriveni Bošnjaci gledali su kako buldožerom odvoze leševe, i to navečer, od sedam do devet sati. Po vremenskom razmaku, otprilike su znali gdje ih odvoze. Buldožer se gubio u šumi, gdje su ih bacali u zajedničke grobnice, njih oko 1.500...

Ifeta, supruga Hamdije Džaferagića, kroz selo je kradom pošla u Brkiće i vidjela leševe i na jednom i na drugom kraju puta... Vratila se. Buldožer je opet došao da kupi mrtve. Za njim su išli četnici i podrugivali se riječima: "Bravo, ode Ćazim i Ismail, ode Juso i njegova dva sina..." A kad bi ubili dvojicu braće, posebno bi se častili.

Dugo je trajala pljačka, ali i hajka za malim brojem Bošnjaka koji su se krili...

Strah jači od bola

"U Ključu sam pitala četnika Ratka Radojčića, koji je dovukao eksploziv za miniranje džamije u Ključu: Zar je rat

da se i djeca ubijaju? 'Eto, došlo naređenje', sa podsmijehom je odgovorio... Sišla sam u bašču, gdje su nešto hladnokrvno radili Ratko i njegova žena Dušanka. Pitala sam ih šta se ovo radi. "Nije ovo ništa strašno", odgovorili su uglas. Vidjela sam da im je drago. Niko od Srba nije govorio s nama Muslimanima. Okretali su glavu. Po Ključu su tih dana masovno hapsili naše ljude i odvodili ih na Manjaču, odakle se nisu vraćali. Crveni kombi, kog je vozio jedan moj kolega, odvozio je sve uglednije Bošnjake iz Ključa u smrt, kasnije i ostale muškarce, bez obzira na starost... Vinko Kondić i Jovo Banjac dobro su znali kako će raditi, i ko je za što zadužen. Banjac je, inače, bio predsjednik općine. Četnik Ratko Radojčić odveo je i Muhameda Filipovića, koji se nikad nije vratio... Prvo su naše ljude dovodili u Osnovnu školu u Ključu. Bila je sva od krvi. Tu su ih batinali i ubijali, pa izvodili na igralište, gdje su preživjele, zavezanih ruku, tukli do iznemoglosti. Onda, na Manjaču... Dovodili su ih i pred MUP i tukli... Mnogo puta. Poredali bi ih na kamion, a onda drvenim palicama udarali po bubrezima. Zna to dobro četnik Zdeno Modrić, Stipin sin, koji je bio dobar čovjek, za razliku od njegove žene, prave četnikuše. S Manjače se među rijetkima vratio moj amidžić Hamo Džaferagić, koji je umro nakon nekoliko dana. Čedo Ančić je jednoga Muslimana iz Biljana ubio flašom u Batkoviću. Mirsi Draganoviću, bratu moje nevjeste, na Manjači su nožem vrtili noge. Stariji su odmah ubijani u ključkoj školi, među njima i Rešid Draganović, otac moje nevjeste Besime. U Školi je ubijeno više od stotinu ljudi... Po zlu su se dokazali i Ratomir Kukolj, nastavnik u Osnovnoj školi, došljak iz Crne Gore, zatim Gagi, sin Pere Bajića, koji je palio i ubijao u Ključu, a najviše u okolnim selima. Takmičili su se ko će pobiti više ljudi. Kad bi se ponapijali, odavali su se ko je koga ubio", kazuje Naila Malkoč.

Skrhana patnjom i bolom, Naila se, sa preostalim dijelom svoje porodice, krila po podrumima. Od straha nije imala vremena žaliti rodbinu, komšije i prijatelje.

Deeembra 1994. godine, sa suprugom Jusufom, sinom i dvije kćerke, protjerana je iz Ključa. Platili su po 200 DM.

Danas se opet mogu vratiti. Ništa im ne treba. Jedva čekaju da dostojno pokopaju svoje mrtve, da nađu zločince i prepoznaju ih. Da im sude preživjeli, potomci zatrtih porodica sela Biljani i ostalih ključkih sela, grada Ključa...

Masovne grobnice su otkrivene. Sve se zna. I zauvijek se zapamtilo.

Samir Karić, jedan od dvanaest preživjelih putnika u helikopteru koji se srušio nadomak Žepe

POSLJEDNJI LET IZNAD "ČETNIKOG GNIJEZDA"

Krajem maja 1992. godine, četnici su iz Višegrada protjerali 23-godišnjeg Samira Karića i njegovu porodicu. Tih dana ubili su mu i starijeg brata Ćamila. Prvoga juna stigao je u Žepu, našao brata Amina i roditelje... Prvo ozbiljnije ratno iskustvo imao je u Žepi, kad su četnici žestoko napadali od Sokoca, i drugi put u augustu te godine, u rejonu planine Radave. Mada je sve spočetka bilo slabo organizirano, i bez MTS-a, počeo se osjećati kao pravi vojnik.

Krajem prve ratne godine nastupila je glad koja je i njegovu prognaničku porodicu teško pogodila. Gladovali su i borci na linijama. Ipak, nisu uzmicali.

Tih dana jedna grupa dobrovoljaca trebala je, po zadatku, otići u Goražde. Prijavili su se Samir i njegov brat Amir i krenuli 1. januara 1993. godine, u četiri sata izutra. Negdje na pola puta, kod Suhodola, otkrili su ih četnici, pa su se, s dvojicom ranjenih suboraca, vratili u Žepu, u kojoj su djeca i stariji već umirali od gladi. Za korom kruha, njegovi roditelji prešli su u Srebrenicu. Sredinom januara, Samir i Amir krenuli su za njima, na opasan put, dug 30 kilometara.

Avioni su počeli bacati hranu iznad ovih krajeva, pa je nekako bilo lakše.

Iako je stalno bio na liniji, ubijali su monotonija i

odsječenost od svijeta i tjerali da ide dalje, da i izide, makar na trenutak, iz žepskog džehenema.

Do Kladnja "kroz četničke uši"

Tih dana grupa dobrovoljaca trebala se probiti na slobodnu teritoriju do Kladnja. Bila je nevolja. Njih deset i još tri momka, krenuli su 18. septembra 1994. godine. Prošli su prvu četničku liniju bez većih problema.

Kao da je jučer bilo, Samir se prisjeća:

"Raspoloženje je bilo na nivou. Nailazili smo na razne prepreke i zaobilazili ih. Neki ljudi malo su poznavali put, ja nisam. Vodič Numo proveo je godinu dana u srpskom okruženju na teritoriji Sokoca, pa je poznavao teren. Negdje u ponoć prešli smo najkritičniji dio puta. Umorni, u nekoj šumi, odlučili smo da predahnemo. Zaspao sam. Probudila me kiša. Krenuli smo dalje, krili se od četnika i lutali. Onda bismo se malo pribrali, izviđali i, pomoću karte, nastavljali put. Znali smo se vrtjeti ukrug po desetak sati, i opet dolazili na isto mjesto. Ali, uz Allahovu pomoć, išli smo naprijed. Četnici su radili na njivama, pa smo izbjegavali kretanje po danu. Nisam mogao ići od umora. Bodrili su me".

Svratili su u napuštenu srpsku kuću, pedesetak metara udaljenu od sela. Selo je bilo naseljeno, ali su, promrzli i umorni, naložili vatru. Veseljak Sejo našao je harmoniku i "opleo" kolo. U jedan sat poslije pola noći krenuli su dalje, gazeći vodu do pojasa. Kiša je neprestano padala. U sabah su naložili vatru benzinom, koji su nosili u slučaju opasnosti kako bi zapalili papire. Spustila se magla. Popeli su se na neko brdo, dobro osejrili, spusti se na raskrsnicu, zaobišli srpsko selo... Vidjeli su ljude kako sijeku šumu. Bilo ih je oko 150; vjerovatno zarobljeni Bošnjaci. Jedan od njih nije mogao ići, pa su mu nosili stvari. Odjednom su čuli zvuk kamionskog motora i četničku pjesmu.

"Mislili smo da su to naši, ali smo se, za svaki slučaj,

sklonili ispod puta. Prošao je kamion marke "TAM 150", pun četnika. Nakon jednoga kilometra, kamion je stao. Plašili smo se da nas nisu primijetili, što bi za nas značilo smrt. Nakon pet minuta, ispaljene su prve granate. Toliko smo im bili blizu da smo dobro čuli zvuk cijevi. Tamo, u daljini, u pravcu Kladnja, čule su se detonacije. Pokušali smo im se privući što bliže, da otkrijemo kuda možemo proći. Tu smo sačekali i zaspali. Bilo je rano poslijepodne. Nakon izvjesnog vremena, neko me je probudio, bacivši mi lišće u oči i pokazujući rukom da šutim. Vidio sam dvojicu četnika kako idu putem iza naših leđa. Otkočili smo puške i čekali, ako nas primijete, da pucamo, pa šta bude. Jedan od njih nosio je pušku u ruci i neku kantu. Ispala mu je, sagnuo se, opsovao i pogledao pravo u nas... Prošli su", priča Samir.

Pretrčali su brisani prostor, cestu i livadu. Šumom su se kretali pokraj četnika. Morali su maskirati tragove... Nabasali su na poljske telefone, pa na neku šupu. Zaklonili su se iza stabala. Pojavio se bijeli pas, ali, srećom, nije zalajao, nego je samo mahnuo repom i vratio se. Prosijed četnik, pedesetih godina, izišao je iz šupe i izbacio praznu konzervu. I on se vratio...

Nisu znali da su bili blizu Kladnja. Nekih pedesetak metara išli su putom, a četnici su im pucali iza leđa. Spremala se noć.

"Čuli smo šum rijeke i ugledali kanjon. Numo je rekao da on vodi na ulaz u Kladanj. Niko nije htio gaziti vodu, a nismo pomišljali na mine. Krenuli smo pokraj potoka. Prvi, Numo, onda Crni, ja, Aljo, Sejo, Šećo... Iznad nas, na brdu, bili su neki ljudi. Mahali smo im, misleći da su naši. Nisu nam ništa. Nailazili smo na leševe, odjeću, obuću... Pala je noć. Provlačili smo se kroz minska polja, a da nismo znali. Uz put me je Aljo sustigao i udario rukom po ramenu, govoreći da smo prošli i da više nema opasnosti. Prošao je mimo mene. Čim smo stigli na raskrsnicu, osjetio sam jak bljesak i detonaciju. Pao sam na zemlju i kao kroz maglu vidio Alju kako traži pomoć. Nagazio je na minu i ostao bez noge. Veterinar

Alija Gušić dosta nam je pomogao u pružanju prve pomoći. Izvukli smo se nazad. Četnici su svim i svačim pucali po nama. To je trajalo desetak minuta, a onda smo se spustili u potok. Dok smo pravili nosila, četnici su nas čuli. Srećom, niko više nije bio povrijeđen. Samo sam bio izgreban po licu. Još uvijek smo mislili da su to naši pucali. Sada smo morali ići potokom i da nismo htjeli. Numo je odlučio da ode do Kladnja - po nosila i pomoć. Sa njima su otišla i dvojica momaka koji nisu imali naš zadatak. Rekao je da se, ako se ne vrati za tri sata, snalazimo kako znamo i umijemo", sjeća se Samir.

Od straha i umora, počeli su halucinirati. Činilo im se kao da neko govori: "Hvataj ih! Opkoli!" Čuli su ezan. Naložili vatru, strahujući hoće li Numo uspjeti proći... Poslije dva sata, vratio se sa trojicom momaka. Poslije toliko pređenog puta, nisu mu vjerovali da su to naši. Nastavili su kanjonom, a četnici su pucali. Za dvadesetak minuta stigli su u Kladanj.

Komandant je plakao

Aljo je prebačen u bolnicu, a oni u Zenicu, Tarčin pa u Sarajevo. Tu su ih lijepo primili, a predsjednik Alija Izetbegović ih je dočekao na nogama. Nakon obavljenih zadataka, vraćeni su u Kladanj, odakle su ih diverzanti proveli kroz prve četničke linije na putu za Žepu.

"Nosili smo previše tereta. Samo na meni bilo je oko 30 kilograma. U prvi mrak nastavili smo dalje kraćim putem. U slučaju da nas otkriju, morali smo uništiti paket-vezu. Uz put smo ostavljali hranu, jer je bilo korisnije da donesemo što više MTS-a. Čula se pucnjava u nekom selu, nailazili smo na ljude s volovima u sječi šume. U akšam smo nabasali na četnike koji su se grijali oko vatre. Nismo mogli obilaziti, pa smo odlučili da se, ako treba, i borimo... Čim smo prošli posljednje četničke linije, malo smo se raskomotili i spavali do sabaha. U Žepi su nas dočekali s radošću, ali i s divljenjem. Naš koman-

dant, koji je kasnije zarobljen, od radosti je plakao", priča Samir.

Nakon nekoliko dana odmora, krenuo je, s komandantom, u Srebrenicu i tu boravio tri dana. U povratku se razbolio.

Krajem 1994. godine u Žepu su počeli stizati prvi helikopteri. Samira i još četvericu momaka komandant je odredio za školovanje u zeničku Ratnu oficirsku školu. Uvečer, 18. januara 1995. godine, krenuli su helikopterom za Zenicu. Umjesto u Zenicu, poslali su ih u Nastavni centar na Bjelavama u Sarajevu, potom u Pazarić. Po završetku obuke, prebacili su ih u Kakanj, a 5. maja u Živinice. Cilj je bio Žepa, i to prvim helikopterskim letom.

Tragedija na cilju

Šestoga maja poslije ponoći, prebačeni su do heliodroma u Višći. U međuvremenu, posada helikoptera upozoravala je da je helikopter preopterećen. Malo je ko od njih znao da je helikopter bio pogođen let ili dva prije toga.

"Ukrcali smo se u letjelicu. Ukupno sa posadom, bilo nas je dvadeset troje, i to pilot Džemal Malkić, kopilot Enver Čokić, mehaničar, nas četverica sa obuke, dvojica Naserovih tjelohranitelja, načelnik Brigade iz Žepe, komandant Brigade iz Srebrenice, čovjek i žena sa sedmogodišnjim djetetom, nekoliko doktora... Rečeno nam je da ćemo letjeti 21 minutu, ali nisam shvatio je li to ukupno do Žepe ili samo četničkom teritorijom. Krenuli smo 7. maja, u dva sata i pet minuta. Helikopter se teško podigao. Neko od posade rekao je da trojica pređu nazad, u rep, zbog pravilnoga rasporeda tereta. Rahmetli Hasan sjeo je nasuprot, a Sejo pored mene. Mislim da je to bio deveti ili deseti let za Žepu", sjeća se Samir.

Čim su prešli prvu liniju, četnici su počeli pucati. Čuli su kao da nešto drobi bez prekida nekoliko minuta.

"Kad smo, čini mi se, bili na pola puta, obasjali su helikopter svijetlećim padobranima. Tako dva-tri puta. Na

šumi i proplanicima dobro sam vidio sjenku helikoptera. Opet su pucali. Vidio sam vijenac svijetlećih metaka oko helikoptera. Zbog brzog manevriranja pilota Malkića, prelijetali smo s jedne na drugu stranu helikoptera. Vremena za strah nije bilo, ali su doktori bili uznemireni. U tim trenucima nismo pomišljali da se može dogoditi nešto strašno", priča Samir.

Ali, helikopter je počeo tonuti. Pilot Malkić pokušavao je izbjeći opasnosti. Putnici nisu znali je li je helikopter pogođen, pa izgubio kontrolu ili je pilot simulirao. Nijemo su iščekivali. Helikopter se naglo ponovo digao, a putnici opet malo odahnuli, bodreći pilota kao na utakmici. Samir je dobro vidio kako ih četnici gađaju pješačkim naoružanjem.

"U međuvremenu, podigao se dosta visoko. Činilo mi se kao da je otišao desno. Pogledao sam na sat. Letio je više od dvadeset minuta. Mislim da je obišao cijelu Žepu i, ulazeći u kanjon Drine, došao suprotno od mjesta gdje smo trebali ući u Žepu. Tako mi se činilo. Odjednom se podigao iz kanjona i letio rubom stijena Stara gora. Mislim da smo tu naletjeli na položaje koje su držali sokolački četnici. Bio je to treći i najjači napad. Tada mi se učinilo da smo pogođeni. Ni sam ne znam kako je bilo. Vidio sam u daljini neka svjetla. Rekli su da je to Žepa. Nisam vjerovao. Dok smo ulazili u Žepu, pucali su za nama, a onda prestali, jer im vjerovatno, nismo bili na dometu", priča Samir.

Helikopter se počeo ljuljati i mijenjati zvuk motora. Iznad neke šume počeo je paliti reflektore. Nije mi bilo jasno što to radi. Pomišljao sam da, možda, nešto nije uredu, pa traži prinudno slijetanje ili, možda, hoće da se spusti na heliodrom. Niko mi nije znao reći. Odjednom je usporio i gotovo stao u zraku. Pilot je tu odigrao ključnu ulogu, ublažio pad i veću tragediju. Ko zna? Osjetio sam da je udario u nešto i odbio se. Čuo sam kako se lome grane. Poslije se ničega ne sjećam", kazuje Samir.

"Čekao sam četnike..."

Helikopter je prilikom slijetanja udario u drvo i odbio se nazad tridesetak metara. Samir je ostao bez svijesti. Kasnije je došao sebi.

"Ni danas ne znam koliko sam bio bez svijesti, pet minuta, deset ili pola sata. Mislim da nije dugo trajalo, jer su neki momci, koji su bili na osiguravanju heliodroma, brzo intervenirali. Kasnije su pričali da su čuli kako se helikopter srušio, a onda plač i poziv u pomoć. Počeo je gorjeti, pa su ga gasili. Bio sam nepomičan i bez glasa. Gdje sam se god dohvatio rukom, osjećao sam toplinu. Krvario sam. Na meni je bilo nešto olovno teško. Imao sam osjećaj kao da mi je kičma slomljena. Pokušavao sam se prevrnuti ili podići, ali nisam mogao. Nije mi bilo jasno gdje sam i šta je bilo. Prvo sam pomislio da smo na neprijateljskoj teritoriji i da će doći četnici. Našao sam pištolj i bio spreman pucati u bilo koga ko se približi. Čuo sam krkljanje na sve strane, neko je umirao, neko tražio pomoć, neko plakao... Neke od putnika poznavao sam po glasu, ali ih nisam mogao vidjeti. Prepoznao sam jednoga čovjeka koji je među prvima pritekao u pomoć. Od tada mi je bilo mnogo lakše. Taj čovjek je sve redom izbacivao iz helikoptera. Neko me je u mraku uhvatio za ramena, trznuo i izvukao napolje. Vani sam opet ostao bez svijesti."

Njegov prijatelj Numo uspio je na nogama izići iz helikoptera i odmah se onesvijestio. Poginuli su Hasudin Murtić Hasan, pilot Džemal Malkić, kopilot Enver Čokić, mehaničar, majka sedmogodišnjeg djeteta, tri hirurga i jedan doktor opće prakse, čovjek kome je bila izvaljena noga... Dvanaestero.

"Čuo sam da me neko doziva. Probudio sam se sav u zavojima, povraćao krv, gubio svijest, ljude gledao u tačkama... Prebačen sam do bolnice u Žepi s jednim od pratilaca komandanta Divizije iz Srebrenice. I on se žalio na bolove u plućima. Sve je to bilo kao jedan ružan san. Ne mogu vjerovati kako

sam ostao živ... Boravio sam 15 dana u bolnici, onda malo kod kuće. Nešto kasnije krenula je četnička ofanziva na Srebrenicu, pa na Žepu. Dvadeset sedam dana bili smo na linijama bez prestanka i branili se koliko smo mogli, sve dok nije ponestalo MTS-a. Bio je pravi džehenem. Po noći, kad nisu napadali, psihički su nas ubijali, zvali megafonom, puštali muziku, govorili da se predamo, da su u Srebrenici pohvatali dosta bula i da ih siluju, te da isto čeka i one u Žepi... Bili smo ubijeđeni da se možemo odbraniti. Ali, nakon pada Srebrenice, nastala je panika. Pukle su linije od Rogatice, gdje su navaljivali četnici sa Sokoca, Romanije i Han-Pijeska. Bili su i neki lokalni pregovori, ali s ciljem da nas što više pohvataju i pobiju. Neke naše ranjenike kod Rogatice skinuli su s konvoja... Morali smo se povući u brda, tamo gdje je nekada bio centar veze bivše Jugoslavije. Neko je rekao da će nas prebaciti helikopterom... To je bilo nemoguće... Na jedan rov napadalo je po stotinu četnika. Dvadesetdevetog jula pukle su linije i od Han-Pijeska, a narod je već u panici napuštao Žepu. Hvatali su ih i ubijali... Bacali su i otrove. Brigada je bila presječena na dva dijela: jedan dio prema slobodnoj teritoriji, a drugi prema Srbiji..."

Samir i njegov otac bili su tu. U međuvremenu im je zarobljen komandant. Samirova grupa odlučila je da se probija prema Kladnju. Išao je prvi. Nailazili su na zasjede, minska polja, leševe... I granatama su ih gonili... Samirov drugi brat, Amir, iako sićušan, uspio je prenijeti "osamdesetčetvorku".

Od oktobra 1995. godine Samir Karić je borac "Crnih labudova". Previše je nježan. Ali, i šta je sve predeverao?! I opet bi, kaže, u Žepu i Višegrad.

Potresna ratna priča Kemala Alagića, nakon 1.460 dana provedenih u šumama iznad Prijedora, Kozarca i Ljubije

TRI GODINE U ČETNIČKOM OKRUŽENJU

Ja sam Kemal Alagić (40) iz Ljubije, a zovu me i Kemo Divljak, ili divlji čoek. Prije rata sam bio privatni ugostitelj. Imam ženu i dvoje djece koji su trenutno u inozemstvu. Imam majku, a otac Uzeir je ubijen u Trnopolju. Imam i brata Džemala...

Vrlo teško se sjetiti događaja sa samog početka rata. Sjećam se četnika, tzv. Çikočana, imali su brigadu koja se zvala "manijakosi". Neki Zoran im je bio komandant. U toj njihovoj brigadi bio je neki Hrvat iz Gajeva - Dijo - kojega su vodili sa sobom samo da kolje. Dosta su puta ti isti Hrvati, kojih je u "manijakosima" bilo dosta, kod mene dolazili u kafanu, i sada bi ih prepoznao... Poredali bi u ustroj muško i žensko, klali ih i pili im krv, hladno komentarišući kako je "slatka turska krv"...

Četnici su negdje u to vrijeme (mart 1992.) počeli maltretirati Kozarčane, pa su ovi dobro znali ko su oni. U Kozarcu smo imali oko dvije hiljade boraca, a i u Ljubiji nas je također, prema našem mišljenju, bilo dosta, samo smo bili slabo naoružani. Imali smo nešto para, jedan Srbin u banjolučkoj kasarni prodavao nam je oružje. Neki Srbin Igor iz Omarske je oružje prodavao Kozarčanima, a onda su ga ubili četnici.

Sve je krenulo od Prijedora. Četnik Srđo Srdić, predsjednik

SDS-a i tzv. narodni poslanik, osnovao je k'o fol, "srpsku opštinu Prijedor". Legalni predsjednik je, naravno, bio Muhamed Ćehajić, a predsjednik SDA Mirza Mujadžić. Četnici su namamili Ćehajića i Mujadžića na večeru u Omarsku, a već u četiri sata popodne njihovi izvršioci pod punom ratnom opremom upadaju u Prijedor i zauzimaju sve važnije objekte u gradu. Mislim da je to bio mart 1992, godine, ili možda februar... Čim su četnici zauzeli Prijedor, Kozarčani oružjem brane svoj Kozarac, a mi Ljubiju. U Donjoj Ljubiji (Islam Ljubija), Hambarinama, Čarakovu, Jugovcu..., živjeli su skoro stoprocentno Bošnjaci. Četnici su poslije Prijedora htjeli poklopiti i Ljubiju, naročito zbog rudnog bogatstva. Zabranili su Bošnjacima i Hrvatima da idu na posao. U to vrijeme naša stanica milicije bila je u Gornjoj Ljubiji, a njen se komandir zvao Fikret Sarajlić. On je kasnije ubijen u logoru Omarska. Od bezbroj mahalskih punktova, četnici su imali jedan i u Prijedorskom polju. Tu je blizu bio i naš. Kada su trojicu četnika naši pokušali legitimirati, jedan je, umjesto da pokaže ličnu kartu, izvadio pištolj i ranio u stomak policajca Ferida Sikirića. Drugi momak je ubio dvojicu četnika, a trećeg ranio. Taj se kasnije ubio u kafani iz pištolja. Šta ćeš, bio je Hrvat, a poš'o se obuć' u četničku vojsku.

Onda nam je, negdje, ja mislim, 20. maja 1992. godine, pukovnik Radmilo Zeljaja iz Kasarne u Prijedoru dao ultimatum da do dva sata predamo Aziza Ališkovića, komandira policije, kao i naoružanje. Naravno da smo to odbili. Već sutradan bacili su i prvu granatu na osnovnu školu, a drugu na Azizovu kuću u Hambarinama. Tada je konačno svima bilo jasno da su četnici sve dobro isplanirali. Od Hrvata koji su bili među nama, posebno mogu spomenuti Slavka Ećimovića, koji je imao svoju grupu momaka i bio je sa nama. Tu je bio i Mile Tokmadžić, moj kućni prijatelj... Bio je još Veriga i dvojica braće - Hrvata iz Žuna, koje su kasnije ubili četnici. Pokojnog Verigu tukli su i tražili od njega da im kaže gdje sam ja, ali nije htio reći.

Slučaj na punktu, vratimo se tome, bio je četnicima dovoljan povod da iz pravca Prijedora krenu prema Hambarinama. Odmah smo se organizirali i uspostavili linije odbrane. Prihvatili smo borbu, i stali pred tenkove sa običnim puščicama. Nismo ih mogli zadržati, ali smo izvukli porodicu Aziza Aličkovića i predali ih Islamu Kahrimanoviću, koji ih je kasnije izručio četnicima. Najžalosnije je što taj čovjek danas mirno živi u Sanskom Mostu. Preko svojih jataka znao sam gdje je bio Mirza Mujadžić. Kasnije su ga zajedno sa još nekoliko ljudi prebacili preko četničke teritorije do Bihaća. U posljednji čas sam i ja izvukao ženu i jednogodišnjega sina. Jednim tenkom su prošli kroz Azizovu kuću. Povukli smo se u susjedno selo Čarakovo. Četnik sa nadimkom Kuđo odveo je na smetljište u Ljeskare i strijeljao Osmana Kahrimanovića, njegova zeta, i sina mu Edisa. Osman je to nekim čudom preživio. Znam da sam tom istom Kuđi posudio 500 DEM kada mu je žena bila u bolnici, a on je, eto, odmah na početku osnovao srpski prijeki sud i strijeljao Bošnjake. Sve se to dešavalo u aprilu 1992. godine. Tada sa Hambarina dolazi Asim Agić i njegovi momci. Slavko Ećimović je, dakle, imao svoje momke, ja svoje Ljubijce, a i Suad Karagić svoje momke iz Rizvanovića... Organizirali smo se u jednu - Prijedorsku brigadu. Ukupno je bilo naoružano 126 boraca. Držali smo Kurevo, Čarakovo, Donju Ljubiju, imali smo vezu sa Kozarčanima, ali se pored četničkih punktova teško moglo doći u Prijedor ili Kozarac. Imali smo neke motorole, radio stanicu, a čuli smo se i sa Sarajevom. U Ljubiju su me pozvali na sastanak četnici iz Ljeskara, koji su mi kasnije ubili oca, pod izgovorom da su čuli kako ih, tobože, želimo napasti. Glavni su tu četnici bili Dragan i Mićo Grbić, a komandant njihove brigade bio je Rade Bilbija. Trebali smo se, dakle, naći kod česme između Donje Ljubije i Ljeskara. Tu je bio Bilbija. Tražili su da se zakunem djetetom da ih nećemo napasti, našto sam, na žalost, pristao. Naredni dan u njihovom Kozarskom vjesniku i na radio stanici objavljuje se kako je

intervencijom "uglednog građana Ljeskara spriječen napad na Ljeskare i masakr". Onda su krenuli sa pljačkanjem i terorizIranjem Bošnjaka Ljubije. Ubili su moga amidžića Asmira Zahirovića, momčića od 16 godina, zajedno sa njegovom majkom. Pucali su mu u usta, a njegovoj majci u glavu.

Bitka za Prijedor

Kozarac su već tada počeli granatirati. Pored ostale silne ratne tehnike na Kozarac su dovukli i dvadesetak tenkova. Kada su naši zarobili tri četnika, banjolučki četnički korpus, neki Zeljaja, kojeg sam već spominjao, dali su im ultimatum. Čuli smo predsjednika Aliju Izetbegovića kako nam se obraća putem Radio Zagreba. Četnici su tada krenuli tenkovima na Kozarac, ali su zaustavljeni. Tri dana i tri noći trajala je žestoka borba. Ginulo se na obje strane. Četnici su Kozarac spalili do temelja, a Sejo se onda počeo povlačiti prema Kozari. U tim trenucima odlučili smo da udarimo na Prijedor i time pomognemo Kozarčanima. U noći 29. maja, nas 126 krenulo je na Prijedor, a komandant je bio Slavko Ećimović. Ja sam vodio vod Čarakovaca koji su se zvali 'Indijanci', a imali smo i 'Garavi vod' sastavljen od Roma. Bili su pravi momci. Odmah smo opkolili Ljeskare, a zbog moje riječi, nismo ih htjeli dirati. Pređemo preko Bišćana, pregazimo Sanu i uđemo kod Raškovca na "trinaesku", gdje nas je dočekao Emir Trto i još neki naši ljudi. Morali smo baš na tom mjestu ući u Prijedor, jer su četnici držali mostove. U novom hotelu bila je četnička vojna policija i njihov izviđačko-diverzantski vod.

Moram reći da su nas tada naši Prijedorčani ostavili na cjedilu, i u malom nas broju podržali u borbi. Prije nego što smo krenuli, rekli su nam samo da uđemo i da će nam se pridružiti tri hiljade boraca. Svaka čast Hadžijinim momcima. On je u tim borbama bio ranjen, ali se nije htio predati. Oko 11 sati uvečer upali smo u Prijedor. Svaka grupa imala je svoje zaduženje. Ja sam imao oko šezdeset ljudi, i s njima sam imao

zadatak da uzmem Stari Grad, Dom oficira, restoran Ribar, a Slavko Ećimović je trebao krenuti prije mene prema Radio stanici. U Prijedoru je pored Hadžije i njegovih ljudi bio i Kemo Đuzin sa svojim momcima. Imali su zadatak da uzmu općinu i SUP, dok je Kemo trebao uzeti podvožnjak na izlazu iz grada, a Kasarnu ljudi iz Puharske na čelu sa Sejom Grozdanićem. Kasarna je faktički bila prazna jer je sva četnička vojska bila na Kozarcu, pa se lahko mogla uzeti. Krenuli smo prema hotelu gdje su bili neki srpski specijalci i policija. Došli smo pred hotel gdje je stajao jedan četnik-stražar, a tu je bio i transporter koga smo pogodili "zoljom". I hotel, koji je bio pun municije, digli smo u zrak, a kasnije i punkt na mostu. Uništili smo i Dom oficira, kao i restoran Ribar. Sve se to desilo za sat vremena. Uzeli smo most i osigurali se da im ne krene u pomoć njihova šesta krajiška brigada. Upali smo u dvoranu Mladost gdje smo zarobili njihovoga majora Zorana Karlicu, i još dosta četnika. Neke smo pustili. Do osam sati ujutro uzeli smo skoro čitav grad.

Četnički kontranapad

Četnici su se pregrupirali i krenuli sa četrdeset tenkova iz pravca Banje Luke, dok mi u to vrijeme svi zajedno nismo imali četrdeset metaka. Sva četnička mašinerija ustremila se sa Kozarca na nas. Oko deset hiljada četnika krenulo je na nas 126. Slavko Ećimović počinje se povlačiti od Radio stanice. Vidjeli smo autobus pun četnika, ali nismo imali s čime pucati. Četnici su ulazili u grad. Odbio sam naredbu komandanta Ećimovića da se povučem. Riješili smo svi da izginemo, ali se nećemo povući. U tim trenucima Slavko je sa svojim prošao cijeli Prijedor i krenuo prema Kozari, a ostali su se također počeli povlačiti. Imali smo ranjenih i poginulih, a i četnika je zijanilo oko pedesetak. Imali smo jednu djevojku u sanitetu koja je nakon dva previjanja izgubila svijest. Vodili smo zarobljenog Zorana Karlicu koji je na jednom punktu

tražio od četnika da prođemo. Tu su ga ubili. Kasnije sam čitao u njihovom Kozarskom vjesniku da je Zoran Karlica bio žrtva kao Mladen Stojanović koga su četnici ubili na Kozari u prošlom ratu.

Četnici su tih trenutaka rušili sve pred sobom i za kratko vrijeme sravnili su Stari Grad. Bošnjaci su skakali čak i sa petih spratova u strahu od četnika, koji su sve nesrpsko redom ubijali ili odvodili u logore. Otvaraju logore u Omarskoj, Trnopolju, Keratermu... Duško Tadić je najpoznatiji po ubistvima. Ništa manji zločinac nije bio ni Zoran Žigić. Obojicu ih poznajem i prije rata, a sramota me reći da me je nedavno, kada sam zarobljen, pozdravio Žigić. Zamislite, takav zločinac mene pozdravlja. Koja drskost. Ubijeno je na hiljade civila, sve redom... ubijali su starce, djecu... nisu birali. Zvali su ljude na prozore i tu ih ubijali. Između ostalih, ubili su i Ćazima Čauševića iz Hambarina. Ćazim je vidio neki stari mitraljez i čudio se kako je dobar. Četnik mu je rekao da će sada vidjeti kako je "dobar". Poredao ih je sve, natjerao Ćazima i njegove da pjevaju "Bosno moja..." - onda ih je pobio. Tada je ubijeno preko dvije stotine Hambarinjana. Sve Bošnjake koji su se tu zatekli, a bili su iz Kozarca, ubijali su sa posebnom zlobom, jer su bili ljuti radi naše akcije. Uskoro sam se i ja morao povući.

Velika četnička ofanziva i proboj prema Bihaću

Prebacili smo se u Bišćane, ali nas je narod loše primio, jer su se bojali odmazde. Ono što nas je preživilo tu smo se skupili. Duž rijeke Sane bila je linija razdvajanja. Čenici nisu smjeli preko Sane. Najbolje moje oružje bio je trofejni mitraljez iz 1941. godine. E, da sam imao samo jedan beztrzajni top i nekoliko granata, pa da tučem tenkove. Sa svojim ljudima sam se povukao prema Čarakovu, a Asim Muhić je ostao u Bišćanima. Dogovorili smo se da budemo u stalnoj vezi i da

se bolje organiziramo. Sa Muhićem kod mene dolazi oko 700 momaka bez oružja. Tako nas je tada od ukupno 750 imalo osamdesetak pušaka. Dio Hrvata iz Žuna me poslušao, pa su se odazvali mojim pozivima na borbu, ali ih se dobar dio i nije odazvao, nego su čak otišli sa četnicima. Četnik Slobodan Taranjac uspio je postaviti punkt u Gornjoj Ljubiji, pa mu se priključio veliki broj Hrvat. Tako je bilo i u Šurkovcu. Umjesto da nama daju četrdeset novih kalašnjikova, oni ih prodaju četnicima, da nas tuku s njima... a živjeli su pokraj nas i fol s nama u koaliciji. U Gornjoj Ravskoj bio je goli četnik, a sve do jednoga Hrvati. I odatle su nas napadali i gađali. Predsjednik ljubijskog HDZ-a bio je Vinko Lozančić. I on je prešao u četnike. Isto je to uradio i neki Rade, koji je prije rata radio u varaždinskoj Tvornici koka-nosilja.

I, onda su se četnici organizirali sa svih strana, sa svim tim njihovim arkanovcima, krkanovcima... njih deset i po hiljada. Opkolili su nas od Prijedora, Ljubije i Omarske, tako da smo u Čarakovu ostali u totalnom okruženju. Branili smo se, ali i ginuli. Od 750, koliko nas je tada bilo, u toj ofanzivi poginulo je oko 500. U Prijedoru je ubijen Slavko Ećimović, a i Hadžija.

Odlučili smo da krenemo prema Sanskom Mostu s namjerom da se sa našima spojimo negdje kod Kamengrada. Konačno smo se odlučili na proboj prema Bihaću. Bilo je to 8. ili 10. juna 1992. godine. Ja sam vodio dnevnik, i kada su uhapsili jednoga moga momka, našli su mu to i ubili ga. Zaplijenili su nam i radiostanicu, pa smo bili definitivno odsječeni od svih ostalih krajeva. Bili smo bez metka, bez hrane, bez ičega. Išli smo navečer u sela, i krijući se kopali krompir da preživimo. Jedan Albanac, Arif, koji je bio oženjen Prijedorčankom, bio je vezista u prijedorskoj kasarni pa se priključio nama i donio radiostanicu. Na Ledenom Bunaru opet nas je dosta pogunulo. Sjećam se Senada Vojnikovića, zatim Sulejmana iz Rakovčana. On je imao dva sina kao dvije zlatne jabuke. Pobijeni su. U selu Raljaš bila je četnička

komanda. Tada je u Prijedoru komandir vojne policije bio Simo Drljača, komandant Ljubijski brigade bio je Slobodan Taranjac, a Ljeskovčana bio je Rade Bilbija...

Odlučili smo se probijati kroz grad preko Briševa. Gore, na brdu, četnici su postavili svoju gvožđuriju, a mi prema njima idemo s noževima i skoro bez ijednoga metka. Uspjeli smo se probiti, a četnici su pobacali puške i pobjegli. Eto, kakve su kukavice. Jedna naša grupa se uspjela probiti do Lušci Palanke, gdje su ih četnici opkolili i likvidirali u nekom potoku. Četnička Šesta krajiška brigada već je bila zauzela pola Briševa, i tu nije bilo nijednog našeg vojnika. Kasnije sam u Briševu našao Hrvata Antu Buzuka zakucanog, razapetog i odranog na hrastu. To je uradio njegov komšija - četnik iz Rasavaca, sigurno zato što ga je ovaj četnik prethodno zvao u njihovu vojsku, a on odbio. Tada sam bio sa osam svojih ljudi iz bunara vadio sam vodu sa kantom i izvadio dječiju ruku, umjesto da se napijem vode... Našao sam zaklanu porodicu jednoga moga prijatelja lovca: njega, njegovu suprugu i dvoje djece.

Prije Žuna, sa pogodne lokacije, snajperist Zoran Pejić iz Gornje Ljubije ubija, a Milan Ćurguz, zvani Krivi, sa još deset četnika, organizira silovanja. Ubili su i našega efendiju, koji je bio Fočak, ženu mu silovali. da bi je kasnije njezina snaha krvavu odnijela u ćebetu kući. Sve se to dogodilo u Islam Ljubiji. Probili smo se ispod Raljaša, Briševa i Ljubije, i došli u selo Žune, gdje smo u jednoj kući zatekli četnika. Čudno je, ali istinito da su njegova dva brata bili moji vojnici i poginuli su. Četnik Taranjac zarobio je osam naših ljudi i pitao ih gdje je Mirza Mujadžić. Znali su, ali nisu kazali. Od njih sam bio udaljen tridesetak metara i svojim očima gledao kako četnik Taranjac uzima papovku, a snajperista Zoran Pejić se polahko povlači... Tu je bio isto i Hrvat Drinčić, bivši derektor rudnika u Ljubiji, okorjeli četnik. Njih osmericu tu su ubili, a ja nisam imao ni praćke da ih branim. E, kad nisam crko! Slično tako, gledam pred jednom kućom desetak metara od mene čovjeka

i ženu, kako vode kravu da je napoje. Snajperist Zoran ih tjera, a ja sam molio Boga da mi pride. Pobio ih je. U tom trenutku se sa još osam momaka vratio i moj brat i došao im s leđa. Četnici su znali da sam ja tu negdje, ali mi ništa nisu mogli.

Život u šumama Kureva

U planinskim bespućima Kureva, koje sam kao stari lovac poznavao kao svoj džep, odlično sam se snalazio. Posebno su me tražili prve dvije i po godine, ali ćorak... Totalno su nas opkolili, a onda svu šumu zapalili, ali smo ipak ostali. Da smo samo imali municije i hrane, nikada nas ne bi nijednog ni zarobili niti otjerali. Pošto su im leševi smrdili, a mi nismo uspjeli sve da zakopamo, bojali su se zaraze, ali i šume. I kada ih pođe po dvjesta, trista, petsto, kako kad, mi zapucamo, nešto ih pobijemo i oni se vrate. I tako iz dana u dan. Onda nekada dođu pljačkati, a mi, šta bi drugo, nego pobijemo paščad. po Kurevu smo ih otegli preko dvjesta, a bilo nas je 75 i imali smo šesnaest pušaka. U zasjedi su nam ubili i Muhameda Bešića Hamu, Samira Hopovca Ćamu i Azemira Hajrudina. Ti moji momci bili su toliko slobodni da su idući šumama Kureva pjevali, kao da nisu u stalnoj opasnosti. Četnici su nam ubili Fadila Seferovića, koji je pošao na izviđanje za akciju na Ljeskovčane.

Preko jataka smo dobivali brašno, a i kafu. Prema četnicima smo djelovali u više grupa i na više pravaca, to ih je zbunjivalo. Smatrali smo da je to najbolji metod borbe. Krajem 1992. godine, u šumi, naletili smo na Salku Pađanina, Azemira Hajrudina i Ševku, kome ne znam prezime, svi su bili iz Hambarina. Oni su u jednoj zemunici neprekidno bili osam mjeseci pod zemljom. Pošli su da uspostave vezu sa nekim od jataka i nalete na nas, a onda počeli bježati...

Redovno smo krali četničke kukuruze. Rasporedili smo se tako da trojica idu po kukuruze, trojica po brašno, neko po municiju, a neko po odjeću. Ali, moram reći da osim četničkih

kukuruza nismo ništa drugo krali. Negdje krajem 1992. i početkom 1993. godine, gotovo šest mjeseci nismo imali vremena okupati se, jer su nas četnici gonili. Bezbroj puta sam prolazio pokraj majčine kuće, a nisam se javljao.

Srnetina sa "bijelim repom"

Te zime pored četnika veliku nevolju nam je pravio i snijeg. U nekom loncu kuhali smo krompir i svakome dijelili po četiri komada. Srećom, imali smo i nešto soli. To je bilo za cijeli dan. Uspjeli smo ulaziti u neka sela i iz snijega vaditi smrznute jabuke. U borbi za život srne smo nemilice ganjali i tukli, pa nam je to dobro pomoglo. Morao je biti dobar strijelac, koji je pogađao samo jednim metkom, jer je sve ostalo bilo jazuk. Imali smo i svoj specijalitet "srnetina sa bijelim repom" i to kuhanu u loncu za veš. Ulaz u zemunicu bio je vrlo mali, imali smo vreće za spavanje, šporet, karte... Kada nismo smjeli ići po snijegu, da ne bismo ostavljali tragove, u dugim noćnim satima, mljeli smo kukuruz i brašno. Gotovo nikada nismo sjekli drva da se ne otkrivamo, nego smo ih kupili oko kuća i po šumi. Tačno smo znali šta smijemo, a šta ne smijemo uraditi. Međuljudski odnosi su bili zaista dobri. Bila je to obična volja za životom, bili smo svjesni situacije u kojoj se nalazimo. Posebno dobra atmosfera je bila kada čujemo za uspjehe naše Armije, a NATO avioni su nam došli kao kec na desetku. Kad bi se spuštala noć četnik nije smio noćiti u šumi ni za živu glavu, nego su svi bježali u grad. Mi nismo bježali nego smo u šumi bili pravi gospodari i hadžije. Dobro smo bili svjesni u kakvoj smo situaciji, da možemo maksimalno manevrirati, da ih možemo mlatiti koliko hoćemo... Imali smo tako ukopane i maskirane zemunice da je jednom prilikom četnik stajao na zemunici i popišao se na čovjeka koji je bio u njoj. Jednom su jednoga četnika-Bošnjaka poslali među nas, da bi vidio gdje smo i šta radimo. A ja sam mu lično prije toga, zakopao tri brata, koje su mu

pobili četnici. Vidio je gdje smo, pobjegao nam i sve dojavio četnicima. Onda su oni došli, i oko nekog potoka opkolili. Tu nam samo jedan čovjek nije uspio pobjeći. U pokušajima da nas dokrajče, dolazili su i neki četnički specijalci Zlatka Brdara da nas uhvate, ali ništa. Na njihovoj televiziji lagali su da je on sa svojih 200 specijalaca zaustavljao Peti korpus. Na njihovu žalost, ni nama, ni Petome korpusu nisu mogli ni opepeliti. Ti specijalci su smješteni u Radničkom domu u Ljubiji, a Brdar je lično uzeo moj kafić "Whitesnake" i sada se zove "Koridor". Znam da sada i moj bazen drži prvi komšija Dado Radulović.

Ipak, izbjegavali smo borbu, a zašto?

Zato što su Slobodan Taranjac i Rade Bilbija rekli da će za jednog ranjenog četnika ubiti stotinu Bošnjaka, a za ubijenog četnika ubiti hiljadu Bošnjaka. Zato smo u posljednje vrijeme izbjegavali da ih ubijamo u većim količinama.

Četnički zločini su imali nepojmljive razmjere

Ali, kad oni ovdje dođu da ubijaju nas, bolje je da mi prvi ubijemo njih. U to vrijeme logori u Omarskoj, Keratermu i Trnopolju radili su punom parom. Ubijeno je 25 hiljada ljudi. Za ta i tolika zlodjela morali su uzimati akorde i takmičiti se ko će više pobiti Bošnjaka i Hrvata. Kamioni su neprestano odvozili leševe, koje su zakopavali na mnogim mjestima u masovne grobnice. Leševe su najviše odvozili i zakopavali u glinu Rudnika Omarska. Jednom su uhvatili tri autobusa Bošnjaka iz Hambarina, njih 120, i doveli ih u bolnicu, gdje su ih pobili. Poslije toga su im izvadili krv. Nas četverica sve smo to gledali, ali smo bili nemoćni. Zakopali su ih, ali smo vidjeli kako vire dijelovi tijela. To je bilo juna ili jula 1992. godine. Sve je smrdilo naokolo, a gavrani su se skupljali. Užas. Jedan momak iz Čarakova uspio je preživjeti pokolj Bošnjaka iz Hambarina. Govorio mi je šta je sve radio neki četnik Žuti, kako ih je noževima gađao i kladio se hoće li ih ubiti otprve ili

neće. Nad nedužnim narodom trenirali su svoje specijalce. Tako su četnici poklali čitav red Bošnjaka u mesari u Čarakovu, pili im krv i govorili kako je slatka turska krv. Našli smo i noževe s kojima su klali. Naređivali im da ližu asfalt, tukli ih i nagonili da pjevaju četničke pjesme, na kraju leševe bacali u Sanu... Kad su ubili, a onda bacili jednog starca u Sanu, smijali su se zato što nije mogao potonuti - imao je neki mantil koji je to sprječavao. U Čarakovu su ubili i dijete Mahmuta Hopovca od pet godina, koje je vozilo bicikl, a majku su mu ubili za stolom i izvadili joj utrobu. Našli smo je u kući, a dijete pored nje. I njih dvije smo sahranili. U ovom selu četnici su ubili devet Hopovaca: oca i njegovih osam sinova. I njih smo sahranili. Na nekim mjestima nalazili smo raskomadana tijela, a našli smo i momka bez glave. Na drugom mjestu smo vidjeli kako su zajedno ubijeni čovjek u radnom odijelu i krava. Ni sam ne znam koliko smo ih sahranili. Sigurno i danas na Hambarinama stoji kombi pun ljudskih kostiju koji su zapalili da bi vidjeli kako i to izgleda. Jednom momku sa nadimkom Kinez, iz Rizvanovića, otkinuli su testis, pa se kladili u flašu rakije koliko će živjeti.

Izleti u Prijedor i Ljubiju

Nisam samo ja svjedok ovih zločina. Sve se zna, jer smo se stalno kretali i komunicirali. Četnici su bježali od nas, a mi od njih. Ulazio sam i u Prijedor i u Ljubiju nebrojeno puta. Jednoj nani u Ljubiji došao sam na večeru, a ona je kasnije pričala da joj se melek ukazao. Čim bi šuma olistala, nisu smjeli dolaziti. Žene, djevojčice i djevojke Čarakova sve su redom silovali. Imali su jasno naređenje da što više pobiju. Koje im je god selo davalo nekoga otpora, sravnjeno je sa zemljom, a Bošnjaci mahom pobijeni. Na cesti prema Miskoj Glavi, jednom su doveli dva Hrvata da ih pogube. Doveli su još devet Roma - koji nisu htjeli da nas otkriju - da kopaju jamu za ovu dvojicu. Kada su iskopali rupu, sve ih je pobio četnik Pero

Krneta. Ubijen je Mustafa Prozor i njegov sin, zatim jedan Šele, Dermin Sinanović, Esad Ahmetović... Ovaj Mustafa je kod nas kopao mezare i toliko je bio pošten da je sve to džaba radio. Kad smo navečer tuda prolazili, vidjeli smo da je jedan od Roma živ. Vidjeli smo ga kako puzi. Nije mogao govoriti. Tako je bilo i u Briševu, a ubijena su moja sedamdeset dva Alagića. Tada se jedan Srbin objesio od muke. Navodno je sanjao jednoga moga rođaka, koji mu je u snu rekao da mu pokupi kosti i da ga zakopa, što je i uradio kad se probudio. Odmah poslije se objesio.

Dvadeset kvadratnih kilometara slobode

Mi se u Kurevu nismo krili, nego smo jednostavno - živjeli. To je bila moja teritorija i ja sam tu bio gazda. Bilo je to nekih dvadesetak kvadratnih kilometara. Bilo nas je ukupno 75. Držali smo Čarakovo, ispod su bile Hambarine, ovamo Donja Ljubija - Islam Ljubija, ovamo Briševo, Raljaš... U Briševu su od stanovnika bili samo neke Atlije, koji su bili u četnicima, ali su ih kasnije protjerali i pobili. U Hambarinama su sve pobili i protjerali. Čarakovo, isto tako, Rizvanoviće, Bišćane, Jugovce, Stari Majdan, u kome je ostalo nešto Bošnjaka, i nekoliko Hrvata u Staroj Rijeci...

Organizirali smo se tako što smo postavljali straže i izviđali teren. Ako bi nam dolazilo više "krmaka" - mi smo četnike zvali krmci - u zadnje vrijeme smo izbjegavali tuču, da u znak odmazde ne biju naše ljude, od kojih smo mi živjeli. Da nije bilo njih, mi bi jedan po jedan umirali od gladi. Posebno su nam pomagali Hrvati iz Žuna i Bošnjaci iz Donje Ljubije. Navečer smo uz jako osiguranje dolazili često kući moje majke, koja je tu ostala zbog mene. Davala nam hranu i kuhala. Imali smo dosta jataka koji su nam pomagali, a nisu bili sa nama u šumi... Jedan od najboljih bio mi je Ešo Seferović, a i dvojica Hrvata - Božo i Marinko Ivandić. Jednoga su ubili četnici. Imali smo manje više stalne veze sa Ljubijom i sa

Starim Majdanom, pa čak i sa Kamengradom kod Sanskog Mosta. I ja sam išao u te krajeve dosta puta. Ništa strašno.

Kako smo provodili dane i noći? Sakupljali smo i kupovali municiju, zakopavali naše poginule, snalazili se za hranu... Psi su raznosili leševe... Jednom je paščc nosilo glavu čovjeka, a mi smo ga ganjali da mu tu glavu otmemo, pa da je zakopamo. Bojali smo se zaraze jer nismo imali nikakvih lijekova. Pekli smo hljeb po noći. Prva godina bila nam je najteža. Isto tako i 1993., ali i 1994. godina. Dok je bilo toplije vrijeme spavali smo vani pod bukvama, a kasnije smo napravili zemunice i organizirali život kako smo htjeli. Neko je od nas spavao po napuštenim kućama, a ja često kod svoje majke u kući. Mati se više ničega nije bojala, jer su mi prethodno ubili oca u logoru Trenopolje i riješila je, ako se treba ginuti, da ćemo ginuti zajedno. Inače, po moga oca došli su 14. jula 1992. godine Jovo Daljević i Dragan Grbić i još neki maskirani četnici. Oca su odveli prema Ljeskarama, a mater su postavili uz ogradu i pitali je gdje sam ja. Htjeli su je strijeljati. U logoru je bio i moj brat, ali je imao sreću da ga puste.

Takva situacija je meni i svima nama dala neki čudni moral, naprosto - sve je bilo jednostavno. Najedem se i napijem čega ima, i onda mrtav hladan šetam kao da uopće nismo okruženi.

Dvadeset drugoga decembra 1993. godine, izdao nas je jedan od jataka. Tada nam je ubijeno 18 ljudi. Nabavili smo radio, akumulator i TV. Pomoću toga smo iz šume pratili šta se dešava.

Municija pod kestenom

Imao sam jednoga dobroga jataka Asima Hodžića, koji mi je jednom prilikom ostavio zakopanu municiju pod nekim kestenom. Jednu večer sam zbog toga skroz preko pruge kroz njihove punktove, prošao kroz grad, u pravcu Miškove Glave,

tamo prema Šurkovcu... Dođem do toga kestena i počnem tražiti municiju. Čuo sam nešto da krči, mislio sam da je tenk. Sklonio sam se u zaklon. Cestom je išao bager. Prokužio sam da ide zatrpati onih deset ubijenih Hrvata i Roma pored ceste. Vozač bagera bio je četnik Zoran Anušić i ja ga dobro poznajem. Prije rata bio je mehaničar u Auto-servisu u Ljubiji. Vidio sam i šest četnika. Municija je od mene možda jedno pedeset metara, a kesten je uz samu krčevinu. Vidio sam kako bagerom kopaju rupe i ubaciše u njih te Rome. Riješio sam da se po svaku cijenu dokopam municije i da ih pobijem. Četnici su tu popili flašu rakije, zapjevaše i normalno se vratiše nazad u Ljubiju. Noge su mi se odsjekle od nekoga bijesa. Prvo, žao mi ubijenih i nedužnih ljudi, drugo, krivo mi što im nisam mogao ništa.

Već 1994. godine počeli smo se polahko osipati. Jednom je došao neki četnik i ponudio da nas za dvije hiljade DEM po glavi, jednog po jednog prebacuje u Hrvatsku. To se odnosilo na sve osim mene, jer mene nije smio primiti u automobil. Bilo ga je strah i mene i četnika, mene da ga ne ubijem, četnika da ga ne otkriju. Dosta su nam u tome prebacivanju pomagali i neki Bošnjaci. Bilo je potrebno samo dati ovom četniku slike da napravi lažnu ličnu kartu. Postojala je grupa ljudi koja je to radila za novac. Četnici su osjetili da se polahko prebacujemo pa su ubacili Slavicu Hasanagić - Srpkinju udatu za Bošnjaka, da nas prati, pod izgovorom da i ona hoće bježati. Ta kuja je otkrila tu dvojicu koji su nas prebacivali i opet smo bili potpuno odsječeni. Opet smo uspjeli naći drugoga četnika, tako da smo na kraju ostali samo dvojica - Sulejman Kadirić Ćemo i ja. Dakle, dvanaest mojih ljudi se iz šume prebacilo, osamnaest je zarobljeno još 1993., a ostali su ubijeni... Moju majku Zlatiju su protjerali četnici, kao i ostale preostale Bošnjake kada su naši krenuli u oslobađanje Bihaćke krajine. Inače, mnogo puta sam i ja pokušavao da se probijem prema Bihaću, lutao, upadao u minska polja i zasjede. Ginuli smo, ali nikako nije išlo.

Zarobljen u "hrvatskoj" kući, panika u Prijedoru

Kada su naši oslobađali Sanski Most, svojim očima sam gledao naše kako gone četnike prema Briševu, Staroj Rijeci, Budimlić Japri, Miskoj Glavi... Vidio sam i četničke avione, ali se nisam mogao probiti, jer su naši pucali na mene. Ma, ni trista metara nismo bili jedni od drugih. Izgubio sam Ćemu, i nisam htio bez njega prelaziti na našu stranu. Zato sam ga počeo tražiti. Znao sam gdje je njegov jatak, a i bili smo stalno u vezi. Nisam ga mogao naći, a ne mogu da ga ostavim ni po koju cijenu. Počela je padati kiša, a onda snijeg i ja ti, na kraju snaga, uđem u kuću nekoga Hrvata, koji je bio u četnicima, da se odmorim i osušim. Dvojica njegove braće bili su moji vojnici i obojicu su ubili četnici. Ovaj treći bio je u logoru i silom su ga mobilizirali četnici, pa je sa ženom i djetetom dolazio u tu kuću. U toj kući nađem tranzistor i slušam da je toga dana (21. novembar 1995. godine) potpisan Dejtonski sporazum. Taj četnik Hrvat, koji je u međuvremenu došao, puca u mene četiri puta i ne pogađa me, a ja iskočim kroz prozor i pobjegnem u šumu. Imao sam i kosu i bradu, ne znam je li me poznao. Ovaj četnik alarmirao je ostale, pa sam se morao probijati. Pobjegao sam.

I dalje nisam ništa znao za moga ranjenog prijatelja Sulejmana, a mogao sam preći na slobodnu teritoriju. Ofanziva je uveliko trajala, četnici su bježali i mogao si ih hvatati i ubijati kako si htio.

Već je 25 hiljada četnika počelo bježati iz Prijedora. I sve se moglo lahko osloboditi. Svjestan sam da je istovremeno hajka i na mene, ali i prilika da iskoristim četničku paniku. U "pumparici" sam imao pet metaka, a padala je kiša, i hajde znaj hoće li opaliti ako bi zatrebalo. I, ja "pumparicu" sakrijem, jer mi je bila samo kao kolac. Dolazim u Staru Rijeku i osjećam da je negdje tu linija, ali nisam siguran. Valjda je bila u Begićima, koji su bili ispod mene. I gladan sam, i žedan, i umoran... Samo sam jeo

jabuke, a u nekoj hrvatskoj kući probao sam ubuđalo mlijeko u prahu. Moraš bilo šta. Jeo sam i pastu za ruke, misleći da je mlijeko u prahu. Počeo je padati snijeg. Prelazim put što ide iz Ljubije preko rudnika, gdje su one naše zapalili i pobili. I što više idem sve slabije poznajem teren. U Gornjoj Ravskoj prolazi četnički kamion, vidim rovove i liniju razdvajanja. Vodila se pješačka borba. Umoran upadam u jednu hrvatsku kuću da se odmorim, pa šta bude. Kada sam ugledao krevet, legao sam i odmah zaspao. U neko doba kroz san sam čuo da neko ulazi u kuću. Otvorio sam oči i ugledao iznenađenog četnika. Ni jedan ni drugi nismo znali šta se dešava. Munjevito sam zaključio da kroz mali prozor ne mogu iskočiti, i da mi se sprema ono najgore. Ušao je i drugi četnik, to su vjerovatno bili oni što pljačkaju. Uvijek sam razmišljao da se nikada četnicima ne predam živ, ali sam sada bio nemoćan. Pitao me šta radim. Rekao sam: Ništa. Pitao me ko sam. Nisam ništa odgovorio. Pitao me odakle sam, rekao sam da sam izbjeglica. I četnik je izgleda toliko bio zbunjen da nije znao šta da me pita, niti sam mu nešto posebno govorio. Ruke mi je stavio na leđa i svezao me nekim kablom.

Ispitivanja i zlostavljanja

Odveli su me u njihovu komandu i pitali za ostale. Za njih sam bio diverzant iz neke ubačene grupe. Komandant me prepoznao, što mi se nije svidjelo. I on je tvrdio da sam ubačen, i da ne postoji mogućnost da sam ovdje, zajedno sa njima, bio gotovo četiri godine. Kad je došao "bezbjednjak", stavio mi je lisice, nisu me samo tukli, nego i mučili. "Bezbjednjak" me oveo na jezero u Ljubiju, gdje su bacali stotine ubijenih Bošnjaka. Neke leševe su vadili iz vode, negdje krili... "Bezbjednjak" je izvadio pištolj - da me ubije. Poslije bi rekao da sam pokušao bježati. Drugi mu je javio da im trebam zbog informacija. Uzeo me za kosu i udarao o stijenu. Došao je iz Prijedora kapetan policije Radaković i njegov zamjenik. Stavili su mi neku vreću na glavu da ne vidim kuda idem i ko

me tuče. U "golfu" me zamjenik tukao, a, kao, eto, Radaković je govorio da to ne čini. Doveli su me u neku kuću. Postavili su me na tronožac, i čujem zove neku Nadu da vidi "Turčina". Udario me je nogom u lijevo uho. Nada vrisnu kao da ne može to gledati, i izađe. Nastavio me je tući. Izbio mi je obje čašice na koljenima, udarao me u glavu, kičmu, a onda uzeo kliješta da mi čupa zube. Tu me je tukao nekih sat vremena.

Poslije je došao Grab, koji je navodno iz Bosanske Dubice, kao neki kapetan u policiji. Prije nego što je ušao čuo sam da mu govore kako ima "jedan paket za njega". Taj "paket" sam bio ja. Nisam mu htio odgovoriti kako se zovem. Psovao mi je i prijetio, a onda počeo udarati. Posebno se razbjesnio što nisam htio govoriti. Priletio je Radaković i nije dao da me tuče. On je inače bio profesor psihologije i sociologije. I što da ne kažem - on mi je spasio život. Odvukli su me u Prijedor u logor Keraterm, gdje sam na betonu proveo dva mjeseca. Tu je sada komanda 43. policije. "De, skini mu tu kapuljaču sa glave da vidimo našega Divljaka!?", poznao sam Rajkov glas. Valjda im je bio glavni. Prije rata je nešto svirao, a završio je pravo. S njim sam nekada bio po radnim akcijama i dobro smo se poznavali. Pitao me otkud ja. Rekao sam da sam došao da vidim šta ima kod njih. Onaj krmak što me zamalo nije ubio, sada je po naređenju morao otići i napraviti za nas četiri kahve. Pitao me gdje sam bio. Rekao sam da me ima svukud i da sam cijelo vrijeme bio tu negdje. Nije mi vjerovao. Tvrdio je da sam ubačen. Popio sam kahvu, pojeo grašak i, onako svezan, strpan u ćeliju dva sa dva metra.

Poslije izvjesnog vremena, došao je kapetan Radaković i naredio da mi skinu lisice sa jedne ruke. Ujutro su me odveli kod kapetana na ispitivanje. Pitao me gdje su mi ostali ljudi, ko su mi bili jataci i koji su ti Srbi što su prebacivali za novac moje ljude? Obećao je ako kažem da će mi ostati glava na ramenu, a ako ne kažem da će biti "gadno". Nisam pristao da kažem. Vratio me je u ćeliju i osam dana izvodio i ispitivao. Ništa nisam govorio. Saznao sam da imaju namjeru da me likvidiraju, zato što neću da govorim. Skontam u ćeliji da sam

čitao u njihovom Kozarskom vjesniku neke stvari, pa sam ih na osnovu toga pokušao "vozati". Da me ne bi ubili, morao sam im nešto pričati, pa bilo šta. Povjerovali su mi.

I kada je stigao IFOR, počeli su me kriti i odveli u jednu kuću i tu svezanog za radijator držali dva dana i dvije noći. Četnik me pitao da li mi je hladno, a ja sam odgovarao da nije. Onda me je zvao da pođem za njim, a ja svezan ko pašče.

Desetoga februara 1996. godine prebacili su me u Banju Luku, u Vojno-istražni zatvor. Tu su mi napakovali da sam u Prijedoru ubio dvadeset policajaca i veliki broj srpskih vojnika... Sve dok me nije registrirao Crveni križ, i ovdje su me tukli. Najviše me provocirao Dragan Mijatović, zvani Brko, koji je uzeo broj telefona moje sestre u Italiji i tražio da mu pošalje para - da me iščupa iz zatvora. Sestra mi je poslala hiljadu DM- Uzeo mi šeststo, a za ostalo mi dozvolio da kupim cigareta i kahve, pa mi i to uzmu. Ispalo je da me taj njihov sud optužio za Haag. Međutim, kad su došli predstavnici Crvenog križa, rekli su mi da ću biti razmijenjen. Jednog dana su došli i rekli da spakujemo stvari. Potrpali su nas u minibus i krenuli prema Bijeljini. Tamo nas potrpaju u neki kombi i ubace još petericu, tako da nas je bilo deseterica. Doveli su nas na Pale 5. aprila i smjestili u neku dvoranu. Tu nas je bilo deseterica iz Banje Luke, petero iz Bijeljine i još smo zatekli jednoga iz Sarajeva i drugoga iz Goražda. Poslije su doveli još nekih momaka. Rekli su nam da su, kao, naše optužnice otišle u Haag i da se čeka odgovor. Sedmoga aprila, nakon 1.460 dana totalnoga okruženja, došao sam na slobodu, u šta, evo, još uvijek ne mogu da vjerujem.

Priča o heroju Ramizu Salčinu

SVE ŠTO JE IMAO DAO JE ZA ODBRANU SARAJEVA

U bivšoj ulici Slavke Rodića, na broju 15 A, kuća je rahmetli Ramiza Salčina. U njoj njegova porodica - supruga Suada, sinovi Adnan i Mirza. Ramiza nisam vidio još od davnih teferiča u Borču kraj Gacka, dok sam bio dijete, a on momčuljak. Sad, kad ga više nema, mislim da je samo otišao na trenutak, u legendu, u knjigu heroja zemlje Bosne...

Od montera do heroja

Ni himber nije došao na sto, a mali Adnan poče donositi babine slike, kao da se hvali... Šutljiv, baš kao otac...

"Poznavali smo se iz djetinjstva, još kad smo bili komšije u Borču kraj Gacka. I kad smo došli u Sarajevo, bili smo komšije. Eto, kroz taj komšiluk rodila se ljubav, pa smo se vjenčali u septembru 1979. godine. Znala sam da je veliki čovjek i, hvala Bogu, nisam pogriješila", priča Ramizova supruga Suada.

Ramiz Salčin rođen je 1954. godine. Radio je u "Unioninvestu" na poslovima montera, a onda napustio firmu i otišao u privatnike. Otvorio ugostiteljsku radnju. Pred prve parlamentarne izbore posebno je bio zagrijan za SDA i izabran za člana Općinskog odbora Novog Grada i odbornika u Skupštini općine. Aktivno je sudjelovao u Patriotskoj ligi. Bio je uvjeren da će se svako prevariti ko misli kako će Bosnu

zaobići pripremljeno zlo. U ljeto 1991. godine odlazi u Zagreb, gdje radi na dobavljanju naoružanja. Imao je grupu od stotinu naoružanih boraca, a 2. marta 1992. godine organizira prvu vojničku obuku. Sa grupom saboraca otišao u "GRAS", izvezao trolejbuse i postavio kontrabarikade u ulici Ivana Krndelja i na Dobrinji, kad je zarobljeno dosta pješačkog naoružanja i municije, koji su sa Sokoca bili upućeni četnicima u Lukavicu. Prilikom nakane bivše JNA da 27. marta 1992. godine sa transporterima iziđe na Mojmilo, odnosno na Vodovod, s namjerom da ga "čuvaju", Ramiz Salčin, tada koordinator između baze i Kriznog štaba, izdaje naredbu borcima da nipošto ne dozvole izlazak transportera i vojske na Mojmilo. Borci, potpomognuti kolegama iz ostalih jedinica i MUP-a, spriječili su pad Mojmila brda. Od kad su, u noći između 4. i 5. aprila, pale prve minobacačke granate na Mojmilo brdo i kotu 671, od tada je Ramiz danonoćno bio na Mojmilu i, u okviru tadašnjeg Rejonskog štaba, koordinirao odbranom šireg rejona ovoga strateški važnog objekta za Sarajevo.

"Rijetko je, kasno i nakratko dolazio. Bio je tamo gdje je trebao biti. Nije imao odmora, jer nije htio da ga ima. Bilo nam je teško. Tri mjeseca nismo imali para da platimo mlijeko. Od novca, koga smo imali, kupio je oružje i municiju borcima. Eto, ostao nas je željan, posebno maloga Adnana, koji i danas pati za babom", priča Suada.

"Između 10. i 15. maja prve ratne godine odigrala se posebno važna bitka u Vrbovskoj ulici, kad su se četnici pokušali uvezati sa kasarnom "Viktor Bubanj". Nije im to uspjelo, a Ramiz je 15. maja ranjen u grudi - milimetar pokraj srca.

Nakon petnaestak dana, opet je krenuo borcima na prve linije, a 27. maja postavljen je za komandanta Općinskog štaba odbrane Novog Grada. Do 7. jula formiraju se tri brigade i tri odreda, sa ukupno 12.500 boraca. Jedinice Novog Grada, od ukupno 68 kilometara sarajevskog fronta, pod komandom

Ramiza Salčina, drže 35 kilometara, uključujući i pet kasarni bivše JNA. Stizao je biti sa borcima i na Mojmilu, Sokolju, Hrasnom brdu, Žuči, Dobrinji, Nedžarićima... Dosta su mu pomagali i Kerim Lučarević, Ramiz Bejić, Bislim Zurapi, Šefkija Okerić, Kenan Karović, Zaim Backović, Esad Pelko Brzi, Kemo Ademović, Mustafa Hajrulahović Talijan...

"U našoj kući bio je glavni štab, pa su mnogi dolazili. Posebno je bio sretan, ali i ljut, kad su naši borci u kontraudaru, 8. juna, prvi put oslobodili dio Žuči. Nije imao vremena za zadovoljstvo, jer su se borbe vodile iz sata u sat... Uvijek mi je govorio da čuvam djecu i budem spremna na sve, jer nemamo drugoga izbora nego da se borimo", sjeća se Suada.

Bila mu je čast poginuti od metka

"Sjećam se dobro toga jutra kad je krenuo. Bilo je oko 8 sati, 22. augusta 1992. godine. Pred polazak se okupao, govoreći da ima mnogo posla. Maloga Adnana provozao je petnaestak metara, poljubio nas i otišao. I, kad smo došli kući, Adnan je plakao. Pucalo je sa svih strana. Kad je došla uplakana jetrva, stariji sin Mirza bio je na balkonu. Odmah sam pomislila da mu se nešto dogodilo. "Ramiz je, izgleda, poginuo", rekla je. Ostala sam bez riječi. Stigao je i Ramizov sestrić Fako, govoreći da je Ramiz samo ranjen. Došao je i doktor i rekao da moram biti spremna na sve. Znala sam šta je bilo", priča Suada.

Ramiz je tog 22. augusta 1992. godine pošao na Vojničko Polje. Sa bratićem i šurom, osmatrao je iz jedne zgrade četnike u Nedžarićima. Nakon što su zapalili cigaretu, pogođen je u sljepoočnicu.

Često je govorio da se samo plaši smrti od granate, a od metka da mu je čast poginuti. Na dan dženaze, 24. augusta, četnici su pucali kao nikad.

Na dvogodišnjicu pogibije mali Adnan primio je, umjesto babe, najveće armijsko priznanje - "Zlatni ljiljan". Kuću rah-

metli Ramiza Salčina krasi i "Zlatna plaketa" općine Novi Grad, priznanje i zahvalnost od Ismeta Hadžića, rahmetli Safeta Zajke... Nema dana da ga ne spomene njegov prijatelj, suborac i komandant Kerim Lučarević.

Kako reče Suada, svi su joj dolazili i nije zaboravljena. Pred Kasarnom (bivša kasarna "Viktor Bubanj"), koja sada nosi njegovo ime, stoji herojeva bista. Kasarnu Armije BiH "Ramiz Salčin" otvorio je predsjednik Alija Izetbegović.

Uz godišnjicu smrti Zaima Imamovića, legendarnog komandanta 14. divizije

ZNAŠ, ŽIVOT IMA, SMRT IMA...

Na treskavičkom visu Čelina, 9. oktobra 1995. godine, odmah iznad prijevoja Rogoj, poginuo je legendarni Zaim Imamović, komandant 14. divizije i simbol herojske odbrane Goražda.

Samo dva dana prije uspostave trajnog primirja na tlu BiH, veliki čovjek, patriot, istinski gazija i heroj oslobodilačkog rata, poginuo je od gelera. Za njim tuguje Podrinje. I Bosna i Hercegovina.

Početak raspada Jugoslavije zatekao ga je u kasarni u gradiću Vipava u Sloveniji, s činom kapetana. Prozreo je namjere srbočetničke JNA, ali i gotovo karikaturalni karakter rata u Sloveniji, gdje gine više turskih vozača kamiona negoli vojnika. Povlačenjem JNA iz Slovenije, dolazi u Bihać, ali se "zamjenjuje" sa svojim kolegom Adilom Bešićem, također poginulim herojem Petog korpusa, i nakratko dolazi u Travnik, potom u Zenicu. Do početka agresije na BiH, pripremao je narod Podrinja za odbranu. Dio municije i oružja dopremio je u rodnu Ilovaču, nedaleko od Goražda. I, što je svojstveno ljudima Zaimova kova, pripreme i nije krio od četničkih kolega.

Sa prvim pucnjima u Foči, kreće prema Hrasnici, a onda, sa grupom dobrovoljaca i pukovnikom Zaimom Beševićem, preko Igmana i Grepka, odlazi u rodni kraj. Nije ni slutio da

će Igman, Bjelašnica, Treskavica i Rogoj postati njegova sudbina, na kojima će skončati svoj životni i ratni put. U Ustikolinu je stigao polovicom aprila, u trenucima kad su četnici zauzeli Foču, sa namjerom da spriječi napredovanje četnika dolinom Drine.

Odsudnu odbranu Goražda organizirao je u rejonu Preljuće, dijelu Zebine šume, na lijevoj obali Drine. Ta linija od Osmice do Stoca i Orahovica postat će najsigurnija utvrda oko Goražda, jedina borbena linija koju četnici nikada nisu pomjerili, a izginulo ih je više od 500.

Već 1992. godine, na tom dijelu ratišta, formirana je proslavljena Prva drinska brigada, sa pet bataljona, na čijem čelu je bio rahmetli Zaim Imamović. Bio je vojskovođa posebnog kova (Zaim i znači vođa) i nevjerovatnog smisla za motivaciju suboraca. Neustrašiv, nasmijan, uvijek ispred svojih vojnika. Fajter koji ne priznaje frontalni način ratovanja i ne čeka poteze dušmana, već organizira upade u dubinu privremeno zauzete teritorije i nanosi gubitke neprijatelju.

Ređaju se bitke i njegove pobjede: na releju Zebina šuma, Stogu, Crnom vrhu, Jabučkom sedlu, Trovrhu... Ređaju se bitke, ali i Zaimova ranjavanja... Najteže je ono u centru Goražda.

Da bi operaciju "Krug" što bolje proveo u djelo, lično izlazi na Igman, da prikupi MTS koji mu je nedostajao. Njegova operacija za oslobađanje Ustikoline (na čemu je radio zajedno sa Feridom Buljubašićem, u decembru 1992. godine), sa dva uspješna forsiranja Drine, sigurno će se proučavati u školama za oficire. Što nije uspjela, nije kriv Zaim. Vrijeme će to pokazati.

Branio je i odbranio rodnu grudu, svoje Goražde i Podrinje, koje je volio gotovo podjednako kao svoje sinove Denisa i Ernesta.

Početkom 1995. godine, zajedno sa komandantom Buljubašićem, izlazi iz opkoljenog Goražda na slobodnu teritoriju BiH, kako bi pomogao da se obruč probije izvana.

Preuzima komandu u 14. diviziji Prvog korpusa u Tarčinu i svakim danom bliži je svome cilju, svome Goraždu. Postaje gospodar Treskavice i njenih visova, na kojima se povlači prema Foči i Kalinoviku. Pred njegovim gazijama, četnici gube Malu ćabu, Pašinu planinu, Vratlo, Krajačiće Klanac, Hum, Lupoč... U trenucima kad je lomio i posljednju odbranu agresora, na rubu Treskavice prema Rogoju, usmrtio ga je geler zalutale četničke granate.

Baš kao što mi je znao reći:

- Znaš, život ima, smrt ima...

Samo dan-dva ranije, bio je ranjen po šesti put. Nije čekao da se oporavi. Naprosto, ukrao se svojim pratiocima i doktoru Muratu Đuderiji i otišao na prvu liniju, među svoje borce, s kojima se uvijek najbolje i osjećao.

Nije dočekao da uživa u slobodi, za koju se dugo i požrtvovano borio. Smrt je bila brža od želje da stigne do Drine.

Ostala je uspomena na velikog komandanta i heroja, komandanta brigade bosanske armije, rahmetli Zaima Imamovića. U znak sjećanja na njegovo herojsko djelo, kasarna u Pazariću, u kojoj je trenutno smještena prva akademija vojske Federacije BiH, nosit će njegovo ima, ali i Osnovna škola u rodnoj Ilovači...

Legenda sa Drine ostat će vječno u srcima svih Bošnjaka Podrinja.

Sarajevski heroj Semir Frašto, najmlađi šehid, po kome nosi ime bivša Tetovska ulica

ŽIVOT ZA TENK

Sarajlije se dobro sjećaju Tetovske ulice, ulice na kraju Alipašinog Polja, po kojoj su četnici iz Nedžarića i Vojničkog naselja danima sijali smrt. Od maja 1994. godine ova ulica nosi ime Semira Frašte.

Uvijek prvi

"Babo, šta sam ja?", pitao je desetogodišnji Semir Frašto svoje roditelje.

"Dijete! Eto šta!", odgovorio mu je davno otac Bajro.

"Znam to. Ali, jesam li ja Srbin, Hrvat ili Musliman? Sva druga djeca to znaju osim mene..."

"Ti si, sine, Musliman! Ali, budi i čovjek, dobar čovjek", uključila se majka Zahida.

Semir je rođen 16. novembra 1973. godine u Sarajevu, u plemenitoj porodici porijeklom iz Borča kraj Gacka. Uz mlađu sestru Sanelu, bio je jedinac ali i mezimac, dobar učenik i omiljen među rajom. Završio je saobraćajnu tehničku školu i razmišljao o fakultetu, položio vozački ispit, takmičio se u ful-kontaktu, džudou i karateu kao član Sportskog društva "Bosna". I zaljubio se, iskreno i toplo, u Sarajku Samiru. Onda je rat prekinuo njegove snove.

Bio je član Patriotske lige i SDA od osnivanja, a od 6. apri-

la 1992. godine je "vikićevac", pripadnik Specijalne jedinice MUP-a RBiH. O oružju znao je malo, ali ga je ponešto o tome učio otac.

Redale su se bitke... Pofalići su odbranjeni, a poslije više mjeseci oslobođena je Dobrinja. Bilo je žestoko na Stupu, Azićima... Tako svakim danom, iz pobjede u pobjedu, stasao je junak Semir, uvijek dobrovoljac i prvi. Tih dana je, za ispoljenu hrabrost, odlikovan "Zlatnim ljiljanom". I još ga je više ponio mladalački zanos.

Azićka bitka

Tek što je došao da se malo odmori u krugu porodice, 17. septembra 1992. godine, javljaju mu iz jedinice da zamijeni oboljeloga saborca. Trebalo je ići u Azićku bitku, koju je završio podvigom, uništivši neprijateljski tenk. Snajperski hitac ga je pogodio. Bio je smrtonosan. Trideset dana čekali su roditelji, raja i suborci na dženazu junaku Semiru Frašti. Obavljena je 23. oktobra 1992. godine, na greblju Kovači.

Tišina i dostojanstvo u domu porodice Frašto. Kao da je negdje otišao u grad sa djevojkom, pa samo što se nije vratio.

Ljubomorno čuvaju sve što ih podsjeća na heroja.

"Znam kako je majkama čiji su sinovi poginuli. Majkama su djeca važnija od bilo koje politike", priča Semirova majka Zahida.

Iz njihove najuže porodice četvero je manje. Kao četvti, poginuo je prošle godine na Igmanskom putu Bajrin najmlađi brat Sead, hadžija i heroj. I Bajro je u svom naselju na Alipašinom Polju bio borac. Pomagao je koliko je mogao, a u toku agresije dvanaest puta dobrovoljno je darivao krv.

Iz ovakve plemenite porodice morao je i izrasti ovakav Semir, najmlađi poginuli borac, po kome jedna sarajevska ulica nosi ime. Početkom augusta 1993. godine, heroju Semiru, dobitniku najvećeg armijskog priznanja "Zlatni ljiljan", posthumno je dodijeljena i "Zlatna policijska značka".

Četiri godine poslije Semirove pogibije njegov harem redovno obilaze rodbina i prijatelji, da prouče Fatihu i predaju rahmet duši šehidu.

Da je živ, ni dvadeset tri godine još ne bi imao, a poginuo je sa nepunih devetnaest. Takvi smo bili dok su Semiri bili među nama. Danas koračamo njihovim ulicama slobode.

Sanel Perhatović, dječak od šest godina, jedan od hiljade jetima kojima su četnici ubili roditelje

IMAM JA JARANA KOJI NEMAJU NI BABU NI MAJKU...

Šestogodišnjem dječačiću Sanelu Perhatoviću iz Cerske kraj Vlasenice četnici su na početku agresije ubili i oca i majku. Danas se sa nekom drugom djecom bezbrižno igra u ilidžanskom naselju Pejton.

Da nije bilo nane Hurije, dede Rizve i tetke Nizame, mali Sanel bi umro od gladi. Priča o njemu samo je jedna od hiljade sličnih koje su ispisane u proteklom ratu.

Ni čokoladu mu nisu donijeli

"U ovoj našoj porodičnoj tragediji koja nas je zadesila, počela sam i zaboravljati, sine moj", priča Hurija Čelebić, Sanelova nana. "Moja rahmetli kćerka Sadika, Sanelova majka, ubijena je pred kućom, u bašči, u devetom mjesecu trudnoće, rano moja. Bilo je to u ljeto 1992. godine."

Sanelov djed Rizvo nije bio toga dana kući. Negdje je otišao, ne bi li zaradio koru kruha. Ništa im u skromnom ilidžanskom stanu nije sigurno; ni kruh, ni stan. Uzaludno je pitati Sanela šta mu je bilo sa majkom i ocem. On ih se gotovo i ne sjeća. Kaže da ne zna gdje su.

"Njegovog oca, moga zeta Safeta, najvjerovatnije su ubili četnici u Srebrenici. Bio je teško obolio i liječio se kod

UNPROFOR-a. Kasnije je prešao na slobodnu teritoriju. Nakon što je čuo da mu nije došao brat iz Srebrenice i da su ga ubili, u Mededi je uzeo dva kruha i vratio se u okupiranu Cersku", priča nana Hurija, dok Sanel proviruje kroz prozor, gledajući drugare kako se igraju.

Nana priča da joj unuku još niko nije donio čokoladu, makar zbog toga što je siroče, izuzev Kuvajtske humanitarne organizacije, od koje redovno dobijaju pakete.

Gotovo da mu se rahmetli roditelji ne vode ni kao civilne žrtve rata. Kao da je ovo dijete krivo što nema nikoga da ga hrani i da ga izdržava.

Tek što čovjek pomisli da je sasvim dovoljno tuge u ovome domu, uplakana nana Hurija, potpomognuta malodobnom kćerkom Nizamom, nastavi:

"Četnici su mi ubili i sina Nijaza, koji je bio borac u Cerskoj. Sada bi, mačko moja, imao tek 21 godinu. Pošto je bio dječačić, nije imao pušku, nego je borcima nosio hranu, vodu i municiju po linijama".

Drugi Hurijin sin živi sa porodicom u Tuzli. Nije ga odavno vidjela. To joj je jedini živi od muških potomaka. Starija kćerka Muška udata je i živi negdje kod Zvornika.

"I još da ti nešto pričam, dijete moje. Izgubila sam na početku rata i jedinog brata, a moj suprug Rizvo amidžića... Belaj, pa eto ti..."

Mislim da su negdje otišli...

Iz neuvezane i isprekidane priče, može se saznati još jedno svjedočenje o patnjama naroda Cerske, Konjević-Polja, Srebrenice, Žepe... Sve su to krajevi koji imaju isti pečat, onaj koji nije zabilježen dosad.

"Kako nam je bilo? Nismo imali ni kruha ni soli. Znali smo noćima ići šumom do Međeđe, a odatle kamionima kako bismo donijeli nešto hrane. U zimu 1993. godine morali smo bježati. Prebacili smo se do Međeđe, a onda kamionima do

Tuzle. Ovdje, na Ilidži smo, evo, već godinu dana i vidiš kako živimo. Ne bih ja ovdje ni došla da mi nije čojek prije rata radio u Sarajevu."

Opet poduža šutnja. Hurijina kćerka Nizama uspjela je pronaći jedinu sačuvanu fotografiju na kojoj su Sanelovi rahmetli roditelji. Sanel se odjednom trznuo i progovorio:

"Ovo su majka i babo i ne znam gdje su sada. Čujem kako pričaju da su ih ubili četnici, oni zli ljudi. Sve mislim da su negdje otišli, pa će se opet vratiti. Jarani me često pitaju za roditelje, a ja ne znam šta da im kažem. Znam samo da mrzim četnike, iz dna duše, najviše zbog ovih na slici".

A nana Hurija će za njim:

"Klela sam, sine moj, majku što me je rodila. Da Bog do nisam živa. Ali, šta ću? Ko bi se, onda, brinuo o ovom maksumu? Država ne bi, sigurno".

"Čiko, imam ja, jarana koji, kao i ja, nemaju ni babu ni majku. Znam jednog iz Foče i jednog iz Srebrenice...", dobacuje Sanel, a da ga niko nije pitao.

Da. Ima mnogo Sanela i njegove sudbine. Neki nemaju ni djeda ni nane. Sanel ima djeda, koji, iako je bolestan, nešto zaradi, a nanu da mu skuha i opere, ali i zaplače; samo kad on ne vidi.

U posjeti porodici nevesinjskog heroja Miralema Juge

ZABORAVILI SU MI MIRALEMA I AMIRU, A JA SAM PROVALILA U STAN

Niko majkama ne može zamijeniti izgubljene sinove. Niko majkama ne može platiti njihove neprospavane noći, ni suze, ni bore na licima... Mnogo je takvih majki poslije bosanskoga belaja. Mnogo priča, da im kraja nema. I šutnje u njihovim skromnim domovima. I mnogo nepravde i čamotinje. Majka Ramiza, majka heroja Miralema Juge, jedna od tih ucviljenih, ali i ponosnih majki. I džaba sve mostarske popravljene zgrade, sva neispunjena obećanja... A nije u raskoši, pa ni u skromnosti. Nema ništa... U jednom danu, u jednom trenutku i na jednom mjestu, ostala je i bez Miralema i bez Amire. Bez svoje dvije jabuke. Otišli su u legendu, ali i ostali zauvijek u njezinim nakvašenim očima, potpisani na njezinom izbornom licu.

Heroj Bijelog Polja kao i njegov dedo

“U ovaj sam stan skoro provalila. Nismo imali gdje. Onda su nam u Mjesnoj zajednici dali saglasnost, nema šta. To je neko privremeno rješenje. Niko nam dosad nije rekao da imamo pravo na stan”, priča nana Ramiza, majka heroja Miralema Juge.

I, dok su se u tišini njihovog skromnog sobička, u mostarskom naselju Zalik, preplitali uzdasi i dim, onako, kao

na filmu, naviru sjećanja na legendu Miralema i njegovu sestru Amiru, koja se nije odvajala od njega.

Sedmoga aprila 1965. godine majka Ramiza nije ni znala koga je rodila. U rodnim Postoljanima kraj Nevesinja završio je osnovno obrazovanje, a onda krenuo u svijet, kako često priča majka Ramiza, i to u srednju vojnu školu, pa onda u Vojnu akademiju u Karlovcu i Beogradu. I kad se nazirala agresija bivše JNA, kao poručnik te iste armije, pobjegao je sa karlovačkog ratišta - ilegalno avionom za Pirot, a onda došao u svoje Postoljane, gdje se odmah aktivno uključio u formiranje tadašnjih jedinica TO, ali i u nabavku naoružanja s ciljem odbrane Bošnjaka ovih prostora. Krajem maja 1992. godine u zbjegu naroda formira Orlićku četu, čiji je bio prvi komandir.

Nakon tragedije nevesinjskih Bošnjaka, Miralemov patriotski nerv nije mogao izdržati, pa se već 28. juna, sa svojim borcima, aktivno uključio u borbu protiv četnika na prostorima konjičke općine. Već početkom jula 1992. godine imenovan je za komandanta Bjelimićkog odreda. Za to vrijeme Miralemovi momci sudjeluju u niz diverzatskih akcija na području nevesinjske općine. Četnicima nisu dali živa mira. Krajem novembra 1992. godine formiran je Samostalni nevesinjski bataljon, a na njegovo čelo došao je Miralem.

I, kao po običaju, 8. novembra odmah kreću u akciju na Podveležju. I iz te bitke izlaze kao pobjednici. U decembru 1992. godine komanduje svim jedinicama Četvrtog korpusa koje su sudjelovale u deblokadi Sarajeva. Nakon toga se dva mjeseca liječio od promrzlina.

S početka agresije HV i HVO-a na Mostar, zajedno sa svojim borcima, bije bitku u Šantićevoj, a kasnije izdaje naredbu da se mora ući u Dračevice. Tako je i bilo. Od sudbonosnog značaja za Mostar, i Bosnu uopće, bila je Miralemova ideja da se - zbog nedostatka municije i naoružanja - krene prema Konjicu. Izvršavanjem toga zadatka olakšana je herojska bitka oslobađanja Bijelog Polja, čime je uspostavljena putna komunikacija sa Sarajevom i srednjom Bosnom. U tome su mu

pomogli i Safet Oručević, Mithad Hujdur Hujka, Šerif Špago, Suad Džanković... I rahmetli Miralem, pored mnogih bitaka, bio je heroj Bijelog Polja, kao i njegov dedo 1942. godine. Nakon ove akcije postavljen je za komandanta 47. brdske brigade, a kasnije je izabran i za zamjenika komandanta Četvrtog korpusa.

Nažalost, smrt ga je spriječila da ostvari mnoge isplanirane akcije. I, eto, da sudbina hoće tako, poginuo je u saobraćajnoj nesreći u Sutini, 7. septembra 1993. godine, zajedno sa saborcem Husom Imamovićem, rodicom Senadom i dvadesetdvogodišnjom sestrom Amirom, borcem od Bjelimića do Mostara. Posmrtno je heroj Miralem odlikovan "Zlatnim ljiljanom", a dodijeljen mu je i čin brigadnog generala, dok bivša kasarna "Luka" u Mostaru nosi njegovo ime.

Ovako se ukratko može ispričati priča o heroju Miralemu Jugi. Ovako se ništa o njemu ne može reći, osim onih izblijedjelih i mnogo puta ponavljanih riječi. Ovako se o heroju ne može pisati. O njemu se uvijek mora pisati i opet biti nedorečen i nedopisan.

A majka, kao svaka majka, udušu zna svoju djecu. Tako i ponosna majka Ramiza.

Boli me ljudska nebriga

I ne zna majka Ramiza kako da svu svoju tragediju sažme u jednu običnu ljudsku priču, a imala ih je mnogo - od one kad joj je na rukama izdahnuo suprug Asim, do one kad su je, sa trinaestero čeljadi, bili zarobili četnici, koji su ih sproveli u kalinovački logor.

Nakon što je saznao za očevu smrt i majčino zarobljavanje, Miralem se još više zainadio i u narednim akcijama pravio sa saborcima pravi dar-mar četnicima. Nakon toga uslijedile su razmjene, među kojima je bila i Miralemova majka.

"Bože dragi, kako mi je tada širio ruke!", sjeća se majka Ramiza.

"Majko moja, samo kad si mi živa", rekao je, a onda ih sve okrijepio i nahranio.

Kao da ga sada gledam: visok i uspravan, sa dugom zlatnom kosom, sakupljenom u rep. Ali, ne smijem to pričati majci Ramizi. Zna to ona dobro. Samo da bih je malo održao u kuvetu, pokušavam promijeniti temu, ali i sve ostale - gorke su i teške.

"Ljudska nebriga, i to me boli, moj sine" reče majka Ramiza.

Mostarska općina dodijelila im je, prije dva mjeseca, stan na Bulevaru, u zgradi koja se još nije počela renovirati, a vlasnik stana je Bošnjak. Nakon što su to odbili, jer se nemaju gdje useliti, tjeraju ih i iz stana u kome se sada nalaze.

"Dali su nam, doduše, i neki poslovni prostor. Ne znam šta ćemo s njim... Valjda će biti dobro... Svi su nam do sada sve lijepo obećavali, a danas ne znamo kuda ćemo. Obijamo mnoga vrata, ali ništa. Znamo mi dobro kako je sa smještajem u Mostaru, ali je valjda vrijeme da i ja malo othuknem, da me ne izgone..."

U tuđi dom porodice rahmetli Miralema Juge dosad niko nije došao ni iz vojske ni iz općine Mostar, makar da pitaju majku kako je ili da se samo "našale" s kakvom pomoći. Materijalnu nadoknadu prima, ali neredovno, kao i ostali, dok joj je za Amiru Esad Elezović, sekretar boračko-invalidske zaštite, nedavno rekao da nije poginula na borbenom zadatku i da joj neće ništa potpisati... To majku, kao i svaku drugu, boli.

Nepravda. I prema majci Ramizi i prema njezina dva preživjela sina - Faruku i Mithadu. Ali, i to bi zaboravila majka Ramiza, ali ne može dvije jabuke - Miralema i Aminu.

Dvanestogodišnjem dječaku Jakubu Mandži četnici su u Foči ubili i oca i majku, a djeda odveli u nepoznatom pravcu

NEMOJTE UBITI MOJU NANU, IMAM SAMO NJU

I roditelji Jakuba Mandže ubijeni su u Foči 1992. godine.

Ovaj dvanaestogodišnji dječak danas živi sa nanom Šaćirom, tetkom i tetićem na Ilidži. I Jakubovog djeda, 65-godišnjeg Husniju odveli su četnici 6. septembra. Jakub zna koga je izgubio.

Tri Šaćirine smrti

Tri je smrti preživjela Jakubova nana Šaćira.

"Prva je, dijete moje, kad su nam jednom navečer došli četnici kući i provalili ulazna vrata. Husnija je pobjegao na jednu, a ja i mali Jakub na drugu stranu. Drugu sam ti smrt preživjela sa Jakubom u logoru u Foči, kad su htjeli da me zakolju, a drugu kad su mi pištoljem razbili glavu. I sada imam vidljive ožiljke, a i glava zna često zaboljeti", priča nana Šaćira.

Krajem augusta 1992. godine četnici su došli do njihove kuće u fočanskom naselju Donje Polje i tražili radiostanicu.

"Prijetili su da će me odvesti na most i ubiti. Posebno sam se plašila da me ne odvedu u KPD, gdje je već bio zatvoren moj sin Fuad, Jakubov otac. Da ne gledamo kako nas muče. Šta bih, onda, sa ovim maksumom?"

Jakubovog oca Fuada zarobili su četnici već na početku rata u Foči. Uhapsili su ga sa puškom u ruci i nedugo zatim ubili.

Za Jakubovu majku Semku do danas se ništa ne zna. Nana Šaćira, njen suprug Husnija i mali Jakub ostali su u porodičnoj kući u Donjem Polju do kraja augusta 1992. godine. Tih mjeseci živjeli su kao u kućnom pritvoru i u svakodnevnom strahu kad će neko doći pobiti ih ili negdje odvesti. Onda su, krajem augusta, ne znajući kuda bi, svi "dobrovoljno" otišli u tadašnji logor u fočanskom "Partizanu".

Kolji je s leđa

"U 'Partizanu' je bilo strašno. Nakon šest dana boravka u ovome logoru, 6. septembra, u našu sobu, u kojoj je nas bilo tridesetak, ušla su trojica četnika."

Čim su prilazili njihovom krevetu, Šaćira je znala da su došli po njenog supruga Husniju. Jedan ga je držao visoko podignutih ruku, a dvojica su ga tukli. Kasnije su ga u nekom crvenom automobilu odvezli u nepoznatom pravcu.

"Kad je, dvadesetak dana kasnije, u našu sobu došao Sreto Filipović, komšija iz Donjeg Polja, rekao je da ga je odveo Miloš Ivanović na svoje imanje, da mu radi. Nadala sam se da će se nekad pojaviti, ali do danas ništa nisam čula ni za njega. Eto, nadam se."

U "Partizanu" su ih svakodnevno maltretirali, ubijali muškarce ili ih odvodili "u nepoznatom pravcu".

Kad bi četnici ušli na vrata, mali Jakub ih je molio: "Nemojte ubiti moju nanu, ja imam samo nju!" Kad su dolazili drugi put i tražili komšinicu Minu, rekli su da, ako nje nema, onda ona ide sa njima.

"Rekla sam da neću, a jedan od njih uperio je pištolj u mene, dok me je mali Jakub zaklonio. Umjesto metka u glavu, četnik me udario pištoljem nekoliko puta. Izgubila sam svijest. Ispod mene je ostala lokva krvi."

Drugi put je četnik udario cipelom u grudi i prijetio da će

ih oboje ubiti. "Što je ne koljeś?!", viknuo je jedan od njih. "Ne možemo, dijete je pred njom", odgovorio je. "Onda je kolji s leđa!", naredio je drugi.

Srećom, ušla je izvjesna Vida iz Orahova sa puškom u ruci i naredila im da je ne diraju.

Tako su iz noći u noć Šaćira i njezin unuk preživljavali besane noći.

U oktobru 1992. godine razmijenili su ih za nekog srpskog doktora.

Došli su u Goražde, a odatle prošle godine na Ilidžu.

Najdraže mu je očevo ime

Mali Jakub Mandžo uskoro će u četvrti razred osnovne škole. Otišao je negdje sa jaranima. Rekoše, na kupanje. Za to vrijeme nanine su oči pune suza, a lice blijedo. U isti mah, drago joj je što, eto, nekome može makar ukratko ispričati svoju bol.

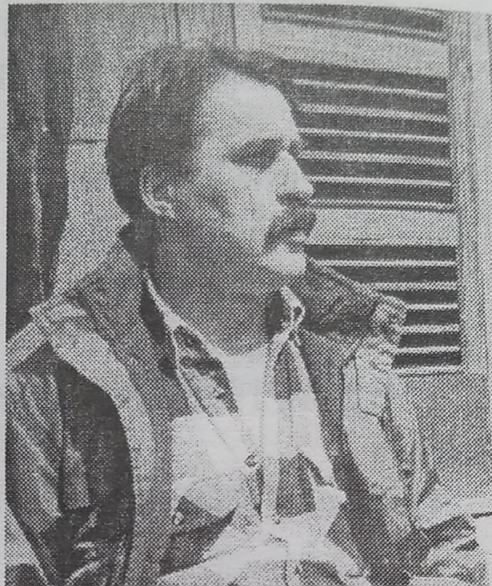
"Šta, sine moj, da meni nešto bude, gdje bi mi on?!"

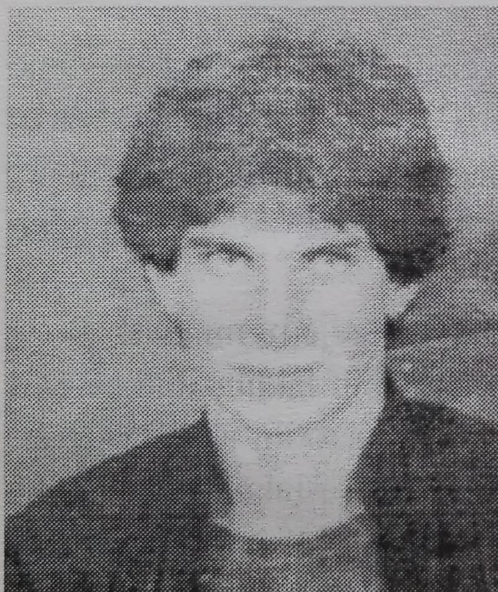
Reče da su dosad samo jednom malom Jakubu dali 50 DM ljudi iz "Igasse". Ostali nisu ni upitali kako im je, kako žive.

Nana Šaćira brine se šta će sutra biti sa Jakubom. Sve dok se ona bude starala o njemu, neće biti problema. Ali, šta kasnije?

Jakub slabije priča. Samo kaže da mu je Fuad najdraže ime na svijetu. Tako se zvao njegov rahmetli otac.

Naila Malkoč

Kemal Alagić

Rahmetli Šefik Kovačević

Rahmetli Semir Frašto (prvi zdesna)

Kerim Lučarević i rahmetli Ramiz Salčin

Jakub Mandžo sa ocem Fuadom

Sanel Perhatović (dijete bez oba roditelja)

INTERVJUI

Asim Korčić, komandant Trideset sedme muslimanske lahke brigade

NE MOŽEŠ TI MENE, ČOVJEČE, POBIJEDITI KAD HOĆEŠ!

Temelji nedavno formiranog Sedmog korpusa udareni su prije dvije godine. Prvo je formirana Operativna grupa, tako što su se ujedinile dvije brigade, Sedma i Sedamnaesta, te, na prijatno iznenađenje mnogih, Sedmi korpus, koji je već tada bio dobro naoružan. U njegovom sastavu su Druga, Sedamnaesta, Dvadeset sedma, Četrdeset sedma, Trista peta, Trista dvanaesta, Trideset sedma muslimanska lahka i još neke brigade koje su spremne da idu gdje god zatreba, izvršavajući zadatke komandanta Mehmeda Alagića.

Trideset sedma muslimanska lahka brigada je, ne zanemarujući i ostale koje su "ljute" i ubojite, jedna od najboljih.

O kratkotrajnom padu Meokrinja, saznanjima o četnicima, ratnoj tehnici neprijatelja, strateškom značaju Vlašića, vojničkom ustrojstvu jedinice... govori komandant ove brigade Asim Korčić:

KORČIĆ: Nemamo vremena za bilo koje druge razgovore osim onih o praćenju i planiranju borbenih aktivnosti. Kad je Meokrinje u pitanju, tada smo imali sasvim druge planove - da idemo na neka druga područja, što znači da smo imali punu borbenu gotovost. Tu su četnici napravili strahovitu grešku, vjerovatno sa namjerom da nas "malo dirnu". Kao zapete puške, munjevito smo aktivirali plan koji je, ponavljam, već

bio spreman... Četnici nisu znali gdje su i šta im se događa. Sama činjenica da smo neke izgubljene položaje na Vlašiću vratili za svega dvadeset minuta govori o ogromnoj mobilnosti naših jedinica, koje su u svakom trenutku spremne za pokrete i kontraudare. Poslije izgubljenih položaja, nametnuli smo im kontraofanzivu i na dostignutim položajima držimo sve pod kontrolom. Postavlja se pitanje kako oni ne mogu uraditi ono što smo mi njima. Znači da su uništeni. Na njihovim bivšim položajima nalazili smo mala brda čahura. Oni su bez potrebe trošili metke i, na kraju, ostali bez njih.

Kako četnici stoje s naoružanjem?

KORČIĆ: Da četnici loše stoje sa naoružanjem govori činjenica da su na položajima, s kojih su bježali glavom bez obzira, imali dosta pušaka M-48. Primijetili smo da su aktivirali još neko trofejno oružje iz Drugog svjetskog rata. To nam je, upočetku, bilo sasvim nejasno. Činjenica je da se i u tom smislu polahko tope.

Kakva su Vaša iskustva iz posljednjih "bliskih susreta" s četnicima?

KORČIĆ: Kad po dubini probijemo njihove linije, ni blizu nisu u stanju da nas zaustave. Samo od nas zavisi koliko ćemo ići dalje. U njihovim redovima je sada haotično stanje, vrše rokade najviših starješina, jedni druge mole za pomoć, silom mobiliziraju staro i mlado. Njihovi mediji su uporno tvrdili kako su oni neprikosnoveni čuvari nekakve njihove, "srpske zemlje". Stvarno, ne znam koja je to "zemlja". Odjednom se ispostavilo da su sada "ugrožena" ta "njihova srpska sela". Susreli su se sa silom koja im je do tada bila nepoznata.

Kad će se bajrak s ljiljanima zavihoriti navrh Vlašića?

KORČIĆ: Relej na Vlašiću možemo zauzeti kad hoćemo. To četnici dobro znaju. Samo je stvar tehnike, na koji način ćemo to odraditi. Relej je samo jedna kota na kojoj mi nemamo potrebe da se zadržavamo, dok je plato Vlašića

ogromna teritorija koja se proteže od Kupresa do Teslića. Tu mi držimo sve konce u rukama. Odlučili smo se za taktiku zauzimanja kotu po kotu, brdo po brdo, grad po grad, a oni neka razmišljaju koje će to biti kote, brda i gradovi.

Šta je, recimo, s Teslićem?

KORČIĆ: Njih nikada nije tukla naša artiljerija, naši tenkovi, prage, haubice…

Sada im se sve to suprostavilo. Imaju sve manje šansi da vode rat protiv civila. Gonimo ih sve dalje i dalje od dometa njihove artiljerije. Sve će, ako Bog da, imati manje i manje prilika za odmazde nad civilima. Svečano obećavamo da im za kratko vrijeme ni Banja Luka neće biti slobodna. Sada Teslić možemo, ako hoćemo, sravnati sa zemljom, ali smo vojska kojoj je neprijatelj četnik, onaj koji ubija, kolje i siluje, a ne civili. Prvi put se dešava da mi diktiramo situaciju na terenu i namećemo našu taktiku ratovanja. Četnici se boje da ne izgube Brčko. Nema više ni njihovih "krajina" na zapadu.

Naša armija sve sigurnije stasa?

KORČIĆ: Oni su uvijek vojnički bili truhli. Samo što im mi nismo tehnički bili dorasli u onom stepenu koji su oni imali. Njima i za njih je bivša JNA utvrdila položaje, presjekla komunikacije, zauzela dominantne objekte, izvršila mobilizaciju, te ih rasporedila i "nagovorila" da su tamo "Turci", a da je ovamo neka "srpska zemlja" i da "tu zemlju" trebaju zauzimati. Sada može bilo koji svjetski vojni stručnjak reći za Armiju BiH da je to armija jedne države. Dakle, postigli smo veoma bitan stepen koji su četnicima drugi omogućili. Naša je prednost i to što shvatamo da je država Bosna i Hercegovina naša država. Niko meni ne može zabraniti da dođem u Banju Luku ili Bijeljinu, kad su to sve moji, i naši gradovi. Ne možeš ti mene, čovječe, pobijediti kad hoćeš! Ne možeš mi ništa! Predajem se samo onda kad Allah to odredi. Tako misle svi naši borci. Nikada u životu četnici nisu dobili bitku protiv

naših jedinica. Oni dobro znaju gdje su sve izgubili.

S obzirom da se u Vašoj brigadi prakticira islam, šta on znači vojnicima?

KORČIĆ: Nešto konkretno da kažem o Trideset sedmoj muslimanskoj brigadi, čiji sam komandant. Logično je, ako u nazivu brigade stoji i ovo "muslimanska", da je obavezan namaz. To ne namećemo nikome. Jednostavno, svi borci su tako, vjerski odgojeni, i s tim uopće nemamo problema. Poslije ustajanja, obavezno se klanja sabah-namaz. I tako redom... Nama islam znači sve i sve ovo radimo zbog islama. Zasluga je Dragog Allaha što ni jednu bitku dosad nismo izgubili. Naš vojnik je zaista primjer kako se treba ponašati, raditi u duhu islama i biti na Allahovom putu. Naš vojnik neće ugroziti nikoga ako ga je Kur'an zaštitio. Ako je Allah odredio nešto za nas, mi smo zadovoljni s tim. Ali, ne predstavlja nam ništa ono što Allah nije odredio. Ko uopće spominje strah od onih koji su ubijali našu djecu, silovali naše sestre i majke? Od tih nimalo nemamo straha. Ono što posebno vrijedi i za šta se borimo jest da sačuvamo islam u našem narodu, a onda ćemo sve ostalo lahko dobiti. Mi znamo istinu jer smo pobijedili.

Zejnil Delalić, biznismen iz Beča i bivši komandant TG-1 Armije RBiH

OSIM RODNE KUĆE ANTE PAVELIĆA U BRADINI, DAJDŽINI BOJOVNICI I HVO SPALILI SU SVE DO TEMELJA I TO POKUŠALI NAMA PRIPISATI

Šta se događalo pred sam početak agresije u Konjicu?

DELALIĆ: U Konjicu je još uvijek bila JNA. Istina, postojala je organizacija SDA, više u ilegali, u kojoj sam bio i ja. Hrvati iz Konjica bili su već pripremljeni, ali su to krili od nas. Imali su svoj stožer HVO-a, zbog čega su nam prigovarali da smo oklijevali. Mi nismo imali sredstava, ali smo poveli rat i danas ga vodimo, za razliku od njih. Već u aprilu, sa dvadesetak momaka zauzimamo prvu kasarnu u Čelebićima. Prema naredbi iz Sarajeva, pripadnike redovne vojske pustili smo kući, jer tada s vojskom još nije bilo zaoštreno. U to vrijeme, sa Kukanjcem sam imao dva-tri žučna razgovora. Prijetio je da će sravnati Konjic. Nakon zauzimanja kasarne u Čelebićima, krenuli smo sa oslobađanjem pojedinih privremeno zaposjednutih dijelova konjičke općine i uspostavom legalne vlasti.

Kako su tada reagirale JNA i SDS?

DELALIĆ: Bivša JNA u to vrijeme nije imala mnogo ljudstva u Konjicu, ali je držala važne objekte i centre, dobre položaje, imala jaku infrastrukturu, sistem veza i ostalo. Tamo je trebalo biti središte Generalštaba JNA. Te ogromne

kapacitete niko od nas nije imao priliku vidjeti ili saznati šta se tamo događalo. Kad smo to zauzeli, zaprepastili smo se viđenim. Objekt ARK (centar veze) imao je kino-dvorane, sale za sastanke, kabinete, sobe, kupatila... Nama se žurilo jer smo znali da će četnici dovesti pojačanja. Koncentrirali smo snage oko "Igmana" i tih objekata. Postavili smo ultimatum pukovniku Veličkoviću, komandantu svih jedinica u Konjicu, da nam preda oružje TO Konjica, Jablanice i Prozora. On je pregovarao u ime JNA, i nije pristao. Opkolili smo objekte, zauzeli par stražarskih mjesta, ispalili nekoliko zolja, a oni su se, u panici, tajnim tunelom izvukli iz kasarni prema Zlataru. Veličković je uspio pobjeći helikopterom.

To nije bio lahak zalogaj za jedinice TO i HVO Konjica, koji su u to vrijeme imali prilično dobru suradnju!

DELALIĆ: Svakako da nije. Najveći problem bio nam je kako da izvučemo naoružanje iz magacina, jer je tu bilo oko 75 šlepera napunjenih do vrha, bez municije. Trebalo je to uraditi u što kraćem vremenu, sa desetak privatnih kamiona. Ipak, mi smo im u tome doskočili, jer smo dva-tri dana ranije zauzeli dio gdje se vršio remont oružja, sa stotinu PAM-ova. Zatvarači su bili kod majora sigurnosti Rajka Kuljanima, koga smo ranije kidnapirali u Buturović-Polju. Njegovo priznanje, vojne karte i planovi, raspored jedinica, šifre veze, prijeki sud i ostalo (sve urađeno još 1990. godine), značajno nam je pomoglo, kao i njegov istup "da je dobrovoljno prešao na našu stranu", što je prenijela Televizija BiH.

Bili su to najveći uspjesi naše armije u to vrijeme...

DELALIĆ: Sigurno. Tada smo zauzeli sve objekte, tvornicu "Igman", sve kasarne i nastojali da što prije pošaljemo sredstava tamo gdje su najpotrebnija. Kočili su Hrvati iz Fojnice, ali smo uspjeli u Sarajevo ubaciti oko četiri miliona metaka kalibra 7,62 mm.

Na red dolazi Bradina...

DELALIĆ: Prije Bradine obradili smo Donje Selo, Brdane i još neke dijelove konjičke općine. Bradina, koja je na neki način držala Konjic pod blokadom, došla je na red dogovoreno i isplanirano. Ja u to vrijeme nisam znao ko komanduje u Sarajevu, nisam imao nikakvih instrukcija od viših komandi. U to vrijeme su bili samo općinski štabovi TO, ponegdje regionalni. Pred akciju na Bradinu, dobio sam obavijest iz Visokog da dođem na sastanak u Dusinu, do koje mi je trebalo putovati oko osam sati. Sastali smo se u kući izvjesnog Fejzića, gdje smo počeli razrađivati plan deblokade Sarajeva. Tu sam se prvi put susreo sa generalom Rasimom Delićem, Mustafom Polutkom i drugim komandantima. Oformili smo Taktičke grupe (1 i 2). Mustafa Polutak je imenovan za komandanta TG 1, a Rasim Delić za komandanta TG 2. Plan deblokade izveo bi se iz dva pravca, s tim što su Konjičani i Hadžićani dobili obavezu da deblokiraju Bradinu. Nastojali smo da mirnim putem razriješimo pitanje Bradine, odnosno deblokadu ceste. Ja sam se par puta sastajao sa njihovom delegacijom u Podorašcu, istupajući sa opcijom da se mi borimo protiv JNA, a ne protiv Srba. Nudili su mi zajedničke straže, ali ni po koju cijenu sa Hrvatima. To je bio samo izgovor kako bi dobili na vremenu i uvezali se sa Borcima i Kalinovikom. Većina srpskog stanovništva tajno se iselila na Borike i drugdje, a četnici sa Bradine uporno su odugovlačili. Preduhitrili smo ih tri dana prije najavljenih pregovora i, u briljantnoj akciji, oslobodili Bradinu, sa dvije žrtve na našoj strani.

Upomoć su vam pritekli policajci iz Hadžića.

DELALIĆ: Hadžićani su bili u sendviču, pa je i za njih Bradina bila od velikog značaja. Uključili su se bez kalkulacija. Refo Tufo je tada sa svojim ljudima veoma pomagao, to ne treba zaboraviti, mada lično smatram da je, izuzimajući Ramu Maslešu iz Mostara, Seju Mačkića iz Fojnice i načelnika u Jablanici, cjelokupni rukovodni kadar MUP-a Hercegovine

bio prohrvatski orijentiran. Na Bradini smo pohapsili glavninu četničke vojske: vojvodu Rajka Đorđića (raniji komandant TO Konjica), čuvenog Žaru i druge. Pronašli smo jednu lokomotivu i, od Pazarića do Jablanice, organizirali prvi voz na slobodnoj teritoriji BiH... Već u maju 1992. primijetio sam da sa Hrvatima nešto nije u redu. Među prvima sam osjetio da oni surađuju sa četnicima, zbog čega su me kasnije optužili da sam najveći neprijatelj Hrvata. Poslije Bradine, trebalo je uslijediti zauzimanje kasarne u Pazariću, gdje je još bila JNA. Vinko Zelčić, zapovjednik HVO-a u Konjicu, rekao mi je da im je Mate Boban naredio da ne smiju ići preko Ivana. Bilo mi je jasno da HVO otpada i u deblokadi Sarajeva.

Znači li to da su već bile definirane "povijesne granice Hrvatske"?

DELALIĆ: Naravno, ali u sklopu tog plana i sporazuma u Karađorđevu pojavljuje se Mate Šarlija Dajdža. Najavljen je čak i kapetan Dragan, kojeg je trebao dovesti neko iz Mostara. Kad sam se upoznao sa Dajdžom, izvadio je olovku i papir i počeo nešto pisati. Imenuje mene za zapovjednika snaga za Sarajevo. Na to mu odgovaram: "Izvini, Dajdža, ja sam već imenovan za koordinatora u toj akciji i ne treba mi vaše imenovanje!" Pitao sam ga kakvi su mu planovi, sa čime raspolaže, ima li kakve vojske i oružja da nam pomogne. Međutim, ništa od toga. Počeo je priču da treba izvršiti mobilizaciju, da treba da se zovemo nekakav "Kralj Tomislav", da ja budem zapovjednik HVO-a i slično. S njim je bilo nekakve vojske. Kažu, nisu HVO, nisu Armija, pa ko su? Njihov odgovor je: "Poslao nas Tuđman da pomognemo Aliji!" U čemu? Kažu: "U organizaciji!" Suština je u tome što je trebalo Bošnjake mobilizirati pod zastavu HVO-a i kasnije ucjenivati kako su hrvatske jedinice učestvovale u deblokadi Sarajeva. Hrvati u gradu pričali su o Dajdži kao o spasiocu. Mnogi su povjerovali u te gluposti. Međutim, kad su njegovi ljudi počeli pljačkati vozila i napadati ljude po Pazariću i Hrasnici, zabranio sam im boravak u ovim krajevima i on je otišao u Drežnicu. Boban i hrvatska štampa prijetili su mi da ne

smijem doći u tzv. Herceg-Bosnu. Poručio sam Bobanu da sam i ja za njim raspisao potjernicu.

Vjerovatno zbog "mira u kući"?

DELALIĆ: Da, nekad smo išli ispod svoga dostojanstva. Međutim, nije pomoglo, oni su tražili sve više. Recimo, pitam Dajdžu koji ga je Alija poslao, a on kaže: "Delimustafić"... Oni su boravili u Hercegovini da snime situaciju kako bi je lakše okupirali i opljačkali. U Bradini je bilo malo oštećenja na četničkim kućama. Mogle su ih koristiti izbjeglice iz istočne Bosne. Ali, Dajdžini bojovnici i HVO spalili su sve do temelja, osim rodne kuće Ante Pavelića, što su kasnije pokušali nama pripisati.

Kad je došlo do ozbiljnih problema sa HVO-om u Hercegovini?

DELALIĆ: Poslije akcije na Bradini mi smo imali jaku vojsku i trebalo im je da je stalno drže na oku. Krajem juna isplanirali smo akciju prema Borcima, a na tome je insistirao i HVO. Tada dolazi do prve opstrukcije, ne samo od HVO, već i od naših. Guskini ljudi opljačkali su bošnjačke kuće po Glavatičevu, jedinica iz Buturović-Polja uopće nije učestvovala u akciji, a HVO je stalno odugovlačio. Imali su 700-800 dobro naoružanih bojovnika, ali se nisu ništa pitali. Uvijek je to zavisilo od političara iz HDZ-a. Napad smo isplanirali za 28. juni, na Vidovdan. Računali smo na iznenađenje, ali su četnici sve znali preko HVO-a i udvostručili ljudstvo na linijama. Dok smo mi vodili borbe, u gradu je jedna njihova jedinica - HOS - pravila nerede, otimala benzinske pumpe, objekte i slično. Tako sam dio vojske morao povlačiti u grad. Nije došlo do pucanja, ali je bilo izuzetno napeto. To je otupilo oštricu napada na Borce, gdje smo mjesec dana izvodili ofanzivna djelovanja.

U to vrijeme događaju se Repovci...

DELALIĆ: U tom selu imali smo dva voda koja su se smjenjivala svakih sedam dana. Međutim, jedan vod je odbio

da zamijeni svoje kolege i ja sam poslao vojnu policiju da vidi ko pravi pobunu. Navodno, to je bio komandir jedinice. Kad je došla policija, njih nije bilo u selu, pa je dogovoreno da dođu sutradan oko podne. Tada sam sve naredbe izdavao vezom. Kad su došli policajci i poveli dvojicu komandira, svi su mučki pobijeni. U ovoj patroli od sedam policajaca, trebao je biti i moj brat, koji se vratio sa pola puta da pomogne ranjeniku. Pozadina ovog zločina je jasna. HVO nije imao snage da direktno uhapsi i odvodi uglednije ljude, ali je uspio na ovaj način.

Vi ste u to vrijeme imenovani za komandanta Taktičke grupe 1.

DELALIĆ: Dok je trajala akcija na Boračko jezero, stigla je naredba o mom postavljenju i otišao sam na Igman. Situacija na tom terenu bila je poražavajuća. Dobro sam poznavao Čuperka, rahmetli Đozu i ostale iz Komande. S Igmana su stalno dolazili po MTS u Konjic i znao sam sve probleme. Jednom sam pitao Edina Šarića o tome znaju li oni u Sarajevu kakvo je stanje na Igmanu, da je gore malo ljudstva i sredstava, da ima nereda. Odgovorio mi je: "Ne!" Jer, navodno, Igman podiže moral vojsci i narodu. Odmah sam zvao Sefera i molio ga da Vrhovna komanda iziđe na Igman ili u Konjic, gdje bi imali odlične uvjete za rad. TG 1 tada je obuhvatala područje 17 općina. Na tome sam stalno insistirao, jer su Hrvati pravili opstrukcije gdje god su stigli, a neki lokalni komandanti ponašaju se kao da vode privatni rat... U Posušju i Grudama otimaju naše konvoje, HVO se povlači u kasarne i obustavlja sve aktivnosti prema četnicima, a od nas stalno traže nekakve ustupke. Nisu mi išle u glavu naše gluposti da sve oružje ide u Visoko, jer smo u Konjicu imali kasarne i sve što je potrebno. Da je blagovremeno izišla Komanda iz Sarajeva, bili bi izbjegnuti problemi koji su nas kasnije snašli.

Kad smo već kod oružja i municije, Vas su u Konjicu optužili da ste otuđili milione maraka...

DELALIĆ: Ko god poznaje sistem rada i raspodjele u "Igmanu", zna da su to gluposti. Iste službe, isti ljudi, prak-

tično od direktora do portira, radili su taj posao na način kako su to radili i prije rata. Evidencija o svemu vođena je uredno, što je, kasnije, potvrdila i inspekcija. Ja sam odobravao isporuke. Jer, ako se neko probije iz Maglaja i traži municiju, glupost je ne dati mu. Municija nije moje vlasništo, već našeg naroda. Svima smo davali, jer je svima trebala. Hrvatima, normalno, nisam davao, jer su oni imali dovoljno i s tim bi samo švercovali. Optužili su me da sam nešto uzimao, a u isto vrijeme zaboravljali šta sam sve kupio i poklonio. Recimo, "sultana" na Igmanu, što je gađao Pale.

Kao komandant TG 1, imali ste pune ruke posla...

DELALIĆ: Moja taktička grupa protezala se, kažem, na prostoru 17 općina. Non-stop sam bio u pokretu, ali je najteže bilo u Hercegovini. Hrvatima se žuri da po svaku cijenu što prije isforsiraju sukob sa Bošnjacima. U Jablanici me obavještavaju da su bojovnici postavili PAM-ove na Stojičkim vratima, da dovede vojsku u Jablanicu, Prozor, na plato iznad Posušja, kod Blidinjeg jezera. Izdao sam naredbu Štabu u Jablanici da se postave dva PAM-a na vratima iznad Doljana, uz obrazloženje da štitimo konvoje od mogućeg četničkog bombardiranja. Međutim, predsjednik općine Jablanica to odmah prenese u Posušje i Grude. Kao, da se oni ne naljute. Uvečer, frka i oni zauzimaju te položaje. Da bismo zaštitili konvoje, održao sam sastanak sa 11 komandanata općinskih štabova da formiramo bataljon VP koji bi rješavao sporove. I to je neko od naših provalio, pa su se tenzije dodatno povećale i oni nam počinju praviti stupice po Prozoru i drugim mjestima. Ja im već tada smetam, a oni se uveliko spremaju za rat. Civile noću odvode na sigurnija mjesta u tzv. Herceg-Bosnu, zaposjedaju neke kote, Armiju silom nastoje potčiniti HVO-u, počinju šikanirati bošnjački narod... Da bismo to prevazišli i spustili tenzije, u Jablanici se zakazuje koordinacioni sastanak sa predsjednicima hercegovačkih općina, SDA i komandantima. Ispred HDZ bio je

Brkić, Boras iz Predsjedništva i drugi.

Tada dolazi do razlaza među našim predstavnicima...

DELALIĆ: Pred početak sastanka dolazi Mahmutćehajić iz bataljona "Bregava" iz Stoca, i priča o opasnoj situaciji u tom gradu. Sin mu je tih dana poginuo u Sarajevu. Mustafa Dželilović iz Pazarića priča isto o događanjima u Kiseljaku, a slično je i u drugim mjestima. Dogovoreno je da istupimo oštro. Ako nastave tako, odgovorit ćemo istom mjerom. Na sastanak dolaze Arif Pašalić i Zijad Demirović iz SDA. I, tada ustaje Arif Pašalić i kaže: "Interesantno, kod mene u Mostaru takvih problema nema. Mi se slažemo, a ako nekad i bude neka čarka, ja i general Franjo prošetamo Avenijom, tako da drugi vide da se slažemo i sve se riješi bez problema..." Za Hrvate sam bio nepoželjan, ekstremist i slično. Bio sam nepodmitljiv za njih, jer svojih para imam dovoljno.

Odmah poslije vršene su transformacije u Armiji.

DELALIĆ: Početkom septembra i u oktobru pojavljuju se i prvi predstavnici Vrhovne komande. Dolazi Jovan Divjak i daje mi naredbu da formiram IKM u Konjicu, pa će onda izići i Sefer. U Sarajevu se tada formirao Prvi korpus, pa se rodila ideja da se sličan korpus formira i na području Hercegovine, za šta je, kasnije sam tek vidio, posebno bio zagrijan Arif. Lično sam ga predložio na tu dužnost, računajući da je oficir bivše vojske, čovjek od struke. To je i učinjeno, s tim što se ja nisam slagao da sjedište bude u Mostaru, već u Jablanici ili negdje u unutrašnjosti. Formiranjem Korpusa, ostao sam bez vojske i najvjerovatnije bih, po izlasku Sefera Halilovića, radio u IKM-u.

Nakon toga, iz Konjica odlazite na tajanstven način. Čak se spominje i četnički helikopter koji vas je odvezao do Beograda!?

DELALIĆ: O mom odlasku pričalo se svašta, pisale bajke, posebno četnička i hrvatska štampa. Ja sam u Beč došao automobilom kroz Hrvatsku, zajedno sa svojim pratiocem

Irfanom, i to nije nikakva tajna. Za moj odlazak znali su svi, od Sefera do Jove Divjaka, Vehbije Karića i ostalih. Moja firma je zapala u krizu i morao sam nakratko izići iz zemlje. Međutim, mojim izlaskom aktivirana je sva mašinerija, uhapšen general Divjak, sa osnovanim ciljem da se ja ne vratim, jer sam smetao. Hrvatima zna se zašto, ali i mnogim Bošnjacima, posebno onim sa Bobanovog platnog spiska. Da ih ne nabrajam...

Kako ste, ipak, napustili zemlju, jer ste imali sukobe sa vlašću tzv. Herceg-Bosne?

DELALIĆ: Izišao sam sa papirima na ime Stjepan Kožul, sin Antin, rođen 31. 10. 1949. godine, u Konjicu.

O Čelebićima i Haagu...

DELALIĆ: U Čelebićima se postupilo prema međunarodnom ratnom pravu i konvencijama, o čemu su se na licu mjesta informirali i predstavnici Međunarodnoga Crvenog krsta. Uvijek kad sam bio obaviješten da nešto ne štima, smjenjivao sam odgovorna lica. Jer, ja sam bio komandant u 17 općina i nisam imao vremena posvećivati se svakom pojedinačnom slučaju. A Bradinu je, kako rekoh, spržio Mate Šarlija Dajdža, dakle ustaše...

Amor Mašović, predsjednik Državne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika

TRAGAT ĆEMO ZA NESTALIM DO SUDNJEG DANA

U radu Državne komisije za razmjenu kao da se prelama tragika agresije na našu zemlju. Zbog toga je i shvatljivo nerazumijevanje, nestrpljenje i nervoza naših ljudi, posebno onih kojima se neko iz uže porodice nalazi u konclogorima

MAŠOVIĆ: Naši građani preživljavaju najteže trenutke u životu. To je shvatljivo. Mi smo im u ovome ratu jedna od uzdanica. A, s druge strane, gotovo da je nemoguće pregovarati sa agresorom. Naime, razgovaramo sa osobama koje su nekompetentne za ovaj posao. U njihovim komisijama na svim nivoima, od centrale na Grbavici do lokalnih, rade prijašnji taksisti, trgovci, mašinovođe, dok se u našoj komisiji nalaze visokostručni kadrovi, pravnici koji nastoje svoje obaveze izvršiti što kvalitetnije.

Do sada je naša komisija uspjela razmijeniti 8.012 osoba, i to 5.612 iz četničkih konclogora, a 2.400 iz zatvora HVO. Istovremeno, sa područja pod našom kontrolom pušteno je 3.287 lica, i to 2.271 pripadnika srpskog agresora, a ostalo su bili članovi HVO. U postupku razmjene poginulih pripadnika Armije i MUP-a RBiH, koji su u toku borbenih djelovanja ostali na neprijateljskoj teritoriji, razmijenjeno je 670 tijela.

U kojoj mjeri agresor uspijeva "prikriti" tragove zločina i genocida nad Bošnjacima?

MAŠOVIĆ: U svim pregovorima članovi komisije agresora izbjegavali su razgovor o sudbini 17.563 nestale osobe.

Bježe od tog odgovora iz nama znanih razloga. Najvjerovatnije je veći broj lica likvidiran u masovnim ubistvima, odnosno ubistvima koja imaju i sadrže sve elemente krivičnog djela genocida, precizno sankcioniranog međunarodnim konvencijama.

Kakva je uloga Međunarodnog Crvenog križa, osim posredovanja u pregovorima, u obilasku, registriranju i pronalaženju Bošnjaka odvedenih u neke tajne, neregistrirane logore u tzv. Republici Srpskoj, Srbiji i Crnoj Gori?

MAŠOVIĆ: Da bi mogao realizirati svoju osnovnu ulogu na ovim prostorima, MCK mora imati pristup na svaki dio teritorije, na svako mjesto na koje mi, agresor ili HVO ukažemo. Međutim, MKCK izložen je raznim vrstama ucjena i ultimatuma. Onemogućava mu se pristup na mjesta gdje se prikrivaju naši zatočeni građani. Praktično, oni mogu posjetiti samo mjesta pod našom kontrolom, na koja im ukaže agresor, gdje, navodno, mi držimo njihove zarobljenike, dok ih sprječavaju da posjete mjesta koja im mi naznačimo. Oni su najčešće onemogućeni da urade svoj dio posla. Na naše prigovore zašto ne idu u javnost sa tim opstrukcijama i podacima o zatočenim, pravdaju se da bi obznanjivanje takvih podataka doprinijelo njihovom sužavanju kretanja na privremeno okupiranim teritorijima, a strahuju i za živote zatočenih.

Ipak, može li MCK više učiniti u slučajevima kad se radi o nestanku registriranih lica, zatvorenika čije se fotografije ili likovi pojavljuju u agresorskim medijima, a navodno ih nema?

MAŠOVIĆ: Nismo zadovoljni radom nekih ljudi MCK. Oni se ne zalažu dovoljno na rješavanju pojedinih slučajeva. Navest ću jedan primjer iz KPD u Foči. U periodu maj-oktobar 1992. godine odvedeno je više od 350 zatočenih lica, i to u većim grupama. Poslije im se izgubio svaki trag. Neki su, naime, bili uvjetno registrirani, tj. nije ih sve obišao i registrirao MCK. Ali, tadašnje zatvorske vlasti dostavile su podatke MCK o tim zatvorenicima (imaju i brojni živi svjedoci o njihovom boravku), te priznale njihovo zatočenje. Tek nakon toga su odvedeni na razmjene nazivane

"berbe šljiva", "prinudni rad" itd. Od tada, zajedno sa zatočenicima, čak i pojedini čuvari više se nisu pojavili u KPD u Foči.

Ovakvo ponašanje agresora neminovno nameće pitanja tajnih logora u Srbiji i Crnoj Gori. Koliko je nama poznato, radi se o mjestima u koja se Bošnjaci odvode na prinudni rad?

MAŠOVIĆ: Mi smo to pokušali istražiti preko MCK, ali njihovi delegati uglavnom tvrde da su bili u Srbiji, posebno u Aleksincu, i da tamo nema zatočenih Bošnjaka. Njima su najvjerovatnije lažno predstavljena određena lica, navodno srpske nacionalnosti. Prezentirane su im isprave u čiju vjerodostojnost mi iskreno sumnjamo. Ovom prilikom ne bih isticao mjesta mogućeg zatočenja naših Bošnjaka, zbog njihove sigurnosti, ali vam mogu reći da ima i dokaza i indicija da u bivšoj Jugoslaviji postoje logori, zatvori za Bošnjake.

Državna komisija nedavno se javno oglasila sa podacima o novim logorima na privremeno okupiranim područjima u BiH, kao i u "republici srpskoj krajini".

MAŠOVIĆ: Da. Zapravo to više i nisu tajni logori. Nakon izlaska jedne grupe zatvorenika iz Semberije, 20. januara ove godine, i razmjene na mostu "Bratstvo-jedinstvo" u Sarajevu, saznali smo za postojanje novih logora, kako u Semberiji, tako i šire. Riječ je o 46 novih, manjih logora u svim okupiranim dijelovima Bosne, te o logorima u Kninu i Glini. Ponovno su aktivirani i neki stari zloglasni kazamati. Agresor se sada, umjesto većih kazniona, koje su "opasne", jer ih međunarodna javnost lakše otkriva, odlučio na desetine novih, manjih i skrovitijih mučilišta, u kojima i dalje zlostavlja nedužne ljude.

Cijeneći dosadašnji tok razmjena sa agresorom, nemoguće se oteti utisku da mi naše civile, lica koja su stjecajem okolnosti ostala na okupiranim područjima, razmjenjujemo za četničke zlikovce koji su ili bili pripadnici neprijateljske vojske ili su radili za agresora?

MAŠOVIĆ: Ponekad moramo pristati na kompromis. U pitanju je teško psihofizičko stanje Bošnjaka koji su u

četničkim konclogorima, u većini slučajeva, izloženi okrutnim torturama i zlostavljanjima. Ali, ipak, rijetke su pojave da činimo takve ustupke. Uostalom, najveći broj Bošnjaka u četničkim mučilištima ima status civila, jer su odvedeni iz stanova, sa radnih mjesta, iz bolnica, sa njiva... Oni se ni po kom osnovu ne mogu svesti pod ratne zarobljenike. Ne treba zaboraviti i činjenicu da agresor vrlo rijetko pošteđuje pripadnike Armije i MUP-a. Naši borci, uglavnom, prilikom zarobljavanja ili odmah nakon ispitivanja, bivaju likvidirani.

Imamo primjera da agresor zatvara i lica starija od 100 godina. Jedna nena iz Rogatice umrla je u konclogoru u 102. godini. Dakle, oni ne prezaju ni od čega. Sve su to perfidni pokušaji da se na taj način, kroz proces razmjene, legalizira genocid ili ono što se malo umivenije naziva etničkim čišćenjem.

Agresor je, izgleda, "kooperativan" samo onda kada je zainteresiran za razmjenu, kao u slučaju Goražda, Tarčina...

MAŠOVIĆ: To je tačno. Agresor je uporno insistirao na rješavanju "pitanja" Goražda, "Silosa" u Tarčinu i slično. Situacija je identična u oba ova primjera. Od agresora je traženo da odgovori šta je sa 172 Bošnjaka iz Hadžića koji su na početku agresije odvedeni i za njihovu sudbinu se ne zna. Mnogi od njih su živi dospjeli do logora u Lukavici. Pouzdano se zna za njih 48, ali agresor ne iskazuje spremnost za to. Verbalnih obećanja je bilo, ali konkretnih rezultata nije. To objašnjavamo činjenicom da u Hadžićima još uvijek postoje ljudi koji su direktno odgovorni za nestanak Bošnjaka sa ovog područja i oni ne dozvoljavaju da istina iziđe na vidjelo. Slična situacija bila je i u Goraždu. Na području Okruga Goražde tokom rata nestalo je oko 150 boraca Armije i pripadnika MUP-a. Ni dan-danas se ne zna za njihovu sudbinu. Komanda IBOG-a je uzaludno tražila odgovor na pitanje šta je sa nestalima. Istovremeno, dosta naših ljudi bilo je iz tog kraja u logorima u Foči, Rudom, Višegradu, Rogatici, Kuli... Izvršene su

konsultacije sa predstavnicima Okruga i Komande IBOG-a, a zarad tih ljudi koji su zatočeni više i od dvije godine - izvršena je razmjena.

Kakva je sudbina grupe zarobljenih vojnika Četvrtog korpusa, za koje se osnovano sumnja da su odvedeni u četničke logore, a dio u zatvore u Hrvatskoj?

MAŠOVIĆ: Pouzdano znamo da je jedanaest lica zatočeno u KPD u Foči, a, također, ima pouzdanih informacija da je dio vojnika prilikom izvlačenja iz obruča stupio na teritoriju pod kontrolom HVO. Dvojica su puštena na slobodu, a za ostalima tragamo. U ovome času agresor ne iskazuje spremnost za razmjenom tijela poginulih boraca Četvrtog korpusa, ali ćemo učiniti sve da i ovaj slučaj u Hercegovini povoljno riješimo.

Ferid Buljubašić, legendarni komandant Istočnobosanske operativne grupe

DEVETSTO DANA U GORAŽDU

Počeli bismo od prve ofanzive na Goražde, u maju i junu 1993. godine. Naši borci su tada kontrolirali, pored goraždanskog, i dijelove teritorije Foče, Rogatice, Višegrada, Rudog i Čajniča. To je veliki prostor koji je na početku rata bio okupiran, a onda oslobođen. Vi ste sudionik tih događaja...

BULJUBAŠIĆ: Slobodna teritorija bila je zaista velika. Već u maju 1993. bio je prekinut put za Grebak. Municije nam je nestajalo, a i zima je iscrpljivala kako borce, tako i narod. U Goraždu se umiralo od gladi. Žara je bila jedina hrana. Kako bi došli do hrane, borci Prve višegradske brigade dva puta su upadali na teritoriju koju su kontrolirali četnici. Napade su izvodili na snijegu većem od metra... U toj četničkoj ofanzivi iz maja i juna 1993. godine, pružili smo izuzetno snažan otpor. Nanijeli smo im velike gubitke. Četnici su napali cijeli prostor, posebno slobodne dijelove teritorije Rogatice i Višegrada. Bili smo napadnuti i iz pravca Foče i Prače. Bilo nam je teško manevrirati snagama na tolikom prostoru, te nismo mogli odrediti težište odbrane... Teško nam je pao gubitak teritorije.

Već 30. juna, poslije ofanzive na Goražde, četnici napadaju Grebak i Trnovo, a početkom jula zauzeli su Rogoj i Trnovo...

BULJUBAŠIĆ: Četnici su prethodno krenuli na Cersku i Konjević-Polje, a onda na Srebrenicu i Žepu. Potom, Goražde

i Trnovo. To je bio dio četničkog plana u 1993. godini, kako bi riješili pitanje enklava. Prema tome, napad na Grebak, Trnovo i Igman bio je slijed stvari. Sve se moglo predvidjeti i pretpostaviti.

Gubljenje Grepka i Trnova značilo je produbljivanje blokade Goražda. Narod i borci osjećali su se izgubljenima na ostrvu, negdje na kraju svijeta. Ubijena im je nada. Djelovanjima iz kraja 1994. godine ponovo je oživljen optimizam među narodom i borcima Goražda. Raduje me kao vojnika i starješinu da smo imali snage da uzmemo Proskok, Šiljak, Hojtu. To znači da imamo snage da vratimo prostore koje smo izgubili i da dalje širimo slobodni prostor ka Goraždu.

U Sarajevu ima na desetine vrlo uspješnih starješina porijeklom iz istočne Bosne, ali se nerado odazivaju da krenu u svoj kraj. Isto je i sa stručnjacima, ljekarima, prosvjetim radnicima...

BULJUBAŠIĆ: Sa prostora istočne Bosne regrutirao se velik broj kadrova koji su bili profesionalci u jedinicama JNA. Mnogi nisu spremni da budu na jednom ratištu dok je njihova porodica, primjera radi, u Sarajevu. Ključ je u ovome: ovo je rat, zakon o odbrani je jasan i mnoge stvari se ne događaju po ličnom izboru. Postoji zakonska regulativa kojom se može i mora utvrditi da se pojedini kadrovi rasporede tamo gdje je najpotrebnije. Goražde, Žepa, Bihać, sve je to Bosna.

Deset mjeseci je prošlo od četničke ofanzive na Goražde. Kako na ove događaje gledate iz "sarajevske perspektive"? Četnička ofanziva u martu i aprilu 1994. godine jedna je od najžešćih. Reklo bi se da ste neke kote i dijelove općine Goražde olahko izgubili?

BULJUBAŠIĆ: Zaboravljate da se na prostoru Goražda ratovalo sve tri godine rata. To je prostor koji nije bio miran, oružje nikada nije zašutilo, prostor na kome se sve vrijeme rata i ratovalo i ginulo. Primjera radi, u novembru 1993. godine uspješno smo izvodili diverzantske akcije. Samo u jednom danu poslali smo 30 diverzantskih grupa u svim pravci-

ma. Već su tada četnici pripremali ofanzivu na Goražde. Mi smo se dodatno pripremali. Prostori oko Goražda bili su krcati četnicima. Pravili su prilazne putove za kretanje tenkova i vozila na pravcima koji nisu prohodni...

Vi ste tada slali alarmante izvještaje pretpostavljenim komandama?!

BULJUBAŠIĆ: Bila je to izuzetno jaka četnička ofanziva. Na Goražde je kidisalo dvadesetak hiljada četnika iz Bijeljine, Sokoca, Han-Pijeska, Banje Luke, iz cijele Hercegovine te dobrovoljačke i regularne jedinice iz Crne Gore, Nikšića, iz Titograda, kao i jedinice iz Srbije. Pored postojećih, oko 300 artiljerijskih oruđa dodatno je raspoređeno oko Goražda. Angažirali su izuzetno jake oklopno-mehanizirane snage: oko 80 tenkova, šezdesetak oklopnih transportera, prage... Ofanzivom je, kao što znate, komandovao Mladić, a pojedinim pravcima četnički generali, njihovi komandanti korpusa. U goraždansku općinu dolazili su i Karadžić, Krajišnik, njihov patrijarh, savjetnik Momčilo Perišić... Za prvih 15 dana neravnopravne borbe nismo izgubili ni jedan milimetar teritorije. Uništili smo nekoliko tenkova, par praga, samohotki, likvidirali veliki broj četnika. Međutim, ofanziva ni poslije prvih 15 dana nije jenjavala. Nedostajalo nam je municije i protuoklopnih sredstava. Sve je to utjecalo na premor boraca... Desetog aprila četnici su počeli probijati naše linije, a 18. i 19. aprila bojali smo se i za sami grad. Tada su naši borci, u odsudnoj odbrani, pružili takav otpor koji će historija pamtiti. Iz opsadnog stanja išli su u kratke kontraudare... U Sarajevu kad se rekne Goražde, svi misle da se radi o malom krugu oko Goražda. A mi još uvijek kontroliramo teritoriju od 300 kvadratnih kilometara. Naša linija fronta duga je 126 kilometara. Kontroliramo dobar dio paljanske, fočanske, goraždanske i jedan manji dio rogatičke općine. Zarobljena četnička dokumentacija govori da oni u ovoj ofanzivi nisu ostvarili glavni plan. Nisu ušli u Goražde i ne kontroliraju potpuno desnu obalu Drine. Kao čovjek i kao komandant, borcima ništa ne mogu zamjeriti. Kad se analizira, čini se da je bilo ovo ili ono, moglo je više, mogli smo bolje... Ali,

poslije svega, samo mogu kazati da su borci dali sve od sebe.

Kako žene i djeca opstaju u gradu koji je od početka rata u potpunom okruženju, gradu u kome već tri godine nema struje, vode, plina, nema osnovnih uvjeta za život?

BULJUBAŠIĆ: Dovijaju se na sve moguće načine kako bi preživjeli. Uza sve to, narod brani svoj grad. Valja sve to psihički izdržati. Vrijedno je istaći da se uporedo rješava socijalni status boraca, invalida i šehidskih porodica. Stvaraju se uvjeti za daljnji život. Medutim, mora se istaći da se grad mora deblokirati i povezati sa slobodnim prostorima, jer će se problemi usložnjavati.

Činjenica je da je u toku rata dolazilo do neslaganja civilnih i vojnih organa...

BULJUBAŠIĆ: Bilo je problema. Pojedini predstavnici općine mislili su da su oni vrhovni komandanti jedinica Armije Republike BiH. Ali, ne može se govoriti o nekakvom sukobu, već samo o nerazumijevanju i neshvaćanju ukupnog stanja. Naime, ovo je vrijeme ratnika, a kad se rat završi - bit će vremena i za graditelje porušene zemlje. Zakonski propisi su jasni. Definirane su obaveze onih koji se brinu o materijalnoj potpori, kao i obaveze komandira i komandanata u Armiji. A problema je toliko da svi organi i institucije mogu raditi, i ne doći u sukob oko nadležnosti.

Narodi i borci istočne Bosne podnijeli su velike žrtve, mnogo je gladnih, bosih, golih... Međutim, do sad nijedan borac iz istočne Bosne nije dobio značku "Zlatni ljiljan"?

BULJUBAŠIĆ: Kad su komande brigada i Istočnobosanske operativne grupe trebale Štabu Vrhovne komande dostaviti prijedloge, zaključili su da bi mimoilaženja u predlaganju mogla dovesti do podvajanja boraca, te smo to ostavili za bolja vremena. Sada su stvoreni uvjeti za to. Očekujem da će u skorije vrijeme biti dodijeljeni "Zlatni ljiljani" borcima sa goraždanskog

bojišta, kao i činovi komandnom kadru. Mnogo boraca je poginulo. S ponosom govorim o Hasi Turčalu, Feridu Dizdareviću, Bekti, Ahmetspahiću, Enveru Kulovcu, Heći, Ahmedu Vražalici Drini... Svaki od njih bio je spreman ući i po 20 i 50 kilometara u dubinu četničke teritorije. Žao mi je što ne mogu spomenuti sva imena, posebno one koji su dali živote za Podrinje. Zato mi teško padaju priče o lagodnom životu i švercu... Kao što mi je teško pala pogibija roditelja u ovome ratu, teško doživljavam smrt svakog borca. Za njih sam emotivno vezan. A u novinama se piše o Hasi Turčalu kao šverceru. Pa, ljudi moji, šta je taj čovjek sve uradio?! Na ramenima je imao žulj kao jaje od nošenja 1.000 metaka na leđima.

O Feridu Dizdareviću, od čije se pogibije nedavno napunila godina, mogu reći da je čovjek kakvih sam malo sreo u životu. Rahmetli Drina, prilikom napada na Praču, bježao je iz bolnice na štakama i iz PAM-a gađao četnički top "B-1" koji je orao zemlju oko njega.

Mladić Almir Karahodža nije mogao odoliti da ne krene na četnike kad su bježali. Tada je, na otvorenom prostoru, poginuo.

Dr. Benjamin Kulovac, Rogatičanin koji je bio s narodom Žepe

U ŽEPI JE BILO 600 PUŠAKA, NAJVIŠE TANDŽARA M-48 I LOVAČKIH KARABINA

Gospodine doktore, za nekoliko ratnih godina u Žepi u Vašem poslu i životu bilo je, sigurno, bezbroj lijepih i teških trenutaka. Kako je bilo živjeti u Žepi?

KULOVAC: I jednih i drugih bilo je previše. Najteže mi je bilo kad smo, poslije avionskog bombardiranja, imali deset poginulih civila i dosta ranjenih. Bio sam u situaciji da me je jedan povrijeđeni momak, porijeklom iz Višegrada, molio da ga ubijem, jer nije mogao izdržati bolove. Bilo mi je veoma teško i kad se, povodom Bajrama, organizirao skromni prijem za porodice šehida, gdje sam kroz supruge, djecu, očeve, majke i sestre heroja Žepe vidio baš te neustrašive momke koji su pali za slobodu naše Bosne. Naravno, bilo je i lijepih trenutaka, a to je rezultat jednog kruga ljudi koji je od samog početka agresije radio na organiziranju i pripremi otpora. Nekad bi se našlo vremena i za šalu, nogometni ili šahovski turnir ili neku drugu razbibrigu. Dakle, i kad je u Žepi bilo najteže - nije nedostajalo ni lijepih trenutaka.

To je čestit i hrabar narod. Krajem 1992. i početkom 1993. godine nalazili smo se u vrlo delikatnoj situaciji zbog totalne humanitarne katastrofe. Četnici su već početkom marta i krajem aprila 1992. godine presjekli sve putne komunikacije sa Rogaticom. Bili smo u totalnoj izolaciji. Znači, uopće nije

dolazila hrana. Ne znam tačan broj konvoja koji su ušli u Žepu, ali znam da je konvoj u januaru 1993. godine stigao u zadnji čas, jer su sve rezerve bile iscrpljene. Od juna 1993. godine situacija sa hranom bila je mnogo bolja. Žepa, inače, zbog svoje konfiguracije, i nije mogla hraniti samu sebe, a kamoli još i izbjeglice pristigle iz Rogatice, Višegrada i drugih okupiranih krajeva. Narod je umirao od gladi i neuhranjenosti. Sve više je bilo onih koji prose i traže bilo šta. Ne bih želio da se ti dani ikad ikome ponove.

Kakvi su Žepljaci ljudi i borci?

KULOVAC: Nedavno sam rekao predsjedniku Izetbegoviću da učini sve kako bi pripadnici 286. istočnobosanske brigade izišli iz Žepe i da im onda daju najtežu zonu odgovornosti pa će vidjeti kakvi su to borci. U Žepi nije bilo više od 600 pušaka, a najviše M-48 i lovačkih karabina. Prevladavao je slobodarski duh i želja da se ostane na rodnoj grudi. Žepljaci su vrlo tvrd narod. Moralo je biti ovo što nam se na kraju desilo. Više se nije moglo izdržati. Inače, linija naše odbrane bila je duga oko 25 kilometara, a teritorija veća od 100 kvadratnih kilometara. To se sve uspijevalo čuvati sa skromnim sredstvima i na nepristupačnim terenima, koji su bili jedan od bitnih faktora na našoj strani.

Kako su funkcionirale i surađivale vojna i civilna vlast u Žepi?

KULOVAC: Čitav narod je bio Armija. Žepa je bila mjesna zajednica koja je pripadala općini Rogatica, a Podžeplje i Godenje bili su dio općine Han-Pijesak. Početkom četničke agresije, po mišljenju ljudi koji su vodili i jednu i drugu mjesnu zajednicu, odlučeno je da se udruže, kako bi se stekli što bolji uvjeti za opstanak i odbranu. Tako su, 4. oktobra 1994. godine, i zvanično Vlada i Predsjedništvo BiH priznali Žepu kao općinu. U Žepi je, prvenstveno zahvaljujući ljudima iz SDA, formiran Krizni štab, poslije toga i Štab TO, tako da se Žepa baš tom organizacijom uspjela spasiti od prvog četničkog naleta. Naravno, bilo je sitnijih problema, ali oni

nisu odmagali odbrani. Harmonija naroda i vojske posebno se vidjela u ovoj posljednjoj četničkoj ofanzivi. Međutim, pošto sve ima rok trajanja, tako je bilo i sa otporom Žepljaka, koje je prevarila i izmanipulirala međunarodna zajednica, te su morali napustiti Žepu, ali se nadamo da to nije i zauvijek. Žepa se dosta duže branila nego što je to realno i mogla... Ratno predsjedništvo u Žepi formirano je u julu 1992. godine. Za ovo vrijeme na njegovom čelu bila su tri čovjeka, i to Ago Podžić, ja i Mehmed ef. Hajrić - u posljednjem periodu. Nismo imali mnogo pravnih akata, pa nas je to u nekim momentima udaljavalo od onoga što je zvanično, ali je najvažnije da je ono funkcioniralo i da je bilo u službi vojske i naroda. I sada, kad generalno pogledam situaciju, bili smo dobro organizirani.

Kakva je bila situacija sa strujom?

KULOVAC: Narod Žepe je snalažljiv. Već početkom 1994. godine ljudi su pravili mini-centrale i negdje oko 60 odsto naseljene teritorije bilo je osvijetljeno. I u Ratnoj bolnici imali smo struju. To nam je značajno pomoglo u adekvatnom zbrinjavanju ranjenih i bolesnih.

Jesu li đaci išli u školu?

KULOVAC: U junu 1993. godine u Žepi je počela s radom osnovna škola, a pored nje otvorene su i u područnicama u Luci, Pripećku, Vrataru, Purtićima i Čavčićima. Početkom ove godine počela se graditi i zgrada za srednju školu, gdje se svršenim osnovcima kanilo omogućiti daljnje školovanje.

Od koliko doktora i ostalog medicinskog osoblja se sastojao ljekarski tim u Ratnoj bolnici?

KULOVAC: Bilo nas je malo. Pored mene, radio je još jedan ljekar opće prakse, jedan stomatolog i šest medicinskih tehničara. Radili smo i na edukaciji djevojaka, pa smo bili na dobrom putu da organiziramo Ratnu bolnicu.

Kako je tekao vjerski život u Žepi i kakva je subina džamija i drugih vjerskih objekata?

KULOVAC: Žepa je čisto muslimanski kraj. Vjerski život bio je na solidnom nivou, ali prvenstveno zahvaljujući radu Mehmeda ef. Hajrića. Tako su, na njegovu inicijativu, organizirani tečajevi vjerske pouke, tečajevi arapskog jezika i mnoge druge aktivnosti. Na području općine Žepa spaljene su četiri džamije, ostale su dvije, i to jedna u Žepi, a druga u Luci.

Imali ste kontakte i sa najvišim državnim i vojnim organima u Republici. Kakve su bile njihove instrukcije?

KULOVAC: Kontakata je bilo, ali nismo imali siguran sistem veze, tako da o povjerljivim stvarima nismo mogli razgovarati. Najviše kontakata bilo je o humanitarnoj situaciji. Kasnije, kad smo dobili sigurniji i zaštićeniji sistem veze, moglo se razgovarati i o drugim stvarima. Padom Srebrenice, izgubili smo značajan oslonac. To je svima jasno. Prijedlog iz Sarajeva bio je savim na mjestu i u njemu je stajalo da moramo što duže vojnički izdržati kako bismo ostavili prostora diplomaciji da završi neke poslove. Dobro se znalo da četnici u Žepi žele naplatiti svoje prethodne vojničke poraze, a ni u posljednjoj ofanzivi nisu dobro prošli. Sve im je bilo jasno kad su se na kraju prebrojali.

Kakva je uloga UN u padu Srebrenice i Žepe?

KULOVAC: Pad Srebrenice uticao je na sve što je uslijedilo. Jedan dio ljudi koji se prethodno pokrenuo prema Tuzli iz raznoraznih razloga, vratio se u Žepu. Pričali su o stravičnom stradanju Srebreničana. I to je imalo negativan odjek u narodu. Mislim da su članovi Predsjedništva učinili dobar potez obilazeći stanovništvo, objašnjavajući situaciju i po svaku cijenu nastojeći razbiti kulminirajući strah... Kad su, tek trinaesti dan nakon ogorčenih borbi, pale prve linije, naglo se počeo sužavati krug oko Žepe, a nije se imalo kud. Nije bilo panike ni u tako teškoj situaciji. četnici su tih dana napadali sa

svih strana, iz pravca Rogatice, Han-Pijeska i Srebrenice. Po našoj slobodnoj procjeni, bilo je od sedam do deset hiljada četnika. Imali su dobru potporu u MTS-u, prvenstveno u tenkovima i teškom naoružanju. Na liniji prema Rogatici samo jednu otpornu tačku tukla su tri tenka, a isto toliko iz pravca Han-Pijeska.

Pad Srebrenice i Žepe klasična je podvala Ujedinjenih nacija. U Žepi je bila ukrajinska jedinica od oko stotinu vojnika. Neadekvatno i netačno izvještavali su o stanju. Komandanta te čete, navodno, zarobili su četnici. Ukrajinci ništa nisu pomogli da Žepa ostane, nego su samo maksimalno odmagali.

Možete li, u odsustvu komandanta Žepske brigade, govoriti o nekim pojedinačnim primjerima herojstava, o najhrabrijima...?

KULOVAC: Srebrenica je imala znatno više i bolje opremljenijih boraca. U prvi mah, ljudi su osjećali nesigurnost, ali, zahvaljujući pribranosti komande Prve žepske brigade, pojedinih članova Predsjedništva i drugih uticajnih ljudi, prošla je ta prvobitna nesigurnost. Inače, javnost vrlo malo zna o zadnjem otporu Žepljaka. Ovdje se rezonuje kao da smo mi prvi dan digli ruke i rekli: "Krenite četnici! Uđite u Žepu, vaša je!" Žepa se dvanaest dana aktivno branila, a četnici su samo u toku jednoga dana pet do šest puta pješadijski napadali na pojedine linije. Samo na područje Brezove ravni tukla su tri tenka i minobacač od 120 mm. U takvim uvjetima, trinaesti dan, pala je prva strateška kota, potrošene su značajne količine municije, pa su se borci morali povući na Žepsku planinu. Nezahvalno je izdvajati nekoga, ali bi bilo nekorektno ne spomenuti rahmetli Sabriju Tabakovića, "zlatnog ljiljana", rahmetli Fadila Turkovića i mnoge druge. U zadnjim borbama poginuo je veliki borac iz Žepe i "zlatni ljiljan" Sinan Ćesko. Neizbrisiva su sjećanja na takve heroje, a njihova velika djela primjer su kako se voli Bosna.

Sastali ste se i sa Mladićem na posljednjim pregovorima. Kako je i na čiju inicijativu došlo do pregovora i koji su bili četnički zahtjevi?

KULOVAC: Četnici su nam u više navrata nudili pregovore, a nama su bile hitne dvije stvari: da odugovlačimo kako bismo dali mogućnost Vladi i Predsjedništvu BiH da za Žepu urade što je moguće više, a pregovarali smo da izvučemo nejač, žene, djecu, starce i ranjene. Nisam učestvovao na prvim pregovorima, jesam na drugim, na insistiranje komandanta Brigade i Ratnog predsjedništva. Na polasku sam im rekao da idemo pregovarati o iseljenju Žepe i da ne očekuju kako ćemo ostati pod nekim vazalnim uvjetima. Sa mnom je u pregovaračkom timu bio Hamdija Torlak, predsjednik Izvršnog odbora Općine Žepa. Na četničkoj strani bili su zločinac Mladić, Tolimir, potpukovnik Kosorić i još jedan njihov oficir koji nije predstavljen. Izdeklamirano nam je da se Žepa mora napustiti i rečeno da prvo idu ranjeni i bolesni, onda žene, djeca i starije osobe, a kao posljednja kategorija bili su vojni obveznici, za koje je rečeno da moraju ići u logore. Nismo se mogli složiti s tim, jer ljudi još nisu bili zarobljeni. Predložili smo da se izvrši razmjena "svi za sve", što četnici opet nisu prihvatili.

U prvom konvoju, u pratnji ranjenih i bolesnih, napustili ste Žepu. Kako ste se osjećali?

KULOVAC: Bilo je to 24. jula ove godine. Svakome je bilo teško odlučiti da pođe u prvom konvoju. U razgovoru sa komandantom Brigade, predsjednikom Općine i predsjednikom Izvršnog odbora, naloženo mi je da idem sa grupom ranjenika i da nadležnim institucijama u Sarajevu prenesem kakvo je stanje u Žepi, te da tražim da učine što je moguće više za naše stanovništvo. Pravo da vam kažem, i ja sam se dvoumio hoću li poći. Bilo me strah da ne budem "skinut" sa konvoja... Po dolasku u Sarajevo, primio me je i predsjednik Izetbegović. Iznio sam mu činjenično stanje i dobio zadatak da na području Zeničko-dobojskog kantona pomognem u prihvatu i zbrinjavanju prvog vala izbjeglica. Već je završena ta prva faza. Slijedi druga, u koju se trebaju uključiti i sami prognanici.

Divizijski general Atif Dudaković, komandant Petog korpusa Armije BiH

KOMANDOVATI SE MOŽE SAMO NA PRVOJ LINIJI NAPADA ILI ODBRANE

Komandante, Vi ili ratujete ili čitate literaturu o ratu, a i kad spavate, rekli bismo, da i u snu osmišljavate akcije s vašim gazijama? Kao da očekujete operaciju "Tigar 95"?

DUDAKOVIĆ: Nije baš tako. Svi mi imamo vremena i za odmaranje. Ali, nije ni slučajnost. Odnedavno čitam knjigu "Iznenađenje" u ratu. U njoj su opisana iznenađenja u varijantskim uvjetima. Nešto od ovoga primijenili smo i na našem terenu. Na nama je da akciju osmislimo, odnosno kreiramo, ali nam je odlučujući faktor iznenađenja. Inače, naš princip je: elastična odbrana i neprekidni napad, a cilj: neprekidno nanošenje gubitaka neprijatelju. Vi ste u Sarajevu, vjerovatno, slušali vijesti i znate da su četnici upadali duboko u našu teritoriju, da biste naknadno saznali da smo ih, onako uklinjene, zatvorili i nanijeli im velike gubitke u ljudstvu, uz bogat ratni plijen. To je naša koncepcija borbe. Elastično se braniti i elastično napadati. To podrazumijeva nepredvidljivu promjenu manevra, lažno ispoljavanje težišta napada, duboke prodore, ubacivanje u neprijateljsku pozadinu, korišćenje noći za presudnu borbu, odvažnost u napadu na mjestima na kojima se agresor i ne nada. Eto, ovo bi bio recept našeg uspjeha. U suštini, radi se o stalnoj nepredvidljivosti, obrtima. Vijest da je Bihać pred padom, nakon nekoliko sati zamjenjuje vijest da

su agresoru naneseni veliki gubici... Prije napada na Grabež imali smo procjene da su četnici najbudniji noću, pa smo ih napali u jedan sat poslije podne, kada su bili spremni za ručak. O Grabežu smo sve znali. Čak i kad je četnicima dolazila posjeta, datume i vrijeme dolaska novih smjena, njihove pojedinačne sukobe. Dakle, profesionalno obavljamo sve zadatke, od izviđanja, prikupljanja podataka, konačnih procjena, do tajnosti priprema. U ratu koji nam je nametnut ne smijemo robovati šablonima.

Koliko nam je poznato, u tri navrata bili ste u životnoj opasnosti. Ne tako davno, na Plješevici, naletjeli ste na tenkovsku minu. Poginuli su Vaš pratilac i TV-snimatelj, a Vas je detonacija izbacila iz džipa. Borci kažu da im komandujete na prvoj liniji. Nije li to rizično za komandanta korpusa?

DUDAKOVIĆ: Komandant korpusa mora utjecati na ishod borbi, a to može samo na prvoj liniji. Dakle, može se komandovati samo na prednjem kraju napada ili odbrane. Dužnost komandanta je da dadne onoliko koliko može. Da ja nisam bio nedavno u Liskovcu, pitanje je kako bi se sve završilo. Možda bi autonomaši ušli u Cazin. Vidite, događa se da operaciju spasi mala grupa ljudi, odjeljenje, vod... Jedan, na prvi pogled, beznačajan potez: kad su četnici i autonomaši pokrenuli najnoviju ofanzivu, naredio sam grupi boraca iz 510. da se prebace na Fajlića brdo, jer sam osjetio da su u hodu promijenili pravce napada. I, tako je i bilo. Ova kota, iako teško, ipak je odbranjena. U pomoć je pritekla i jedna četa iz Bužima... Ovo iskustvo sa jednog dijela našega bojišta govori da komandant može utjecati na tok borbi. I, nije narušeno rukovođenje i komandovanje. Svi vojnici poštuju starješinu koji se pokazao na terenu, a starješine moraju čuvati živote svojih vojnika. Nije cilj dati život za domovinu, nego sačuvati život za domovinu. Dakle, ja neću poginuti. Ja ću pobijediti. Ostat ću živ... Ne krijem, i mi imamo gubitaka, ali, opet, nije nam cilj sakriti se. Moramo izdržati artiljerijsku vatru, a onda neprijateljskoj pješadiji nanijeti gubitke. Četnici bez artiljerije nam nisu ravni. A i mi sada imamo i tenkove, i topove, i haubice...

I pored sporazuma koji je potpisan i svakodnevnih pregovaranja sa vojnicima Fikreta Abdića, oni se ne vraćaju u svoj grad?

DUDAKOVIĆ: Autonomaši su izdali svoj narod. Zato se i boje vratiti. Autonomašima ne smijemo dozvoliti da nam postavljaju uvjete. U rješenju ovoga problema moraju pomoći vlasti u Zagrebu. Da se podsjetimo, Beograd je vješto iskoristio Fikreta Abdića. Dvadeset i prvog augusta prošle godine, naši borci ušli su u Kladušu. Mislili smo da više neće biti autonomije. Međutim, u novoj ofanzivi, krajiški Srbi su angažirali elitne jedinice. Fikret Abdić je odrađivao posao za njih. Milovanović je rukovodio operacijama četnika sa istoka. Naime, Srbi su shvatili da našu teritoriju ne mogu sami pokriti, te su ponovo angažirali Abdićeve snage. A mi, opet, znamo šta značimo za Bosnu. Osvajanjem Bihaćke krajine, oni bi ostvarili san o "velikoj Srbiji". Oslobodili bi jedan korpus, preko dvadeset hiljada, četnika za centralnu Bosnu! Ovo je ključ. Fikret Abdić je poražen. I četničke formacije iz Knina, Beograda i Banje Luke... Borci Petog korpusa postali su poznati u svijetu. A Fikret Abdić je sam sebi presudio... Autonomaši, iako amnestirani, ne smiju se vratiti u Kladušu. Četnici su ih izdali, a bježe od svoga naroda. Ja ne vidim veću kaznu. Teško je preći preko žrtava, preko leševa svojih komšija.

Mnogo komandanata i komandira, Vaših najbližih suradnika, izginulo je u prošloj i pretprošloj ofanzivi četnika i autonomaša na Bihaćku krajinu. Mnogi borci postali su i šehidi i gazije.

DUDAKOVIĆ: Nikada neću zaboraviti komandante Crnkića i Nanića. Crnkić je bio veliki borac. I optimist. A Nanić je bio vrstan starješina. Inače, Nanićeva 505. poznata je po ubacivanju u neprijateljsku pozadinu. Pa, Adil Bešić iz Prijedora. Njegovom zaslugom zarobili smo prve topove. Tu su i Salih Dizdarić, Asmir Ramulić Api, Jasmin Kulenović Havarija. To su gazije koji me obavezuju da istrajem u našoj borbi. Moji najbolji prijatelji dali su život u odbrani svoga doma i svoje države. Nekoliko desetina hiljada porodica prot-

jerano je iz istočne Bosne, a jučer je bila Srebrenica. Svim mojim borcima je u srcu Bosna i Hercegovina... Spomenuo bih i formaciju "Tigrovi", koju sam formirao 1992. godine. Veliki broj boraca iz ove formacije izginuo je u borbama protiv autonomaša. I oni me obavezuju. Ostavili su mi u amanet da izvršim zadatak za koji su oni dali život.

Prije godinu dana, preciznije od 7. do 9. jula 1994. godine, Bihać je bio pozornica neočekivanih, dramatičnih i atraktivnih događaja. Mislimo na operaciju "Tigar - Sloboda 94"!

DUDAKOVIĆ: U Centralnoj Bosni u to vrijeme bio je pojačan intenzitet borbi između Hrvatskog vijeća obrane i boraca Armije Republike BiH. Zbog toga nam ni metak nije stizao preko Hrvatske. Bili smo odsječeni duže od godinu dana. Abdića su oružjem pomagali i Srbi i Hrvati, a mi nismo imali nikakvih šansi bez oružja. I, došli smo na ideju-operaciju koju smo nazvali "Tigar 94". Plan je bio da se Hamdija Abdić, danas pukovnik i komandant 502. viteške brigade, čovjek o kome se prethodno pričalo da je istjeran iz Petog korpusa, ubaci u redove autonomaša, te da sa čelnicima Fikreta Abdića skroji plan pobune boraca i naroda Bihaća. Cilj ove operacije bilo je naoružavanje naših boraca. Tako smo režirali pobunu boraca kojima je bilo dosta "fundamentalističke politike". Borci u Izačiću, Vrsti, Gati i Kamenici simulirali su oružanu borbu. Tada je Fikret Abdić poslao čelne ljude da provjere situaciju i da vide koliko mu je narod odan. Fikretovi čelnici Rasim Bašić, Žile Saračević i Zenga procijenili su da je sve u redu, tako da su novoformiranim "snagama mira" u više navrata slali velike količine oružja i municije. Istovremeno je medijski prostor svjesno prepušten autonomašima i četnicima. Akcija je mogla trajati i duže od tri dana, ali smo je prekinuli. Završena je, kao što znate, katastrofalno po Fikreta Abdića i četnike. Ostali su bez svojih najboljih obavještajaca, a nas su naoružali sa hiljadu pušaka i velikom količinom municije i protuoklopnih sredstava. Koliko se akci-

ja "Tigar - Sloboda 94" pozitivno odrazila na nas, najbolje govori podatak da smo odmah nakon toga oslobodili Pećigrad, a kasnije i Veliku Kladušu... Ukratko, bila je to dobro izvedena obavještajna operacija. S druge strane, operaciju je vodio Damjan Prlić, oficir sigurnosti iz Zadra. To je bilo obavještajno nadmudrivanje, kao u šahu. Vjerovatno znate da me je zvao i predsjednik Izetbegović. Tražio je da mu objasnim šta se događa u Bihaću. Zvao je gospodina Mirsada Veladžića. Toliko smo bili ubjedljivi.

Kad je bilo najteže Vama i borcima Petog korpusa?

DUDAKOVIĆ: Najteže nam je bilo od 17. do 20. februara prošle godine. Tada su nas četnici napali na Alibegovića kosi, a mi nismo imali municije. Korpus je imao samo 240 metaka. Ali, smo i to pregrmjeli uz Božiju pomoć.

Često kažete da su paradiranje i parole ostvarljivi jedino na bojištu i da je sve drugo fikcija?

DUDAKOVIĆ: Ja intuitivno osjećam opasnost. Tada uvodim jedinice iz rezerve, baš na ona mjesta na koja agresor upućuje probojne jedinice. U ovim zadnjim borbama pravovremeno sam doveo dvije čete iz Bužima, a i radnicima iz namjenske industrije podijelio sam oružje. Upotrijebio sam i bataljon mladih regruta. Tako smo Bihać svi branili u ovoj i prošloj ofanzivi... Time hoću da kažem da samo mi možemo upravljati svojom sudbinom ako nismo pasivni. Prostor za življenje pokoljenjima može osigurati samo Armija RBiH. Uvjerili smo se da su materijalna dobra prolazna. Gledao sam sijaset divnih kuća dok su nestajale u plamenu. Zato mi našim pokoljenjima moramo ostaviti samo ono što je vječito. To je naša teritorija. Sve ostalo su parole. Hoću da kažem da je naša parola na zemljištu, na teritoriji. Sve drugo je fikcija. Odbrani koliko si oslobodio! Da vidimo koliko si četnika pobio ili zarobio. Koliko si haubica zaplijenio... Ovo je borba za naš opstanak i za naša pokoljenja. Trenutno drukčije i ne smijemo

razmišljati. Krajišnici ne smiju biti izgubljeni u bijelom svijetu. Moraju se vratiti u naš Prijedor, u naš Ključ, u naš Bosanski Novi, u naš Cazin.

Zejd Dukmenić, pripadnik "Crnih labudova" i sjajni borac tekvandoa

LEKCIJE O BORBI I HRABROSTI

Zvao se Željko Dukmenić. Rođen je 1964. godine u Belišću kraj Osijeka. Tamo je živio do osme godine, a onda je sa roditeljima otišao u Njemačku. U novoj sredini, okružen, drugim mentalitetom, završava osnovno i srednje obrazovanje. U petnaestoj godini osjetio je ljubav prema sportu.

Noga, ruka, razum

DUKMENIĆ: Od 1979. godine počeo sam trenirati tekvando, a već od slijedeće godine išao na takmičenja. To je borilački sport koji potiče iz Koreje, a njegovi korijeni vode unazad dvije hiljade godina, u doba raznih dinastija, kad su ugnjetavani normalni i nenaoružani ljudi i narodi. Oni su se branili svojom tehnikom, i rukama i nogama. Dakle, u ovom sportu nužna je upotreba udaraca nogom i rukom i razmišljanje glavom, što je sadržano u originalnom nazivu: "tae" - noga, "kwon" - ruka i "do" – razum.

Počeli ste na manjim turnirima... Imali ste dosta borbi i interesantnih susreta, prošli čitavom Evropom... Bili ste član reprezentacije Jugoslavije i prvak u poluteškoj kategoriji.

DUKMENIĆ: Bilo je to u Rovinju. U mojoj kategoriji bio je Robert Tomašević iz Rovinja, osmostruki prvak bivše Jugosla-

vije, legenda toga sporta, treći u Evropi... On mi je bio protivnik, a u prethodnoj kategoriji Anton Maras, vicešampion Evrope, četverostruki prvak i reprezentativac Jugoslavije i Hrvatske. Kad sam birao između njih dvojice, odabrao sam Marasa, ali, zbog 400 grama, nisam mogao "sići" na 76 kilograma, pa sam se u finalu morao boriti u poluteškoj kategoriji sa Tomaševićem, usred njegovog Rovinja. Pobijedio sam ga, a kasnije i Marasa.

Od 1980. do 1985. godine bili ste četiri puta prvak Njemačke, takmičeći se za ekipu "Baden Württemberg". Nije bilo turnira da ga niste osvojili. Bez borbi su Vam predavali mečeve... Trener reprezentacije Njemačke (Koreanac, crni pojas 8. dan) nudio Vam je njemački pasoš i nastup u toj reprezentaciji...

DUKMENIĆ: Kad je, 1986. godine, reprezentacija Koreje bila na turneji po Evropi, pobijedio sam Kum Jun Kanga, studentskog prvaka svijeta, prvaka Azije i Koreje... Neko bilježi da sam ja prvak svijeta. Ispravio bih tu grešku. Takmičenje za prvaka svijeta traje tri dana. Da bi postao prvak svijeta, imaš nekih sedam-osam borbi za tri dana, po nokaut-sistemu: ako pobjeduješ - ideš dalje, kad izgubiš - ispadaš. Mada sam tukao prvaka svijeta, prvaka Azije i vicešampiona Evrope, u susretima koji su bili druge vrste i prije kojih su oni postali prvaci, ne znači da sam ja zvanični prvak svijeta.

Nosilac ste crnog pojasa 3. dan. Nedavno ste namjeravali polagati za 4. dan?

DUKMENIĆ: Nakon prve četiri godine imate šansu polagati za crni pojas 1. dan. Dvije godine kasnije, uz maksimalno treniranje, polažete za 2. dan, itd. Dakle, crni pojas je stepen uvježbanosti, to je isto kao godine na fakultetu, tako da za četvrti dan imate više predmeta; tri iz teorije, sportske medicine, pružanja prve pomoći u trenutku ozljede na treningu i ringu, poznavanje korejskog jezika, poznavanje anatomije... Znači, to je čitava nauka.

Sa zadovoljstvom je prešao u drugi život

Prije šest godina zvali ste se Željko Dukmenić. Vaš život se u posljednjih šest godina znatno promijenio?

DUKMENIĆ: Sve što se događa u mome životu vezano je za tekvando. Bio sam na odsluženju vojnoga roka 1985. godine na Brionima, i tu upoznao Semira Šafru iz Stoca, nosioca crnog pojasa 1. dan u karateu. Družili smo se osam mjeseci i zajedno trenirali. Bili smo kao braća. Na rastanku je rekao da će doći kod mene u Njemačku. Tako je i bilo. Semir je bio sasvim normalan čovjek, ali je imao nešto svoje i nije to dao. Ustvari, kad sve to danas posmatram, nije to bilo njegovo, nego su to bila Allahova pravila koja je on provodio... Dok je bio kod mene, izvinjavajući se, izlazio je na petnaestak minuta i vraćao se kao preporođen. Pitao sam ga zašto stalno izlazi i šta radi. Rekao je da obavlja namaz. Nije mi bilo jasno. "To je kod muslimana tako", govorio je Semir. "Koliko puta to obavljaš dnevno?", pitao sam ga. "Pet puta", rekao je. "To je onda cijeli dan i ništa drugo ne radiš, samo to." "Svi namazi oduzimaju ti sat vremena", rekao je. Shvatio sam da nije tako kao što sam mislio.

Došao je ramazan i Semir je postio. Čudio sam se i pitao kako to može izdržati... Dani su prolazili. Ja, Željko s Biblijom, Semir s Kur'anom. Čitamo jedan drugom. Upoređujem. U Bibliji nalazim mnogo proturječnosti, a u Kur'anu sve zvuči sasvim logično... Semir me je upoznao sa jednim alimom, s kojim je redovno odlazio u džamiju. Dolazio je kasno. Sve to me kopkalo. Htio sam sa Semirom. Bilo je to 1989. godine. Skinuo sam cipele i ušao u džamiju. Gledao sam ljude, skrušene u namazu. Nikad se u crkvi tako nisam osjećao. Sjedio sam i gledao. Tako nekoliko puta. Bio sam pun. Nakon tri mjeseca, pitao sam Semira mogu li raditi ono što oni rade. Rekao je da mogu, ali da se prethodno trebaju ispuniti neki uvjeti. Bio sam nestrpljiv. Uzeo je knjigu imena. Nije skidao pogled sa ime-

na Zejd. Bilo je to što je tražio. Ime po Zejdu ibn Harisu, jednom od trojice vođa koje je Božiji Poslanik, a. s., odredio da, sa tri hiljade ratnika, napadnu bizantsku vojsku sa 200.000 naoružanih vojnika. Sva trojica vođa padaju kao šehidi... Odatle se uči lekcija o borbi i hrabrosti, o traženju šehadeta na Božijem putu...

S promjenom imena bilo je dosta problema. Prezime je ostalo. Prešli ste na drugi način života, ali ste to skrivali od porodice?

DUKMENIĆ: Porodica se protivila prve tri i po godine. U našu kuću često je dolazila jedna Ferida iz Konjica, koja me hvalila majci i govorila da volim klanjati i da često idem u džamiju. Za majku je to bilo iznenađenje i nešto neshvatljivo.

Jedva sam dočekao da krenem u Bosnu

U Stuttgartu ste osnovali Islamski tekvando centar pri MOS-u, u koji je bilo uključeno oko stotinjak učenika. Pomagali ste Bosni koliko ste mogli...

DUKMENIĆ: Tada je kod našega efendije Hamze Subašića došla jedna delegacija braće Arapa. Ja sam znao da se u Bosni bori jedna grupa boraca na Allahovom putu, pa sam imao želju da se priključim tim momcima.Trebao im je stručnjak za psihofizičku pripremu boraca. Tražili su mene. Sa zadovoljstvom sam to prihvatio. Brzo sam se spremio i, sa osmericom braće iz džemata i mudžahidima iz Afganistana, krenuo za Bosnu. U augustu 1992. godine došli smo u Tešanj. Prva tri-četiri mjeseca bilo je teško, posebno zbog nagle promjene sredine. Bilo nas je oko 120, a u centru Jablanice koristili smo samo jedan lavabo za abdest. Uslijedile su akcije na Crnom vrhu, Banderi...

Ranjeno je ili poginulo 40 Vaših prijatelja..

DUKMENIĆ: Prvi put sam ranjen na Čačkovoj kosi kraj Teslića, oktobra 1992. godine. Trebali smo u sumrak zauzeti jednu kotu. Bili smo podijeljeni u tri grupe, a ja sam vodio

moje iz Islamskog centra. Peterica smo tada ranjeni, a poginuo je Muhamed Abdulah Issa, koji se dvije i po godine borio u Afganistanu. Prebacili smo se do naših, a onda smo otišli na liječenje Njemačku.

Bili ste u stalnom kontaktu sa sestrom Merjemom, koja živi u Stuttgartu odvojeno od roditelja. I ona je prije tri godine prešla na islam. Sa njom je bila muallima Sabaha, koja je radila u ovdašnjem džematu...

DUKMENIĆ: Ona je iz Orašja, a u Sarajevu je završila Fakultet islamskih nauka, odakle je otišla u rodni kraj, gdje je i zatekao rat. Roditelji su je kasnije "povukli" u Njemačku. U džematu u kome je i ona radila napravio sam prve korake u islamu. Ponudio sam joj brak. Pristala je. Šerijatsko vjenčanje obavljeno je 3. januara 1993. godine, nakon čega smo se odmah uputili za Bosnu. Imao sam obavezu prema starješinama, Bosni, imanu, da se vratim. Samo je bilo pitanje, s njom ili bez nje. U mojoj supruzi našao sam hajr i dar od Allaha, džele šanuhu.

Poslije dolaska u Visoko, želio sam se vratiti u Tešanj, ali su mi pretpostavljeni saopćili da idem na drugo mjesto, na organiziranje Islamskog centra u Dobrinji kraj Visokog. Kao komandir toga centra, bio sam zadužen za psihofizičku pripremu omladinaca koji su bili na vojnoj obuci. Bio sam i komandir jedne policijske stanice u Visokom...

Sa Hasetom Tirićem upoznali ste se na početku rata u Zagrebačkoj džamiji...

DUKMENIĆ: Tada je Hase bio predsjednik MOS-a za Bijeljinu, pa smo im još tada pomagali, dok su njegovi bili u Kalesiji. Baš u to vrijeme oformljeni su "Labudovi". Krajem 1993. godine prišao sam "Labudovima", a ostala braća otišli su na druge zadatke.

U novom okruženju lahko sam se snašao. Bilo je beskrajno mnogo lijepih trenutaka i nezaboravnih akcija, a najljepši su oni kada se sve uspješno završi bez ranjenih i poginulih... Pravo je zadovoljstvo bilo živjeti i raditi u društvu sa komanda-

ntom Tirićem. Šerijatska pravila, koja se ne nameću, utjecala su da nađem sebe i živim u društvu vjernika i moje braće.

"Disciplinu tijela i duše doveo sam do neke razine"

Na prijedlog brigadira Tirića, a uz Vašu saglasnost, prije više od osam mjeseci osnovali ste tekvando akademiju "Crnih labudova"...

DUKMENIĆ: U posljednje vrijeme uspjeli smo pokriti gotovo čitavu slobodnu teritoriju, tako da trenutno imamo 550 polaznika, u dvije Akademije u Sarajevu, te po jednoj u Zenici, Kakriju, Travniku i Visokom. Održano je nekoliko polaganja, a predstoji prvo takmičenje i prvi turnir u pojedinačnoj konkurenciji i svim kategorijama... U Zenici se punom parom radi pod vodstvom prvaka Egipta Farisa, koji ima crni pojas 2. dan. Jednu školu u Sarajevu vodi Mirza Škopo, reprezentativac Bosne i Hercegovine i učesnik prošlogodišnjeg Evropskog prvenstva u Zagrebu. Za Travnik je zadužen Asim Subašić, odličan borac i moj zamjenik.

Tekvando je brzo postao popularan u Bosni i Hercegovini. Polaznici Akademije su borci iz 12 brigada, a treniraju i pripadnici MUP-a, specijalne policije, Gardijske brigade... Sa jedinicama i komandama Armije Republike Bosne i Hercegovine nema nikakvih problema oko slobodnog vremena za treninge. Uloga ovoga sporta u podizanju psihološke sposobnosti pravilno je shvaćena, na zadovoljstvo svih.

Sve ovo što sam rekao, uradio sam s ciljem Allahovog zadovoljstva, a tekvando je samo jedan sitni detalj u svemu tome. Djeca traže uzor. Ako ga nemaju u muslimanu, onda će ga tražiti u nekome drugom. Ja sam samo disciplinu svoga tijela i duše doveo do neke razine...

Tilman Zülch, predsjednik Društva za ugrožene narode u Göttingenu

EVROPA JE PROTIV HITLERA INTERVENIRALA NAKON ŠEST, A PROTIV MILOŠEVIĆA SA ČETIRI GODINE ZAKAŠNJENJA

Zbog izuzetnih aktivnosti Društva za ugrožene narode tokom agresije i zločina nad Bošnjacima, Vaš dom su šaljivo prozvali "Hotel Bosna". Kako se osjeća rođeni Nijemac u tom "hotelu"?

ZÜLCH: Sasvim normalno (smijeh)! Moja supruga Ines je "direktor hotela Bosna". Ona je naučni radnik, doktor folkloristike i radije bi proučavala bosansku etnografiju, vaš folklor, nego što ovo radi. Ali, genocid u Bosni je od moje kuće napravio "hotel", koji sam u šali spomenuo. Hiljade Bosanaca radilo je sa nama i prošlo kroz našu kuću. Ja to razumijem. Kao šestogodišnji dječak osjetio sam svu težinu stradanja sa kojom su suočeni Bosanci, jer sam morao izbjeći iz istočne Pruske zbog problema i reakcija na Hitlerov genocid. Sudbina Bosne je tipična za zemlje Trećeg svijeta, ali nije tipična za Evropu, pogotovo ne devedesetih godina i 50 godina poslije nacističkih zločina i genocida iz Drugoga svjetskog rata. I, to je osnova zašto smo Ines i ja, zašto je Društvo danonoćno radilo. Rekao sam: Ako mi ne pokušamo, ako mi nešto ne uradimo, ko će?

Vi ste još prije početka agresije na BiH upozoravali evropsku i svjetsku javnost šta će biti ako se Milošević ne zaustavi. Međutim, konkretne

akcije međunarodne zajednice nije bilo?

ZÜLCH: Bilo je pozitivnih reakcija mnogih Evropljana. Mi smo napravili neku vrstu pritiska i bilo bi mnogo gore da nije bilo toga. Evropa nije u dovoljnoj mjeri zaštitila Sloveniju i Hrvatsku, ali su Njemačka, Austrija i Danska učinile sve da se priznaju te zemlje. To je njihova zasluga. Onda dolazi do kolaboracije sa UN, da se ništa ne učini protiv agresora, protiv Miloševića i Srbije. Mi se nismo mirili s tim, i Društvo za ugrožene narode bilo je glavni faktor da se svima kaže da je to agresija na Bosnu, da je to genocid, da su to zločini... U našem Birou jedna cijela soba je svojevrsan bosanski arhiv, sa hiljade isječaka iz novina, dokumenata i slično. Tako je istina o Bosni stizala u svijet, ali ne samo kroz naš rad i rad Društva, već su tu i drugi humani ljudi, poput Roya Gutmana, Schwarza Shilinga, Levya, Stefana Schwarza, Glucksmana... Postoji cijeli pokret, solidarnost za Bosnu u Evropi. Mnogo se pomagalo javnim pristupima, kroz medije. U Njemačkoj smo mi bili ključni. Tačno smo artikulirali, rekli šta su zločini, ko ih čini, ko je žrtva... I drugi su govorili o Bosni, ali sa vrlo bitnom razlikom; govorili su: "Sve strane u sukobu, nema intervencije, nema ukidanja embarga" i slično. A naše društvo se upravo zalagalo za intervenciju, ukidanje embarga i zaštitu žrtve.

Sve to lijepo piše u mojoj knjizi. Nismo se ograničili na proboj blokada i djelovanje u medijima, već smo organizirali demonstracije, istupe u Parlamentu, protestirali na važnim mjestima. Dugo će se pamtiti naše demonstracije u Bonnu u aprilu 1993. godine, pa na Trgu bana Jelačića u Zagrebu, u julu iste godine, protiv Tuđmanove ofanzive u Bosni, kad je Hrvatska od žrtve postala počinitelj. Bio je to veliki teatar na TV, kad me uhapsila i deportirala hrvatska policija... U TV-diskusiji, do ludila smo doveli samozvanoga srpskog ministra Buhu. Tu su i višednevne blokade ambasada, poput Hrvatske u Bonnu, i mnoge druge akcije, da ih ne nabrajam. Važno je da smo uvijek kad smo organizirali proteste, demonstracije ili

diskusije o BiH, išli sa obilježjima BiH i uvijek sa vidnim transparentima koji dovoljno govore sami za sebe.

Obrazložite nam podrobnije odnos i politiku Njemačke spram krize u BiH i je li na taj odnos uticala činjenica da su žrtve Bošnjaci

ZÜLCH: Njemačka politika je, kad su u pitanju smještaj izbjeglica i humanitarna pomoć, veoma ispravna. U tom pogledu, u Njemačkoj i Austriji najbolja je situacija u Evropi i tamo je najviše bosanskih izbjeglica. Ali, politički, Njemačka je vrlo strašljiva. Paris i London sve vrijeme otvoreno protežiraju Beograd. Evropa je slijepa za Bosnu, a Amerikanci "imaju samo jedno oko", "drugim" gledaju svoja posla. Nijemci imaju neki pozitivni strah, stalno imaju na umu činjenicu da su ubijali Jevreje i ne mogu da podnesu da zločinac Karadžić ubija Bošnjake i zato ih otvoreno štite. Da to Köhl otvoreno kaže, da istupi oštrije, zapadnjaci mu ne bi imali šta reći. Ovako, njemačka vlada ima strah i bojažljivo istupa, mada Nijemci imaju simpatije prema Bošnjacima. Zvanična politika je nekad proevropska, nekad proamerička, a mi moramo dobro paziti šta će učiniti.

Bonn je dugo bio patron Hrvatske, koja to sada zaboravlja. Možete li nam pojasniti genezu njemačke politike spram Zagreba, od izrazite podrške do "oštrijih" tonova koji sada preovladavaju, i može li Kinkel disciplinirati Tuđmana?

ZÜLCH: Njemačka može otvoreno reći Tuđmanu da će, ako ne prestane sa ovom politikom prema Bosni, Hrvatskoj biti uvedene sankcije. Bonn to može i onda bi Tuđman mijenjao politiku. Ići stalno Tuđmanu na noge, na neke nove razgovore, to je šamar i poniženje njemačkoj vladi, i tako više ne može. To što je Tuđman učinio sa Krajinom, to se potpuno može poistovjetiti sa etničkim čišćenjem. Uredu je to što je Krajina stavljena pod kontrolu hrvatskih vlasti, ali se nisu smjeli dogoditi zločini, jer su po Tuđmanovom nalogu ubijani starci od 70 do 80 godina. Činjeno je isto ono što i u

Heliodromu, Ahmićima, Stupnom Dolu... Kinkel je morao oštrije reagirati odmah po okončanju "Oluje".

Mostar je, očito, ključni kamen spoticanja u implementaciji Mirovnog sporazuma i zaživaljavanja Federacije BiH.

ZÜLCH: Koschnick je postojan čovjek i izdržat će, ali je napravio veliku grešku. Dao je mnogo intervjua u Njemačkoj, ali nije rekao da je u "Herceg-Bosni" mafija. Gojko Šušak i Tuđman su odgovorni za tu mafiju, to se zna, ali to Koschnick nikada nije rekao. Često je, na svu nesreću po mir i pravdu, govorio o "dvije strane". Mora se oštrije kritizirati politika sprječavanja povratka izbjeglica u hercegovačke gradove, jer to sprječava ta politička mafija. U Njemačkoj se dobro zna da su Tuta Naletilić i ostali kriminalci velikog formata, da su trgovali drogom, krali auta i druge vrijednosti, bavili se ucjenama, ekstrakorporacijom, krali humanitarnu robu, otimali konvoje, uvodili razne dažbine...

U "H-B" nema demokratske strukture. Vlada mafija koju podržava oficijalna politika i katolici-fundamentalisti, poput onoga njihovog pastora... Oni imaju oružje i vlast, Tuđmanovu podršku, a sve da bi se prikazalo da nema suživota.

Šta predviđate, kako će se razriješiti problem Mostara?

ZÜLCH: Prijetnjom sankcijama, prekidom diplomatskih odnosa i totalnom izolacijom, Kinkel može disciplinirati Tuđmana. Tu je i IFOR, pa Englezi, Francuzi, Amerikanci... Teško da on može dugo prkositi. Mislim da je najbitnije da se pošalju u Haag Karadžić, Mladić, i ostali zločinci, da se likvidira postojeći sistem u tzv. Republici Srpskoj, uvede demokracija i izbjeglice vrate na svoja ognjišta. Recimo, 90 odsto prognanih sa okupiranih područja nisu Srbi, oni su izbjeglice, a njihovim povratkom, prevladale bi snage za Bosnu, za suživot. Tada prednost trebaju imati građanske partije (republikanske, liberalne, socijaldemokratske...) u odnosu na nacionalne, da se stekne povjerenje. Ako Izetbegović ne želi

Liban ili Palestinu, ako ne budu i dalje u sastavu BiH Posavina, Podrinje i Krajina, na čemu se mora raditi sa lojalnim i normalnim ljudima srpskog entiteta, ako se ne osude zločini i zločinci nad Bošnjacima i ostalim narodima, ako se ne amnestiraju ljudi koji nemaju krivice, onda se narod ne može vratiti u Srebrenicu, u Prijedor ili Foču. Bez ovih promjena nema Bosne.

Ali, kako sve to izvesti?

ZÜLCH: Izbjeglice se ne mogu vratiti, dok se zločinci ne izruče i osude, ma u kojemu narodu bili. Bošnjacima je lakše u odnosu na druge, jer nisu počinili zločine, ali ima pojedinaca i sa bosanske strane koji su počinili zločin. U svakoj ratnoj situaciji ima ljudi koji naprave zločin i oni se moraju osuditi. Mora se postići pravda, a nikako štititi zločince kao što to čine Milošević ili Tuđman, koji odbija isporučiti Blaškića, Kordića i ostale. Bosanska vlada mora biti fleksibilna u tome, ali, istovremeno, i čvrstu i jasnu orijentaciju, tačno definirane ciljeve izlaska iz krize i pronalaska rješenja. To znači da se u Bosni mora ići dalje u demokratizaciju, njeni programi moraju biti atraktivni za sve na planu ekonomije i izgradnje, afirmirati demokratske metode, slobodu i nezavisnost medija, kao u Zapadnoj Evropi. Kohl, naprimjer, ne može svaki dan biti na TV, a prekjučer gledam sedam puta Tuđmana u jednoj emisiji vijesti. Da se to dogodi Kohlu, bila bi revolucija u Njemačkoj. Alija Izetbegović mora pokazati svijetu da nije kao Tuđman ili Milošević.

Ali, Bosni treba novac koji su svi obećali prije Daytona, a sada ga nema!?

ZÜLCH: Silajdžić govori arapski, može otputovati u Kuvajt ili Arabiju, Stjepan Kljuić može otputovati katolicima i konzervativcima u Njemačku, Miro Lazović u Englesku ili Francusku, Šaćirbegović u Ameriku, pa neka traže novac i zajednički učine nešto za Bosnu. Izetbegović može pomoći više od svih. I prijatelji Bosne moraju pomoći i izvršiti pritisak na "zaboravne".

Bosna je sada u provaliji. Prije svega, u ekonomiji je dostigla dno sa koga mora bježati ili joj nema spasa.

Ali, sama ne može izići iz provalije...

ZÜLCH: Znam da joj mnogo fali, ali, isto tako, znam i šta Bosni ne treba. To su, prije svega, ovi brojni socijalistički gradski funkcioneri i birokrate koji su prije, kod Tite, bili na funkcijama. Oni u svojim glavama imaju samo svoje pozicije i karijere, ništa ne misle o narodu, a govore u ime njega. Pruski kralj Fridrich Veliki govorio je: "Ja sam sluga svome narodu", a Bosni trebaju takvi ljudi koji će biti sluge svome narodu. Tu nije pitanje je li neko Bošnjak, Srbin ili Hrvat, je li iz SDA, HDZ, SDP ili liberal, već je važno je li stručan. Samo takvi ljudi mogu izvući Bosnu na staze prosperiteta i uspjeha.

Avdo Hebib, bivši ministar Federalnog MUP BiH

MOJ ŽIVOTNI CILJ BIO BI OSTVAREN DA SAM NA MOSTU U ZVORNIKU ZAKUCAO TABLU DRŽAVE BiH

Težak je bio životni put Avde Hebiba, donedavnog ministra unutarnjih poslova u Vladi Federacije BiH. Njih sedmero djece rano je ostalo bez oca, a Drugi svjetski rat zatekao ih je u Gacku, odakle su se, kao muhadžiri, skrasili u Banjoj Luci, gdje su proveli cijeli rat. Nakon završene osnovne škole, vraćaju se ponovo u Gacko, a Avdo odlazi u Nevesinje, gdje je završio dva razreda niže gimnazije, a u Mostaru treći razred i učiteljsku školu, i to u redovnom roku, napunivši sedamnaest godina. Potom je radio kao učitelj u Borču kraj Gacka, a poslije još pet godina po Bosni, pa otišao na studije psihologije u Sarajevo i Ljubljanu. Pošto je bio stipendist Republičkog zavoda za zapošljavanje, radio je u ovoj instituciji 11 godina, i to na poslovima profesionalne orijentacije. Sedam godina bio je, honorarno, spoljni saradnik u ambulanti koja je na neki način bila vezana sa MUP-om, a već dvadeset godina neprekidno radi u policiji...

Radio je i u socijalno-humanitarnim organizacijama, i to volonterski. Objavio je dosta stručnih radova, sudjelovao u više naučnih projekata, napisao nekoliko naučnih radova, a pred sami početak agresije trebao je prijaviti doktorsku disertaciju.

U ambulanti Republičkog MUP-a dočekao je i prve parlamentarne višestranačke izbore u BiH.

Gospodine Hebibe, Vi ste jedan od najuspješnijih Hercegovaca u političkom i općenito javnom životu BiH. Kako to komentirate?

HEBIB: Teško je prihvatiti takvu konstataciju. Međutim, jedan sam od rjeđih koji je dugo vremena, na neki način, predstavnik našega naroda iz istočne Hercegovine. Na drugima je da procijene moju uspješnost u organiziranju svih oblika zaštite našega naroda, ne samo iz istočne Hercegovine. Jedini cilj bio mi je da učinim što više i pomognem koliko mogu.

Nakon prvih parlamentarnih izbora u BiH, postavljeni ste za pomoćnika ministra unutarnjih poslova, odnosno za trećega čovjeka tadašnjeg MUP-a BiH. Iako ste išli gdje je bilo najteže i gdje mnogi nisu smjeli, ipak su Vas jedni optuživali za mlakost, drugi za nerad, a treći za krutost prema Srbima i bivšoj JNA. Nakon toga, negdje krajem novembra 1991. godine, prvi put ste smijenjeni, a da Vas niko nije izvijestio o razlogu. Možete li sažeti najosnovnije karakteristike Vašega tadašnjeg angažmana i eventualne razloge za smjenu?

HEBIB: Odmah poslije pobjede SDA na izborima, Omer Behmen, jedan od tašnjih čelnih ljudi u SDA, ponudio mi je da prihvatim jednu od vodećih funkcija u tadašnjem Republičkom MUP-u. Dobro je znao moje opredjeljenje i stručnost. Nakon konsultacija sa predsjednikom Alijom Izetbegovićem, izjasnio sam se da prihvatam mjesto pomoćnika za kadrove, jer sam dugo radio upravo na tim poslovima. Nakon što sam postavljen na mjesto pomoćnika za kadrove, u jednom danu se ta odluka promijenila. Zaigrana je neka kombinatorika, ali i napravljena greška. Ono što sam tada mogao dati na mjestu pomoćnika za kadrove, nije mogao pružiti moj dobar prijatelj, koji je došao na to mjesto. Prihvatio sam funkciju pomoćnika za poslove policije. Ni tu mi se nije bilo teško snaći, s obzirom da su svi tadašnji policijski rukovodni kadrovi prošli kroz moj kabinet, tako da sam mogao izvršiti najbolji izbor. Mislim da smo tada, iako za malo vremena i sa dosta problema, riješili veliki broj kadrovskih pitanja, što je imalo veliki značaj za daljnji tok naše pripreme za odbranu i samu odbranu od agresije.

Predstavnici srpskog naroda dobro su me poznavali i znali da sa mnom nije baš lahko izići nakraj. Uložili su maksimum truda da me odvoje od policije, jer je to kasnije imalo velikog značaja. I tada, a i danas, imao sam veliki autoritet kod svih pripadnika policije, pa je bilo normalno da su se Srbi toga plašili. Ovom mom smjenjivanju prethodio je sastanak u Han-Pijesku kog je vodio tadašnji savezni sekretar, general Petar Gračanin. Sudjelovao je kompletan kolegij komandanta KOS-a Ace Vasiljevića, a i kolegij MUP-a. Od mene je traženo da izvršimo demobilizaciju rezervnog sastava policije, s kojim sam računao na učvršćivanju odbrane našega naroda. Nisam pristao, pa je sastanak propao. Kad sam se vratio u Sarajevo, u kabinetu me čekalo naređenje generala Gračanina da moram izvršiti demobilizaciju policije. Nimalo se nisam iznenadio. Kad su uvidjeli da ne popuštam, zakazali su drugi sastanak, u Milićima. Opet su pokušali da me ubijede, ali sam ostao principijelan. Imao sam maksimalnu podršku rukovodstva SDA i bio u direktnom kontaktu sa gospodinom Hasanom Čengićem, koji je bio zadužen da mi pomaže u vođenju kadrovske politike.

U takvoj konstelaciji odnosa, niko nam nije ništa mogao. Bili smo dobar i čvrst tandem. Zato su se odlučili na poznatu kosovsku metodu, i to presingom, da me smijene. Kad su mi to saopćili predsjednik Izetbegović i dr. Ganić, rekao sam im da se pravi greška. Poslije su mi ponudili da biram šta god hoću, pa su izmislili mjesto specijalnog savjetnika, i sve su mi osigurali i opremili, i kabinete i čuda i saltanate, samo da ne pravim nikakve gužve. Kad je počeo rat, na svu sreću, imao sam toliko snage i ljudi su imali u mene povjerenja, tako da sam i sa toga mjesta rukovodio gotovo cijelim MUP-om.

Da se prisjetimo najtežih trenutaka i situacija kroz koje ste prolazili sami ili sa najbližim saradnicima...

HEBIB: Sa izuzetkom tragedije u Bijeljini, gdje ne znam ni ja kako i zbog čega nisam bio u to upućen, gotovo nije bilo

nijednog kriznoga mjesta pred početak agresije a da nisam direktno, a u ostalim indirektno djelovao u svakoj situaciji. Prisjetimo se poznate drame na višegradskoj brani, sa Muratom Šabanovićem, kojom je postignut značajan psihološki efekt u skretanju pažnje javnosti na tragediju našeg naroda koja je započinjala. Prisjetimo se hapšenja Milana Martića, Bosanske Gradiške i zloupotrebe bh. teritorije u ratu između Srbije i Hrvatske, zaustavljanja svih napada bivše JNA u Čapljini, zarobljavanja prvih kamiona oružja koji su išli iz Srbije za BiH u Ustiprači i Goraždu, nakon čega je JNA protiv mene podigla krivičnu prijavu. Sa saradnicima sam bio u Nevesinju, Trebinju, Gacku, Ljubinju, na uklanjanju barikada po Sokocu, Olovu, na mostarskom raskršću, u prvim sukobima sa rezervistima u Mostaru... Nema mjesta gdje tada nisam bio.

Ipak, naša neorganiziranost bila je jedan od tadašnjih problema. Sjećam se slučaja kad je padao Zvornik, a oko 20 hiljada ovdašnjih izbjeglica tenkovima bilo opkoljeno u Kozluku. I tada ih je, kao i danas, vodio Fadil Banjanović. U tri sata ujutro našao me na radnom mjestu i zatražio pomoć. Odmah sam pozvao generala Jankovića, tadašnjeg komandanta Tuzlanskog korpusa JNA, kome sam prije toga spasio život, nakon poznate situacije sa ubistvom taksista u Živinicama. Zatražio sam od njega da mi vrati dug, a on se odnosio na to da propusti izbjeglice, što je i učinio. Isto tako, u Bratunac, gdje su bila ubijena dvojica naših mladića, išao sam sedmicu dana da bismo otkrili ubice i pokušali zaustaviti ono što se već naslućivalo. I tada sam osjetio neorganiziranost. Odgovornih ljudi nije bilo ni u Srebrenici, ni u Bratuncu, gdje se trebala izvršiti maksimalna organizacija. Prilikom jednog takvog obilaska, obratili smo se narodu dr. Ejup Ganić i ja, na stadionu u Bratuncu, upozorivši na ozbiljnost situacije i hitnost bolje organizacije. Tu večer sam dobio informaciju da se na mene sprema napad u Bratuncu. Policija me odvezla na konak u Srebrenicu, gdje smo organizirali akcije, koje su se kasnije pokazale veoma značajnim. O tome ne bih posebno govorio,

jer to dobro znaju Srebreničani, Naser Orić i svi ostali borci iz Srebrenice.

Želja da pomognete i zavičaju rezultirala je aktivnostima na planiranju odbrane Hercegovine. Zašto niste uspjeli u tome? Šta bi bilo da Vas se poslušalo?

HEBIB: Bilo je to kad je već počela agresija. Mi Gačani prvi smo, od svih u BiH, formirali Ratno predsjedništvo. Svi Gačani koji su živjeli u Sarajevu maksimalno su se angažirali da pomognu našem narodu, koji je već tada bio u zbijegu na području Gacka, Kalinovika, Foče, Crne Gore, Kosova i Makedonije, ali i po logorima.

Naše Ratno predsjedništvo je, u saradnji sa predstavnica općina istočne Hercegovine, predložilo da pokušamo angažirati sve profesionalne oficire Hercegovce, njih 15, koliko ih je tada bilo u Sarajevu; zatim, da sve Hercegovce iz drugih jedinica premjestimo na područje Mostara kako bi se aktivirao Južni front, a to je linija Nevesinje - Bileća - Stolac. Bilo je zamišljeno da držimo aktivnim taj dio fronta kako četnici iz Trebinja, Bileće, Gacka i Nevesinja ne bi dolazili i napadali na Sarajevo, što se kasnije i događalo, i da tako ojačani zadržimo sigurnost u Hercegovini. To smo obrazložili i predsjedniku Izetbegoviću, koji je dao saglasnost, a i Sefer Halilović, tadašnji komandant Vrhovnog štaba. Bilo je dogovoreno da idem na područje Mostara sa tadašnjim štabom profesionalnih oficira, s činovima od kapetana do pukovnika bivše JNA. Planirali smo da imamo direktnu vezu sa Neumom, radi opskrbe i očuvanja cijele doline Neretve, od Mostara do Bradine. Bila su osigurana i materijalna sredstva. Međutim, i pored saglasnosti predsjednika Izetbegovića i Sefera Halilovića i poslije svih naredbi, došlo je do opstrukcije, o kojoj sam detalje saznao tek godinu dana kasnije. Informacije nisu još potpuno provjerene, ali se uglavnom radilo o opstrukciji u stilu da se "dalje ne treba ići", a čak se išlo dotle da se te jedinice Hercegovaca (Nevesinjci i Gačani), koji

su tada bili u Mostaru, prebace u Bjelimiće kraj Konjica, što je bilo pogubno za svakoga ko imalo poznaje strategiju ratovanja. Pokazalo se da je tu napravljena velika greška.

Tek krajem februara 1993. godine, uspio sam, sa saradnicima iz MUP-a, izići iz Sarajeva, sa zadatkom da pomognemo tadašnjem razbijenom CSB-u u Bihaću, a ne zbog nekih gluposti, koje je govorio Abdić, kako sam pošao sa ekipom da ga likvidiram. Nažalost, nismo mogli ući u Bihać, a na povratku, u Mostaru, zaustavio me je Midhat Hujdur Hujka i zamolio da me izvijesti o stanju u Mostaru. Bio je prisutan i Suad Ćupina, tadašnji komandant rezervnog sastava policije u Mostaru. Hujka je govorio o teškoj situaciji u Mostaru. Sve što mi je rekao, kasnije se i zbilo. Kazao je kako je velika šteta što nisam došao prije i što nije realiziran vojni plan odbrane Hercegovine. Govorio mi je i o tadašnjim slabostima u Četvrtom korpusu, o lošoj organizaciji u Mostaru, o destrukciji unutar SDA, o nejedinstvu bošnjačkoga naroda, o simptomatičnom moralu boraca... Predviđao je da će doći do sukoba sa Hrvatima, što on, naravno, nije želio... Nažalost, i tu je zatajila politička akcija. Da se tada više politički djelovalo, ne bi došlo do sukoba sa Hrvatima.

I u toku agresije mnogo ste putovali, imali podršku naroda, ali ne i nekih političara. Kako to objašnjavate?

HEBIB: Iz Mostara sam sa saradnicima otputovao u Zenicu, gdje smo, u dogovoru sa gospodinom Jusufom Pušinom, tadašnjim ministrom unutarnjih poslova, ostali na području Zenice i Travnika, kako bismo pomogli u organiziranju CSB-a. I tada su pripadnici policije djelovali na dva fronta - na prvim borbenim linijama i na održavanju javnoga reda i mira. Odlazili smo, bez obzira kakva je bila situacija, u Gornji Vakuf, Bugojno, Turbe kraj Travnika, u Travnik, Gradačac, prema Brčkom, do Čelića... U augustu 1993. godine vratili smo se u Sarajevo, a pošto je u međuvremenu došlo do smjene ministara, opet sam na neki način stavljen na raspolaganje, bez obzira na

to što je bila teška i složena ratna situacija i što nam je trebao svaki čovjek. Izgleda da nekome nisu baš odgovarali oni ljudi koji su željeli i htjeli mnogo raditi. Jedno vrijeme bio sam neraspoređen, a poslije su me mobilizirali u Inspekciju oružanih snaga, gdje sam ostao do februara 1996. godine.

Uz dužno izvinjenje i bez namjere da kopamo po Vašim roditeljskim ranama, kako je ubijen Vaš sin? O čemu se, zapravo, radilo? Je li se to moralo dogoditi?

HEBIB: To je bilo upravo dok sam bio u Sarajevu. Moga rahmetli sina Admira ostavio sam u MUP-u kad sam otišao na teren. Tamo je radio i drugi moj sin. Zbog svega što se događalo, moj rahmetli sin je, u znak protesta, napustio MUP i otišao u vojnu policiju. Bio je tamo jedan od najboljih, što mogu potvrditi i njegove starješine. Ovo što se dogodilo mislim da je rezultat loše vođene politike. Bio je veliki dilentatizam u dijelu organiziranja MUP-a, pa i vojne policije. Ona glupost koju su izveli na onakav način, ne bi pala napamet ni najneobrazovanijem čovjeku koji radi u tom resoru. Svi oni ljudi, protiv kojih je dignuta onolika halabuka, bili su dostupni u svakom trenutku. Dan ili dva prije toga, sjedili su u njihovim kabinetima i Ramiz Delalić i Mušan Topalović i ostali. Svi su mogli biti pojedinačno pozvani, privedeni, saslušani, smijenjeni, a ne da dođe do onakvog cirkusa sa velikom tragedijom. Poslije toga, bezbroj lažnih insuinacija, isto tako iz "kuhinja" tadašnjih štabova, lansirano je kako bi prikrili svoju nesposobnost, javašluk i direktno sudjelovanje u tom kriminalu, zbog čega se to i dogodilo. Nadam se da će se jednoga dana sve to rasvijetliti, ali nama, koji smo ostali bez svoje djece, nikad se ta nepravda neće moći ispraviti. Sve one koji su odgovorni za to, kad-tad stići će Božija pravda.

Kad ste izabrani za ministra unutarnjih poslova, dosta su Vam zamjerali, posebno na reintegraciji Sarajeva. U dijelu bh. štampe nastojali su Vas negativno okarakterizirati, posebno kroz susret sa Alijom

Delimustafićem i nakon Vašeg intervjua Zoranu O. Milanoviću. Pričalo se da ste oko sebe imali dosta zlobnih i sumnjivih ljudi, koji su Vas, možda, cinkarili, pa i došli da Vas smijene (i) sa položaja...

HEBIB: Kad je formirana Federalna vlada, bili su postavljeni svi ministri osim ministra unutarnjih poslova. I tada su se igrale igre oko prvoga čovjeka u MUP-u. Kad nisu mogle biti realizirane želje pojedinaca, došlo je do isticanja liste kandidata za tu odgovornu funkciju pred poslanicima SDA. Nakon tajnoga glasanja, poslanici su meni ukazali povjerenje. Ja sam, dakle, jedini ministar koji je bio izabran, a ne postavljen. Na užoj listi bila su četverica; Kemal Ademović, Ismet Dahić, Muhamed Bešić i ja. Čast mi je da se sa ovim borcima nađem na listi.

Neki od mojih kolega ministara dugo vremena tražili su svoju stolicu, jer nisu imali gdje da sjednu, a ne da rade. Istina, i ja sam došao u Ministarstvo čekajući stolicu i sobu mjesec dana, nakon što me Bakir Alispahić zamolio da ostane u kabinetu u kome su uvijek sjedili republički sekretari i ministri. Strpljivo sam čekao dok su mi pripremili radnu sobu. Nije to bio poseban kabinet, sa nekakvim kineskim ćilimima. Istina je da sam zatekao skromnu kadrovsku strukturu ljudi, ali nisam imao ni velikog izbora. Napravio sam samo malu kadrovsku rokadu, iako su neki naši listovi nekorektno pisali - da sam u MUP doveo garnituru komunističkih kadrova! Naprotiv, nisam doveo nijednoga čovjeka, niti sam ga imao otkuda dovesti. Što se tiče podmetanja nekih mojih saradnika, čuo sam da je jedan od njih svojevremeno otišao čak i do predsjednika Izetbegovića, ali sam čuo i to da ga je Predsjednik istjerao iz kancelarije, jer je bilo dovoljno vidjeti o kome se radi. To sam, dakle, samo čuo, a nisam povjerovao, jer me nije ni interesiralo. Naročito su se podmetanja odrazila 6. aprila 1996. godine, kad sam zamolio da se materijalno pomogne policiji. Dali su nam pomoć u paketima, a u nekim novinama pisali su o malverzacijama. Ja sam bio pogrešna adresa.

Kad su, 1996. godine, na dogovoreni intervju došli novinari "Ljiljana" Nedžad Latić i Mirsad Sinanović, zamolio sam

ih da govorimo o policiji i njezinim rezultatima, a ne o Avdi Hebibu. Tada me Latić provokativno pitao jesam li se sreo sa Alijom Delimustafićem. Rekao sam mu da je to pitanje suvišno za intervju, ali ako ga interesira - jesam. Sjedili smo i razgovarali o porodičnim problemima. Da sam imao namjeru tajno se sastati s njim - to bih i učinio. Medutim, sastajemo se javno i sa raznoraznim ratnim zločincima i kriminalcima. I u tome, nažalost, vidim jedno naše veliko zlo. Onaj ko hoće da zna ko je Avdo Hebib i šta je uradio, on to zna, i nema potrebe o njemu pisati. S druge strane, malo je napisano o onome šta je policija dala narodu u početku agresije, u njezinom toku i šta danas daje. Za rad policije u vezi s reintegracijom Sarajeva dobili smo pismena priznanja od IFOR-a, OSCE-a, Leytona Smitha, Fitceralda i ostalih, ali ne i od naših funkcionera.

Zoran Milanović svojevremeno je bio pomoćnik ministra za analitiku i bio je u grupi koja je sa mnom krenula za Bihać u martu 1993. godine. S obzirom da nismo mogli ući u Bihać, i pošto je on imao sina u Bihaću, želio ga je na svaki način posjetiti i izvući. Kad smo se vratili u Zagreb, on je tamo ostao s namjerom da opet pokuša ući u Bihać. Tada su prestali svi moji kontakti sa njim. Kasnije, prilikom jednog boravka u Zagrebu, Milanović je, kao tadašnji novinar "Vjesnika", želio da mu dam intervju, što sam, uz prethodni dogovor, i učinio, tražeći da mi da garanciju kako će biti objavljeno ono što kažem. Lično sam imao interesa da hrvatskoj javnosti iznesem činjenice o Bosni i odnosima Bošnjaka i Hrvata. Moram reći da sam bio zadovoljan intervjuom. To je ta istina. Imao sam i ja informacije da je Milanović, poslije našega rastanka u Zagrebu, uspio ući u Bihać, i da je tamo radio sa Arminom Poharom i Abdićem, ali sam tada pred sobom imao Zorana Milanovića, novinara "Vjesnika".

Naročito poslije ubistva Muje Zulića, Nedžada Ugljena, pokušaja ubistva Nedžada Herende, te dženaze rahmetli Mušana Topalovića, otvoreno su Vam zamjerali, pa i oni iz SDA, posebno zbog, kako su govorili, šutnje o

ubistvima. Niste li, možda, bili žrtva podmetanja?

HEBIB: Već same konstatacije ovih djela, koja su se (neka od njih) desila i prije nego što sam ja bio ministar, govore o zlim namjerama. Međutim, dosad sam o svemu bio veoma jasan. Javnost je bila upoznata onoliko koliko je trebalo, s obzirom na značaj daljnje istrage. Moj izvještaj jednoglasno je prihvatio i Izvršni odbor SDA. Ne može ministar policije udovoljavati znatiželjama novinara kad god to oni hoće. To bi dobar novinar morao znati. Poratni period donio je povećani broj kriminalnih djela, što se u zadnjih mjesec i po dana rapidno povećalo, ali to nije ništa posebno i nije rezultat nikakvih drugih posebnih okolnosti. Dalje ne mogu komentirati o ubistvima.

Imali ste česte kontakte i predsjednikom Alijom Izetbegovićem. Koja je bila osnovna linija Vaših razgovora i šta je o ovom prethodnom mislio Predsjednik?

HEBIB: Od prvog susreta sa predsjednikom Izetbegovićem pa do danas, najčešće sam imao veoma korektne razgovore, sa dosta korisnih savjeta. Uvijek sam ga cijenio i poštovao, a, naravno, i danas, možda i više od mnogih koji danas sjede uz njegove skute i koji mu daju pogrešne informacije. Odgovorno tvrdim da do našeg predsjednika dolazi nemali broj pogrešnih informacija. Ne misli uvijek narod ono što pojedinac prenosi u svom nekom ličnom interesu. Predsjednik ima nekoliko frontova na kojima se najvećim dijelom bori - sam.

Brigadni general Jovan Divjak

MOJ OTAC, JEDAN OD NAJVEĆIH MANGUPA IZ KNJIGE "MAGAREĆE GODINE", NAČINIO JE U BOSANSKOJ KRUPI OD MENE BOŠNJAKA I BOSANCA

Gospodine Divjak, čestitamo Vam odlazak u penziju!

DIVJAK: Hvala. Više bih voleo da ste mi čestitali na onome što sam, sticajem okolnosti, učinio da BiH bude ono što smo i želeli kad su nas napali.

Kad govorimo o tome, možete li nam odgovoriti je li Vaše penzioniranje bilo nekakav nesporazum ili je nešto drugo u pitanju?

DIVJAK: Zakoni, propisi i ustavi pišu se za ljude. Svestan sam da se nekad mora i otići u penziju. Penziju mi je, na neki način, nudio 1994. godine i uvaženi predsednik Alija Izetbegović, ali ne znam iz kojih razloga. Tada sam razmišljao da li da odem u Francusku, pošto poznajem taj jezik ili da "tek tako" ostanem u vojsci. To "tek tako" trajalo je, eto, tri godine. U druženju sa komandantom, 31. decembra popili smo kafu i pojeli tortu. Poželeo nam je sve najlepše u 1997. godini i rekao da trebam ići u penziju. To je za mene bio nekorektan čin.

Svojedobno se, čak i javno, govorilo da je Vašim i Šiberovim penzioniranjem konačno "etnički očišćena" Armija RBiH?

DIVJAK: Ja to vidim kao dogovor između SDA i HDZ-a. Procent ostalih i po Ustavu BiH, pa i po zakonu o odbrani, takav je da se može desiti da u vojsci Federacije ne bude Srba,

pa ni Hrvata koji nisu u HDZ-u. Boli me i to što je i nekoliko preostalih Srba u Armiji BiH penzionisano, a jednom prilikom je brigadir Nedžad Ajnadžić rekao: "Pa, dobro, šta hoćete, nema ni Bošnjaka u vojsci Republike Srpske..." Ipak, mislim da se došlo do toga stepena da se formira multinacionalna vojska i ja čestitam toj vojsci u kojoj će biti zastupljena dva naroda.

Mislite li da u bh. Armiji neće više biti Bosanaca kad se govori o Bošnjacima i Hrvatima?

DIVJAK: To je sasvim drugi problem i on je prisutan od druge-treće godine rata. Mislim da smo mi prvo građani BiH, Bosanci, da je to za mene pojam pripadnosti državi BiH i da se još uvek nalazi korak-dva iza onog što neko insistira na nacionalnom biću, odnosno na tri konstitutivna naroda. Znam da znatan broj ljudi koji nisu u strankama nije u poziciji da iskaže svoje bosanstvo, odnosno pripadnost BiH.

Često se pisalo i govorilo o Vama kao o najškolovanijem oficiru Armije RBiH?

DIVJAK: S obzirom da smo se dogovorili da ćete napisati sve ono što kažem, ipak moram reći da sam ja najviše išao u školu. Isto znam da su neki komandanti u Starom Gradu išli po nekoliko puta u isti razred, i komandovali u ratu. Da sam najstručniji i najškolovaniji potvrđuje i to da sam proveo 18 godina u vojnom školstvu. Mnogim današnjim komandantima bio sam čak i na ispitima. Kad se jednom, posle jednomesečnog kursa, provela anketa o tome ko je najbolji nastavnik, od tridesetak nastavnika, dobio sam najviše glasova. S ponosom mogu reći da smo napisali direktivu za odbranu BiH, i to 12. aprila 1992. godine, da smo 14. aprila napisali direktivu za odbranu Sarajeva, da sam sudelovao u izradi pravila službe Oružanih snaga, da sam jedan od nosilaca formiranja vojnog školstva u ratu itd. Znači, prve godine bio sam u prilici da moje vojno-stručno znanje dođe do izražaja kroz izradu dokumenata koji su nekakva historija

formiranja Teritorijalne odbrane, a kasnije i Armije RBiH. U aprilu 1992. godine ponudili smo i projekt–plan deblokade Sarajeva. Procenili smo da je potrebno oko 100 miliona maraka, s tim da se u potpunosti opremi šest brigada u Sarajevu i isto toliko vani. Naravno, niko to nije ni pogledao.

Poznato je da su Vam, nešto prije početka agresije, sudile Vaše tadašnje kolege u JNA?

DIVJAK: Mislio sam da se sudilo meni kao čoveku, a ne činu. S obzirom da sam bio komandant TO Okruga Sarajevo, 24. septembra 1991. godine, Boro Jozo, tadašnji predsednik, tražio je da dam saglasnost da iz magacina TO policija izuzme određene količine naoružanja, kako bi zaštitili obekte i komunikacije na tom prostoru. Bilo je u pitanju oko 110 cevi različitih kalibara. Pošto je to oružje izašlo iz magacina, a bilo je pod kontrolom tadašnje JNA, ona je reagirala i prema meni, ali i prema generalu Vukosavljeviću. Podigli su optužnicu protiv mene i osuđen sam na devet meseci zatvora, uslovno na dve godine. Rat je počeo i ja sam očekivao da tih devet meseci provedem u zatvoru. Kasnije je bilo spekulacija da sam ostao u Armiji RBiH jer sam dobio nekih 100 hiljada maraka, a i da sam to naoružanje prodao, što je sve samo puka izmišljotina. Tadašnje obrazloženje druge, srpske strane o tome zašto sam ostao u Sarajevu, bilo je da ne bih išao u zatvor, a tada mi je i Budo Đordić, jedan od vojnih tužilaca, govorio: “Šta si to napravio? Bolje bi bilo da si oružje poslao na Pale, nego što si ga dao ustašama!”

Na početku agresije niste se nimalo dvoumili da ostanete na pravoj strani?

DIVJAK: Rečeno nam je da budemo kod kuće i da će nas zvati. Šiber je kasnije razgovarao sa mnom i rekao mi da je dobio zadatak i ponudio mi da budem zamenik. Sutradan je u Službenom listu pisalo: “Komandant Hasan Efendić, zamjenik Stjepan Šiber” itd... Opet sam Šibera pitao gdje sam ja tu, a on mi je odgovorio da nisam govorio o tome. Od nas 18,

na taj sastanak bili smo pozvani samo Šiber, Plećko i ja. Nisam osetio nikakve pritiske iz prostog razloga što su mislili da ništa ne predstavlja moj ostanak. Verujte, nikada mi nakraj pameti nije došlo da postavim sebi pitanje zašto sam ostao. I da me nisu pozvali, opet bih ostao u Starom Gradu.

Možete li iznijeti neke nove pojedinosti o Vašem hapšenju u Konjicu?

DIVJAK: Bilo je to u decembru 1992. godine, kad sam odveden iz prostorije Zejnila Delalića u Konjicu. Prvo sam se uplašio da me Jukini negde ne vode. Našao sam se u Parsovićima kraj Konjica, i to među našom vojskom, a dva dana posle toga rekli su mi da sam uhapšen. Tražio sam da saznam o čemu se radi. Tada sam bio zamenik komandanta Armije RBiH. Četiri dana sam štrajkovao glađu i video da nema ništa od toga. Šest dana su dva vojna islednika utvrđivali zašto sam tu, šta sam radio, zbog čega sam puštao Srbe iz zatvora u Čelebićima i jesam li trgovao sa Srbima ili Hrvatima. Dvanaesti dan rekli su mi da nema ništa i da me čuvaju od Hrvata. I tada sam se nalazio između dve sumnje. Srbi su, sa druge strane, sumnjali u mene, a moji, Bošnjaci, smatrali su da sam sa četnicima u vezi. Nalog za moje hapšenje potpisao je Arif Pašalić, tadašnji komandant Četvrtog korpusa. Tu su se nalazili još neki koji su po naređenju sumnjali u mene. Bilo nas je osamnaest, i to svi oni koji su radili sa Delalićem. Čuo sam da se pre tri meseca Pašalić hvalio kako mu je to bio i najveći uspeh. Istina je i to da je dan pre nego što su me uhapsili, Mithad Pirkić Mitke u hotelu u Konjicu uperio pištolj u mene. To su činjenice koje govore o haosu koji je vladao. Eto, kako sam ja tada završio u Konjicu, mada sam na ove prostore došao sa zadatkom da formiram brigade na području Konjica, Jablanice i Prozora. Tada sam predložio da mi u tome pomaže Sejo Rekić, a on je rekao da neće Srbe u brigadi. Kad sam ga pitao je li to rekao, odgovorio mi je potvrdno. Mislim da su tada Pašalić i još neki mislili da sam ja nekakva "riba", a nisu znali da sam "u znaku soma". Pokušavali su da preko mene dođu do neke bolje funkcije, a

Pašalića sam celi rat video kako se ogleda u liku komandanta Armije RBiH. Na konferenciji za štampu, koja je održana 26. oktobra 1992. godine u Mostaru, Rajić je, između ostalog, rekao da sam pripremao vojni udar zajedno sa Ganićem, Halilovićem, Pašalićem, Delalićem..., a onda su komentarisali da sam ja dokazani četnik i da još uvek primam zadatke od Miloševića iz Beograda...

Dok ste bili u zatvoru, predsjednik Izetbegović došao je u posjetu Konjicu. Jeste li bili u prilici razgovarati sa Predsjednikom?

DIVJAK: Predsednik i ja smo imali duhovnu vezu. Nas vezuje vasiona. Moj tadašnji islednik Emir (Emil) Bijedić preporučio mi je da pređem u trpezariju, gde će doći gospodin predsednik. Odbio sam taj predlog, nasmejao sam se i zahvalio. Pitao sam predsednika i 1995. godine zašto nije hteo da razgovara sa mnom, iako je znao da sam tu. Predsednik mi je odgovorio da mu baš podaci o meni nisu bili sasvim jasni. Rekao mi je da sam bio zadržan samo dva-tri dana, a ja sam mu rekao da sam bio 25 dana. Ja, jednostavno, nisam interesovao Predsednika.

Kad mi je bilo dozvoljeno da šetam i govorim u zatvoru, vojnici u Komandi Stana bili su dosta ljubazni. Uostalom, pio sam i kafu kad mnogi nisu imali ni hrane. I baš sam zahvalan tom običnom svetu. Kad su me pustili iz zatvora, uputio sam se u dolinu Neretvice, a onda je naišao onaj isti policajac koji me hapsio. Grubo me je strpao u automobil, da bi, navodno, proverio da ne bežim.

Jeste li za vrijeme Vašeg boravka u Konjicu bili i u koncentracionom logoru u Čelebićima, kako danas gospoda u Haagu govore na suđenju Delaliću i ostalim Konjičanima?

DIVJAK: Bilo je odlučeno da idem u Haag, i to u korist tužioca. Verovatno je odustao, jer je video da je negde fulao sa Delalićem. Delalić mi je ostao malo nedorečen u poslednjem pismu koje je pisao Kariću. Mislim da on ničim nije ništa učinio od onoga šta je sada predmet razgovora u Haagu. Naime, u ta dva

i po meseca saradivali smo kod pisanja odredenih dokumenata, naredenja, i to je sve meni prepuštao. Nikada nisam bio, kako kažete, u tom logoru, ali sam išao u tu kasarnu da pogledam šta se tu nalazi od naoružanja i municije. Bio sam potpuno razočaran jer tamo nije bilo ništa, osim nekih skupo plaćenih uniformi za tenkiste koje su nabavljene u istočnoj Nemačkoj. Delalić je bio patriot koji je, kako sam mogao saznati, u odbranu zemlje uložio dosta svoga novca. Da sam imao priliku, rekao bih u Haagu da su se vojnici žalili na Delalića što im je obezbedio dva obroka, dok su u logoru zarobljenici imali po tri obroka. Čuo sam za neka ubistva, ali su to za mene sve samo priče bez ikakvih dokaza, pa nemam pravo da bilo koga optužujem. Mogu samo reći da sam polovinom novembra potpisao odluku da se ukine ovaj logor.

Kad je Delalić 27. novembra 1992. godine nestao sa prostora Konjica, optuživan je da je sarađivao sa četnicima i da je nestao u njihovom helikopteru. Vidite li vezu između tadašnje optužbe protiv Delalića i optužbe protiv Vas koja nigdje nije potpisana?

DIVJAK: Nije mi jasno ko je dozvolio da se Delalić uhapsi. Logično je da su tome dosta kumovali Hrvati, koji su to uradili da bi zaštitili sebe. Pošto se znalo za ovih 14 ubijenih u Konjicu, hteli su za to iz prve ruke osuditi Delalića. Delalića nije optužio ni naš vojni vrh. Sefer Halilović je u to vreme dozvolio Delaliću da se ukloni jer je bio svestan šta se dešava u Hercegovini. Bilo je to vreme kad je pao Prozor i kad je došao Muharem Šabić, tadašnji komandant obrane ovoga grada. Zamerili smo im što su se povukli. Izvestili smo Halilovića, tražeći rešenje i podršku. Rekao nam je: "Prozor ne smije pasti!" Bila je to noć između 26. i 27. oktobra 1992. godine, oko tri sata ujutro. Zejnil i ja smo se tada pogledali i zaključili kako to podseća na ono Titovo: "Prozor noćas mora pasti!"

Mnogi u Sarajevu nadali su se tada deblokadi Grada baš sa Igmana. Međutim, gore su se dešavale raznorazne mutne radnje; šverc i kupleraj. Šta Vi mislite o tome?

DIVJAK: Grubo gledano, tako je. Prvi pokušaji za deblokadu Sarajeva bili su u junu 1992. godine, u okviru plana koji se zvao "Jug 92". O tome bi mogao mnogo više reći Asim Džambasović, koji je bio jedan od organizatora te akcije. Osnovni razlog neuspeha te i sličnih akcija deblokade Sarajeva bilo je to što na Igmanu nikada nije bila kompletna nijedna jedinica. Sećam se dobro septembra 1992. godine, kad se išlo na Otes i do Kožare. Iz Grada su govorili da idu čitave jedinice. Bio sam prisutan kod Kožare, gde je bilo deset jedinica, ali iz svake po 5-10 boraca, a često se komandovalo iz Sarajeva. Sećam se kad je, jednom, Debelo brdo branilo pedesetak ljudi. Zapravo, tako se samo pričalo, ali ih nikada nije bilo više od dvadeset, a imali su po petšest pušaka. Činjenica je da su ljudi u to vreme na Igmanu lepo živeli. Bilo je dosta hrane i pića u hotelima. Sećam se kad nas je na Igmanu gađao tenk T-84 i kad su pale tri granate oko nas, gotovo na isto mesto. Vojnici su nam aplaudirali, a ja sam to osećao kao cinizam. Pitam se gde je tada bio Rasim Delić, koji je tada bio načelnik Strategijsko-operativnog odelenja i sedio u Visokom, mada je, između ostalog, i na Igmanu bilo njegovo mesto. U septembru 1992. godine predsednik Izetbegović, kao vrhovni komandant, donio je odluku da Sefer Halilović, sa jednim brojem ljudi, izađe na Igman. Do kraja marta 1993. godine na Igmanu se nije formiralo komandno mesto, iako je to bio osnovni cilj. Tvrdim, da je tada Halilović izašao sa najsposobnijim starešinama, da se moglo učiniti mnogo više. Oni koji su bili u Gradu imali su informaciju da se na Igmanu nalazi do deset hiljada ljudi, a ja tvrdim da ih nikada nije bilo više od dve hiljade, posebno kad se kretalo u akcije. Sećam se akcije "Sloboda", ili kako su je Srbi nazvali "Koverat". Za tu akciju bilo je planirano deset hiljada boraca, ali je na front, dug oko 40 kilometara, došlo svega 2.500 boraca. Logistička podrška bila je loša, a nastradao je veliki broj boraca.

Jeste li se na Igmanu ili drugdje susretali sa Jukom Prazinom i Zulfikarom Ališpagom Zukom? Šta ste tada mislili o njima, a šta danas?

DIVJAK: Juku sam doživeo na različite načine. Možda kao hrabrog momka koji nikada direktno nije učestvovao u akcijama, nego je sve to počinjalo nekim paradama. Prema meni je dugo vremena bio korektan, čak me je - a i neke druge starešine - zvao da mu pomognemo na formiranju jedinica. Bio sam jedan od 60 specijalno pozvanih kod njega kad mu je žena rodila dete. To veče se popilo stotinjak flaša viskija i nije mi se sviđala ta arogancija. Kad sam, kasnije, saznao neke podatke – totalno sam se razočarao. Smetalo mi je i to što se puno pevalo i pisalo o njemu, a čak mislim da će se snimati i filmovi. Uostalom, drznuo se da okruži Štab tražeći postavljenje, što je i "upalilo", pa je bio u tom Štabu peti čovek, posle Sefera, Efendića, Šibera i mene. Odmah se odmetnuo, nazvao sebe generealom i otišao na Igman. Moram Vam reći da je Juka celo to vreme sarađivao sa četnicima, i to sa vojvodama. Na jednoj konferenciji za štampu, koja je održana 18. septembra 1992. godine, napao je Sefera zamjerajući mu kako se ništa ne radi i kako vlada kriminal. Tada sam rekao: Ako će otići Sefer, idem i ja. Krajem septembra napao me je u Rijeci i optužio da podržavam Sefera. Kasnije me još nekoliko puta maltretirao dok smo bili na Igmanu, pretio mi i pucao iznad glave "nitroglicerinom". Kružile su priče da me želi uhapsiti, a u jednom intervjuu iz 1993. godine rekao je da sam mu pobegao u gepeku preko Igmana u Sarajevo. Umesto da bude nacionalni heroj, svima je poznato u čiju se službu kasnije stavio, pa je za mene definitivno negativna ličnost.

Zuku sam prvi put video prošle godine, kad je došao da mu potpišem peticiju jer je tražio da ga primi predsednik Izetbegović. Od Zuke, koji je za mene bio strah i trepet, odjednom dolazim do čovjaka koji me moli za nešto što je bilo ponižavajuće. Evidentno je da je Zuka izmanipulisan. Valjao je dok je trebalo, a kasnije su ga ćušnuli.

Početkom 1993. godine, prije sukoba sa HVO-om, govorilo se da su naše jedinice pred Čajničem, da se vode borbe u samom Višegradu, dok je,

istovremeno, vojska bila neorganizirana i slabo naoružana. Kasnije je formirana prava vojska, sa više od 200 hiljada vojnika i sa mnogo boljim naoružanjem. Tada smo, da apsurd bude veći, spali na svega 24 odsto teritorije BiH. Kako to komentirate?

DIVJAK: Jedno dođe do štampe, a drugo je stvarnost. I ja sam tada tvrdio da mi kontrolišemo oko 60 odsto teritorije. Priče o ulasku u Čajniče bile su samo naše želje. Međutim, istina je da se neozbiljnošću, ratnim profiterstvom i kriminalnim radnjama, izgubio prostor između Goražda i Trnova. U to vreme događaju se i druge stvari koje pomalo "beže" iz sistema rukovođenja i komandovanja. Već na početku agresije JNA, odnosno Srba, moramo govoriti i o rovarenju Hrvata. Svako je od njih smatrao da mogu prevariti jedni druge. U prvoj polovini 1993. godine, u Srebrenici je bila kritična situacija. Potpisuje se sporazum o demilitarizaciji, a, s druge strane, Hrvati pojačavaju pritisak sa namerama da se otcepe. Mislim da se vojna situacija, i sve oko nje, previše i nedopustivo politizirala i da se politička vlast previše mešala u odluke i stručnost pripadnika Armije RBiH. Ovu tvrdnju mogu potkrepiti pokušajem deblokade Sarajeva preko Poljina, juna 1992. godine, te preko Špicaste stene u septembru 1994. godine. U Sarajevu se redovno išlo "grlom u jagode", dok se u drugim korpusima mnogo više uvažavala vojno-stručna sposobnost.

Nedavno je Sefer Halilović izjavio da, dok je bio načelnik Štaba, naročito u Sarajevu, jednim dijelom jedinica uopće nije komandovao, nego neko potpuno izvan vojnih struktura. Šta Vi mislite o tome?

DIVJAK: Ne znam za tu njegovu izjavu, ali sve ostale, koje je javno obelodanio, potvrđujem. Mislim da nije mogao imati uticaja na specijalne jedinice, a posebno na jedinice u Starom Gradu. Sefer je i svojom krivicom pomalo bio blokiran i od komande Prvog korpusa, a da i ne govorim o vlasti. Hteo on to prihvatiti ili ne, i za njega i za mene kažu da smo došli i da nismo pravi Bosanci.

Mislim da je jednom prilikom i Sefer Halilović pogrešio kad je odbio da prisustvuje sednici Predsedništva na kojoj je trebao da se izbori za svoje pravo, gde su ga posebno podržali Ključić, Duraković i Pejanović. Treba napomenuti da je u vreme Sefera Halilovića u tadašnjem Štabu TO, a kasnije u Glavnom štabu, bilo oko 12 posto Srba. Na jednom sastanku, kad je govoreno o nekim promenama, suprotstavili su se generali Vranj, Bilajac, Karišik i Suljević, objašnjavajući to napadom na Patriotsku ligu, i da je Seferova smena – napad na ideju BiH, te da će oni napustiti Štab. Nije mi jasno šta se desilo posle sastanka. I svi koji su pet dana prije toga uglas bili za Sefera – okrenuli su mu leđa. Istu noć, kad je smenjen Halilović, Patriotska liga, na čelu sa Bakirom Alispahićem, donosi odluku da ga isključi iz Patriotske lige. Za pravi razlog zaista nikada nisam saznao... Milošević je odustao od Minića i Stambolića, Tuđman od Mesića, pa zašto, onda, Izetbegović ne bi odustao od Mahmutćehajića, Durakovića pa i Halilovića? Nažalost, za sve naše greške redovno su nam krivi drugi.

Vojska priča, a i dosta je poznato, da ste Vi, posebno 1992. godine, obilazili borce u rovovima, za razliku od nekih drugih starješina i oficira Vašega ranga. Čuli su se i komentari u stilu: "Kad Jovo ide u rovove - ne padaju granate"!?

DIVJAK: Nedavno sam sreo Nevena Kazazovića, kojeg sam i prije rata nesebično cenio. Podsetio me je kako sam, gotovo sam, početkom agresije dolazio kod njih u Nedžariće, da sam i tada donio 64 metka i stavio na sto, iako nisam bio u mogućnosti da to činim, jer su bili drugi kanali. Znao sam moliti da mi daju poneku kutiju cigareta, koje sam kasnije delio vojnicima. Kinezi uglavnom kažu: "Ne treba svi da te vole, dovoljno je da te vole zli!" Bilo je dosta i onih koji su sumnjali u mene. Naravno, plašio sam se kao i svi drugi normalni ljudi. Ali, kad se setim da je i mene i predsednika Izetbegovića mogao ubiti Kukanjac u transporteru, onda danas sam sebi često kažem: Konju jedan, mogao si sa četiri strane

biti ubijen, dok je, istovremeno, na motoroli išla poruka u stilu: Izdao je svoj, srpski narod, izdat će i nas Muslimane... Ja ne znam da izdam, ali me je izdao moj predsednik, i to minut pred penziju. Mnogo bi mi bilo lakše da mi je rekao: "Jovane, trebaš u penziju?" Zahvalio sam se pismeno i napisao da ne želim sudelovati na nekoj svečanosti upriličenoj za nas penzionisane generale. Mislim da se to tako ni blizu nije trebalo uraditi. To je, ipak, trebala biti svečanost kakvu smo i zaslužili. I još nešto, za odlazak u penziju dosad sam samo dobio čestitku od Kadira Jusića.

S kim ste se od Vaših kolega bh. generala i uopće oficira najviše družili?

DIVJAK: Možda je to Ramiz Šuvalić. Nas dvojica smo i ranije bili u istoj kasarni bivše JNA, odnosno bivšoj kasarni "Maršal Tito". Sa Šiberom sam ostao u korektnim odnosima. Tu je i Zićro Suljević. Na drugoj strani, general Rasim Delić nikad mi nije ušao u kancelariju. Dreković je znao često doći. Žao mi je što me gospodin Sakib Mahmuljin, sadašnji zamenik ministra odbrane, nije češće pozivao, jer smo skupa i počeli. Mnogo više je onih s kojima sam lepo sarađivao, nego onih koji me nisu podnosili. Moj odnos prema njima bio je kakav i njihov prema meni.

Kad smo već kod čestitke, čestitamo Vam na pozlaćenom pištolju koji ste dobili na dar. Hoćete li nam ga pokazati?

DIVJAK: Isto je to kao što su Amerikanci odredili da oružje bude u rukama Armije RBiH, a municija u rukama HVO-a. Tako su i naši generali dobili pištolje, ali bez municije. Ja sam dobio municiju, a nisam pištolj, jer ga nisam ni uzeo, niti imam nameru uzimati jedan znak koji govori o militantnosti. Taj pištolj je znak militantnosti, a ne znak mira. Mnogo više bih voleo da sam dobio Kur'an, bez obzira što mi je jedan primerak poklonio Gavrilo Grahovac.

Kao rođeni Srbijanac, vjerujete li u reintegraciju BiH ili je preostalo samo da se vjeruje?

DIVJAK: Gospodine, Vi grešite. Ja sam general u penziji, građanin koji je penzionisan. To pitanje možete postaviti aktivnim generalima i političarima. Drugo, to što sam ja rođen u beogradskoj bolnici, i bio samo tri dana, za Vas nije bitno. Ako niste znali, moj je otac bio jedan od najvećih mangupa u knjizi "Magareće godine" Branka Ćopića! I to niste znali, gospodine! Ja imam sasvim dovoljno tog krajiškog duha i ne može mi to niko oduzeti. Od svojih 60 godina, 35 sam u BiH, a prvo sam bio u Bosanskoj Krupi, i tu me je otac napravio Bošnjakom. A, ono što je najbitnije, ja se ne osećam Srbinom, ja se osećam Bosancem i građaninom BiH. I još nešto, u ovom momentu ne verujem u multinacionalnu BiH, i nje nema. Ali, bez obzira na sve to, sa Ramom, Josipom i ostalim ljudima idem u traženje rešenja multinacionalne BiH.

Halid Čengić, glavni ratni logističar Armije BiH, brigadni general i hadžija

DA NIJE BILO AERODROMA U VISOKOM - NE BI NI NAS BILO

O Vama se malo zna. Uglavnom, koriste se termini "penzionirani mlinar", "magaciner" i sl. Ko je, zapravo, Hadžija, Halid čengić?

ČENGIĆ: Rođen sam 1933. godine, na Odžaku kraj Foče. Završio sam ekonomsku školu i gotovo cijeli radni vijek vodio finansije u ustikoljanskom Mlinu. Moje djetinjstvo karakteriše patrijahalni život u imućnoj begovskoj kući. Imao sam dedu i nenu, koji su, opet, imali četiri sina i dvije kćerke, i svi živjeli u zajednici. Ono što ja pamtim, tetke su bile udate, znam da se jedan amidža bavio trgovinom u Beogradu, drugi pohađao Višu šerijatsko-teološku školu u Sarajevu, moj otac je završio fočansku Medresu i, usput, stolarski zanat, a treći amidža ostao je na Odžaku, da obrađuje zemlju. Živjeli smo zajedno. Kao veleposjednička porodica, imali smo dosta zemlje i poslije agrarne reforme. I nakon što je Kraljevina Jugoslavija donijela Zakon o agraru, nama je ostalo mnogo zemlje. Uglavnom, živjeli smo solidno sve do onoga rata.

Jednom prilikom izjavili ste da "niste pošli za Alijom, već sa Alijom". Šta ste time htjeli reći i kad ste se upoznali s Alijom Izetbegovićem? Jeste li pripadali organizaciji Mladih muslimana?

ČENGIĆ: Bio sam mlad, ali nisam pripadao toj organizaciji. Aliju sam prvi put vidio na Osnivačkoj skupštini SDA u

Sarajevu. Odgojen sam u muslimanskoj porodici u kojoj je Allah, dž. š., iznad svega, a pejgamber Muhammed najznačajniji čovjek koji se ikad pojavio. To su naše vrijednosti. Kad se to uzme kao filozofija života, to je nešto što čovjeka unutra, u njemu, odgaja, a pogotovo kod nas, na Odžaku, gdje je u četiri kuće, bilo osam ljudi sa školama završenim što u Sarajevu, što u Carigradu, što u Foči. Dakle, zbog odnosa prema vjeri i islamskom načinu života, ja sam krenuo sa Alijom, a ne za njim, jer je i on živio prema istim principima, na isti način odgajan, školovan i, na kraju, to je skupo plaćao.

U vrijeme kad je vaš sin Hasan bio u zatvoru sreli ste se i sa Dobricom Ćosićem i ostalim akademicima SANU. Možete li to pobliže objasniti?

ČENGIĆ: Mi smo raznim institucijama često slali prigovore, ali nikad žalbe i molbe. Vidjeli smo da u BiH ništa ne pije vode i odlučili smo da idemo u Skupštinu SFRJ i Savezni SUP. Jedne večeri krenuli smo vozom u Beograd. Na željezničkoj stanici prilazi nam neki čovjek i pita nas jesmo li mi "ti i ti". Kažemo da jesmo, ali nam je bilo čudno otkud zna da smo uopće krenuli...

Ko je sve bio u grupi sa Vama?

ČENGIĆ: U društvu smo bili ja, Mujki, Džemo (već su bili izišli iz zatvora), Lejla Akšamija i Azijada, žena Ismeta Kasumagića. Taj nepoznati čovjek nam je rekao da nas akademik Ljuba Tadić odmah poziva na kahvu. Objasnio nam je gdje stanuje, a pošto je Mujki znao taj prostor, otišli smo tamo. Kad smo ušli u zgradu, vrata su bila širom otvorena. Čim smo pokucali, pojavio se akademik Tadić i pozvao nas. Poslužio nas je bosanskom kahvom, na jednoj lijepoj bosanskoj tablji. Popričali smo oko pola sahata i tada nas je pozvao na ručak. Rekao nam je da će lično doći pred nas, pred Skupštinu. U Saveznoj skupštini vidjeli smo da je isti postupak kao i u Sarajevu, da ništa ne možemo riješiti, jer nas niko od značajnijih nije htio primiti. Nismo htjeli ni razgovarati s nižima. U

zakazano vrijeme, akademik je došao sa dva taksija i odveo nas na ručak u neki poznati restoran u šumi na Košutnjaku, jer služe samo janjetinu. Tamo smo razgovarali oko tri sata. Kasnije smo spoznali da je to bila naša muslimanska, bošnjačka Jalta.

O čemu ste razgovarali tom prilikom?

ČENGIĆ: O svemu. Moram istaći da su se naši domaćini potrudili i napravili takav raspored za stolom da svaki od nas, pojedinačno, sjedi do jednog od akademika i da može normalno komunicirati. Ja sam sjedio do dr. Božidara Jakšića i dr. Koste Čavoškog. Do Koste je sjedio akademik Tadić, pa do njega Džemo, pa onda Mujki, pa akademik Dobrica Ćosić, pa Lejla i Azijada... Razgovarali smo o svemu i svačemu. I, tada nam je bilo jasno da se sprema rat. Rekao sam Jakšiću otvoreno: "*Iako pod ovim nebom ima mjesta za sve nas, vidim da će doći do rata i da na tome radi beogradska čaršija. Sad mi je bar sve jasno, ali upamtite da će biti krvi do koljena, ali nas nikad nećete pobijediti*".

Šta su Vam na to oni rekli?

ČENGIĆ: Nisu ništa odgovorili. Samo su nas, onako u čudu, gledali. Indiskretno su nam stavili do znanja da je na sceni "nova politika", "da su oni sve obradili kad su u pitanju SSUP, UDB-a i vojska, odnosno JNA, ali niži činovi". "Priznali" su da nijedan general nije pristao na saradnju.

Jesu li spominjali "veliku Srbiju"?

ČENGIĆ: Nisu. Govorili su samo o "novom poretku" i "novoj Jugoslaviji", a mi smo zaključili da je to plan za stvaranje "velike Srbije". Kasnije, kad sam to rekao Fikretu Abdiću, kad sam ga napao prvi na Kongresu, on je u pauzi došao do mene i tada smo sahat razgovarali. Kažem mu: "*Moj Fikrete, zar ne vidiš šta se sprema? Srpska akademija smislila je plan da vi, muslimanski ateisti, osudite ove prave muslimane, njihove intelektualce, da vas odvoje od naroda. Narod je ipak islamiziran, a tako bi vas odvojili od matice*". To sam rekao i Čavoškom u Beogradu: "*Evo*

šta vi radite. Vi ste osudili ove islamske intelektualce, tako što su ih osudili komunisti-muslimani, da ih odvojite od naroda. Kasnije ćete ih poklopiti i obezglaviti muslimanski narod". To mi je odmah bilo jasno. Što mene često spominje dr. Šemso Tucaković da sam mu govorio, davno prije agresije, da će biti rata u BiH, to je zato što je to meni bilo jasno mnogo prije drugih, na osnovu iskustava koje sam kao dijete ponio iz onog rata. Bez krvi se to nije moglo riješiti i znao sam da će doći do krvoprolića. Oni ovdje nas ne žele i neće sa nama da žive.

Bili ste osnivač SDA u Foči?

ČENGIĆ: Jeste. Narod nam je zaista vjerovao. Tada se maksimalno uključio i Senad Šahinpašić Šaja. Mi smo organizirali do tada nezapamćen skup na Pijesku, platou na ušću Ćehotine u Drinu. Ljudi iz Novog Sada, od kojih smo iznajmili razglas, tvrdili su da se okupilo više od 150 hiljada ljudi. Kad smo predsjedniku Aliji i ljudima u Centrali SDA obećali takav skup, nisu vjerovali. Kazali su: "Pa, kad je Tito dolazio na Tjentište, nije bilo 70 hiljada, a da sad, na skup SDA, dođe sto hiljada". Međutim, mi smo ispunili obećanje. Na tom skupu vidjeli su želju naroda, želju za nečim novim, za pokretom koji će štititi interese Bošnjaka.

Za taj augustovski skup u Foči veže se i formiranje prve naoružane jedinice Patriotske lige u BiH.

ČENGIĆ: Znate, kad se, 1. augusta 1990. godine, događalo ono sa "Fočatransom", ja sam se vratio kući i razmišljao da treba formirati jedinicu za ovakve prilike. U odbrani "Fočatransa" maksimalno su učestvovale i moje komšije, koje je predvodio rahmetli Husein Čavrk. Vidjeli smo da su Srbi maksimalno naoružani. Već su išli na hrvatsko ratište kao dobrovoljci, pa smo zaključili da moramo naoružavati muslimanski narod, da se mogne braniti od njihovog napada. Husein je odmah pristao da formira jedan vod i, 2. augusta, imali smo naoružan vod od 17 ljudi. Moralo se raditi vrlo konspirativno, a da bi bili sigurni, svi

smo se zakleli u džamiji u Ustikolini, stavljajući ruku na Kur'an. Od tih 17, ostalo je živo 5-6 ljudi i maksimalno su se angažirali u odbrani zemlje. Ja sam rukovodio tom jedinicom, a komandir je bio Husein. On je 1992. godine poginuo na Preljući kod Goražda, posthumno je dobio "Zlatni ljiljan" i čin majora. Dakle, već tada smo imali automatsko oružje, mitraljez i jedan minobacač. Dok su vježbali na obližnjem brdu Brteljevica, njima su se priključile još neke komšije. Omasovili smo tu jedinicu i prerasla je u četu. Svome Hasanu stalno sam govorio da se moramo pripremati, tajno naoružavati, jer smo jasno vidjeli šta se sprema. Na zvaničnom formiranju PL u Sarajevu, ja sam učestvovao ispred goraždanske regije. Poslije je bio sastanak u Mehuriću. Proces formiranja PL proširio se po cijeloj BiH. Čim je počelo snažnije organiziranje, vidjeli smo da narod hoće i želi da se organizira, da brani svoju zemlju, narod, porodice, vjeru... U Foči smo se organizirali znatno prije drugih.

Je li Štab PL znao za vašu jedinicu u Ustikolini i, inače, vojničko organiziranje u Foči?

ČENGIĆ: Nije. Kad je, jednom, ispred PL kod mene na Odžak došao Kemo Karišik, da izvrši vojno organiziranje, ja samo pritisnem šifru na motoroli... Znači, imali smo i svoj sistem veze... I, poslije desetak minuta, otvaraju se avlijska vrata i čuje se da neko ulazi. Pošto je Kemo bio najbliži vratima, kažem mu: "Bogati, Kemo, vidi ko je to!" Izlazi on napolje i iznenađeno viknu: "Vojska!" Vidio je ljude sa automatskim oružjem, minobacačom na leđima, maskirne uniforme... Vjerovatno je mislio da je JNA. Nasmijem se i kažem mu da se ne plaši, da je to naša vojska. Kažem mu: "Sad možeš izvršiti smotru prve jedinice PL!" To je bilo u septembru 1991. godine, a mi smo imali jedinicu koja se tajno uvježbavala već godinu dana. Prvi put govorim o toj jedinici, jer taj početak nikad nije ozvaničen.

Bilo je kritika na Vaš i Šajin račun, da ste se obogatili na tome!?

ČENGIĆ: Hadžija nikad nije prodao nijedne puške, ni metka. Neinformirani ljudi pričali su svašta, posebno oni koji su najmanje učestvovali i željeli da se uključe u odbranu zemlje i naroda. Trebalo je znati da je u to vrijeme bilo rizično voziti oružje, lagerovati ga, distribuirati i slično. Svakodnevno se moglo biti uhapšeno. S druge strane, to je i mnogo koštalo. Šaja je, uz pomoć nekih ljudi iz "Fočatransa", vodio ljude, nabavljao oružje, dovozio ga uz hiljade problema. Baš u vrijeme sastanka u Karađorđevu, 50 dana je s ljudima čekao na isporuku u Zagrebu, jer mu je Gojko Šušak obećao 5.000 cijevi. Došao je bez ijedne puške. Rečeno mu je da nije stiglo iz Amerike. "Nije, moj Senade", kažem mu, "vrijeme će pokazati da su se Srbi i Hrvati dogovorili". Kaže mi da je to nemoguće, a ja njemu opet: "Vidjet ćeš"... Petnaestak dana kasnije, sa zetom sam išao u Mostar. Sjedemo u kafanu pored Mosta, sa njegovim prijateljem Nikolom Mandićem, direktorom "Croatia banke" i poslanikom u Skupštini SFRJ. Ja mu kažem: "Nikola, vi se dogovoriste sa Srbima". On skoči sa stolice i ljutito kaže: "Nemojte to više nikada reći. Hrvati se sa Srbima nikada ne mogu dogovoriti". Kažem mu: "Ne znam mogu li ili ne, ali kad smo mi u pitanju, dogovorili ste se". On me je začuđeno gledao. Bilo mi je jasno da su se dogovorili. Bio je to maj 1991: godine. To me je još više učvrstilo u procjeni situacije, onog što se sprema. Odmah poslije toga, šetajući gradom, sretnemo Envera Kresu. Kažem mu da sam čuo da će Mostar biti do temelja sravnjen. On me gleda u čudu, kao neku budalu, i kaže: "Daj, Hadžija, ne govori svašta".

Vas i Šaju mnogi Fočaci i danas krive za neuspjehe na početku i ono što se njima desilo u ratu. Kad sad, sa vremenske distance, pogledate, jeste li mogli više uraditi za Foču i Fočake?

ČENGIĆ: Naravno, moglo se više, da su ti ljudi, naši dežurni kritičari, htjeli više raditi. Dovoljno je da vam kažem da, kad smo izišli pred zgradu Općine Foča, na tom skupu nije bio nijednog rođenog Fočanina, već sve ljudi sa sela.

Dolaskom u Visoko, postali ste čovjek od velikog uticaja i moći, komandant GLOC-a. Kako je do toga došlo?

ČENGIĆ: Nastavio sam s radom. Bio sam član Glavnog odbora SDA. Tako, prisustvujem ovdje jednom sastanku, mislim da je to bilo 10. maja, i vidim da stvari ne idu u pravcu u kome sam mislio da trebaju ići. Iz Visokog se ne može otići u Moštre, u Zenicu; Sarajevo da ne spominjem. Hasan i Rasim su preko nekih planina išli u Zenicu, nekim seoskim putovima. Predlagao sam da se odmah čiste putovi. Napali su me mnogi, a ja sam, znajući šta se događalo u istočnoj Bosni, na tome insistirao. Poslije je krenulo nabolje i u Visokom sam ostao cijelo vrijeme.

Sa Vama je, sve do prelaska na dužnost komandanta Armije BiH, bio general Rasim Delić. U javnosti se često ističe da ste Vi najzaslužniji za njegov uspon i da ste ga Vi postavili na tu dužnost!?

ČENGIĆ: Rasim je tada bio bez funkcije, zadužen da radi neke stvari kao i ja. Ključne poslove obavljao je moj sin Hasan. Vidim, sporo pristižu sredstva i kažem Hasanu da mora ići u Zagreb. Čujem da se događaju razne pljačke, nestaje pomoć namijenjena vojsci. Hasan je otišao, mi ostali. Negdje oko 30. maja, imali smo sastanak u Zenici; Hasan je došao nešto kasnije. Uglavnom, bilo je pedesetak ljudi. Pošto je Sarajevo blokirano, predlagao sam da se formira tijelo koje će rukovoditi otporom na slobodnim teritorijama. Predložio sam da formiramo tijela za logistiku, kao i za politički i ekonomski rad, tijela koja će koordinirati rad sa općinama. Nažalost, moj prijedlog nije prošao. Za njega je glasalo samo šestero. Sjednicu su vodili Hilmo Neimarlija i rahmetli Alija Hadžović. Po povratku u Visoko, nađem Hilmu i objasnim mu šta sam mislio. Odemo kod načelnika Općine Kenana i zovnemo predsjednika Aliju. Tražio sam da se bar uveže vojska, da se može organizirati odbrana zemlje, jer je sve bilo iscjepkano po općinama ili, čak, po mjesnim zajednicama. Predsjednik je rekao Seferu Haliloviću da zovne Rasima i vidi šta to mi tražimo. Sefer je zovnuo Rasima i pitao ga šta to hoće "hodže i hadžije iz Visokog". Rasim mu je objasnio naš zahtjev i on je to prenio predsjedniku Aliji. Odmah

iza toga, došla je naredba o formiranju Isturenog komandnog mjesta Vrhovne komande u Visokom. Poslije toga, sastali smo se Rasim, Rašid Zorlak, Asim Džambasović i ja. Predložio sam da Rasim bude komandant IKM-a, da Rašid bude zamjenik, a Džambasović prvi komandant Taktičke grupe Visoko.

Koja je uloga pripala Vama?

ČENGIĆ: Logistika.

Gdje je tu GLOC?

ČENGIĆ: GLOC je formiran još 1991. godine i njime su jedno vrijeme rukovodili Hasan i Sulejman Vranj, a kad sam ja došao, onda sam ga ja preuzeo. Sule je dobio zadatak da radi na dovoženju sredstava, za šta je dobio naredbu od Izetbegovića.

Niste odgovorili jeste li Vi postavili Delića za komandanta Armije BiH?!

ČENGIĆ: Nisam ga ja postavio, već predsjednik Alija. Ja sam samo predložio. Taj čovjek zaista nije žalio života, truda i rada. Radio je maksimalno. Kad je došao ovdje, meni se, prvo, dopao njegov karakter. Ne pije alkohol, ni kahvu, ne puši i ne provodi vrijeme u besposlici. Ocijenio sam da je to, ipak, karakteran čovjek i da mu se može vjerovati. O naobrazbi ne bih govorio, ali u razgovoru sa Hasanom, kad sam tek došao, na temu ko bi mogao biti komandant, rekao mi je da je Rasim prikladniji od svih oficira koje je sreo.

Neki generali i mediji optužuju Vas da ste, preko Sulejmana Vranja, Vašeg zeta, kao glavnog kadrovika u Armiji BiH, promijenili karakter vojske od multietničke u čisto bošnjačku.

ČENGIĆ: Dolazeći u Visoko, upoznao sam se s policajcem Čedom Domuzom. Taj čovjek je poginuo za svoju Bosnu, za pravdu, a nije za muslimane. Naravno, Domuz nije bio jedini Srbin ili Hrvat koji se borio u Armiji BiH i niko od njih nije otjeran ili da mu je nešto bilo zbog toga što nije musliman. Dakle, to što mi se pripisuje, apsolutno nema veze sa istinom. Kad bih bio

takav, bio bih protiv izuzetnih ljudi kakav je bio Čedo. Ko god se borio za Bosnu, za mene je junak i veliki čovjek.

Često se spominju i oficiri koje je Armija R BiH na ovaj ili onaj način odbacila?

ČENGIĆ: Uzmite slučaj komandanta Refika Lende. Bio je komunist, oženjen Srpkinjom. Jednom, dođem u kancelariju kod Rasima i zateknem naredbu Sefera Halilovića da se Lendo preda Hrvatima zato što se sukobio sa HVO-om. Pitam šta nama nude Hrvati. "Ništa", kaže Rasim. Kažem: "Niko Lendu ni pipnuti ne smije! On ima da bude što jest. Uradio je ono što je trebao u Travniku i dalje. Ostao ono što je i bio". Rahmetli Zaim Imamović bio je veliki ateist, kao i Zaim Bešević ili mnogi drugi oficiri. Bilo je na njih primjedbi, ali sam rekao Rasimu: "Ako su ti ljudi napravili neke greške, mora im se dati mogućnost da ih isprave". Dobro znam kad su obojica Zaima došli da se dobrovoljno bore, da su to dobri ljudi i oficiri, da će dati sve od sebe dok rat traje.

Oni su odmah, na Treskavici, opravdali su Vaše povjerenje?

ČENGIĆ: Naravno, zauzeli su cijelu planinu. Rahmetli Imamović dao je i svoj život. Ili, na početku rata, sretnem Beševića u selu Željevo kod Ustikoline. Žali mi se: "Išao sam, Hadžija, da skinem četnike sa Kamena i Brda (kote iznad Foče), ali je pred nas izišao neki Jahić i kaže mi da mogu samo preko njega mrtva, njegovoga sina i porodice... Trebao sam prvo pobiti njih, pa onda one četnike, da nas ne gađaju odozgo... Jadna ti je vojska, moj Hadžija, koju narod ne podržava". To mi se urezalo u pamćenje. Imao više od stotinu ljudi, sve je komotno mogao odraditi, a sa tog mjesta u Foči ubijeno je na desetine muslimana... Smirim ga i kažem: "Polahko, Zaime, bit će vremena, borit ćemo se dalje"... Sutradan. u Jabuci, čujem da su tog jutra došli četnici i ubili istog onog Jahića, njegovog sina i ženu, upravo njihove prve komšije Srbi...

Ipak, Sefer Vas često optužuje da ste imali MTS-a, ali ga niste dali!?

ČENGIĆ: Druga je stvar što su Seferove političke ambicije došle do izražaja. Tek se sada vidi šta je on htio. Znam da je nekoliko puta pripreman vojni puč, da je u Visokom pripremano ubistvo predsjednika Alije, moje, Hasanovo, Rasimovo, Bakira Alispahića... Čekao se trenutak kad će nas zateći na jednom mjestu i likvidirati...

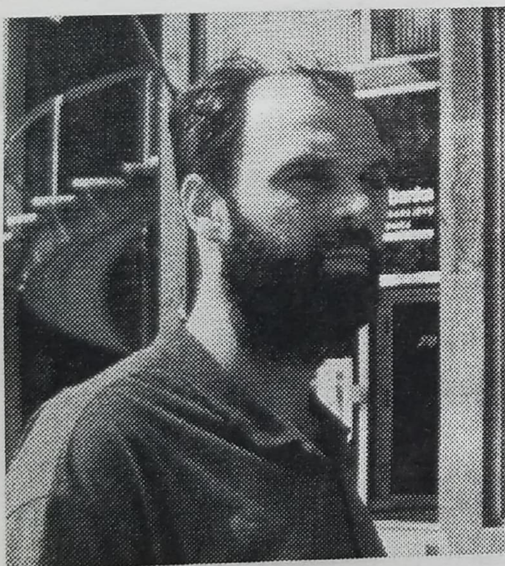
Je li bila Vaša ideja da se gradi Aerodrom kraj Visokog? Je li ikad neki avion sletio na taj aerodrom?

ČENGIĆ: Nije, a malo ljudi u BiH zna vrijednosti ove lokacije. Nigdje u svijetu aerodrom nije u srcu grada, kao što je to u Sarajevu. Uz to, samo 100 metara od srpskog entiteta, tako da ova lokacija, dugoročno, još više dobiva na vrijednosti. Kad se taj aerodrom počeo praviti, meni je ovdje došao čovjek iz Splita i kazao mi da su Amerikanci u Splitu formirali kancelariju za praćenje izgradnje aerodroma. Ovo prvi put govorim... Vidite, bilo je stranih zemalja koje su nam željele istinski pomoći, spremne poslati avion sa teretom da negdje sleti, pod uvjetom da se nikada ne vrati, samo da donese MTS. Mi nismo imali tog prostora. Predsjedništvo je donijelo odluku da se gradi aerodrom na prostoru od Visokog do Zenice. Rahmetli Mulo Hodžić započeo je ravnati taj teren još prije rata i stručnjaci su ocijenili da je to najpovoljnija lokacija. Kad sam to prvi put vidio, bila je to ilovača. Kad padne kiša, masna kao mlado maslo, da se na to ne može ništa spustiti, a kamoli avion. Znači, morao se udariti tampon, odnosno uraditi makadamsku pistu, da bi se avioni mogli spuštati.

Što znaju naši neprijatelji, neka zna i naš narod. Da tog aerodroma nije bilo, ne bi ni nas bilo. Omer Kulić je prvi sletio, 19. aprila 1994., kad nismo imali ništa. Da su Srbi znali, mogli su se ušetati... Kula nam je donio nešto repromaterijala za namjensku proizvodnju i drugih najpotrebnijih sredstava, tako da je taj mali avion počeo slijetati u Visoko. Već 1995. godine počeli su slijetati i drugi, specijalni avioni, stizati sredstva. Tada je krenula kampanja da se zaustavimo.

U razgovoru sa Feridom Buljubašićem

Doktor Benjamin Kulovac

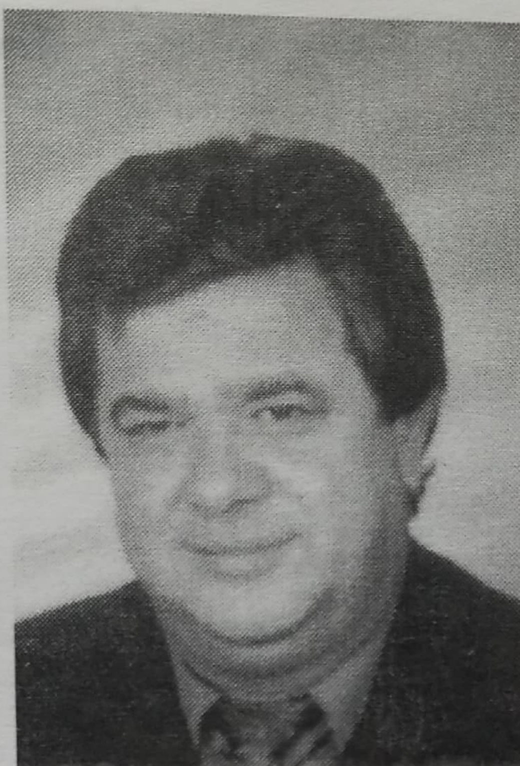
Asim Korčić

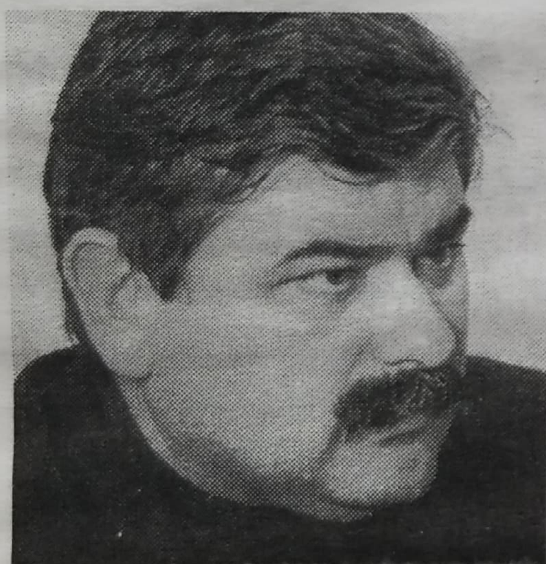
Sa generalom Atifom Dudakovićem

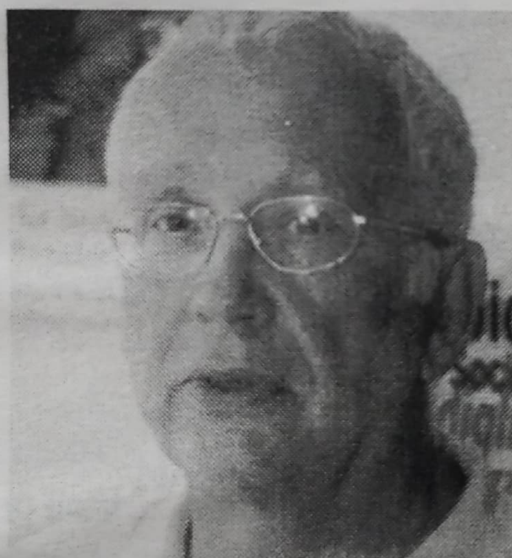
Halid Čengić

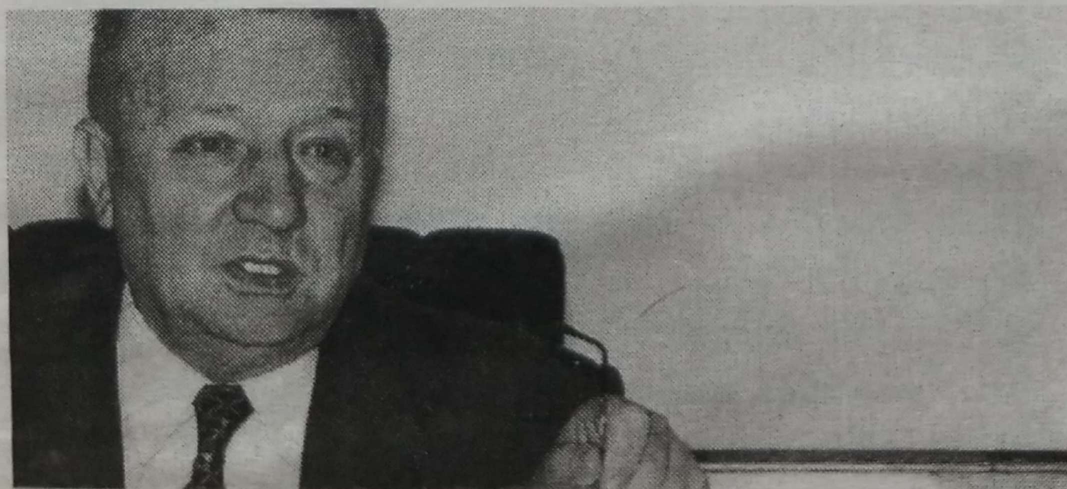
Zejnil Delalić

Amor Mašović

Tilman Zülch

Avdo Hebib

Sadržaj

Mustafa Borović
Fuad Kovač
Godine opstanka
ratni zapisi

Izdavač
TZU, Sarajevo

Lektor
Isnam Taljić

Korektor
Fuad Kovač

DTP i naslovna strana
Elvir Dizdarević

Fotografije
Fuad Fočo
Mustafa Borović
Fuad Kovač

Štamparija
Bemust, Sarajevo

Za štampariju
Mustafa Bećirović

Fuad Kovač rođen je 1965. godine u Zurovićima kraj Gacka. Novinarstvom se bavi od 1982. godine, a pisao je za *Gatačke novine*, *Zadrugar*, *Lovački list*, *Večernje novine*, *Oslobođenje*, *Unu*, RTV BiH, *As*, *Slobodnu Hercegovinu*, *Istinu*, *Ljiljan*, *Euro sprint*, čiji je bio i urednik.

Poeziju piše gotovo 30 godina, a 1983. i 1986. godine osvojio je prve republičke nagrade. Prije rata sudjelovao je na većini književnih manifestacija na području Jugoslavije.

Iako mu je u ratu izgorjela cjelokupna arhiva, ipak je uspio vratiti iz zaborava zbirku poezije *Prozor nad rijekom* (uskoro izlazi iz štampe).

Pored poezije piše i prozu, a ima pripremljenu knjigu pripovijedaka. Za pripovijetku *Bijeli konj* na Šesnaestim susretima *Zija Dizdarević* nagrađen trećom nagradom za 2000. godinu. Priredio je roman *Kama i jama* autora Tahira Pervana i jedan je od priređivača nedavno štampanog ratnog trilera *Bitka za Sarajevo* autora Kerima Lučarevića.

U statusu slobodnog novinara trenutno živi na Ilidži kraj Sarajeva, a od 1994. godine piše za bh. politički sedmičnik *Ljiljan*.

Knjiga "Godine opstanka" prvenstveno predstavlja autentično svjedočanstvo o vremenu karakterističnom po presudnim, sudbonosnim događajima, po dramatičnosti i herojskim ostvarenjima glavnih likova u objavljenim tekstovima, i kao takva predstavlja dragocjen dokument.

Ratni reporterski zapisi dvojice autora originalan su novinarski rad i zbir odabranih reportaža, koje teoretičari odavno nazivaju "kraljicom svih oblika novinarskog izražavanja" ili "najvišom i najtežom vrstom novinarskog pisanja koja je najbliža književnosti".

O događajima i junacima Borović i Kovač ne pišu na osnovu onoga što su čuli, nego na temelju viđenog i doživljenog, držeći se istinitosti, ekskluzivnosti, uvjerljivosti i angažiranosti.

Ove reportaže imat će vrijednost dragocjenog dokumenta koji će sačuvati mnoge ratne događaje od zaborava. Korisno će poslužiti, ne samo ljubiteljima knjige, nego i poslenicima teškog zanata koji se zove novinarstvo.

Prof. dr. Šemso Tucaković

Knjiga "Godine opstanka" autora Mustafe Borovića i Fuada Kovača zbir je ratnih zapisa i reporterskih izvještaja sa uzavrelog bh. ratnog prostora. Kroz tri tematske cjeline, hronološki se prikazuju događaji kroz koje su i sami autori prolazili zajedno sa likovima i sudbinama običnih ljudi koje opisuju i koji su krojili sudbinu Bosne i Hercegovine i na svojim plećima nosili težinu rata.

Bit će ovo značajna literatura za historičare i vojne analitičare kao i za generacije koje, na svu sreću, nisu prošle kroz događaje koji su tema knjige.

Na svojim ratnim putovanjima autori su podjednako posvetili pažnju svim ratištima na koja su mogli stići. Ovo djelo dopunit će ratni bh. mozaik, a čitaocima priuštiti mogućnost da se vrate u vrijeme rata i da u miru o njemu razmišljaju.

Mirsad Ćatić Čuperak

TZU

ISBN 9958-9332-4-1